

Ára: 1350 Ft

20008

A NAPVILÁG KIADÓ LEGFRISSEBB KÖTETE

„Ha egyszerű kérdésekben akarom megfogalmazni, mi is ez a könyv, azt mondanám: három rövid kérdés.

Mi a romológia?

Mi a cigány, roma irodalom?

Van-e a képzőművészetnek etnikus tere?

Nem hiszem, hogy ezek a kérdések megválaszolhatók, inkább azt, hogy ezek mentén elsősorban morális és esztétikai megfontolások mutatkoznak meg, olyanok, amelyek a világunk dolgaihoz való viszonyunkat árnyalni, pontosítani vagy megkérdőjelezni tudják.”

BECK ZOLTÁN
A MEGSZÓLALÁS ÜRES HELYE
Romológiáról és más dolgokról

www.napvilagkiado.eu

MOZGÓ VILÁG

2020/7-8

7-8 MOZGÓ VILÁG

2020/7-8

Vörös Imrével beszélget Kardos Ernő
● Csillag István tanulmánya ● Spiró György: Sajnálatos események – tragédia ● Póto János tanulmánya ● Lantos Gabriellával Rádai Eszter beszélget ● Karsai László tanulmánya ● Jenei Gyula, Müller Péter Sziámi és Tóth Imre versei ● Egressy Zoltán, Ficsku Pál és Baranyai László prózája

Almási Miklós ● Bán Zsófia ● Benda László ● Csengery Kristóf ● Csepeli György ● Dalos György ● Dunai Andrea ● Fáy Miklós ● Gárdonyi László ● Hargitai Miklós ● Kőrizs Imre ● László Ferenc ● Majtényi László ● Parászka Boróka ● Pető Iván ● P. Szűcs Julianna ● Révész Sándor ● Vadas József ● Végel László

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Ami bennünk van* (2019).

BÁN ZSÓFIA 1957-ben született Rio de Janeiroban. Író, irodalomtörténész, kritikus. Legújabb könyve: *Vagánybagoly és a harmadik Á, avagy Mindenki lehet más* (2018).

BARANYAI LÁSZLÓ 1943-ban született Budapesten. Író, újságíró, atlétaedző, a Mészöly Miklós Egyesület tagja.

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-éremes rádiós és televíziós újságíró, az egykor külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

CSILLAG ISTVÁN 1951-ben született Budapesten. Közgazdász, a Medgyessy-kormány gazdasági és közlekedési minisztere. Legutóbbi könyve: *Háttal a holnapnak* (2018).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

DUNAI ANDREA 1964-ben született Budapesten. Proveniencia-kutató. Legújabb könyve: *Javak sorsa. Az 1944/45-ben Magyarországról elvitt értékek nyomában* (2019).

EGRESSY ZOLTÁN 1967-ben született Budapesten. Író, költő. Legutóbbi könyve: *Júlialepke* (2017).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

FICSKU PÁL 1967-ben született Debrecenben. Mozgó Világ-nívódíjas író. Budapesten, a Józsefvárosban él.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocásd meg vétkeinket* (2018).

JENEI GYULA 1962-ben született Abádszalókon. Költő, tanár, újságíró, az Eső irodalmi lap alapító főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Mindig más* (2018).

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KARSAI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Legutóbbi könyve: *Szálasi Ferenc naplói* (1942–1946) (2016).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Romok ormán* (2014).

MÜLLER PÉTER SZIÁMI 1951-ben született Budapesten. Költő, dalszerző, filmrendező. Legutóbbi könyve: *Látom, ha hiszem* (2014).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író, Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

PÓTÓ JÁNOS 1956-ban született Kaposváron. Az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Nagy Imre emlékhelyei – Hajdú József fotográfussal* (2013).

P. SZÚCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár. Lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagyotól* (2019).

RÁDAI ESZTER 1946-ban született Budapesten, Pulitzer-éremes újságíró.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-éremes újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa.

SPIRÓ GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Író, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Malaccal teljes éveink* (2020).

TÓTH IMRE 1966-ban született Zalaegerszezen. Költő, szerkesztő, könyvtáros. Legutóbbi könyve: *A kert és más novellák* (2015).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Weiler Péter munkái

KÉZRE

MOL + HYGI
Fluid
Disinfectant liquid

- + Antibacterial
- + Antiviral
- + Antifungal
- + With glycerin

MOL + HYGI
Fluid
Fertőtlenítő folyadék

- + Antibakteriális
- + Vírusölő hatású
- + Gombaölő hatású
- + Glicerinnel

200 ml e

MOL + EGYMÁSÉRT

MOST A TÖRŐDÉS HAJT
MÁR ELÉRHETŐ A MOL HYGI KÉZFERTŐTLENÍTŐ,
HOGY EGYÜTT GONDOSKODHASSUNK A BIZTONSÁGRÓL

2020. április 20-tól a termékkészlet erejéig. #torodeshaj #egymasert

2020/7–8

- Kardos Ernő 3 A végrehajtó hatalom mozgástere immár korlátlan
Beszélgetés Vörös Imrével
- Majtényi László 17 Üvegemberként a Nagy Testvér országában *Tanulmány*
- Csillag István 24 Tűzkeresztség *Tanulmány*
- Rádai Eszter 35 Ezt a munkát a magyar állam soha nem végezte el
Beszélgetés Lantos Gabriellával
- Gárdonyi László 52 Az eltűnt történelem nyomában – *Weiler Péter Önarckép*
Trianonnal című sorozata
- Spiró György 63 Sajnálatos események *Tragédia*
- Pótó János 126 Nagy Imre emlékezete a rendszerváltásban *Tanulmány*
- Karsai László 139 A holokauszt és a történészek –
historiográfiai vázlat *Tanulmány*
- Dunai Andrea 158 Mi voltunk a legboldogabbak,
ha Weeber szívességet kért tőlünk... *Esszé*
- Jenei Gyula 166 Járványnapló – *jegyzetversek*
- Müller Péter Sziámi 169 Isten helyetttest keres, Üres tartomány,
A lelkiismeretfurdalás *Versek*
- Tóth Imre 173 Szingularitás, Mostantól nyugdíjra nem gyűjt *Versek*
- Egressy Zoltán 174 Rózi *Novella*
- Ficsku Pál 179 A szabadság keserű íze *Novella*
- Baranyai László 182 Vándorsólymos hely *Novella*

Hónapló

- Dalos György 194 Fekete-fehér
- Hargitai Miklós 197 Az én Indexem
- Végel László 200 Trianonról – két percben
- Parászka Boróka 203 Négerkérdés

Reflex

- Révész Sándor 207 „Miért ellenzéki Kósa Ferenc?”
- Benda László 215 Keleten a helyzet változó
- Bán Zsófia 221 Esterházy 70

-ról, -ről

- Pető Iván 224 Horthy a mérlegen
- Csepeli György 227 Csak az van, ami nincs
- Vadas József 231 Sírkamra a Parlamenttel szemben
- Almási Miklós 236 Írói sors
- Kőríz Imre 240 Otthonról
- Csengery Kristóf 245 Gender-ambivalencia
- Fáy Miklós 248 Kötelező olvasmány
- P. Szűcs Julianna 251 Réber eltűnt világa
- László Ferenc 254 A pénz beszáll – Cápák között

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2020/július–augusztus negyvenhatodik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 7678262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

A végrehajtó hatalom mozgástere immár korlátlan

Vörös Imrével Kardos Ernő beszélget

Magyarországon befejeződött az önkényuralomból a nyílt diktatúrába váltó rendszer kiépítése, mégpedig a törvényesség látszatának leple alatt – jelenti ki beszélgetésünk során Vörös Imre volt alkotmánybíró. A Magyar Tudományos Akadémia tagja a folyamatot azzal magyarázza, hogy a parlament elé beterjesztett átmeneti rendelkezésekről szóló törvényjavaslat elfogadásával a jelenlegi hatalom kikapcsolhatja az Országgyűlést, és az Alaptörvény által nem ismert egészségügyi válsághelyzet bevezetésével korlátlan időre szóló teljhatalmat szerezhet. A jogász szerint az egész meg van hintve járőröző, géppisztolyos katonákkal, rendőrökkel. Tehát a magyar kormány nagyon veszélyes útra lépett.

– *Professzor úr, nem gondolkodott még azon, hogy bocsánatot kérhetne, mert diktatúraépítéssel vádolta meg a kormányt? Azóta már beterjesztették és el is fogadták a törvény tervezetét a hatalom visszaadásáról.*

– Eszem ágában sincs bocsánatot kérni. Hiába fogadták el a veszélyhelyzet megszűnéséről szóló törvényt, a kormány valójában nem adta vissza a hatalmat. A rendszer tehát maradt az, ami a felhatalmazási törvény óta: alapvető alkotmányos jogokat a járványveszélytől függetlenül is korlátozó nyílt diktatúra. Így aztán nekem aligha kell bárkitől bocsánatot kérnem. Ez inkább azoknak lenne feladatuk, akik a

folyamatot levezénylik. Szégyellem magamat helyettük. Kétségtelen persze, hogy a veszélyhelyzet megszűnéséről szóló törvény 2. paragrafusa kimondja ugyan: a diktatúrát létrehozó felhatalmazási törvény hatályát veszti. Csakhogy a jogszabály 3. paragrafusa szerint majd a miniszterelnök határozza meg a hatályvesztés napját. Elfogadhatatlan, hogy a törvény szövege még a dátum kiszámításának módját sem írja elő.

– *Ön tehát nem bízik a kormányfő bölcsességében, hogy ez megtörténik?*

– Nem bízom, mert nincs rá okom. Legfeljebb az egyértelmű törvény jelentene számomra jogállami, jogbiztonságot jelentő garanciát.

– *Pedig az igazságügyi miniszter az időpontot jó előre jelezte. Eleinte ugyan június elején szűnt volna meg a veszélyhelyzet s vele a kormány teljhatalma, ez később június 20-ra tolódott. Ezt a dátumot viszont már többször beharangozták. Így sem volt egyértelmű?*

– Nem, mert számomra csak a beterjesztett törvény szövege a mértékadó, és nem a blöffölései miatt Európában is hiteltelenné vált igazságügyi miniszter ötletelése. Ne tekintsen bizalmatlannak, de júniusban két nap alatt három dátumot is hallottam. Közben folyamatosan gyártották az elképesztő kormányrendeleteket, amelyekhez esetleg még szükségük lehetett néhány nap-

ra. A veszélyhelyzet megszűnéséről szóló törvény szövege – pedig csak néhány sorról van szó – egyébként is zavaros. Hogy szándékosan vagy trehányásból szövegezték-e meg így, azt nem tudjuk. Ez a törvény nem visszavonja a felhatalmazási törvényt, csak azt deklarálja, hogy érvényét veszti – majd valamikor. Mint vázoltam, annak az időpontját pedig a miniszterelnök mondja meg, vagyis a miniszterelnöknek még erre is szabad kezét adtak, aki ezt azután június 18.-ban határozta meg. Szükségtelen magyarázni, hogy jogállamban ez képtelenség.

– *Ha jól tudom, akkor a törvény a kihirdetése napjától hatályos. Ez sem egyértelmű?*

– Persze hogy nem. Amiről ön beszél, az már egy másik törvény, amelyet a veszélyhelyzet megszűnése utáni időre fogadtak el; vagyis az egy úgynevezett átmeneti szabályokat tartalmazó jogszabály. Tudni kell, hogy a két törvényjavaslat tárgyalása párhuzamosan futott, és egyszerre is fogadták el őket. Ez a helyzet pedig tökéletesen alkalmas volt a laikus közvélemény megtévesztésére. Főleg azért, mert a többségében egyáltalán nem átmeneti, hanem tartósan érvényes szabályok tömkelege szintén a miniszterelnök határozata szerint lépett hatályba. Ebbe pakolták a járvány időszaka, vagyis a rendeleti kormányzás alatt született összes olyan rendeletet, amely a kormány teljhatalmát biztosítani hivatott. Vagyis törvényerőre emelték a rendeleti kormányzás idején „bevált” rendeleteket. Így fenntarthatják a totális hatalmat az idők végezetéig, immár a törvény erejével.

– *Erre gondolhatott Varga Judit igazságügyi miniszter és Gulyás Gergely miniszter, amikor azt ígérte, hogy a kormány munkáját segítő néhány bevált rendeletet törvényerőre emelik?*

– Igen, de amikor ezt mondta, akkor még nem tudtuk, hogy a veszélyhelyzet ideje alatt született rendeletek túlnyomó többségéből törvény lesz. Vagyis a kormány jogilag állandósítja a veszélyhelyzetet úgy, hogy megalkot a jogállami jogrenddel párhuzamosan egy bármikor igénybe vehető veszélyhelyzeti, különleges jogrendet: az egészségügyi válsághelyzetet, de erre már nem vonatkozik az Alaptörvény veszélyhelyzetre vonatkozó szabálya: a rendeletek már nem csak 15 napig érvényesek, ezután pedig az Országgyűléstől már nem kell majd újra felhatalmazási törvényt kérnie.

– *Ha újabb veszélyhelyzet jön, tehát ha lesz a járványnak újabb hulláma, akkor szükség is lehet erre. Nem gondolja?*

– Kétségtelen, de az nagyon fontos új elem, hogy a parlamenti felhatalmazásra akkor már nem lesz semmi szükség. Meglepetésemre az egyik kormányzóvivő, Orbán Balázs el is szólta magát, mert egyértelműen kimondta, hogy az említett átmeneti szabályokról szóló törvény elfogadása után a jövőben a kormánynak többé nem kell majd az Országgyűlés „támogatását” kérnie, ha a különleges jogrend körébe tartozó veszélyhelyzet – lásd: járvány, katasztrófa – előállna. Miközben az Országgyűlésnek épp az a feladata, hogy esetenként a helyzet gondos mérlegelése után adjon felhatalmazást. Az átmenetinek nevezett 250 oldalas, 393 paragrafus-

ból álló törvénybe foglalt szabályok alkalmazásáról a kormány önállóan, teljhatalommal dönthet. Még a kormánypárti honatyák sem jöttek rá, vagy csak úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy a későbbiekben rájuk már nem lesz szükség. Mivel az egészségügyi válsághelyzetet most is egyedül a kormány rendeli el, felhatalmazási törvény nélkül is „konyhakészen” rendelkezésére áll a komplett különleges jogrend, csak használni kell. Mint tudjuk, el is rendelte a veszélyhelyzet megszüntetésével egyidejűleg: átkerültünk a veszélyhelyzetből az egészségügyi válsághelyzetbe: „csöbörből vödörbe”. Egy pillanatig sem voltunk „normális” jogrendben. A kormányzóvivő fura elszólása világossá teszi, elárulja a mai hatalom logikáját, amely azt feltételezi, hogy a parlament – mint valami külső szemlélő – támogatja a kormányt. Holott az Alaptörvény szerint a közhatalmat a törvényhozó parlament gyakorolja. Az Országgyűlés nem egyszerűen támogatja, hanem létrehozza, „kreálja” a végrehajtó hatalmat, a kormányt, és ellenőrzi is azt! Ezt jogvégzett embereknek illelne tudni. Ha ugyanis a kormány logikája érvényesül az átmeneti törvény elfogadásakor, akkor a kormány a parlament fölé helyezné magát, s valójában azt közli a törvényalkotóval, hogy „nekünk rátok már nincs szükségünk”. Ez a felfogás azonban ellenkezik még az érvényben lévő Alaptörvénnyel is. Ez egyértelműen azt üzenné, hogy Magyarországon a kormánynak van parlamentje, nem pedig a parlamentnek kormánya. Ami persze jogállamban nonszensz!

– Az igazi veszély tehát ön szerint az, hogy a jelenlegi kormánynak már

a saját, korábban bátornak tartott képviselőire sem lesz szüksége a kormányzáshoz?

– Mindenesetre megteremtik a feltételét annak, hogy a miniszterelnök a parlament ellenőrzése nélkül is tudjon kormányozni. Az átmeneti szabályokról szóló törvény elfogadásával – amely tartalmát tekintve csak nyomokban tartalmaz valódi átmeneti rendelkezéseket, mint például a hitelmoratórium fenntartását – a rendeleti kormányzás rendeletei állandósult részévé váltak a magyar jogrendnek a mostani veszélyhelyzet megszűnése után is, de most már törvényként.

– Ez egy kicsit bonyolultnak tűnik.

– Az egész folyamat ködös, követhetetlen, zavaros. Néha az az érzésem, hogy azért ilyen bonyolult, hogy még én se értem *(nevet)*. Az egésznek a végső célja viszont teljesen egyértelműen az, hogy a kormány a vírusjárvány idején megszerzett totális hatalmát később is fenntartsa, illetve állandósítsa. Az új átmeneti szabályokról szóló jogszabály ugyanis éppen arról szól, hogy a különleges jogrendet bármikor igénybe vehető módon állandósítsa az országban.

– Mindezt parlamenti kontroll nélkül. Elég hozzá az, hogy a kormány alkalmazottja, a tisztí főorvos Müller Cecília úgy dönt: erre szükség van. Ez a helyzet?

– Az új törvénnyel bevezetik az említett egészségügyi válsághelyzet fogalmát, ami nincs benne az Alaptörvényben, jóllehet ugyanúgy alkotmányos jogok súlyos korlátozását jelenti. Ez az új jogintézmény – az Országgyűlést kikapcsolva – korlátlan időre szóló teljhatalmat biztosít

a kormány számára. Ugyanis a leendő jogszabály már nem tartalmazza azt a mostani veszélyhelyzetre még az Alaptörvény által előírt szigorú feltételt, hogy tizenöt nap rendeleti kormányzás után szükség van a parlament által elfogadott felhatalmazási törvényre.

– *Viszont a különleges jogrend bevezetéséhez mégiscsak kell járvány, terrorveszély, esetleg katasztrófa, ne adj' isten, valamilyen háborús állapot. Ezek megléte nélkül veszélyhelyzetet hirdetni azért elég nagy politikai kockázat. Nem gondolja?*

– Az Alaptörvényben szabályozott különleges jogrendnek valóban több fajtája van, ezeket részben említette. De ezenkívül az Alaptörvény ismeri még a szükségállapotot, vagyis a törvényes rend megdöntésére irányuló kísérletet, vagy a vagyonbiztonságot tömegesen veszélyeztető cselekményeket. Továbbá ide sorolható a korábbi veszélyhelyzet is, de ennek kivételével valamilyeni meghirdetéséhez, illetve a rendeleti kormányzáshoz szükség van más szervek közreműködésére. Így a külső támadás miatti rendkívüli állapotot, a súlyos, erőszakos cselekmények miatti szükségállapotot vagy a terrorveszélyhelyzetet eleve csak a parlament hirdetheti ki. Az új törvénynek az a lényege, hogy többé már nem kell felhatalmazást kérni, illetve a kormány ezt az egészségügyi válsághelyzetet az átmeneti szabályokról szóló törvény 314. paragrafusa szerint korlátozás nélkül meghosszabbíthatja olyan okból, amelyet saját mérlegelése szerint maga kreálhat. Bármit kitalálhatnak, ha akarnak; lehet árvíz, tüntetés, akármilyen.

– *Mondjon már erre konkrét példát, hogy jobban megérthessük.*

– Illusztrálásul egy példa az elmúlt rendszerből: az útlevelkérelmeket a szocializmusnak nevezett korábbi nyílt diktatúrában sokféle ok miatt utasíthatták volna el a hatóságok. De végül egy hosszú felsorolásból a lehetséges „e” pont alapján tagadták meg a kiutazásunkat. Vagyis „egyéb” okból nem kaptunk útlevelet. Ám hogy ez mi volt, azt nem osztották meg velünk. Az a szörnyű, hogy a diktatúrák ezen kedvelt „megoldása” visszaköszön az egészségügyi válsághelyzetről szóló törvényi rendelkezésben is: a 313. paragrafus szerint „bármely” olyan körülmény esetén elrendelheti a kormány ezt a válsághelyzetet, amely „a lakosság egészségügyi ellátását súlyosan akadályozza”. Ilyen bizonytalanul megszővegezett fogalmak, feltételek a kormányzati mérlegelésnek egészen az önkényességig tág teret nyitnak – mindezt a törvény leplebe burkolva. Ilyen fogalmakat, érvelest, amelyek az alapvető alkotmányos jogok korlátozásának feltételeit fogalmazzák meg, a jogállam nem ismer, mert az Alaptörvény jogállamisági klauzulája éppen a jogbiztonságot ígéri. „Bármely körülmény” mint a válsághelyzet bevezetésének feltétele olyan „gumiszabály”, ami alatt szinte bármi érthető, tehát ez a kitétel bizonyosan alaptörvény-ellenes, leánykori nevén alkotmányellenes. De folytatom: a törvény 313. paragrafusa szerint az egészségügyi válsághelyzet meghirdetésének feltételeként hivatkozhat a kormány „minden esemény”-re, „amely veszélyezteti a polgárok életét”. Azon túl, hogy a „polgárok” kifejezés nem jogi fogalom, ugyanúgy megfoghatatlan

és tetszőleges a „minden esemény” is, ebbe ugyanis bármi belefér, és annak az ellenkezője is. Vég nélkül tudnám sorolni a homályos és abszurd feltételeket, ahogyan a meghirdetett válsághelyzet szó szerint „bármire” felhatalmazza a kormányt, mert a 318. paragrafus felsorolásában viszszaakad a diktatúrák jogalkotásának előbb említett „gyöngyszeme”: a kormánynak joga lesz törvényben meghatározott „egyéb rendelkezéseket” is megalkotni. Ez a homály lényegében arra jó, hogy elfedje: a kormánynak szinte mindenre joga lesz, a végrehajtó hatalom mozgásteret immár korlátlan, és ez nagyon veszélyes. Ezzel ugyanis teljesen megszűnnek az alkotmányos, jogállami garanciák. Ha nem világos, hogy a kormány mely intézkedés meghozatalára jogosult, akkor az a kormány teljhatalommal bír!

– *Némi garanciát jelenthet azért, hogy a válsághelyzet meghirdetéséhez nemcsak jogszabályra, de válságra feltétlenül szükség van?*

– Látszólag igen. Az „átmeneti szabályok” az egész jogrendszerre kiterjedő csomag, aminek az egészségügyi válsághelyzet új intézménye melletti másik legfontosabb és kissé ijesztően újszerű része az, hogy a több száz paragrafus egy része a honvédség felhasználásával foglalkozik. Holott az Alaptörvény különleges jogrendre vonatkozó fejezete szerint a katonaság kizárólag külső támadás, terrorveszély, s korlátozottan: ha a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazása nem elegendő, az említett szükségállapot esetén vethető be. A veszélyhelyzetben az Alaptörvény 53. paragrafusa nem teszi lehetővé még ilyenkor

sem a katonaság alkalmazását, így a kórházparancsnokok, vállalatokhoz küldött katonák és katonai járőrök kivezénylése a felhatalmazási törvény által sem megengedett módon, súlyosan sértette az Alaptörvényt. Az átmenetinek nevezett törvény 350. paragrafusa azonban már kiterjesztette a honvédség felhasználását az egészségügyi válsághelyzetre, és a veszélyhelyzetre is, ami ellentétes az Alaptörvénnyel. A honvédség felhasználásának kiterjesztése sokkal messzebbre mutat, hiszen ez józan ésszel mérlegelve aligha szolgálhatja a veszélyhelyzet vagy az egészségügyi válsághelyzet kezelését. Ennek ellenére a jogszabály 350. paragrafusa lehetővé teszi a kormány számára a katonaság fegyverhasználatának elrendelését azzal az alsószerű melleszólással, hogy e két helyzetben nem minősül fegyverhasználatnak a gumilövedék, a pirotechnikai eszköz, a könnygázgránát vagy az elfogóháló lőfegyverrel történő célba juttatása. Hát akkor minek minősül? – kérdezem én naivan. Értelmezésem szerint a felsoroltak tömegosztatásra vethetők be. És ez azt sugallja, hogy a honvédséget belföldön „rendteremtésre” akarják bevetni a veszélyhelyzet és az újonnan bevezetett egészségügyi válsághelyzet ürügyén.

– *Mindebből az következik, hogy szinte bármikor kihirdethető az egészségügyi válsághelyzet, ami nincs pontosan definiálva, és akár a civilek ellen is fordítható a katonaság?*

– Értelmezésem szerint az egészségügyi válsághelyzet elrendeléséhez elegendő lehet például egy minden évben előforduló kisebb influenzajárvány is, amely esetén ezek

szerint valóban bevethető a katonaság. A fegyverhasználati jogot pedig ténylegesen úgy teszik lehetővé, hogy kijelentik: gumilövedékkel az emberekre lövöldözni, az nem jelent fegyverhasználatot. A törvény 351. paragrafusa egyébként felhatalmazza a kormányt, hogy meghatározza a honvédség felhasználásának „tartalmát”, ami szintén korlátlan felhatalmazást jelent, továbbá hogy „egyéb rendkívüli” intézkedéseket hozzon. Ez is homályos, ami bármit jelenthet. Figyelemre méltó, árulkodó mellékszál még, hogy a 368. paragrafus szerint a kihirdetett különleges jogrendben – tehát nemcsak a veszélyhelyzet és az egészségügyi válsághelyzet idején, hanem minden különleges jogrend alá tartozó helyzetben – a szerződéses honvéd egyoldalúan nem szüntetheti meg a szolgálati jogviszonyát. Ez annyit jelent, hogy a katona különleges jogrend idején nem léphet ki a honvédség kötelékéből, és köteles a fegyverhasználatnak nem minősülő, fegyverhasználatra vonatkozó parancsokat teljesíteni. A honvédség jogállását tehát az egyes katona jogainak korlátozásán keresztül kiszélesítik, lehetővé téve, hogy a kormány bármilyen helyzetben bevethesse a katonaságot, akár a magyar polgárok ellen is. Ezek a rendelkezések lényegében erről szólnak. Persze ezt ugyan nem így fogalmazzák meg, de nyilvánvaló, ha valamilyen elfogóhálóval próbálnak elkapni koronavírus-fertőzöttnek vélt embereket, az mindenképp fegyverhasználat, még akkor is, ha azt mondják, hogy nem az. Mindenesetre ez nem az országot ért külső támadás elhárítására, hanem belső karhatalmi célokra szolgál, amire a katonaság

alkotmányosan nem használható fel. És akkor az ismételt páncélozott jármű-beszerzéseiről ismert Terror-elhárító Központnak benyomásom szerint az egykori ÁVH-ra emlékeztető, és a rendőrségről szóló törvény szerint közvetlenül a kormány alá rendelt fegyveres karhatalmi alakulatairól még nem is beszéltem. Ennek a szervnek a munkájában ráadásul kormánydöntés alapján a honvédség köteles „közreműködni”.

– *Professzor úr, akkor ön lényegében azért nem kér elnézést, miután a kormányt nyílt diktatúra bevezetésével vádolta, mert úgy érzi, hogy az önkényuralom fennmarad, csak nem a felhatalmazási, hanem az átmeneti törvény biztosítja a teljhatalmat?*

– Lényegében erről van szó! Amióta a felhatalmazási törvény hatályát veszttette, azóta a korábbi rendeletek helyett – azokkal azonos tartalommal – törvények biztosítják a kormányfő hatalmát. A fejünk felett Damoklész kardjaként ott lebegnek az átmeneti szabályokról szóló törvény rendelkezései, amelyeket bármikor, akár mondvacsinált ürüggyel életbe lehet léptetni. Ez a törvény pedig olyan felhatalmazásokat tartalmaz, amelyeknek az egyik súlyponti kérdése a hadsereg bevetése. Ez a bajom.

– *Az idén március végén, a felhatalmazási törvény elfogadásakor beszélt először a kormány nyílt diktatúrájáról, aztán mások is használni kezdték ezt a definíciót. Pedig a kormány a korábbi kétharmados hatalmával lényegében minden meghozott intézkedésre jogosult lett volna. Ez a kétharmad előnye, hol itt a diktatúra?*

– Ha nem ez lett volna a végső cél, akkor a kormány a már koráb-

ban létező egészségügyi és katasztrófavédelmi törvény alapján kezelhette volna a járványt. Illetve ha a két jogszabály nem biztosított volna elég mozgásteret, nyugodt szívvel csak azután fogadhatták volna el a felhatalmazási törvényt, hogy ez kiderül. De nagyon sietős volt a hatalom megragadása. Még az is elképzelhető, hogy az egész csak kísérlet, amely azt hivatott tesztelni, hogy a magyar társadalom mit szól Orbán Viktor megvalósuló diktatúrájához. Továbbá: mit szól az ország ahhoz, hogy a felhatalmazási törvény alapján még a kormány által kiadható rendeletek tárgyát sem lehetett korlátozni, a tartalmát pedig végképp nem, és ez egészségügyi válsághelyzet címén most már bármikor meghosszabíthatóan így is maradhat. Illetve hogyan reagál az ország arra, ha a magyar kormány a büntető törvénykönyv szigorításával, azzal a nyilvánvalóan hazug indokkal korlátozza a sajtószabadságot, hogy például a szerkesztőségek vagy interneten bejegyzést tevők ab ovo rémhíreket terjesztenek. Mindez még nem verte ki a biztosítékot, a nép nem vonult utcára. A magyar társadalom szó nélkül vette tudomásul a rendeleti kormányzást és a szólás szabadságának nyilvánvaló megnyirbálását. Ezen felbátorodva a kormány úgy döntött, hogy a kísérlet sikerült, immár állandósíthatják a nyílt diktatúrát. Az én olvasatomban ez a forgatókönyv valósul meg Magyarországon.

– Ön már a folyamat kezdetén az nyilatkozta, hogy a kormány a világjárványt felhasználva nyílt diktatúrára törekszik. De akkor is felmerült, hogy a járvány a jelenleginél súlyo-

sabb is lehetett volna. Miből gondolja, hogy nem csak óvatosságról volt szó?

– Ha a kormánynak a meglévő törvények alapján elég eszköze volt a járvány megfékezésére, akkor miért erőltette ki az általános és időhatár nélküli felhatalmazást a rendeleti kormányzásra? Ahogy annak idején Hitlernek kapóra jött a Reichstag felgyújtása – hacsak nem ők csinálták –, úgy a mi kormányunknak a világjárvány teremtett alkalmat arra, hogy illegitim módon, alkotmányellenes eszközökkel próbálja bebetonozni magát a hatalomba. Ugyanis a felhatalmazási törvény – Hitler törvényétől eltérően, aki először öt évet kért, és ezt hosszabbította meg még egyszer – nem tartalmazott semmilyen határidőt. Továbbá az Országgyűlés magában a felhatalmazási törvény 8. paragrafusában készséggel lemondott a kormány javára a felhatalmazási törvény hatályon kívül helyezésének jogáról is. Vagyis a törvényhozást a kormány alá rendelték, ami alkotmányjogi, a jogállamiságon kívüli képtelenség. A felhatalmazási törvényt papíron ugyan visszavonták, de az új, átmeneti szabályokról szóló törvény értelmében változatlanul a végrehajtó hatalom kezében marad a döntés, hiszen egy kormányalkalmazott, a mindenkori tiszti főorvos elindíthatja a felhatalmazási törvényt sem igénylő egészségügyi válsághelyzet kihirdetését. Ami normális körülmények között a felhatalmazáson keresztül a parlament joga kellene hogy legyen.

– Professzor úr, tudjuk, hogy a világjárvány félelmetes dolog, amit csak tényleges hatalommal, pénzzel lehet legyűrni. Más országokban is bevezettek különleges jogrendet. Nem

túlságosan szigorúan, esetleg gyanakodva fogadja a mai kormánytöbbség törvényeit?

– Alig hiszem, hiszen a korábbi veszélyhelyzet: a rendeleti kormányzás idején elfogadott rendeletek árulkodóak. Nehéz félreérteni azt a kormányrendeletet, amely lehetővé teszi, hogy katonai járőrök az elsütő billentyűre tett mutatóujjakkal sétáljanak a városban. Vagy annak a félreértelmezéséhez sem kell rosszindulat, amikor a kormányfő sajtótájékoztatóján, a háta mögött két tábornok is megjelent. Nekem a dél-amerikai katonai junták hangulata-bája jutott eszembe. De számomra érthetetlen az is, hogy a járvány elleni küzdelmet vezető operatív törzsben két egyenruhás rendőr is rendre feltűnik. Jogászként nem vagyok képes felfogni, hogy talán ezek a tisztek tényleg a beteg számára előírt beöntés folyamatát, feltételeit igyekeznek majd ellenőrizni? Értelmezésem szerint az egész védekezés mind küllemében, mind díszleteiben eltolódott a katonai diktatúra irányába. Ezt a folyamatot véglegesítik az átmeneti szabályokról szóló törvény előzőekben bemutatott szabályai, amelyek állandósítják a cégek vagy kórházak élére kivezényelt fegyveres parancsnokokat. Ezek is a katonai diktatúra irányába mutatnak. Persze az más kérdés, hogy ha ne adj' isten tényleg tömeges zavargások lennének, akkor az Alaptörvény szerint természetesen a rendőrök és nem a katonaság feladata lenne a rendteremtés. Ugyancsak nehéz félreérteni az önkormányzatok bevételeinek drasztikus megnyirbálását, hatásköreinek átvételét – lásd az ingyenes parkolás kormány általi elrendelését. Sőt, nehéz jóindulatot képzelni a gödi Samsung

gyár különleges gazdasági övezetté nyilvánítása mögé, a Kartonpack vállalat járvánnyal aligha indokolható de facto államosítása, vagy a lakosság személyes adatainak megszerzése, illetve a kiberbiztonság ürügyén a számítógép- és internethasználat korlátozása révén az állampolgárok totális ellenőrzése mögé is.

– *A kormányrendeletekről annyit mondott az igazságügyi miniszter, hogy csak néhány bevált előírást tart meg a kormány.*

– Ezzel szemben az igazság az, hogy tartalmilag minden, a járvány ideje alatt született kormányrendelet bekerült az átmeneti törvénybe. Még felsorolni is nehéz valamennyit, de a legfontosabbakat elmondom. Korlátozták a közérdekű adatigénylést, de született rendelet a bíróságokról, az egész igazságszolgáltatásról, illetve a menekültügyről. Megváltoztatták a versenytörvényt, bizonyos cégek felvásárlásakor nem kell bejelenteni a fúziót. Elképzelheti, hogy ez mely gazdasági-üzleti köröknek kedvez! Ezenkívül van még rendelet a Magyar Fejlesztési Bankról, a szerzői jogról, a magánnyomozásról, az agrártámogatásról, a honvédelemről, a katasztrófavédelemről, az államháztartásról, az Alkotmánybíróságról, a postáról vagy a hatósági engedélyek kiadásáról. Tehát szó sincs arról, hogy csak közvetlenül a járvány megfékezése érdekében születtek rendeletek, ugyanis rendeleti úton az egész magyar jogrendszert átalakította a kormány.

– *Van fogalma arról, hogy ezek a rendeletek milyen célt szolgálnak?*

– Nézze, ezt az irtatlan tömegű rendeletet részleteiben szinte képte-

lenség átlátni. A hihetetlen mértékű változás azt üzeni, hogy az országban a jelzett területeken a hatalom szinte bármit megtehet, ideszámítom a honvédség jelentős és az Alaptörvényen kívüli felhatalmazásait is, ami azt mutatja, hogy ma már virtuálisan vagy legalábbis potenciálisan, jól leplezetten nyílt katonai diktatúra alakult ki, csak még nem látjuk. Miután a parlament elfogadta az átmeneti szabályokról szóló törvényt, a kormány rövid idő alatt, „gombnyomással” képes bevezetni a különleges jogrendet, ami számára immár totális hatalmat biztosít.

– *Ugyanakkor egy kormánypárti politikus bizonyára azt mondaná minderre, hogy ezek csak vészjósló vélemények, a kormánynak esze ágában sem volt diktatúrára törekedni, esze ágában sincs totális uralomra törni. Szerintük a felsorolt aggályok csupán belemagyarázások.*

– Azért mondhatják ezt, mert ez a törvény olyan ördögi logikával készül, hogy még jogász is nehezen látja át egyértelműen az egész folyamatot. A propagandával elfedik a valódi szándékot, így aztán a jogban járatlanok nem látják át a történések lényegét. De még az ellenzék is csak a részterületek ellentmondásait látja, az átalakítás hordereje számukra is homályos maradt. Ugyanakkor az már az újságolvasó számára is feltűnik, hogy mit keresnek a fegyveres katonák ujjukkal a ravaszon az utcán. Az egyenruhások közterületi jelenléte, a gondosan előre megkoreografált, rémhírterjesztésre hivatkozó hajnali őrizetbe vételek leplezik le a rendszer igazi arcát, hisz félelmet gerjesztenek, megmutatják a hatalom arroganciáját, az erőszak brutális és

korlátlan alkalmazására vonatkozó végleges elszántságát.

– *Mi a válasz arra, ha a kormányzati emberek azt mondják, hogy a jogszabály ugyan lehetővé teszi, mondjuk, a teljes magyar sajtó megfigyelését vagy a teljhatalom gyakorlását, de a kormány valójában nem akar élni minden jogosítványával?*

– A Fidesz hatalomra jutása óta gyakran kapta azt a választ a jogásztársadalom, amikor félreérthető törvények esetén aggályait fogalmazta meg, hogy várjuk meg a végét, nézzük meg az adott törvényt működés közben; nem kell előre huhogni. Ez először akkor történt, amikor 2010-ben a jelenlegi hatalom kétharmaddal szerezte meg a kormányzás lehetőségét, majd hamarosan megváltoztatta a korábbi választási törvényt. Nyilvánvaló volt számomra, hogy azért változtatták meg egyoldalúan a rendszerváltás óta érvényben lévő választásokról szóló törvényt, mert a Fidesz fel akart arra készülni, hogy később már nem tudja megismételni a szavazatok 53 százalékos és ebből következő kétharmados parlamenti többségét. Ez be is bizonyosodott, hisz 2014-re kilencszázaléknyi szavazót elveszített. Ezért a Fidesz–KDNP a kétharmados többségével visszaélve úgy buherálta meg a választási törvényt, hogy 2014-re ugyan elvesztette a választók kilenc százalékának támogatását, de a szavazatok megmaradt 44 százalékos többségére az új választási szabályok további 50 százalék prémiumot adtak a legtöbb szavazatot szerző pártnak, vagyis erre jött még 22 százalék. Így jött ki a parlamenti képviselői helyek 66 százaléka, vagyis a kormánypártok még mindig megtartották a parlamen-

ti helyek kétharmadát. A parlamentben megszerzett képviselői helyek száma a törvény közreműködésével súlyosan és aránytalanul torzította a szavazatokban kifejezett választói akaratot. Ami pedig választások címen itt 2018-ban történt, arról elég az EBESZ megfigyelőinek jelentéseit idézni, akik negyvenhat pontban jelelték meg az ahhoz szükséges változtatásokat, hogy a magyar választási rendszert demokratikusnak lehessen nevezni. Ehhez nincs mit hozzátenni. Ennyit azoknak, akik azt mondják, várjuk meg a végét, vagy hogy a kormány nem akarja nemtelen célokra felhasználni a hatalmát.

– *A választási törvény egypárti, egyoldalú megváltoztatása miatt már 2012-ben azt állította, hogy a Fidesz Európa közepén államcsínyt követett el. Csak jóval később, tehát 2020 tavasza, vagyis a koronavírus-járvány miatt elfogadott felhatalmazási törvény óta nevezi a rendszert nyílt diktatúrának. A két időpont között mi történt?*

– Csak az, amit előre megjósoltam: tempora mutantur... változtak az idők, és benne én is. Már az *Államcsínytevők* című, 2012 tavaszán született írásomban figyelmeztettem a társadalmat a veszélyre, majd a választási törvények elfogadása után azt is jeleztem, hogy „hölgyeim és uraim, az államcsíny befejeződött”. Ettől az időponttól a hatalmat választás útján nem lehetett elvenni a Fidesztől. Így aztán nem lepett meg, amikor a 2018-as választás délelőttjén először csak „összeomlott” a választási iroda honlapja. Ha belegondolunk, ez informatikai nonszensz, hisz minden csecsemő tudja, hogy az ilyen rendszerek biztonsága sokszo-

ros, egymást követő megoldásokkal könnyen garantálható. De miután nem szégyellték bejelenteni a rendszer összeomlását, az lényegében azt jelentette, hogy itt az államcsíny újabb variációjával álltunk szemben. Majd semmilyen jogi lépés, felelősségre vonás nem történt azzal a céggel szemben, amely a választást lebonyolító rendszert működtette, és súlyosan megszegte az üzemeltetési szerződést, amelyet vélhetően a Nemzeti Választási Irodával kötött. Erről azóta sem beszél senki! Pedig ez nekem indirekt bizonyíték arra, hogy a súlyos mulasztást az állam szóltalanul, úgy is mondhatnám, hogy cinkosként tudomásul vette, ha a cégnek büntetlenséget ígérve nem eleve generálta.

– *Ez persze már az ellenzék sara is, hisz a képviselőknek azért volna jogosítványuk az ilyesmi felderítésére. A társadalom pedig szóltalanul elfogadta az eredményeket!*

– Pedig a választás napján este hét-től semmilyen részeredményt nem közöltek, majd éjfél előtt bejelentették, hogy kétharmaddal nyert a Fidesz! A mai napig nem világos, hogy este hét és tíz óra között miért nem közöltek részadatokat, ahogy húsz éven keresztül ez mindig megtörtént. Teljes mértékben homályban maradt a legutóbbi országgyűlési választás lebonyolításának számos lényeges kérdése is. Ez egy újabb államcsínnel ér fel! Ezért vagyok gyanakvó. Gondolja meg, hogy ha egy szobafestő foltosra pingálja a lakásom, akkor kártérítést fizet, vagy újra elvégzi a munkát. A választási rendszer összeomlása – ha a választási intézményeinkbe és a rendszerbe vetett közbizalom teljes elillanása pénzben kifejezhető – több-

milliárdos kárt okozott. A Nemzeti Választási Iroda által kötött megbízási szerződésben nyilvánvalóan benne kellett lennie, hogy a munka el nem végzése esetén a megrendelő-megbízó fellép a hiba elkövetőivel szemben, és milyen kártérítést, kötbért kell fizetnie a megbízott vállalkozásnak. Ehelyett azonban csak sunnyogtak, a választási iroda széttárta a karját, hogy ez van, egy cég pedig nyilatkozott, hogy ők előre szóltak! Ami véleményem szerint közvetett bizonyíték a választási csalásra. Erre nézve szerintem alapos a gyanú! Mindenesetre nekem megrendült a bizalmam, ezért az országgyűlési választásoktól már nem várok semmit sem.

– *Tehetett volna ezek után bármit az ellenzék vagy a választó?*

– Keveset, mert a törvényesség látzata egyelőre megmaradt. A lóláb persze a mai napig kilóg. Az elmondottakon kívül emlékezhetünk még a kelet-magyarországi üres telkekre mint lakhelyre bejelentett kárpátaljai szavazókra. Két év elmúltával sem ismerjük a bejelentett, mintegy 280 választási rendellenesség vizsgálatának eredményét. És akkor még nem beszéltem arról, hogy bizonyos határon túl élő magyar csoportok szavazhattak levélben, de nem volt kizárva az, hogy emellett átsétálva a határon személyesen is, vagyis kétszer szavazzanak. Emlékezzünk, hány határátlépő helyet nyitottak meg csak arra az egy napra. Miközben más magyar szavazóktól még a levélben szavazás lehetőségét is megtagadták. Mindez azt bizonyítja, hogy a társadalom ma már belátta: jogi eszközökkel nem képes az országban változásokat elérni. Ennek egyébként a választás lenne a legfontosabb és legegyszerűbb útja.

Ha azonban ez eleve csaláson alapul, akkor nincs más, csak az utca. Ha a politika kikerül az utcára, akkor hiába jövök én vagy bárki a joggal, a paragrafusokkal. Az emberek már nem hisznek a törvényekben, az igazságban. Ha erről beszélek, akkor kinevetnek. Egyre többen érzik, hogy kevés lehetőségük maradt a változtatásra. Ez nagyon veszedelmes út. Nem tudjuk, hogy ha az emberek számára megszűnik a valódi cselekvési lehetőséget kínáló törvényes út, akkor utána mit fognak csinálni.

– *Professzor úr is említette, hogy akadt olyan ember, akihez egy közösségi hálón közzétett posztja miatt hajnalban becsörögtek a rendőrök, és elvitték.*

– Persze, nem is egy ilyen van. Eddig nyolcvannál is több eljárás indult rémhírterjesztés gyanúja miatt.

– *Egy politikushoz pedig csak azért csöngettek be hajnalban, mert a megszűnt kórházi ágyak számáról hozott nyilvánosságra adatokat. Ön szintén a kormánypártok által elkövetett választási csalásról, puccsról, nyílt diktatúráról beszél. Nem fél, hogy egyszer önhöz is becsöngetnek?*

– Amikor még „csak” államcsínyről, választási csalásról vagy önkényuralomról beszéltem, akkor még remélhettem, hogy a kritikus nyilatkozataim miatt nem visznek el. Persze eszembe jutott, hogy egy sötét utcában azért kiverhetik a fogamat, de szerencsére ez eddig nem következett be. Aztán amikor a felhatalmazási törvény elfogadásakor a büntető törvénykönyvbe is bekerült a rémhírterjesztésről szóló szigorítás, akkor óvatosságból visszautasítottam egy luxemburgi napilap interjúkérését.

De amikor azt láttam, hogy a kormány elképesztő rendeletek özönét zúdítja az országra, akkor úgy éreztem, hogy mégis kötelességem a történeteket kommentálni, hogy nyoma maradjon – a lapban erről hírt is adtak. Az is világos, hogy akár emiatt az interjú miatt is bíróság elé állíthatnak, feltéve, ha szándékosan félreértelmezik a jogszabályt. De a bíróság előtt a véleményemet tudományos érvekkel tudom alátámasztani, s az az Alaptörvényből is közismert, hogy a tudományos igazság dolgában az állam nem jogosult ítéletet alkotni. Osztrák és német barátaim persze aggódnak, sőt, még én nyugtatom őket, mire azt mondják, hogy talán a külföldi megnyilatkozásaim megvédenek engem itthon. Mindenesetre egy ügyvéd barátom kapott egy biankó meghatalmazást arra az esetre, ha egy hajnalon valami történne velem.

– *A hatalom szokott reagálni a nyilatkozataira?*

– Csak indirekt módon. Ma már sehol sem oktatok, nyugdíjas vagyok, de lehettem volna professor emeritus a Jogtudományi Intézetben, azonban a kormánykörökből érkezett főigazgató igazgatónk javaslatát „A Vörösről szó sem lehet!”-felkiáltással elutasította. Nem változtatott ezen a munkatársaim által szervezett aláírásgyűjtés sem. Viszont kaptam tőlük egy csodálatos, a szakma 43 kiválósága által írt ünnepi tanulmánykötetet a 70. születésnapomra. Szerkesztem a Magyar Tudományos Akadémia lapját, a *Jogtudományi Közlönyt*, amelyet az Alkotmánybíróság épületében, egy kis szobában állítottunk össze. Egészen a közelmúltig, amíg a testület elnöke rövid határidő szabásával megkért, hogy szedjük a sátorfánkat, mert

szükségük van a szobára. Ilyenek előfordulnak, ezeket legfeljebb piszkálódásoknak nevezném, de a törvényesség látszatához mindig ragaszkodtak. Ez egy ilyen diktatúra.

– *A kormánypártok képviselői gyakran nyilatkozzák itthon és a nemzetközi sajtóban, hogy ha a kormány döntései valóban olyan alkotmánysértők lennének, ahogy állítják, akkor az Alkotmánybíróság biztosan beavatkozna. Mint egykori alkotmánybíró, ön is így vélekedik?*

– Az Alkotmánybíróságnak törvényi lehetősége is van rá, hogy hivatalból eljárjon, ha nemzetközi szerződésbe ütköző alkotmányellenességet észlel. Csakhogy már a felhatalmazási törvény is tele volt alkotmányellenes rendelkezésekkel, amelyek például az európai emberi jogi egyezményt sértik. Elég, ha csak a határidő-nélküliséget említem, ami jobbizonytalansághoz vezet. Mindezek ellenére a testület nem avatkozott be. Vagy ott van az Alkotmánybíróság asztalán a Magyar Tudományos Akadémia átszervezéséről szóló beadvány, ami az elmúlt év augusztusában készült. A bírák még kezükbe sem vették, határidő nincs a döntésre, közben a nagy múltú tudományos intézményt megfosztották a háttérét képező kutatóintézeteitől. Az Alkotmánybíróság döntéseire tehát nem lehet számítani. Hisz úgy születik a kormányzat rendeleteinek jelentős része, hogy sorozatban és súlyosan sértik az Európai Unió Alapjogi Chartáját is, de az alkotmányvédő testület csendben van. Ami részben magyarázható a testület személyi összetételével, hiszen egy-két felkészült alkotmánybíró kivételével a Fidesz által jelölt bírák dolgoznak a testületben. A bírók 98 százaléka egyszerűen

nem alkalmas a szerepére, köztük a közelmúlt politikai delegáltja, Handó Tünde sem. Mára az Alkotmánybíróság kádertemetővé vált. Ez a folyamat annak a része, hogy ezt a bírói testületet, mint ellensúlyt, mint kontrollt, az Orbán kormány tökéletesen kikapcsolta. Hisz főleg azok kerülnek oda, akik már semmi másra nem alkalmasak, köztük van a bírói testület Országgyűlés által választott elnöke is (az elnököt korábban a testület maga választotta), aki az őt jól ismerő szege-di kollégái szerint egy meglehetősen szerény képességű korábbi ügyvéd.

– *A rendszerváltás után ön az Alkotmánybíróság alapító atyái közé tartozott. A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetében együtt dolgozott a rendszerváltás vezető személyiségei közül Tölgyessy Péterrel és Sólyom Lászlóval. Ha az ön kritikája jogos, tehát valóban diktatúra épült az országban, és a jelenlegi Alkotmánybíróság néma, nem kéne az egykori bírácoknak megszólalniuk?*

– Az említettek már mind kritizálták a 2010 óta kiépült rendszert, csak más alkalmat és módot keresnek a megszólalásra. Talán nem mindenki olyan mazochista, hogy vállalja azt a sziszifuszi munkát, amely több száz paragrafus ellentmondásait vizsgálja, de alig hinném, hogy a felsorolt, általam nagyra becsült személyekkel bármilyen vitába keverednék a mai rendszer természetéről.

– *Több egyetem tanszékén dolgozott, néhánynak alapítója is volt. Az ott dolgozóknak vagy a jogásztársadalomnak nem kellene hangosabban mondani, hogy mi történik az országban?*

– A tanszékek nem lehetnek hangosak, nyilván az egyetemük kontójára nem kockáztathatnak. A gyakorló jogászok közül sokan kritizálják a mai berendezkedést, de jobb lenne, ha többen megszólalnának. Néhány ügyvédi iroda pedig közismert módon politikai-kormányzati megrendelésre szakmában gyártja a diktatúra törvényeinek tervezeteit jó pénzért. Az teljesen nyilvánvaló, hogy az önkényuralomból nyílt diktatúrává átváltott rendszer kiépítése befejeződött, mégpedig a törvényesség látszatának leple alatt. Épp ezért kellene a jogásztársadalomnak látványosan bemutatnia a közjogi problémákat, s felhívnia a figyelmet arra, amit például az Eötvös Károly Intézet és több publikáció is tesz, hogy az újabb jogsértések mivel járulnak hozzá a diktatúra bebetonozásához.

– *Komolyan mondja, hogy a diktatúra kiépítése már be is fejeződött?*

– Igen, azt gondolom, hogy az átmeneti szabályokról szóló törvény, és az azóta megalkotott további törvények, rendeletek elfogadása után kimondhatjuk: Magyarország immár közjogilag is diktatúrának számít. Miközben a mai diktatúrában már nincs szükség fekete autóra, ami elviszi az osztályellenséget vagy a másként gondolkodót. Bár már erre is volt példa, de mégsem az ötvenes évek világa jön vissza. Ez a diktatúra a 2020-as évek sajátos autokratikus berendezkedése lesz, amelyben már a kórházi orvosok sem mernek majd nyilatkozni, félnek a kirúgástól. Olyan diktatúra lesz, amelyben a belügyminiszter tesz rendet az iskolákban és a kórházakban. Olyan diktatúra, amelynek urai selejtes törvényekkel is képesek az uralmukat fenntartani. Például a

jogszabályban a magyarországi vállalatokban külföldiek általi részesedés szerzését a „belgazdasági miniszter” hozzájárulásához kötik, pedig ilyen miniszter nincs is.

– *Mondja, jogilag egy diktatúrát hogy szoktak felszámolni vagy megszüntetni? Van erre pontos kifejezés?*

– Talán a demokráciára való áttérés lenne a legjobb szó. De hogy erre közjogi eszközökkel milyen módot találnak, arra nem tudok válaszolni. Az esély is csak minimális. Mindenkinek, tehát a közhatalom birtokosainak és a társadalomnak is közös érdeke, hogy ez jogi keretek között, jogi eszközökkel és ne az utcán menjen végbe. Nem vagyok híve annak, hogy az utcán dőljenek el a dolgok, de lassan túl vagyunk azon a ponton,

amikor a helyzetet jogi úton korrigálni lehetne. Nyilvánvalóan nem jogállamban élünk már, a kormány pedig elszánta magát arra, hogy akár fegyveres erőszak alkalmazásával is megtartsa a hatalmat. Az ilyen helyzetek eddig rendre az utcán végződtek. Most ugyan „csak” arról szól a vita, hogy meghozták az átmeneti szabályokat, és kihirdették az egészségügyi válsághelyzetet bármeddig, de az egész meg van hintve járőröző, géppisztolyos katonákkal, rendőrökkel. Tehát a kormány veszélyes útra lépett. Persze, mint tudjuk, a remény hal meg utoljára. Vivaldi *Juditha Triumphans* című oratóriumának záró áriája a „Libertatis dulcissima spes”-ről szól. Igen: a szabadság édes reményéről. Nos, ez az, ami velünk van, és velünk is marad.

16

Vörös Imre (1944) az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szerzett diplomát 1968-ban, majd az MTA Jogtudományi Intézetében a nemzetközi magánjogi csoport munkatársa, később tudományos főmunkatársa. 1979-ben az állam- és jogtudományok kandidátusa, 1989-ben akadémiai doktor. 1972-től a *Jogtudományi Közöny* című folyóirat szerkesztője. 1990-től 1999-ig alkotmánybíró. 1999–2011 között az MTA Jogtudományi Intézetének kutatóprofesszora, illetve az intézet igazgatóhelyettese. Oktatói pályafutását a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán kezdte, ahol 1983–1994 között docens, majd egyetemi tanár, 1994-től 1998-ig az Európai Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék vezetője. 1998–2002 között az ELTE Állam- és Jogtudo-

mányi Kar Győri Tagozatán az Európai Jogi, Nemzetközi Magán- és Kereskedelmi Jogi Tanszéken egyetemi tanár, 2000-től tanszékvezető. 2003–2012 között a Károli Gáspár Református Egyetemen tanszékvezető, 2008-tól a doktori iskola vezetője. 2016-ig a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő választott bíróság bírója volt. 2010-től az MTA levelező, 2016. május 3. óta rendes tagja. Az Osztrák Köztársaság Nagy Ezüst Érdemrendje (1994), a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal (1999), az Akadémiai Díj (2007), és a Jogtudományi Intézet Életmű díjának (2019) kitüntetettje. Kutatási területe a versenyjog, a nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, az európai jog és az alkotmányjog.

Üvegemberként a Nagy Testvér országában

A 20. századi információs szabadságok alapposza, hogy az alkotmányos állam információs filozófiája az átláthatatlan polgár – átlátható állam követelményét érvényesíti, a zsarnokságot meg önmagában is pontosan leírjuk az áttetsző állampolgár – átláthatatlan és titokba burkolt állam nyugtalanító képével. A Német Szövetségi Alkotmánybíróság az 1983. évi népszámlálási törvényről hozott 1983. december 15-i határozata¹ óta evidens, hogy akit elzárnak attól, hogy a róla szóló információk felett tájékozódási lehetőséget, rendelkezési jogokat gyakoroljon, elveszítheti önmagát, individualitását. A polgárnak pedig, így korlátozva az állami túlhatalmat, alapvető joga az adójából fenntartott állam működését folyamatosan ellenőrizni.

Nem most alakult ki, de mostanra növesztett igazi muszklit és fegyverkezett fel az információs hatalom. De tudjuk, már Jézus lépteit is spicliszemek, szavait szorgos spiclifülek követték-figyelték-fülelték, ahogy azóta is mindig minden szuverén fürkészi alattvalóit, amint a határokon innen és azon túl barátaikat és ellenlábasaikat is. Hogy azután a 18. századtól rengeteg millió, a 21.-re pedig többmilliárdnyi ember legyen a megfigyelés áldozata, ami mára pedig jelentős

részben piacosodott, iparágak sorát foglalkoztatja, sőt a fejlett gazdaság egyik húzóágazata lett.

A nemzeti együttműködés számára pedig a különleges jogrend hozta el a megfigyelés aranykorát.

A kivételes jogrendben a jogállam alapját képező információs szabadságok lerombolása azzal kezdődött, hogy ellentétben az összes többi európai országgal nálunk hol a személyes adatok védelmére (Müller Cecília), hol a pánikkeltés elkerülésére hivatkozva (Gulyás Gergely), de meglehetősen arcátlanul, az összevissza beszédétől, méltatlan hazudozástól sem mentes handabandával tagadták meg a járványügyi adatok nyilvánosságra hozatalát. Ahogy a közérdekű adatok megismerhetőségére, immár magánéletünk védelmére sem számíthattunk, hiszen kiszáratva ez a történet azzal folytatódott, hogy az elhunytak adatait viszont sorszámozva, különleges egészségügyi személyes adataikkal együtt, személy szerint azonosítható módon, ráadásul az infantilizált közvélemény megnyugtatóására, többüknek soha nem létezett krónikus betegségeket hazudva, nyilvánosságra hozták. Tegyük hozzá: az elhunytak azonosíthatóságát, azaz a kegyeleti jog megsértését valójában oktalanul a „Bármit megtehetünk!” tétel bizonyítására csak úgy l'art pour l'art, értékelhető politikai vagy egyéb haszon elérhetősége nélkül követték el.

¹ 15.12.1983 Case No.: 1 BvR 209, 269, 362, 420, 440, 484/83.

E történettel párhuzamosan megjelentek a kormány információszabadságokat megtapasoló törvényerejű rendeletei, amelyek a polgárok különleges jogrend szentesítette megfigyeléseiről szóltak, ezek díspéldánya a 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet, amely Palkovics László technológiai minisztert ruházta fel azzal a hatalommal, hogy *a járvány elleni védekezés jegyében* az állampolgárok személyes adatait is tartalmazó bármely adatbázishoz korlátlanul férhessen hozzá. Hatályba lépése óta minden állami és önkormányzati szerv, minden gazdálkodó szervezet és minden *magánszemély (!)* a Palkovicsék által kért minden adatszolgáltatást teljesíteni köteles. Eközben az Európai Adatvédelmi Testület (EDPB) arra intett, hogy az adatkezelőnek ezekben a különleges időkben is biztosítania kell az érintettek személyes adatainak védelmét. De nem Magyarországon. Itt még inkább, mint eddig, jó lesz vigyázni magunkra, fontoljuk meg, mit teszünk, mit mondunk, és azt is, hogy mit gondolunk!

Erre a fokozhatatlannak látszó nyomorúságra olyasmi jött, hogy nem hittünk a szemünknek. A 179/2020. (V. 4.) számú törvényerejű rendelet szerint, amely a veszélyhelyzettel összefüggő ügyekben az egyes adatvédelmi és adatigénylési rendelkezésektől való eltérésről szól, a különleges jogrend idején a magyarok nem gyakorolhatják azt a jogukat, hogy az adatkezelés megkezdése előtt adataik kezeléséről előzetes tájékoztatást kapjanak. E mélyen keresztényi politika jegyében elvesztettük azt a jogosultságunkat, hogy a személyes adataik kezelésével összefüggő információkat megtudhas-

suk, azaz a hozzáférési jogunk szűnt meg. Mostantól a rólunk kezelt személyes adatainkkal kapcsolatban megszűnt a helyesbítés, kiegészítés joga (helyesbítéshez való jog). Megszűnt az adatkezelés korlátozásához való jog. És ugyancsak megszűnt a például jogtalanul, indokolatlanul kezelt adatok törlésére irányuló jogunk. Ezek egyébként nagyrészt az Európai Unió mindenkire közvetlenül kötelező általános adatvédelmi rendeletében meghatározott jogok. Rejtély, hogy a kormány milyen jogalagra hivatkozással függesztette fel ezeket határidő nélkül. Mindenesetre az EU közvetlenül alkalmazható jogának alkalmazását a magyar kormány törvényerejű rendelete kifejezetten megtiltja, így az említett *hozzájárulási jogot, a téves adatok helyesbítésére vonatkozó jogot, a jogot arra, hogy elfelejtssenek, az adatkezelés korlátozásához való jogot, az adathordozhatósághoz való jogot, valamint a tiltakozáshoz és az automatizált döntéshozatallal, illetve a profilalkotással kapcsolatos az adatkezelőket korlátozó jogokat.*

Az Európai Unió a magyar bíróságok által közvetlenül és kötelezően alkalmazandó joga szerint e jogok tagállami korlátozása csak azzal a feltétellel engedhető meg, ha a tagállami korlátozás tiszteletben tartja az alapvető jogok és szabadságok lényeges tartalmát, valamint szükséges és arányos intézkedés egy demokratikus társadalomban. Arról lehet vitatkozni, hogy mi az állampolgárokat megillető alanyi jogok lényeges tartalma, arról viszont aligha, hogy a teljes jogelvonás ellentétes az Európai Unió jogával, és soha nem minősülhet egy demokratikus társadalomban szükséges

és arányos intézkedésnek. Ha tehát ilyen ügy kerül egy magyar bíró elé, akkor vagy bátran félreteszi az EU jogát sértő törvényerejű kormányrendeletet, vagy az Alkotmánybírósághoz fordul; a szóban forgó szabályozás miatt pedig akár uniós kötelezettségszegési eljárás is indítható Magyarország ellen.

Itt sem ér véget a jogosultságok brutális pusztítása. A törvényerejű rendelet alapján a közfeladatot ellátó szerv az eddigi főszabály szerinti 15 nap helyett 2×45 nap alatt tehet eleget a közérdekű adatok közlésének, ha *valószínűsíthető (!)*, hogy az a veszélyhelyzettel összefüggő közfeladatai ellátásához kapcsolódik! Az adatszolgáltatás határideje ezáltal három hónapra nyúlik el, és ezután lehet majd elkezdni pereskedni. Ez nem egyszerűen az információszabadság kiherélését, hanem – különösen a sajtószabadsághoz tartozó funkciójában – a megszüntetését jelenti.

Néhány példa arra, hogy mely esetekben omlik össze a hatalom eddig is akadozó társadalmi ellenőrzése. Ilyen az önkormányzatok jelenleg is zajló brutális kifosztása. Az ellenzéki polgármester által irányított VIII. kerülettől több mint egymilliárd forintot vont el a kormány. Ennek indokai, miután az elvonás valószínűsíthetően összefügg a veszélyhelyzettel összefüggő közfeladatokkal, mostantól megismerhetetlenek.

Újabb hatmilliárd forintot költ a kormányzati kommunikációért felelős Miniszterelnöki Kabinetiroda kormányzati tájékoztatásra. Miután ez valószínűsíthetően összefügg a veszélyhelyzettel összefüggő közfeladatokkal, a költés részletei három hónapig eltitkolhatók.

A turizmus újraindítására felfoghatatlan összeget, hatszázmilliárd forintot (!) fordítanak, és miután ez valószínűsíthetően összefügg a veszélyhelyzettel összefüggő közfeladatokkal, a költés részletei három hónapig eltitkolhatók. Mekkora üzlet ez!

Munkahelyteremtésre az április 7-i sajtóhír szerint 450 milliárd forintot költenek, és miután ez valószínűsíthetően összefügg a veszélyhelyzettel összefüggő közfeladatokkal, a költés részletei három hónapig eltitkolhatók.

Közel négyezer vizsgálati minta tűnt el május 6-án a Nemzeti Népegészségügyi Központ honlapjáról. Ez azt bizonyíthatta, hogy már március közepén tömeges lehetett Magyarországon a koronavírus jelenléte. Az egyik változat szerint „a 12. naptári héten 70 influenzagyanús betegről érkezett vizsgálati anyag a Nemzeti Népegészségügyi Központba, az előző heti 165-tel szemben”, a másik szerint „a 12. naptári héten 2855 influenzagyanús betegről érkezett vizsgálati anyag a Nemzeti Népegészségügyi Központba”. Hogy meghamisították-e az adatokat, azt nem fogjuk megtudni, mert ez valószínűsíthetően összefügg a veszélyhelyzettel összefüggő közfeladatokkal.

A kórháziágy-csökkentés mértéke és okai körüli ócska és titkos háttérű halandzsabeszéd részeként március 17-én Kásler Miklós, az emberi erőforrások minisztere teljes titokban, nem rendelettel, hanem utasítással döntött a kórházi ágyak 60 százalékanak felszabadításáról a koronavírus-járványra hivatkozva. Ráadásul Kásler súlyosan alaptörvény-ellenes utasítása meg is tiltotta, hogy a kór-

házak az ágyszámcsökkentésről nyilatkozzanak.

Miután a kórházi ágyak kiürítéséről szóló miniszteri utasítást nem hozták nyilvánosságra, a Helsinkai Bizottság közérdekű adatigényléssel fordult a minisztériumhoz, amelyet Káslerék azzal az indoklással utasítottak el, hogy az döntést megalapozó adat: „Tájékoztatom, hogy az Ön által kért dokumentum további jövőbeli döntés megalapozását is szolgálja, így igényét [...] elutasítom. Budapest, 2020. május 8. Üdvözlettel: Emberi Erőforrások Minisztériuma”. Miközben ez az utasítás nem a döntések megalapozása, hanem maga a döntés!

A tájékoztatásnak nem nevezhető kormányzati kommunikációban hajmeresztő (6000 ágynyi) különbségek voltak az ágyszámcsökkentésnek még az arányáról is. A kórházakból kitett betegek számáról közölt adatok különbsége pedig ennél is sokkal nagyobb volt.

Gulyás Gergely közben, mintha legalábbis fél fenékkal beleült volna Karinthy Frigyes igazmondó székébe, egyszer csak arra utalt, hogy a sok ezer beteg kiűzését a kórházakból mégsem a járvány indokolta: „A szocialista kormány az egészségügyben nagyon sok bűnt követett el, de az ágyaknak a leépítése vagy az ágyszám meghatározása orvosszakmai kérdés.”

Arra a kérdésre, hogy miért kellett a ki tudja mikor lejáró járványhelyzet idejére lerombolni az információs szabadságokat, Gulyás miniszter azt felelte, hogy az ágyszámcsökkentéssel kapcsolatos közérdekű adatkérések nagyon elszomorították a magyar kormányt, „szomorú azt látni, hogy miközben

a kórházak a járvány elleni küzdelemmel vannak elfoglalva, sokan tőlük kértek tömegesen közérdekű adatokat”. A kormányt tehát az ágyszámcsökkentéssel kapcsolatos saját hazugságai szomorították el, és emiatt nyúlt a rendszerváltás óta legbrutálisabb jogkorlátozás eszközehez, de erről ennél többet nem tudhatunk meg, miután ez valószínűsíthetően összefügg a veszélyhelyzettel összefüggő közfeladatokkal.

A kiberbiztonság célja a szabadság biztosítása vagy elvétele

Az egyes törvényeknek a polgárok biztonságát erősítő (!?) módosításáról szóló ún. saláta- (helyesebben: moslék-) törvény alapján a nemzetbiztonsági intézményrendszerhez tartozó, azaz a titkosszolgálati Terrorelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központ a kiberbűnözés feltárása céljából ezentúl hozzájut az együttműködő szervek hatáskörébe és illetékességébe utalt *valamennyi információhoz*: azaz a rendőrségi feladatok ellátására létrehozott, a belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési feladatokat ellátó, a terrorizmust elhárító szervek, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, az idegenrendészeti hatóság, a menekültügyi hatóság, az állampolgársági ügyekben eljáró szerv, a büntetés-végrehajtás központi szerv, a bűnügyi nyilvántartó szerv, a katasztrófavédelmi szerv, valamint a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartását kezelő központi szerv teljes adatvagyonára (alig van intézmény, mely kimaradt). Ezen túl jogosult ellenőrizni az elektronikus hírközlési hálózatok forgal-

mát, ami pedig azt jelenti, hogy a kommunikáció tartalmát leszámítva, a forgalmi adatokat, köztük sok millió személyes adatot ugyancsak megismerhet, ez pedig minden adatbányászat aranybányája. Ezek nagyon ijesztő hírek. (Az ehhez képest szinte mellékes, hogy a rendőrségi törvény módosításával a szándékos bűncselekmény megalapozott gyanúja miatt kihallgatott személyek kriminalisztikai szempontból fontos jellemzőit huszonöt évig őrzik, de húsz évig abban az esetben is tárolják ezeket az információkat, ha a meggyanúsított személy nem bizonyul bűnösnek.)

Nem kisebb súlyú az a kibertámadásokra válaszoló törvénymódosítás, amely az információbiztonsági törvényt módosítja: Eszerint a hatóság határozatban rendelheti el az ideiglenes hozzáférhetetlenné tételét az elektronikus hírközlő hálózat útján továbbított adatoknak vagy egyéb információs társadalommal összefüggő szolgáltatásoknak, amelyek a magyar kibertér biztonságára fenyegetést jelentenek, illetve honvédelmi vagy szövetségi érdeket sértenek, veszélyeztetnek vagy honvédelmi célú elektronikus információs rendszer biztonságára fenyegetést jelentenek. Az elektronikus adat ideiglenes hozzáférhetetlenné tételét a hatóság legfeljebb kilencven napra rendeli el, amely indokolt esetben kilencven nappal meghoszabbítható.

Sokan mondják, hogy a nemzetbiztonsági tevékenységek természetük szerint a hithez hasonló bizalmi viszonyt feltételeznek, a nemzetbiztonsági szervek gyakorlatilag akkor lépik át a törvényeket, amikor szükségesnek látják. Hinnünk kell tehát abban, hogy nem lépik át, vagy ha

mégis, akkor határok között teszik. A valóság nem ez. Nem mindegy, hogy cselekedetük törvényes-e, vagy törvénytörő. Szerinte a világon látványosan buknek meg a törvénytörést elkövető szolgálatok felelős vezetői, alkalmazottai. Ilyenkor fejek hullanak, sőt olykor zárkaajtók is dörrenve csukódnak mögöttük. Nem mindegy tehát, hogy van-e az adott nemzetbiztonsági tevékenységre törvényi felhatalmazás, vagy nincs. Az sem mellékes, hogyha átlépnek a törvényes határon, akkor a törvényes határ hol húzódik.

Teljes mértékben létező fenyegetés egy kibertámadás, és messzemenően indokolt is a védekezés ellene. Csakhogy egy jogállamban ennek nem úgy kellene működnie, ahogy nálunk működik. Biankó felhatalmazást egy jogállamban senki sem mire nem kaphat, a jogállamban nincs ellenőrizhetetlen hatalom. Az alkotmányos állam a hatalom birtokosaival szemben mindig bizalmatlan. Ezért minden jogállamban mindenre vannak működő ellenőrző mechanizmusok. Az autoriter állam jellemzője viszont az, hogy az alantasokat szemmel kell tartani, ellenőrizni kell őket, de a hatalmasokban meg kell bízni, őket csak a hierarchia csúcsáról szokás ellenőrizni, leginkább pedig azért, nem tör-e a szuverén helyére. Mára Magyarországon az intézményesen létező ellenőrző testületek is kiüresedtek, a független ellenőrző intézmények megszűntek vagy domesztikálták őket, és bár a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a parlament nemzetbiztonsági bizottságának ellenzéki politikus az elnöke, a testület gyakorlatilag jó ideje nem folytat érdemi munkát.

Az ellenőrizhetetlen felhatalmazások könnyen felhasználhatók például a magánéleti jogok, a személyi biztonság, a szólásszabadság, a kereskedelmi szólás szabadságának vagy akár a tulajdonjog súlyos korlátozására. Ha valamely online tartalmat vagy szolgáltatást hozzáférhetetlenné tettek, a sérelmet szenvedett legfeljebb bírósághoz fordulhat, de ennek sincs haszna, a várható többéves procedúra ebben a helyzetben nyilván nem jelent megoldást.

A szabad sajtó maradéka pusztán léteével nem jelentéktelen részben legitímálta a köz tereit hegemon módon uraló propagandagépezetet, benne az állami médiát. Ha a szabad sajtó maradéka is elvész, akkor a rendszer még jobban fog hasonlítani a KISZ KB titkáros környezet-védelmi Maróthy-kommunikációra, a „*vízlepcsőt és demokráciát*” világra, és legfeljebb az ide-oda hurcolt könyvtárak polcain marad nyoma korábbi szabadságainknak.

Nem marad más reményünk, csak a majdani Negyedik Köztársaság. A magyar társadalom mostani bénultsága egyszer majd aktivitásba csap.

De lehet-e a még valaha a hatalomnak erkölcsi alapja?

Tudjuk, romaügyekben több sokéves, máig rendezetlen tétel van a magyar rendőrség és a titkosszolgálatok számláján.

Június 3-án az Eötvös Károly Intézet állásfoglalásában tettük fel azt a kérdést, hogy milyen ország az, ahol a szabályosan közlekedve dudáló autós demonstrálók veszélyesebbek a társadalomra, mint a „cigánybűnözés” skandalása közben az úttest közepén meggyújtott pirotechnikai eszközöket lengető újnácik.

Orbán korántsem olyan biztosan ül a nyeregben, mint ahogyan az látszik. Mintha minden látható ok nélkül félne. Mintha a politikájával elégedetlen, alkotmányos jogállamot követelő, eközben a járványügyi előírásokat betartó, a szavak nélküli szimbolikus beszéd eszközt használó, senkit személyében nem fenyegető Clark Ádám téri autós-motoros tüntetőktől félne, míg a Deák Ferencről elnevezett (!) téren a nácik és futballhuligánok romák ellen ordító, uszító rigmusokat skandáló menetével viszont – egyúttal kihasználva őket – védelmezni próbálná törekénynek érzett a hatalmát. Mintha a hatalom közérthetően egyszerű, brutális nyelvén azt közölné, hogy a rendőrség nem a közrendet, nem a jogot, hanem a miniszterelnök személyes hatalmát szolgálja. Amely miniszterelnöki zsebrendőrség számára a rasszista rikácsolás a jog által tiltott gyülekezésből pillanatok alatt kegyeleti eseménnyé vált.

Nem a véleménynyilvánítás alkotmányos határaitól, hanem a hatósági fellépés erkölcsi alapjairól beszéllek.

A szabadságra válságos idők járnak szerte a világon. A Freedom House legfrissebb jelentése szerint a szabadság mértéke globális szinten hosszú évek óta folyamatosan csökken. Tehát nem is csak Magyarországról van szó. Az etnonacionalista önzés hullámlovasai Salvinitől Trumpig (és persze Orbánig) sokfelé dalolják az új idők régi dalait.

Az egyik vezető demokráciának tartott, de az elmúlt években ziláltá lett Egyesült Államok most arra ébredt, hogy George Floyd, az Egyesült Államok polgára abba halt bele, hogy az intézkedő rendőr leszorított

ta az aszfaltra, és percekig a nyakán térdelt. Az elkövető rendőr és három társa ellen szinte azonnal vádat emeltek, amely vád most mindegyiküket negyven évig terjedő börtönbüntetéssel fenyegeti.

A feketék elnyomása ellen már 2016-ban hasonlóan tiltakozó NFL-sztár, Colin Kaepernick után most például a Liverpool focistái is letérdeltek, ahogy a Ferencváros focistája is a gólöröm helyett George Floyd miatti gyászát mutatta meg a jelenlévőknek és a tömegmédiá fogyasztóinak.

Ez mind dicséretes.

Most azonban közép-európai ésszel felfoghatatlan, rendkívüli dolog történt. Terence Monahan, New York rendőrfőnöke a köztéren saját városában, a philadelphiai rendőrfőnök-helyettes, Melvin Singleton kérésére pedig a város rendőr-főkapitánysága előtt a rendőrök és a pennsylvaniai nemzeti gárda katonái az együttérzés, a gyász és a bocsánatkérés világos üzenetével fél térdre ereszkedtek. Tettük, bármi is történt ennek előtte és ezután, történelmi.

Ebben a helyzetben is érdemes a helyzet értelmezéséért Bibó Istvánhoz fordulnunk. Bármi is történjen tehát, a fél térdre ereszkedő rendőrpapancsnokok képe már beleég a tudatunkba. A kép az elmúlt években megtépázott amerikai demokrácia mégis megmaradt erejét igazolja, másrészt Bibó István pozitív politikaelméleti tételét, a *hatalom nemcsak kívánatos, de lehetséges, sőt ta-*

lán szükségszerű moralizálódását is illusztrálja.

Bibó a történelem értelmét kutató moralista politikai gondolkodó volt, aki Arisztotelész, Jézus és Szent Ágoston nyomán a történelem evolúciós értelmét hirdette; miközben személyes tevékeny életét amorális diktatúrákban élte le (kivéve talán az 1945 utáni rövid időszakot és '56 őszének lázas napjait, amikor valamelyest szabadon, de a fenyegető diktatúra árnyékában). Szerinte az elmúlt kétezer év története *a hatalom moralizálódásaként* írható le. Olvassuk Bibót újra ma, a „nemzeti együttműködés” (NER) korában, egy olyan korban, amely Bibó gondolatai szerint lázadás a történelem értelme és általában is az értelem ellen!

Visszatérve a hazai tájakhoz, várhatjuk-e a manapság a hatalom pillanatnyi érdekét követő, összevissza beszélő magyar rendőrség bocsánatkérését bármiért? Aligha.

Képzeljük el azt a helyzetet, amikor a magyar rendőri vezetők, beosztottaik körében fél térdre ereszkedve fejezik ki együttérzésüket a hatósági túlkapások áldozataival!

Nem fog sikerülni!

Igaz, a rendszer bukása *után* valószínűleg elhangzik majd valamilyen bocsánatkérés ugyanezen rendőri vezetők részéről, de ez a gesztus gyaníthatóan nem a kultúraváltás, hanem a gazdaváltás jegyében történik majd.

Tegyünk mindennap valamit, hogy ne így legyen!

Tűzkeresztség

Nem hiszem, hogy lenne a pánikra alkalmasabb helyzet, mint amikor arra a telefonhívásra ébred az ember hajnali négy órakor, hogy „Pakson, az atomerőműben üzemzavar történt”. A mobiltelefonom 2003. április 11-én, pénteken hajnalban csörrent meg az ágyam mellett. Az energiapolitikáért felelős államtitkár-helyettes, Hatvani György a helyzet miatt magára erőszakolt nyugalommal, de érezhetően ellentmondva, lassan, tagoltan jelentett. Sikerült elsőre felfognom, miről beszél, és számomra is meglepően, viszonylag értelmes kérdéseket tettem fel, így: ki kell-e és mekkora körben telepíteni a lakosságot, értesítettük-e a Bécsben székelő Nemzetközi Atomenergia-ügynökséget, adtunk-e már közleményt a sajtó, a televízió és a rádiók számára, tájékoztattuk-e a környező országokat.

Némi várakozás után jött a válasz: „Főnök, még nem tudjuk pontosan, mi történt, de nem a reaktorral van baj, nem baleset történt.” A hirtelen ébredéstől nagyon érzékennyé vált fülemmel képes voltam kihallani, hogy Hatvani megnyomta a mondata második részét: nem baleset történt. Ebből megértettem, hogy kollégám, a nagy tapasztalatú mérnök, a Magyar Villamos Művek korábbi vezérigazgatója, a Magyar Energiahivatal első vezetője, Hatvani György higgadtságra int, és óvni akar az indokolatlan pánikkeltéstől. A következő néhány mondatnyi ismertetéséből megértettem, hogy nem történt robbanás. A levegőbe kiszabadult

radioaktivitás csekély mértékű, a kis mennyiségű radioaktív anyag nem a reaktorból került ki, hanem egy sajátos rendeltetésű „mosogatógépből”, amelyben az erőműben használt fűtőelemek rozsdátlanító mosását végezték. Hatvani Gyuri higgadt magyarázatából azt is kivettem, hogy ehhez telefonon már csak keveset tud hozzátenni, és ehelyett arra lenne szükség, hogy személyesen találkozzunk. Némileg könnyelműen ígértem, hogy fél órán belül a minisztériumban leszek, mert nem számoltam azzal, hogy Hatvani már értesítette a gépkocsiügyeletet.

Attól, hogy fél órán belül a stábbal leszek, Hatvaniból némi megkönnyebbülés szakadt ki, és megkérdezte, hogy szükségesnek tartom-e az Országos Atomenergia Bizottság (OAB), de legalábbis a hatósági ellenőrzést végző, független állami hatóság, az Országos Atomenergia Hivatal (OAH) vezetőjének, Rónaky Józsefnek a behívását. Ekkor döbbentem rá, hogy a sokféle címem és rangom között az OAB elnöke is szerepel, és ebben a minőségemben most először kell majd olyan kérdésekben felelős döntéseket hoznom, amelyekhez – bármennyire jelesem volt fizikából a gimnáziumban – nem is konyítok.

Hatvaninak azt válaszoltam, hogy egyelőre csak én szeretném megérteni, hogy miről van szó, és ha nincs szükség rendkívüli intézkedésekre, például városrészek kiürítésére, akkor elég lesz majd reggel nyolckor az OAH főigazgatójának a behívása, és

ha szükséges, az OAB összehívása. Sebteben öltözni kezdtem, feleségem kérdő tekintetére azt mondtam: „Történt valami, még nem tudom, micso-da, be kell mennem a minisztériumba”, és a lehető legnagyobb csendben mentem az ajtóhoz, nehogy felébresszem a lányomat is. Az ajtóban a feleségem csak annyit mondott: „Ugye, nem mész oda.” Ebből megértettem, hogy a telefonban feltett kérdéseimből – még ha félálomban volt is – összerakta a történetet.

Beérve a minisztériumba, az előszobámban már ott várt Hatvani Gyuri, aki „gyorstalpalón”, nagyjából tíz perc alatt avatott be az esemény történetébe, az előzményekbe, a pillanatnyi helyzetbe (fél öt és öt óra között lehettünk), a várható legrosszabb fejleményekbe és az általa akkor már elég széleskörűen irányított stáb addig végzett munkálataiba. Ebből azt értettem meg, hogy a mért sugárzási szint, illetve a környezetbe kijutott, radioaktív anyagoktól származó, ám csekély mértékű többledózis nem az atomerőmű normál üzemű működésének, hanem éppen fordítva: az egyik leállított reaktorblokk úgynevezett pihentetőmedencéjében elhelyezett francia-német gyártmányú tisztítókonténer (az én felfogásomban: „mosogatógép”) előre nem látott meghibásodásának a következménye. A mosogatógép nemcsak a pénteki meg a hétvégi, hanem a következő hét szinte minden tervezett munkáját, találkozóját, értekezletét is „elmosta”.

Az elromlott mosogatógép és az üzemzavar

A Framatome (francia-német cég) által szállított mosogatógép beállítása azért vált szükségessé, mert az atomerőműben használt cirkónium-

burkolatú, urán-dioxid pasztillákat tartalmazó fűtőelemek (csőkötegek) falán – a szokásos szintet meghaladó és a teljesítményt jelentősen csökkentő – magnetit- (korróziós) lerakódások keletkeztek, amelyeket ezzel a különleges eljárással akartak eltávolítani. A magnetitlerakódás ugyan nem veszélyezteti a biztonságos működést, de a lerakódás miatt egyre rosszabb hatásfokkal működik az erőmű (egyre kevesebb áram termelésére képes) és a szokásos három évnél gyakrabban kell cserélni a drága fűtőelemeket, ami óriási gazdasági kárral jár. A magnetitlerakódás minden hasonló nyomottvízes reaktornál előfordul, de Pakson megnőtt a lerakódásnak a szokásost meghaladó értéke, valószínűleg azért, mert 2000–2001-ben hajrá üzemmódban történt az erőmű teljesítményének fokozását célzó sugármentesítés (dekontaminálás) a berendezésekben.

Mivel a sugármentesítéstől várt javulás eredményei kezdettől nem tűntek tartósnak, ezért már 2000-ben elkezdték a mosógépes technikával a korróziós lerakódások eltávolítását a fűtőelemekről, a kazettákról. Ennek megfelelően 2000–2001-ben 170 kazettát sikeresen megtisztítottak a Siemens egyszerre hét kazettát kezelő mosógépével (ami szabadalmaztatott és referenciákkal rendelkező technika volt). Az erőműnek a 2002-es kormányváltás utáni új vezetése (Kocsis István vezérigazgató) a 2000-ben és 2001-ben tömegesen végrehajtott sugármentesítések kudarcából, ugyanakkor az ezzel párhuzamosan folytatott fűtőelem-mosogatás (kissé lassú) sikeréből arra a következtetésre jutott, hogy felgyorsítja a használható-

ságát jelentős mértékben elvesztett, korróziós lerakódásokkal terhelt, de tömegesen rendelkezésre álló kazetták tisztítását, hogy az üzemi veszteséget csökkentse.

Az új paksi vezetés az időközben egy francia céggel (Framatome) összeolvadt Siemensnek egy egyszerre harminc kazetta tisztítására alkalmas mosógép gyártására és a technológia kidolgozására adott megbízást. Mivel a technológia nem volt új, a tervezéssel nem sokat vesződtek, az engedélyezés sem akadékoskodott, noha a több kazetta önmagában nem lineárisan, hanem exponenciálisan növekvő hűtést igényelt. Köztudott, hogy a nyomottvízes reaktorokban az áramot a víz fűtőelemek általi felmelegítésével fejlesztett gőz turbinákba vezetésével termelik. A fűtőelemek nemcsak üzemben, hanem akkor is hőt termelnek, amikor a reaktort leállítják az évi egyszeri friss fűtőelemekkel való feltöltés miatt. Az állandó vízhűtésre ezért folyamatosan szükség van. Sőt, a vízhűtés (tíz méteres vízoszlop alatt tartás) még legalább öt éven át akkor is szükséges, amikor a kazettát végleg kicserélik (kiegítettnek nyilvánítják), kivesszik a reaktortartályból, mert csak öt év után hűl le annyira, hogy elég már a levegőhűtés is. Az olvasónak tudnia kell, hogy a reaktort évente egyszer töltik fel friss fűtőelemekkel. Ez azonban a fűtőelemek átlagosan hároméves élettartama miatt csak a fűtőelemek harmadának az eltávolítását és frissekre való cseréjét jelenti, a másik kétharmadot megfelelő programozás szerint átrendezik (megváltoztatják a helyüket a reaktortartályban). Az elhasznált (végleges cserére szoruló) fűtőelemeket pedig öt évig hűtve pihentetik.

Éppen emiatt a reaktortartályhoz csatlakozik egy zsilippel leválasztható pihentetőmedence is, amelyben a már kiegészített kazetták várnak a lehűlésre. A mosogatógépet ennek a bonyolult medencerendszernek (reaktortartály + pihentetőmedence + más aknák) egy csatlakozó aknájában helyezték el.

A harminc kazetta befogadására felturbósított mosogatógép az első öt menetben látszólag zavar nélkül működött, pedig a harmadik menettől már nem a pihentetett, tehát eléggé lehűlt, hanem a leállított reaktor tartályából áttemelt (azaz az üzemi hőfokhoz közeli melegségű) kötegeket tisztították sikeresen. Az üzemzavarhoz vezető hatodik mosás is esemény nélkül, sikeresen zárult volna, ha az egymástól függetlenül dolgozó mosógépesek (franciák) és a reaktortartály karbantartását végző magyarok között a szükséges összehangolásra gondot fordítottak volna, és a csarnokban lévő egyetlen daru kapacitását előre ütemezett módon osztották volna be a két munkamenet között. Az összehangolás hiányában a már befejeződött tisztítás után nem azonnal emelték ki a kazettákat a mosógépből, így azoknak a hűtése a pihentetőmedencéhez képest kisebb térfogatú mosogatógéptartály (az utólag az üzemzavarhoz vezető okokat feltáró szakértői jelentés szerint) elégtelen szivattyúkapacitásától függött. A kiemelésre váró megtisztított kazetták – a viszonylag szűkös keresztmetszetű, felső befolyású, de alsó kifolyású, lezárt mosogatógépben a szükséges mennyiségű hűtőfolyadék nélkül maradván – melegedni kezdtek, gőz keletkezett, és a gőzpöffrel a megengedett üzemi határértéket meghala-

dó radioaktivitású nemesgáz szabadult ki. Ez világosan jelezte, hogy a hevülési folyamat miatt minimális a hűtőfolyadék, a kazetták túlmelegedtek. Ha ekkor sikerült volna a folyamatot megállítani, a kazettákat még ép állapotukban kiemelve fokozatosan, de haladéktalanul tovább hűteni, akkor az esemény csak üzemzavar minősítést, a hétfokozatú nemzetközi nukleáris eseményskálán a második fokozatba sorolható súlyosságú eseményminősítést kapott volna (a pillanatnyi kiszabadult, többletdózist jelentő radioaktív nemesgáz miatt).

A baj azonban nem jár egyedül, mert az igazi gond akkor keletkezett, amikor a mosási folyamat befejezése után, jelentős késéssel, sok-sok órával később a daru hozzákezdett a mosogatógép tartályfedelének a leemeléséhez, a fedél a gőztől befeszült, a három emelő kötélen közül az egyik elszakadt, ezért a tartály fedelének és a megtisztított kötegeknek a kiemelése nem sikerült. A tartályfedél azonban így is elmozdult, aminek hatására a tartálynak helyet adó akna, illetve a pihentetőmedence vize betört a tartályba. Ez ugyan pótolta a mosogatógépből már elfogyott hűtővizet, azonban a felhevült kazettákban a csőkötegek cirkóniumfala a hirtelen hidegvizes hőhatás (hőütés) miatt eltört, és a kazettákban lévő pasztillák jó része szanaszét szóródott. Ezt azonban a tartályfedél tényleges leemeléséig – amire majd csak az első eseményt követő hatodik napon került sor – nem érzékelték. Igaz, az akna, illetve pihentetőmedence vizének radioaktív szennyeződését a műszerek jelezték, ezért azonnal elkezdték a

pihentetőmedence elszennyeződött vizébe adagolni a további túlmelegedés (szubkritikusság) megelőzésére a szükséges mennyiségű bórt. Megkezdték a mosogatógépet tartalmazó akna elszigetelését a csarnok többi részétől, hogy a csarnok légterébe, illetve onnét a szabad levegőbe ne juthasson ki a radioaktív szennyeződés. Erre a célra külön sátrat építettek az akna fölé, illetve légszűrőket iktattak be, hogy a külső környezetbe történő káros anyag kijutást megakadályozzák. A beavatkozások hatására a radiojód-kibocsátás fokozatosan (három nap alatt) visszatért a kritikus mérték alá, de a kijutott radioaktivitás mérséklődése ellenére be kellett léptetni, a rendkívüli beavatkozásokra feljogosított baleseti üzemi szervezetet, mert tartani kellett attól, hogy a mosogatógép fedelének a leemelése után sürgős beavatkozásokra lesz szükség.

A mosogatógép fedelét csak az üzemzavar minősítésre okot adó eseményt (április 10., péntek) követő hatodik napon (április 16., szerda) sikerült kinyitni, ekkor a kazetták felső része láthatóvá vált, így az is, hogy a kazetták széttörtek, és ennek az új ismeretnek a birtokában minősítik át súlyos üzemzavarrá, azaz hármas fokozatú eseménnyé a Pakson történeteket. A következő napokban sikerült a bóradagolással, sok új mérőeszköz és térfigyelő kamera telepítésével, szűrők és motoros szellőzőrendszerek és sátrak építésével a kibocsátást az egy számított napra vonatkozó határérték alá, tehát a normális szintre csökkenteni. Szatmáry Zoltán a *Fizikai Szemlé*-ben megjelentetett tudományos igényű írása szerint:

„A 2003. április 10-én a paksi 2. blokkon bekövetkezett súlyos üzemzavar nem járt sem személyi sérüléssel, sem a környezet elszennyezésével. A kijutott kis mennyiségű radioaktív anyagtól származó többletdózis elhanyagolható. Egybehangzóan erre a következtetésre jutottak a magyar hivatalos szervek, a magyar és külföldi környezetvédők. Az üzemzavar legsúlyosabb közvetlen következménye hatalmas pénzügyi veszteség. Ez magában foglalja a megsérült üzemanyag árát, az elhárításra fordított összegeket, továbbá a kiesett villamosenergia-termelésre jutó bevételt. Az utóbbi megítéléséhez tudnunk kell, hogy minden kiesett nap 50 millió forint veszteséget jelent. Ha a 2. blokk egy évig nem termel, akkor a veszteség 15-20 milliárd forintra becsülhető.

28

Mivel a sérült tartály nagy mennyiségű hasadóanyagot tartalmaz, mindaddig magában hordozza a kritikussági baleset veszélyét, amíg az üzemzavarkor elfoglalt helyén van és nem távolítják el belőle a szétroncsolódott hasadóanyagot. A fentiekből következik, hogy a biztonság fontos tényezője a bórsav magas koncentrációja, tehát a legnagyobb veszély a bórsav hígulása. Emiatt minden műveletet a legnagyobb körültekintéssel kell megtervezni, nehogy bekövetkezzék a sérült tartály megszabadása (láncreakció esetleges beindulása).”

Utólag persze az is kiderült, hogy a mosogatógépet rosszul tervezték meg (ki- és befolyások helye), és a hűtőkapacitást rosszul méretezték, nem vették figyelembe, hogy a fűtőelemek mosogatása nem csupán kémiai, hanem atomfizikai folyamat is, így nem volt komoly kockázatelem-

zés, ezért elnéző volt (illetve nem is volt tényleges) engedélyezés, a biztonság elsődlegességét háttérbe szorította a nyereségtermelés, az egymást politikai okokból gyakran váltó vezetésben a szükségesnél kevésbé érvényesült a biztonság és a szakmaiság. Az igazság azonban az, ha Pakson az erőmű vezetése – hiszen mindenért, ami az erőmű területén van ők felelnek – magáénak érezte volna a „német-francia” mosogatógépet is, és felelősségét a folyamatok koordinált irányításában gyakorolta volna, akkor a daru időben (és mindig időben) ott van. Ennek a véletlennek (daru hiánya) köszönhetően nem derült volna ki, hogy micsoda hibaszorozat (ld. előbbi felsorolás) kellett ahhoz, hogy az üzemzavar bekövetkezzen.

A laikus miniszter

és az összetorlódott problémák

Szinte az egész pénteki napom Paks jegyében telt el, és csak késő éjjel láthattam neki a szokásos posta (napi ötven-száz levél) és a négy-öt hosszú előterjesztés átnézésének, aláírásának. Mire ment el a péntek? Hatvani György tájékoztatójából megértettem, hogy a biztonsági előírások, a józan ész és az együttműködő stáb által meghatározott keretek között már zajlik a bekövetkezett esemény, illetve a következmények elhárítása. Bármennyire nagy hatalmú sündisznócska is egy miniszter, csak útban lévő akadály lehet, ha ebbe a folyamatba be kíván kapcsolódni. A dolog az, hogy a stáb nyugodt, alapos munkájához szükséges feltételekről a lehetőségeimhez mérten gondoskodjak. Mik ezek?

A paksi stáb elvesztett hitének, egymás iránti bizalmának a hely-

reállítása. Az, hogy az üzemzavar bekövetkezhetett, arra utal, hogy az atomerőmű üzemeltetésével együtt járó kockázatokat a stáb nem kezelte megfelelően. A szakmai rangjára, presztízsére büszke erőművi stáb maga is tisztában volt a felelősségével, még akkor is, ha a bekövetkezett esemény jelentős mértékben az igénybe vett német-francia mosogatógépes közreműködő rovására írható. Ha azonnal a bűnbakot kezdem keresni, és azonnali vizsgálatot rendelek el a felelősség megállapítására, hogy ki mit mulasztott, akkor a legfontosabb feladatról, a még mindig ismeretlen, ezért előre nem látható kockázatokat tartogató folyamatok hatása alatt álló mosogatógép keltette esemény kezelésétől, a lehetséges súlyos következmények elhárításától vonom el a figyelmüket. Ezért világossá tettem, hogy most a legfontosabb feladat a bekövetkezett esemény lehetséges kockázatainak és következményeinek elhárítása. Nem a bűnbakkeresés, még kevésbé a nyereséges működés vagy a pénzügyi veszteségek mérséklése van napirenden, hanem a biztonság (ezzel az erőmű biztonságosságába vetett hit, az elvesztett reputáció) minél gyorsabb helyreállítása.

A második legfontosabb a szakszerű, körültekintő, minden irányú és többszörös ellenőrzés megszervezése. Felhívtam az OAH főigazgatóját, Rónaky Józsefet, és kértem, hogy készítse a bekövetkezett eseményről, az okokról – beleértve az OAH engedélyezési tevékenységét is –, az elhárítás módjáról, a lehetséges következményekről és a mérséklésükre rendelkezésre álló lehetőségekről jelentést, amit nyilvánosságra hozunk, amint az üzemzavar

minden lehetséges következményére vonatkozóan rendelkezésre állnak az információk. Azt is kértem, hogy az előírt protokollon túl, az erőmű stábjával a lehető legszorosabb legyen az együttműködés. Ennek két célja volt: az volt a várakozások, hogy a több, egymást ellenőrző szem a legbiztonságosabb és a legkevésbé veszélyes megoldáshoz vezet; a másik célom az volt, hogy az egymásra mutogatásnak elejét vegyem.

Beszéltem a délutántól „láttelelvétel” végett Pakson tartózkodó Réthy Imrével, aki elmondta, hogy benyomása szerint – hiszen ő se szakember atomenergiai ügyekben – az üzemzavar elhárítása szakszerűen, egyeztetetten folyik, amit az sem hátráltat, hogy az erőmű vezérigazgatója egyelőre elérhetetlen, mert szabadságon van, olyan helyen tartózkodik, ahol a telefonja sem elérhető, mert nincs térerő.

Felhívtam a Bécsben székelő ENSZ-szervezet, a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség vezetőjét, Mohamed el-Baradeit, akit az előírt protokoll szerint már reggel nyolckor megküldött jelentés mellett tájékoztattam a pillanatnyi helyzetről, és kértem, hogy a NAÜ minél előbb küldjön szakértőküldöttséget Pestre. Ezzel azt is akartam a laikus közönségnek jelezni, hogy semmit nem titkolunk el.

Beszéltem még a két szomszédos ország, Ausztria és Szlovákia társmisztereivel, akiket kértem, hogy – ha szükségesnek ítélik – küldjenek szakértőket annak a megállapítására, hogy országukat nem fenyegeti semmilyen veszély.

A minisztérium energetikai vezetői a paksi stábbal és az OAH szakembereivel közleményt állítottak

össze az üzemzavarról, amit a paksi menedzsment az MTI és a lapok számára kiadott (megjelent április 14-én hajnalban). Ezzel egy időben – a protokoll szerint – az erőmű először ötven, majd száz kilométeres körzetében lévő települések polgármestereit SMS-ben tájékoztatták az eseményről és arról, hogy a lakosságot a légkörbe kikerült radioaktív szennyezés viszonylag csekély mértéke és a szennyezés egyszeri előfordulása miatt nem fenyegeti veszély.

Talán ez: a szakszerű tájékoztatás okozta a legtöbb fejtörést, és ennek a kalibrálása volt a legnehezebb. Szküllá és Kharübdisz között kellett hajóznunk: ne titkoljunk el semmit, ugyanakkor ne keltsünk pánikot. Kezdem azzal, hogy belül magam sem voltam nyugodt. Az első hat napban (április 10. és április 16. között) csak annyit tudtunk, hogy a cirkóniumötvözet csövek kötegeit tartalmazó fűtőelemek megsérülhettek, mert másként nem kerülhetett volna sem a levegőbe, sem a pihentetőmedence vizébe az azt elszennyező radioaktív anyag. Annyit ebből megértettem, hogy már nem véd a tökéletes, hermetikus zártságot biztosító cső, ám ennek a tömörségnek, a védvonalnak a hiányából még semmilyen következtetést nem lehetett levonni arra nézve, hogy a csőből vélhetően kiszabadult (elszabadult) urán-dioxid-pasztillák egymáshoz képest hogyan helyezkednek el, és mekkora túlhevülést akadályozó vegyülettömeeggel (bór) lehet megakadályozni, hogy egy esetleges láncreakció spontán módon beinduljon. Ennek a megelőzéséhez három csapat is egyidejűleg, egymást ellenőrizve végezte az adagoláshoz szükséges anyagmennyiségre vonat-

kozó számításokat: a paksi rendkívüli baleseti biztonsági stáb, az OAH Nukleáris Biztonsági Igazgatósága és a Budapesti Műszaki Egyetem Nukleáris Technikai Intézete. Ők hárman felülvizsgálták és ellenőrizték az ilyen eseményekre vonatkozó paksi protokollt, és ennek megfelelően kezdték – „látatlanban” – adagolni a szükséges bórsavat az esetleges láncreakció, robbanás megelőzésére. Erről a később az általam kinevezett miniszteri biztos, Aszódi Attila így nyilatkozott:

„A többször elvégzett alapos számítások alapján beállított bórsavkoncentráció miatt a fűtőanyagkötegeknek, pálcáknak nem lehet olyan geometriai alakzata, amely láncreakciót indít el, de ezt a bórsavkoncentrációt a teljes munkavégzés alatt szigorúan tartani kell.”

Miután már péntek délután elindították a bórsav adagolását az említett három csapat számításai alapján, engem, a gyanakodó, határozottnak látszó, ám (belül még mindig) ijedt laikust is meggyőzött a szakértők érvelése, hogy a lakosságot nem fenyegeti a kitelepítéssel járó esetleges baleset (katasztrófa) veszélye. A kiadott közlemény ugyan ezt hangsúlyozta, de teljes határozottsággal nem állíthatta, hogy a továbbiakban semmilyen radioaktivitás nem kerülhet a levegőbe. Csúpan annyit jelenthetett be arról, ami történt, hogy a kikerült anyagmennyiség csekély mértékű, az emberi szervezetre nem veszélyes. Csak néhány nappal később, a bevezetett biztonsági intézkedések (szivattyúk, szellőzőberendezések, többszörös szűrők és az akna fölé telepített sátor megépítése, többszörös mérés és biztonsági kamerarendszer) hatásá-

ra szűnt meg tökéletesen még a korábbi csekély mennyiségű radioaktív szivárgás is, ekkor, hétfőn (április 12-én hajnalban) mondhattuk teljes bizonyossággal, hogy a szivárgásból eredően semmilyen veszély nem fenyeget. Amit azonban nem tudtam, és nem tudhattam, hogy mi van a mosogatógépben, és mire már tudni fogjuk, hogy a kinyitott mosogatógépben mit találunk, arról se volt halvány fogalmam, mit fogunk kezdeni az akkori helyzettel.

Imamalomként ismételtük, hogy (az adagolt bórkoncentráció miatt) a lakosságot nem fenyegeti veszély, miközben még semmit sem tudtunk arról, hogy a még ki nem nyitott tartályban a több százezer pasztilla mintegy hat-hét tonnányi tömege és az eltört fűtőelemrudak kaotikus összevisszaságban hevernek. Nem tudtunk semmit, hogy mi lesz az elénk táruló kép, és mit fogunk kezdeni vele. Mikor fog termelni az erőmű kettes blokkja – jóllehet a reaktorblokk és a pihentetőmedence ép, semmilyen sérülést nem szenvedett –, amelynek csarnokát elfoglalja az aknában lévő mosogatógép és a mosogatógép miatti összes biztonsági készülék. Kérdés, hogy így marad-e minden örökre, a kettes blokkot le kell választani az erőmű többi részétől (mint a csernobili szarkofágot), vagy lesz-e technika és vállalkozó arra, hogy a mosogatómedence megfelelő bórkoncentrációt tartalmazó vizéből a több százezer pasztillát (mint egy C-vitamin-kapszula) és szétört fűtőelemcsöveket majd kiemeli, ezt követően eltávolítja, végül az egész csarnokot megtisztítja.

Amíg a mosogatógép ott van, addig a veszélyérzet, minden megnyugtató üzenet ellenére, megmarad. Ráadá-

sul a radioaktivitást nem lehet látni, hallani, ízlelni, ezért bármikor kirobbanhat a pánik. A csernobili történetre még mindenki jól emlékezett, hiszen 1986 óta csak tizenhét év telt el. Csernobilt napokig tagadták, hatását kisebbítették, miért ne ismétlődne meg a hatóságok tehetlensége és hazudozása, a mi, azaz az én esetemben is. Az utca egyszerű embere számára az a mértékegység, amellyel a radioaktivitást mérik, a becquerel (Bq) titokzatos és félelmet keltő szó, egyszerűen nem tudja megkülönböztetni a paradicsomból az emberi szervezetbe bevitt természetes kálium atomjának a bomlási mértékét (másodpercenként 4000 bomlás, azaz 4 kBq) és az üzemzavar idején abban a kritikus néhány percben mért bomlás mértékének a sokszorosát, ami azonban még mindig elhanyagolható többletdózis volt. Minél többet mondogatjuk, hogy a többletdózis nem éri el egy orvosi röntgenfelvételkor elszenvedett terhelést, annál kevésbé hiszik.

Most nem szólok arról a politikai alapú hecckampányról, amit az akkori fideszes polgármester, Koltai Tamás, vagy a Fidesz akkori frakcióvezetője, Áder János folytatott. Ebben a két hétben (április 10. és április 24. között) érlelődött meg az az ötlet, hogy kell egy szűz kéz, olyan szakember, akinek a felkészültsége, modora, fiatalsága, folyamatos rendelkezésre állása meggyőzi a közvéleményt, hogy a lakosság tényleg nincs veszélyben, mert hozzáértő, nem brancsbeli, nem politikus, és mégis felkészült fiatal, akitől bármikor és bármit meg lehet kérdezni, rendelkezésre áll. Nem volt könnyű a személyt megtalálni és a szerepét kialakítani úgy, hogy ne tűnjön

„kardhatalommal” felruházott rendkívüli hatóságnak, aki suhogtatja pálcáját a paksi vezetés, az elvileg független OAH stábja és a minisztériumi hivatalnokok felé is. Mégis sikerült, és májusban színre lépett és egy teljes évig dolgozott Aszódi Attila, a fiatal műszaki egyetemi tudós mint az általam kinevezett miniszteri biztos. Vele megoldódott a tájékoztatás, mert ő eleinte minden nap, majd később egy héten többször is, azután már csak hetente, és két hónap után már csak akkor, amikor volt bejelentenivaló, színre lépett. Erről még lesz szó.

Az első napok izgalmából már csak egyetlen kérdést kell érintenem: a miniszterelnökkel, Medgyessy Péterrel és a stábjával való együttműködés lázalmát. Eleinte arra vették az irányt, hogy az eseménnyel kapcsolatos információkat minél alacsonyabb szinten, az erőmű által kiadott közleményben, illetve a Paksi Atomerőmű szóvivője vagy az atomerőmű főmérnöke útján tálalják. A cél az volt, hogy távol tartsák az eseményt a kormánytól, a politikai szinttől. Ebben már kezdettől vitában voltunk, mert az esemény súlyát nem a politikusok megítélése, hanem a mindennapi ember félelmei határozzák meg. Némi tipródás és vita után engem – aki végig az intézkedési joggal rendelkező kormánytag és az OAB elnöke voltam – engedtek belépni a képbe, hogy a kormányból én járathassam le magam. Medgyessyt dicséri, hogy eleinte tartózkodó, szűkszavú, sőt engem támogató volt. Viszonyunk ebben a kérdésben akkor változott meg, amikor azt kérte rajtam számon, hogy az üzemzavar bekövetkeztekor és az azt követő napokon Kocsis István, a

paksi vezérigazgató nem volt elérhető, mert vadászott, és én még csak fegyelmet sem adtam neki, pedig ki kellett volna rúgnom. Világosan értésére adtam, hogy: 1. Mindenkinek joga van szabadsága idején vadászni, még neki, a miniszterelnöknek is, aki gyakran vadászott együtt még Kocsissal is. 2. Ha én kirúgom Kocsist, akkor ebből a külső közvélemény azt a következtetést vonja le (helytelenül), hogy az üzemzavarért kizárólag a magyarokat, a paksi vezetést terheli a felelősség, nem pedig, ahogy az első jelentések alapján már felfedeztük a német-francia Framatom rosszul tervezett és hibától hemzsegő mosogatógépet. 3. Szívem szerint ugyan valóban repülnie kellett volna Kocsisnak, hiszen hogyan engedhette be úgy a saját veszélyes üzeme területére a mosogatógépet, hogy az összehangolt és ellenőrzött működtetésért nem vállalt felelősséget, nem kísérte közvetlenül figyelemmel, mi folyik a mosogatók során, belement abba, hogy a mosogatógépet a magyarok nem felügyelik. Ám, ha ezt megteszem, akkor a paksi stáb azt kezdi számolgatni, hogy ki lesz a következő, és nem azzal törődik, hogyan küzdjük le a bajt. Innét kezdve a napjaim izalmát a miniszterelnök és stábja is fokozta.

Majd megszokod...

Az első nap kapkodása és izgalma után a többi már majdnem rutinosan zajlott. Minden reggel meghallgattam Hatvani Györgyöt, majd beszéltem a biztonságért felelős paksi illetékessel, végül Aszódi Attilával. Hatvani megbízható, nyugodt és felkészült szakemberként a lényegyet emelte ki, és különösebb izgalom

nélkül számolt be arról, hogy milyen következményekkel járhat, ha a mosogatógép fedelének leemelése után a szétszóródott urán-dioxid-pasztillák egymással reakcióra lépnek. Hozzátette, hogy ezt ugyan elméletileg teljesen nem zárhatjuk ki, de a folyamatos műszeres felügyelet és a három tudós (biztonsági) csapat számításaival alátámasztott bórada-golás mellett ennek a gyakorlati valószínűsége a nullával egyenlő. Nem állítom, hogy jó érzés tudni, hogy bár lehetne súlyos tragédia is, mégis, mivel a szakemberek úrrá lettek ezen a fenyegető veszélyen, most már a helyreállításra, a csarnok megtisztítására és végül a kettes blokk termelőképességére érdemes koncentrálni. Az anyagi veszteség (a kiesett áramtermelés és a helyreállítási költségek miatt) óriási volt, több tízmilliárd forintra rúgott. De még nagyobb volt a hitelességi veszteség és annak a bizalomnak az elpárolgása, ami eddig Magyarországon az atomenergia alkalmazását övezte. Ennek a visszaszerzése volt Aszódi Attila fáradhatatlan tájékoztatóinak a legfontosabb célja és talán eredménye.

Aszódi Attilát miniszteri biztosként a minisztérium, a paksi stáb és az OAH közötti koordináció zavartalan összehangolása feladatával neveztem ki, jóllehet tevékenységének a folyamatos tájékoztatás volt a lakosság szempontjából legfontosabb eredménye. Aki építkezett, az pontosan tudja, hogy az építkezéseken milyen jelentősége van annak, ha van műszaki ellenőr. A műszaki ellenőr ugyanis felfedezi a tervek hiányosságait, a kivitelező trehányóságát, a megrendelő nem mindig átgondolt kívánságát és a később alkalmazha-

tó független szakértő kukacosságát, ám nem marad meg ennek jegyzőkönyvben való rögzítésénél, hanem valamennyi fél közreműködésével megoldásokat keres. Aszódi Attila ezt is becsülettel elvégezte. Az összehangolás, a nehézségek általa történt jegyzőkönyvezése alapján tudott hitelesen és a kételyeket fokozatosan megszüntetve tájékoztatni.

A hiteles tájékoztatás erősítése érdekében magam is többször voltam – a legnagyobb sajtónyilvánosságtól övezve – Pakson, részt vettem az üzemzavart követő harmadik héten tartott halászléfőző versenyen. A miniszteri személyes jelenléttel próbáltam kifejezésre juttatni, hogy már nincs közvetlen veszély, de a kiemelt figyelem még sokáig – a tisztítási folyamat befejezéséig, a reaktor újraindításáig – nagyon is indokolt volt. Sokat segített, hogy néhány héttel később a bécsi NAÜ vezető szakértői is Budapestre látogattak, és megerősítették a magyar megállapításokat, és elismerték a magyar szakembereknek az üzemzavar leküzdésében nyújtott teljesítményét. Én ugyan jobban örültem volna, ha már az esemény bekövetkezése utáni első héten, de legalább április végéig Budapestre jönnek, ám a bécsi szervezet azzal nyugtatgatott, hogy online kapcsolatban vannak a magyar szervezetekkel (OAH), minden lépésről tudnak, és abszolút nyugodtak afelől, hogy az esemény kezelése hozzáértő, higgadt és szakszerű szakemberek kezében van.

Ahogy a „súlyos üzemzavar” mindennapos felügyelete már nem volt szükséges, úgy gondoltam, hogy ideje megszüntetni azt az örökölt helyzetet, hogy a gazdasági miniszter, azaz a kezemben fut össze minden,

egymással súlyos érdekellentéteket hordozó szál az energetikában. Hiszen nemcsak az energiaellátás biztonsága a gazdasági miniszter feladata, hanem az egyik legfontosabb energiatermelő céget, a Magyar Villamos Művek részvénytársaságot, annak leányvállalataként a Paksi Atomerőművet is felügyeli, miközben az atomenergia békés célú hasznosításának minden kérdéséért, így a biztonság vagy az üzemzavarok kérdéseisért is felel. Ez a sokféle, egymásnak is ellentmondó hatáskör nem maradhat egy kézben, mert joggal gyanúsítható a miniszter, hogy a többletenergiaért vagy a nagyobb profitért elhanyagolja a biztonságot, vagy eltussolja a közvélemény elől az atomenergia hasznosításában előforduló mulasztásokat. Ezeknek az anomáliáknak a kiküszöbölése érdekében előkészítettem az – szovjetorosz mintát követő – Országos Atomenergia Bizottság megszüntetését, illetve ezeknek a feladatoknak a katasztrófavédelemhez való átcsoportosítását, mert nem rendjén való, hogy egy kézben legyen az energiapolitika, az áramtermelés (benne Paks), az elosztás felügyelete és a biztonsági kérdések kezelése. Amire az üzemzavar következményeinek az elhárítására vállalkozó céget is kiválasztották, megköszöntem Aszódi Attila koordinációban és a tájékoztatásban nyújtott segítségét, benyújtottam az OAB megszüntetésére az Országgyűléshez az előterjesztést, és visszatértem a normál üzemmódhoz.

A paksi üzemzavar elhárításának hónapjában nem voltam képes teljes intenzitással azzal foglalkozni, ami a dolgom: a gazdaság működését veszélyeztető ciklikus folyamatokkal

(visszaesések fékezésével, a túlpörgetés fékezésével), az infláció miatti nehézségek mérséklésével, a munkaerőpiac gondjaival, a beruházások túlfutásával, a bérfeszítés miatti túlkereslettel, az uniós csatlakozás előkészítéséhez szükséges jogszabály-módosításokkal, az uniós pályázatok irányával, az autópálya-építési program jogszabályi és pénzügyi feltételeivel, továbbá az előkészített útépítési pályázatások elveivel, a vasúti rekonstrukcióval és a Magyar Államvasutak aktuális pénzügyi hiányának a rendezésével, a MÁV kórház összevonásával és annak műtői rekonstrukciójához a pénzügyi keretek előteremtésével, a külföldi befektetők ösztönzésére kialakított átlátható szabályozás meghirdetésével és néhány nagybefektetővel folytatandó személyes tárgyalással (pl. a General Electric elnökével, Jeff Immelttel), a távol-keleti országokkal kötendő külkereskedelmi megállapodásokkal, az orosz–magyar vegyes bizottság (amelynek magyar társelnöke vagyok) következő ülésével, az alacsony balatoni vízállás miatti turizmuskatasztrófa elhárításával, az adózási rendszer egyöntetű kulcsokkal operáló új rendszerére való áttéréssel, a hazai piacon tapasztalható monopoljelenségek miatt a Versenyhivattal egyeztetett lépésekkel és sok más apró napi ügygel, nem is szólva a szükséges megbeszélésekről, amelyek kiteszik egy miniszter unalmas hétköznapijait.

(Forrás: Jelentés az Országos Atomenergia Bizottság elnöke számára a Paksi Atomerőműben 2003. április 10-én bekövetkezett esemény hatósági kivizsgálásáról. Készítette az Országos Atomenergia Hivatal. Budapest, 2003. május 3.)

Ezt a munkát a magyar állam soha nem végezte el

Lantos Gabriellával Rádai Eszter beszélget

– *Végzettségedre nézve bölcsész vagy, magyar-történelem szakos tanár, de újságíróként, rádiósként kezdted a pályádat, innen a mi ismeretségünk. Közben szereztél egy uniós szakértői diplomát, ezt pár évig a Bajnai Gordon vezette Nemzeti Fejlesztési Ügynökségnél kamatoztattad, majd néhány év következett egy magánkórház menedzser-igazgatói székében, eközben a szakmában is nagy port felvert elemzéseket írtál a magyar egészségügy állapotáról. De honnan értesz a járványokhoz, a járványügyhöz, a pandémiához? Milyen előtanulmányok kellettek ahhoz, hogy – ellentétben a magyar egészségügy, illetve az egészségügyi kormányzat szereplőivel – pontosan átlásd és értelmezd a helyzetet? Lehet, hogy az egészségügyi mai vezetői között egy sincs, aki – hozzád hasonlóan – rájött volna például arra, hogy Magyarországnak, ha a járvány az olaszországihoz hasonló méreteket öltene, akkor sem lenne szüksége 36 ezer pandémiás ágyra és – a pillanatnyi állás szerint – 16 ezer lélegeztetőgépre?*¹

– A kormányzattal kapcsolatos kérdésekre inkább csak sejtem a választ. Ősi történelmi tapasztalat: a diktátoroknak soha nem volt szóka visszabeszélni. A rám vonatkozó részére viszont tudok válaszolni:

szerencsére, amíg az egészségügyben dolgoztam, sikerült menedzsmenttapasztalatokra szert tennem. Ismerem például a lélegeztetőgépek típusait, van fogalmam róla, melyik mit tud, melyiket mennyiért és honnan lehet beszerezni, egyáltalán mennyit lehet évenként beszerezni. Aztán megtanultam például, mi az infekciókontroll, tudom, hogyan lehet izolálni különféle betegcsoportokat, szóval elég sok mindent tudok arról, hogyan kell működnie az egészségügynek normál viszonyok között. Van aztán – ahogy te is említetted – egy fejlesztéspolitikai szak tudásom, ezért gyorsan átlátom a struktúrákat. És a kommunikációs múltam miatt még el is tudom mondani, amit tapasztalok.

– *Most, a járvány idején honnan tájékozódtál?*

– A WHO-tól és a worldometers.info oldalról szereztem be az adatokat, és persze olvastam a nemzetközi elemzéseket. A magyar viszonyokról a független vagy általam annak ismert médiából. Van négy-öt site, amit mindennap átnézek, aztán olvastam az operatív törzs jelentéseit és a politikusok nyilatkozatait, és ezekben egy csomó dolog sehogy sem akart logikus rendbe illeszkedni. Végül, amikor Orbán Viktor áprilisban azt mondta, hogy 7500-8000 lélegeztetőgépre és rengeteg intenzív ágyra lesz szükség a járvány elleni

¹ Lantos Gabriella: A nyolcezer lélegeztetőgép és a 36 ezer kórházi ágy lett az új kerítés, 24.hu, 2020. 04. 17.

védekezéshez, akkor leültem a konyhasztalhoz, és elkezdtem számolni.

– *De már korábban is figyelted általában, a világban a járvánnyal kapcsolatos eseményeket?*

– Igen, amióta kiderült, milyen hihetetlen pusztítást végzett ez a semmiből előkerült vírus Kínában. Január óta figyeltem a WHO napi sajtótájékoztatóit. De már akkor is volt egy sor dolog, amit nem értettem.

– *Például?*

– Például, hogy miért döntött úgy a WHO január végén, hogy nem kell a Kínába tartó és onnan érkező utasforgalmat szüneteltetni, amikor pedig a járvány ott már javában tombolt. Én magam nem vagyok sem virológus, sem infektológus, de épp mert van fogalmam róla, mire való az infekciókontroll – például hogy fertőzésveszély idején milyen fontos az izoláció –, már akkor sejtettem, hogy óriási problémát fog okozni, ha nem különítik el a Kínából érkezőket. És ez sajnos be is következett.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy már akkor mindent tudtam, ellenkezőleg, egyáltalán nem számítottam világméretű járványra. Annyira nem, hogy február végén, amikor tizenkét északolasz kisvárost már lezártak, mi még Olaszországban szeretnünk volna síelni. Aztán áttettük a helyszínt Ausztriába, persze már oda sem tudtunk elmenni. Ezzel csak arra akarok utalni, hogy inkább csak valami egzotikus vírust láttam benne, mint a SARS vagy a MERS volt annak idején, és csak akkor értettem meg, mekkora a veszély, amikor

Vuhanban és környékén ötvenmillió embert zártak be hermetikusan hónapokra a lakásukba, ahonnan boltba is csak háromnaponta mehetek ki. Ekkor kezdtem megérteni, hogy ez a járvány teljesen új dolgok megtanulására fogja kényszeríteni a világot.

– *Vissza Magyarországra: mi volt az, ami miatt már kezdettől fogva azt gondoltad, hogy itt valami nincs rendben, valami nagyon félremegy?*

– Azt például nagyon furcsának találtam már a járvány legelején, hogy megpróbálják néhány iráni egyetemistára kenni a felelősséget, mintha ők hurcolnák be a vírust... Akkor azért, aki tud a sorok közt olvasni, már megértethette, hogy ebből itt politikai háború lesz. És persze a magyar állam és benne a magyar egészségügyi rendszer totális felkészületlensége is nyilvánvalóvá vált mindjárt a pandémia kezdetén, mindenekelőtt a tesztelési kapacitás hiánya. Amit úgy próbáltak leplezni, hogy azt mondták: tesztelni fölösleges, sőt káros. Amely állításukkal nemcsak a WHO-nak mondtak el lent, de a józan észnek is. Ezenkívül nem voltak kialakítva protokollok, senki nem tudta, hogy ha mégis, akkor kiket milyen módon, mivel kell tesztelni. Hogy aki fertőzött személyekkel kerül kapcsolatba, azzal mi történjen, hogyan történjen a nyomkövetés – ez utóbbi egyébként azóta sincs rendesen kitalálva. Tehát látszott, hogy nagyon felkészületlenek, tudatlanok, ezért kaotikusak az intézkedéseik. Persze a járvány kitörésekor a többi ország sem volt teljesen felkészült, viszont nem is próbált ilyen látszatot kelteni, ellentétben a magyar kormánnyal, amely

kezdettől fogva úgy viselkedett, mintha teljes mértékben ura lenne a helyzetnek.

– *Mindeközben hiánycikk volt a maszk és a kézfertőtlenítő, a háziorvosok védőfelszerelés nélkül és teljes bizonytalanságban várták, mi fog történni velük, és a miniszterelnök bejelentette, hogy fürkészeket és portyázókat küld szét a világba, hogy beszeressenek mindent, ami szükséges a járvány elleni védelemhez. Az állami hírsatornák közben még mindig az iráni diákok, illetve úgy általában a „külföldiek” által behurcolt járványról beszéltek, és arról tudósítottak, hogyan pakolja ki a miniszterelnök saját kezűleg a repülőgépből a Kínából érkezett dobozokat. Máskor meg arról, hogy hazatérve egy külföldi látogatásról, megméri a hőmérsékletét a repülőtéren – ahonnan egyébként mindenki mást ellenőrizetlenül engedtek ki...*

– Ezeket a „híradásokat” én – bevallom –, nem figyeltem, csak a komoly dolgokat igyekeztem követni. Egyébként a védőfelszerelések terén is ugyanaz volt tapasztalható, mint más ügyekben: kezdetben a világon sehol nem volt elég belőlük, bár ezt üzemszerűen csak Magyarországon tagadták le. A maszkokról például váltig állították, hogy – hála a kormány erőfeszítéseinek – van bőven, jut mindenkinek, viszont nincs értelme hordani, az országos tisztifőorvos egyenesen lebeszélte mindenkit a hordásáról. Pedig ugye nem kell mondani, járvány idején milyen fontos az őszinte és világos kommunikáció, hiszen életek múlnak rajta. De még ezek a bakik is magyarázhatók lettek volna a járvány minden korábitól eltérő voltával.

Az igazi fordulat, az új minőség megjelenése egy március közepi napra tehető, péntek 13-ára, amikor Orbán Viktor az állami rádióban tartott szokásos reggeli „istentiszteletén” azt mondta: nem zárják be az iskolákat, mert a gyerekek könnyen átvészelik a vírusfertőzést, de ha a tanárok mégis ragaszkodnának hozzá, akkor véget fog érni a tanév, és attól kezdve nem kapnak fizetést. Majd alig esteledett be, és már az ellenkezőjét volt kénytelen bejelenteni: hogy az iskolákat nemcsak bezárják, de a digitális oktatásra is áttérnek.

– *Ezt a pillanatot nevezted a járványról szóló másik nagy cikkedben a pedagógusok és az orvosok halálközeli élményének.² Amikor rá kellett ébredniük, hogy – amint írod –, „a magyar állam nincs többé. A közszolgáltatásokból csak annyi marad meg, amennyit ők személyesen meg tudnak menteni.” Biztos vagy benne, hogy ezt a következtetést vonták le ebből ők is?*

– Nekem azokban a napokban többször volt alkalmam pedagógusokkal beszélni, mivel a legkisebb fiam középiskolás. Senki nem hitt a fülének, hallva Orbán szavait. Még hogy digitális tanmenet...?! Ami addig még csak szitokszó sem volt, nemhogy napi gyakorlat? Addig ebben a 20. század elején rekedt poroszos stílusú oktatásban ilyesmi egyáltalán nem létezett, úgyhogy még utálni sem volt módjuk, és akkor egy márciusi estén kiderül, hogy ez lesz az új irány? Mi mást jelen-

² Lantos Gabriella: Tanárok és orvosok halálközeli élményei pandémia idején, 24.hu, 2020. 05. 20.

tett ez, mint hogy akkor, legalábbis rövid időre, teljes egészében kicsúszott a kormány kezéből az irányítás, az államigazgatás működtetése, minden. És ez a következő hónapok alatt, a tanév még hátralévő részében már így is maradt. A munkáltató állam azóta sem járult hozzá a tanárok home office tevékenységéhez semmivel, ők mindvégig a saját villanyszámlájuk terhére, a saját internetjük, laptopjuk, telefonjuk segítségével és azon a platformon tanítottak, amit ismertek. Legtöbbször Gmailen küldték a feladatokat, de voltak, akik a Google Teamst, a Zoomot vagy a Messengert használták – én legalábbis a fiam esetében ezekkel találkoztam.

– *Ugyanakkor azt is mondtad egy tévéinterjúban, hogy szerinted ez volt a legjobb döntés mindvégig a járvány alatt.*

– Igen, csak hogy nem Orbán saját döntése volt, hanem a nép kényszerítette rá.

– *Azzal, hogy addigra már valószínűleg népmozgalom indult, szülők ezrei jelentették be a közösségi oldalakon, hogy nem engedik iskolába a gyerekeiket, és közben Hadróczy Ákos is közzétett egy állampolgári engedetlenségre felszólító felhívást?*

– Felhívásra sem volt már szükség, hiszen addigra a pedagógusok rettegtek bemenni tanítani, a szülők rettegtek iskolába engedni a gyerekeiket, és ezért gyakorlatilag bezáratták magukat egy önként vállalt börtönbe. Mert a vuhani, a milánói és a bergamói kórházi képek láttán elszállt belőlük minden biztonságérzet, és rettegés lett úrrá még a tizen-huszoneveseken is, a

harminc-negyvenesekről nem is beszélve... Ami egyébként engem – bevallom – sokkolt, mert ezt azért a már akkor is ismert halálozási adatok fényében irracionális mértékű rettegésnek gondoltam. Szerintem ez egy eléggé riasztó társadalmi kísérlet volt arra, hogy emberek hogyan tudják egymást belehergelni a rettegésbe. Magyarországon egyébként ez is könnyebben ment, mint máshol.

– *Szerinted miért?*

– Mert ez egy öt éve folyamatos rettegtetésben élő társadalom. Ezt a népet naphosszat azzal etették, hogy bevándorlók százezrei várják ugrásra készen a határokon, hogy előzőnlhessék az országukat, hogy elvegyék az életüket és a munkájukat, hogy megsemmisítsék a kultúrájukat, stb., stb.

– *Nem gondolod, hogy a rettegésnek ezúttal sokkal inkább volt oka a magyar egészségügy állapota? Az a meggyőződés, hogy nem lesz képes kezelni a járvány okozta helyzetet, és pillanatok alatt össze fog omlani a pandémia okozta terhelés alatt?*

– Ez igaz, ráadásul egész Kelet-Európára igaz, de én nem erről beszélek. Az én állításom az, hogy eddig egy nem valószínű veszéllyel, a „tömeges illegális bevándorlással” mint veszélypótlékkal fenyegetett a magyar kormány, és ez a kondicionálás egy állandósult rettegésményt váltott az emberekből, ezért amikor feltűnt a láthatáron egy valószínű, egy alkalmasint halálos fenyegetés, könnyű volt a pótlékot a valószínű veszélyre lecserélni. A félelem, a rettegés állapota már megvolt, csak a nem létező veszélyt kellett egy való-

dival behelyettesíteni. Ezért aztán, amikor a kormányzati körök érzékelni kezdték – hiszen napról napra mérük – ezt a változást, és rájöttek, hogy az emberek már nem a bevándorlóktól rettegnek, hanem a vírustól, akkor azonnal eldobták a migránskártyát. Nem volt már fontos a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet emlegetése, nem voltak már fontosak az iráni diákok sem.

– *Az előbb nem fejtetted ki, miért tartod a veszélyhelyzet elrendelését mégis a járvány szempontjából legjobb döntésnek.*

– Mert egy pandémia, illetve bármilyen fertőző betegség esetén az időzítésnek óriási szerepe van. A jókor megtett lépések feleslegessé teszik a későbbiekben a szigorúbbakat. Amikor elkezdtek világszerte bevezetni a karantént, olvastam egy cikket arról – már nem emlékszem, ki volt a szerzője –, hogy ezt nem érdemes fél szívvel csinálni. Ha két hétre teljesen bezárnánk a világot – és ezzel ott, ahol van, légmentesen körbekerítenénk a vírust –, akkor a harmadik héten újra ki lehetne nyitni mindent, és élhetnénk tovább a korábbi, vírus előtti életünket. Ez a példa is arról szól, milyen elképesztően fontos szerepet játszik az időzítés a pandémiák kezelésében. Ezért ez a március 13-án, kilenc nappal az első fertőzött megjelenése után meghozott, és 16-án, tehát időben életbe léptetett döntés, amit – nem győzöm ismételni – a népkényszerített ki, kulcsfontosságú volt a járvány megfékezésében.

– *Az is, hogy ugyanezzel a mozdulattal a háziorvosi és szakorvosi rendelőket, valamint a kórházakat, tehát úgy általában a magyar egész-*

ségügy rendszerét is bezárták a nem koronavírusos betegek előtt – kivéve talán az életmentő műtéteket és kezeléseket? Egy háziorvos ismerősömtől tudom, hogy miután néhány idős, magányos betege a kiszáradás szélére került, a tiltás ellenére felkerestek őket. Máskor a rendelője előtt, az utcán vizsgált meg egy másik körzethez tartozó beteget, akinek rendkívül súlyos gennyes mandulagyulladás volt, amibe kezelés, illetve gyógyszer nélkül bele is halhatott volna. És nem tudjuk, hányan nem úszták meg szárazon ezt a döntést, és ki halt bele abba, vagy fog belehalni, hogy hónapokig nem jutott ellátáshoz.

– Az biztosan nem volt rendben, hogy ezzel a döntésével az állam feladta a minden betegre vonatkozó, alaptörvényben is rögzített ellátásszervezői kötelezettségét, ez nyilván szörnyű károkat okozott, ma még nem is tudjuk, mekkorákat. És – nem melleleg – ezen a téren is megmutatta, hogy Magyarországon mennyire nem működik az államigazgatás, hogy voltaképpen nincs is kormányzás, csak ad hoc döntések vannak.

– *Máshol, tőlünk nyugatra például nem így történt?*

– Mindenütt szűkítették természetesen az ellátást, felkészülendő a járvány fokozódására, de nem állították le teljesen az alapellátást, és a fontosabb műtéteket továbbra is elvégezték, különösen olyan esetekben, amikor a gyógyulásban az időtényezőnek komoly szerepe van. Magyarországon ezeket is elhalasztották. Ezért állítom, hogy ez a magyar állam alkalmatlan az üzemszerű működésre, arra, hogy időben és rugalmasan reagáljon az újabb

és újabb eseményekre a folyamat előrehaladtával. Nem képes megtervezni, hogyan fogja az igényeket és az erőforrásokat összehangolni. Erőforrásokon egyébként nemcsak gépeket, hanem embereket is értek, orvosokat, ápolókat, műszaki személyzetet stb. Erre az optimalizálásra a magyar egészségügy és a magyar államigazgatás egyáltalán nem képes.

Ugyanez volt a helyzet az oktatásban is, azzal a különbséggel, hogy a felső középosztály gyerekei esetében kiválóan, gyakorlatilag önjáró módon, magától működött a digitális oktatás, amihez azonban semmi köze nem volt a magyar államnak, de sehogyan sem működött a cigánytelepeken, ezért ott nem lett volna szabad hazaküldeni a gyerekeket az iskolából. Ahol az állam nem biztosítja az eszközöket és a hozzáférést az oktatáshoz, ott nem teheti meg, hogy fogja magát, és három hónapra kivonul belőle, mintha semmi köze nem lenne hozzá, mert ott attól kezdve nem lesz semmilyen oktatás. Ahogyan ez ebben az esetben meg is történt. Tehát ezzel a feladatával a magyar állam képtelen volt megbirkózni, és ezt ez a Covid-19, mint valami jó minőségű nagyító, nagyon élesen megmutatta.

– Amiből egyébként egy csapásra az is kiderült, hogy az erőforrásoknak és az intézményeknek az a centralizációja, amit a második és harmadik Orbán-kormány az elmúlt tíz év alatt véghezvitt, nemcsak káros volt szakmailag és még sok szempontból, hanem a saját logikáján belül is értelmetlen és hiábavaló.

– Persze, hiszen közben nem épültek ki azok az alapstruktú-

rák, amelyekre ezek a centralizált intézmények épülhetnének. Ezért ha a centrum megbénul vagy leállni kényszerül valamiért, akkor az egész építmény, úgy, ahogy van, összeomlik, és akkor mindenki futhat, amerre lát. Aki meg nem tud futni, az ott marad a romok alatt. És akkor az történik, amit meséltél, hogy a háziorvosok – már aki maradt a 65 éven felettiek „kiiktatása” után –, akiket szintén magukra hagyott az állam, ráadásul védőfelszerelés nélkül, sőt, a rengeteg felesleges tialommal el is lehetetlenített, azt tették, amit tudtak vagy jónak gondoltak, illetve amit az orvosi esküjük diktált. És ugyanígy a tanárok is: ki-ki azon a felületen, amit valahonnan ismert, vagy amihez hozzáfért, azt csinált, amit tudott, vagy amihez értett. Tehát nincs semmi, ami a központosításból kijött volna, amit eredménynek lehetne nevezni, ami használható volna.

Mondok egy hasonlatot mindennek az illusztrálására: az épületek csak akkor biztonságosak, ha vannak bennük úgynevezett tűzszakaszhatárok, mert ezek segítségével lehet a tüzet lokalizálni. Ha azt az épületrészt, ahol a tűz fellobbant, a tűzszakaszhatárokon lezárom, akkor az nem terjed tovább az épület többi részére. Ilyen tűzszakaszhatárok azonban, nagyrészt a mértéktelen és ostoba centralizáció következtében, nem léteznek a magyar állam üzemi működési szintjén: sem az egészségügyben, sem a szociális ellátásban, sem az oktatásban – azért ezeket mondom, mert ezeket ismerem. Márpedig ahol ilyen tűzszakaszhatárok nem léteznek, ott, ha valahol meggyullad egy szemétkosár, akkor az egész épület

lángba fog borulni, és még jó, ha nem fog porig égni.

– *Csak hogy a látszat egyelőre mégis az, hogy nem borult lángba az épület, ellenkezőleg, sikerrel járt az egyébként egyre inkább rendészeti jelleget öltött, a belügyminiszter által irányított, a miniszterelnök megszólalásában egyfajta honvédő háborúként vizionált védekezés a járvány, illetve annak első rohama ellen. Sokat elmond egyébként a dolgról, hogy a tervet, amely az egészségügyi rendszernek a járványügyi veszélyhelyzet miatti átrendezéséről, átcsoportosításáról szólt, Orbán Viktor katonai vezénylési akciótervnek nevezte.*

– Én azt sikernek biztosan nem nevezném, amikor egy állam megszűnteti a közszolgáltatásokat, mert onnantól kezdve már nem működik államként. Amikor hónapokra kizárja polgárait az egészségügyi ellátásból, illetve megbénítja a teljes vagy majdnem teljes egészségügyi infrastruktúrát – és akkor még a Kásler miniszter által elrendelt ágyfelszabadítási akció szörnyű következményeiről nem is beszéltünk. Amikor nem teljesíti a polgáraival szembeni kötelezettségeit sem a gyógyításban, sem az oktatásban, mert semmibe veszi a saját alaptörvényében is rögzített jogait.

– *Ugorjunk most ehhez képest néhány hetet előre, egészen húsvétig, amikor a kijelölt 31 járványkórház mellé Kásler Miklós miniszter váratlanul elrendelte az összes kórházi ágy 60 százalékának a felszabadítását is, ami azt jelentette, hogy négy munkanap alatt 36 ezer ágyról kellett eltávolítani, aki történetesen rajta feküdt, legyen akár sztrókon*

épp átesett, sürgős rehabilitációra szoruló, akár frissen amputált lábú beteg vagy épp végstádiumban lévő, folyamatos fájdalomcsillapításra szoruló daganatos haldokló ember. Az akciónak egyébként lett két kórházigazgató áldozata is, egyikük az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet betegeit védő, ezért az utasítást lassabban és körültekintőbben végrehajtó igazgatója, Cserhádi Péter. Őt „ezért példastatuáló látványossággal rúgták ki” – írod abban a cikkedben, amelyben a miniszterelnök által korábban szükségesnek nevezett nyolcezer lélegeztetőgépről (akkor még azt hittük, „csak” ennyiről) és a 36 ezer kórházi ágyról azt állítod, hogy ezek lettek az új kerítés.³ Tehát ezek a számok értelmetlenek, nem jelentenek semmit azon kívül, hogy egy jól felépített rettegéskampány részei. Hogyan jutottál erre a következtetésre?

– Egyszerűen csak figyeltem. Először azon gondolkodtam el, olvasgatva az operatív törzs által naponta közzétett, a járvánnyal kapcsolatos adatokat, hogy vajon arra miért nem kíváncsi senki, hogy egyébként hány kritikus állapotú beteg nem kap most kezelést. Lehet, hogy rajtam kívül nem tűnik fel senkinek, hogy a koronavírusos betegek megmentése érdekében hagyják elpusztulni a többi beteget? Aztán elkezdtem számolni. Figyeltem például, hogyan alakul az újonnan regisztrált betegek száma, ami egy nagyon rövid felfelé tartó szakasz után napi 70 és 110 között állandósult. Aztán összevettem a pandémiával kapcsolatos

³ Lantos Gabriella: Mi a baj a magyar egészségüggyel? 1. rész: Az orvosbárókra megy el a pénz, Index, 2016. 04.18. – 2. rész: A balekok tartják el a potyautasokat, Index, 2016. 05. 02.

magyarországi számokat más európai országok, köztük a járványtól leginkább „megütött” Olaszország és Spanyolország adataival, és ebből a napnál világosabban kiderült, hogy a miniszterelnök által még áprilisban beharangozott nyolcezer lélegeztetőgépre csak akkor lenne szükség, ha egyszerre, egy időben 160 ezer ember lenne beteg, tehát egymillió emberből 16 ezer. Amivel Magyarország fertőzöttség tekintetében megelőzné a most nagyon fertőzött Egyesült Államokat is, hiszen ott „csak” 4300 beteg jut egymillió lakosra. Harminchatezer ágyra pedig csak akkor lenne szükség, ha ugyancsak egyszerre, egy időben legalább 180 ezer koronavírusos beteg szorulna kórházi kezelésre Magyarországon, vagyis 10 millióból többen, mint a 60 milliós Olaszországban a járvány tetőpontján! Ilyen magas aktív betegszám azonban sehol nem fordult elő.

– *De akkor mi célt szolgálnak ezek a miniszterelnök által bedobott számok? Azt gondolod, senki a magyar államigazgatásban, sőt a kormányzatban sem gondolta ezt végig? Hogy senki nem tudta ezt kiszámolni?*

– Van a járványkezelésben egy fontos mutató, a vírus reprodukciós rátája, az „R”, ami arról tájékoztat, hogy egy adott pillanatban egyetlen fertőzött személy átlagosan hány másikat fertőz meg. Ez az „R” mutató a koronavírus esetén, ha semmilyen társadalmi távolságtartó intézkedést nem vezetnek be, de csak akkor, 2,5-2,7-del egyenlő, vagyis ilyenkor minden fertőzött átlagosan ennyi további személynek adja tovább a fertőzést, majd egyenként ők is ugyanennyinek, és így tovább, vagyis ilyenkor a

fertőzöttek száma és aránya a népeségben belül rendkívül gyorsan, exponenciálisan nő. És ez mindaddig tart, amíg az „R” értéke 1 alá nem süllyed, ami azt jelenti, hogy a járvány elérte és túlhaladta az úgynevezett platót, és visszavonulóban van. Épp azért olyan alapvető fontosságú az időben bevezetett social distancing intézménye, hogy – mivel ilyenkor az „R” értéke 1 alatt marad – mindez ne következhesen be.

Az első cikkem után Palkovicsék közzétettek egy videokonferenciát, amiből végre fény derült legalább arra, hogy milyen reprodukciós rátával számoltak, és ez 2,2 volt. Ami valóban exponenciális növekedést jelentett volna, ha igaz lett volna, csak hogy akkor már több hete 70 és 110 között állandósult a napi fertőzöttek száma, és a vírus reprodukciós rátája is 1 körül volt. Tehát voltak kutatók, akik több opciót felvázoltak, például ezt a 2,2-es értéket is, és volt a kormány, amely nem vett tudomást a saját korlátozó intézkedései hatásáról, és az ennek következtében nagyon alacsonyan tetőző napi esetszámokról.

– *Vagyis végig a legrosszabb lehetőséggel számolt.*

– Igen, figyelmen kívül hagyva, hogy ez csak akkor következne be, ha semmilyen módon nem védekezünk, vagyis feltett kezekkel állnánk a járvánnyal szemben. Pedig addigra Magyarország már be volt zárva, üresek voltak a nagyvárosi utcák, mert mindenki karanténba zárta önmagát. Az emberek közötti szociális kapcsolattartás 90 százalékkal csökkent. És ezt senki nem vette észre, akinek pedig dolga lett volna? Hogyan lehetséges ez?

– *Valóban, hogyan lehetséges? Te mivel magyarázod?*

– Azzal, amit már korábban is mondtam: hogy egy diktátornak nem szoktak visszabeszélni. Ezért ha Orbán Viktor – akiről egyébként az a hír járja, hogy a számoknak nem barátja – maga nem fog gyanút a számok tarthatatlanságával kapcsolatban, akkor őt ebben a hitében senki nem meri megingatni. Következésképp, ha ő ezekkel a számokkal kalkulál, akkor ezekkel dolgozik a kormány.

– *Lehet, hogy ez azoknak a mégiscsak komoly embereknek sem kínos, akik ott voltak, részt vettek a járvány kezelésében? Vagy bizonyos minisztereknek például? Úgy tenni, mintha képtelenek lennének elemi műveletek elvégzésére?*

– Ezek szerint ilyen helyeken azok a komoly emberek sem szólalnak meg. Káslertől persze, aki szerintem legtöbbször már azt sem tudja, hol van, ez sajnos már nem is várható, de Palkovics Lászlóról senki sem gondolhatja, hogy nem tud számolni. Ugyanakkor az, hogy ő hallgatott, mindent elmond a helyzetről.

– *Én a belügyminiszterről sem feltelezném, hogy nem tud számolni.*

– Ez is egyike annak a számtalan rejtélynek, amit nem fogunk tudni soha megfejteni.

Mert aki egyszerűen csak józan paraszti ésszel nézte a napi eset- és halálozási mutatókat, annak járványtani matematikai ismeretek nélkül is egy idő után rá kellett jönnie, hogy akkor már rég nem volt növekedés. Merkely Béla, a SOTE rektora volt egyébként az, aki ezt először nagyon óvatosan ki merte mondani, amikor

bejelentette, hogy közeledünk a fertőzés platójához. Miközben akkor már két hete a platón voltunk...

– *De addigra már a világba szétküldött „fűrészek és portyázók” beszerették a nyolc- vagy tizenhat- vagy akárhány ezer lélegeztetőgépet...*

– Így van, és nem számított, mire lehet őket használni, hogy valóban lélegeztetőgépek-e, vagy sem, és még kevésbé, hogy lesz-e a működtetésükhöz elég intenzív terápiás orvos és intenzív terápiás nővér. Ugyanis már 8000 lélegeztetőgép működtetésére elegendő személyzet sincs Magyarországon, nemhogy a duplájához.

Ezért állítom én azt, hogy ezeknek a gigantikus számoknak, a lélegeztetőgép-tízezrekről és a koronavírus-fertőzöttek számára fenn tartandó több tízezer ágyról szóló vízióknak, amellettt hogy mögötte valami hatalmas biznisz zajlik, semmi köze a járvány elleni heroikus küzdelemhez. Ez kizárólag a hatalomról szól, arról a márciusban elindított rettegéskampányról, amelyben ezek az eszközök csak a fedősztori szerepét játsszák, ugyanazt, amit a menekültválság idején a kerítés a szerb-magyar határon.

– *Pedig nem kevesen vannak, akik most azt gondolják, hogy ez az egész akció, a 36 ezer ágy felszabadítása voltaképpen a régóta halogatott és a járványkezelés örve alatt elkezdett reform egyik eleme. Élnek az alkalmossal, és megcsinálják gyorsan, ami „békeidőben” óriási ellenállásba ütközne.*

– Ez szerintem a szokásos liberális rettegés: minden mögött valami nagy tervet sejteni. Én ennek

pont az ellenkezőjét állítom: az ágyszámcsökkentés mögött nincs semmiféle terv, csak végtelen amatórizmus és végtelen szervezetlenség.

– *A kettő nem zárja ki egymást.*

– De igen, amíg Kásler a miniszter. Akinél alkalmatlanabb személyt erre a posztra az elmúlt harminc évben nem hordott hátán a föld. De ami ennél is fontosabb és erősebb ellenérv: miközben ezeket a krónikus ágyakat felszabadították, amivel a rehabilitációnak helyrehozhatatlan károkat okoztak, érintetlenül hagyták a struktúrát. A struktúraváltás szempontjából ugyanis nem az a fontos, fekszik-e épp beteg azokon a bizonyos ágyakon, vagy nem, hanem az, hogy ki irányítja és finanszírozza az osztályt. Mert a reform nem az ágyak kitologatását jelenti, még kevésbé a kórházingatlanok eladását, hanem másfajta funkciót. Azokon az ágyakon ugyanis továbbra is embereknek kell fekdünniük, de elsősorban a szociális szféra gondozottjainak, egy másik részükön pedig mondjuk az egynapos sebészetek pácienseinek – pár órán át, ameddig a visszer- vagy az epehólyag-műtétjük után föl nem ébrednek. De ehhez az átalakításhoz komoly tervezés kelle-ne, aminek most nyoma sincsen.

– *Amikor a kétezres évek közepén, második felében a második Gyurcsány-kormány minisztereként Molnár Lajos próbált reformot csinálni, a kórházak, illetve a kórházi ágyak számának csökkentését rábízta volna a helyi társadalmakra és az egészségügy szereplőire, akik azonban erre semmiféle hajlandóságot nem mutattak. Lehet, hogy egy egészségügyi reform nálunk csak több-kevesebb*

erőszakkal, rendészeti, rendőrállami módszerekkel vihető véghez?

– Nem hiszem, a legtöbb ország enélkül is megoldotta. Persze nem bázisdemokratikus alapon, mondván, majd a nép eldönti, mire van szüksége. Mert a népek, ha ő dönthet, sok kórházi ágy kell, lehetőleg a szomszéd faluban, de legjobb, ha a szomszéd utcában. Mert nem magyarázták el neki, hogy az a három alapvető elvárás, amit az egészségügyel szemben támasztani szoktunk, hogy legyen jó, tehát gyógyítson meg, legyen olcsó, hogy ne menjen rá ingem-gatyám, vagy ne kelljen miatta adót emelni, és legyen közel hozzám, együtt nem teljesíthető. Tehát tessék eldönteni, kedves nép, hogy melyiket tetszik választani! És én biztos vagyok benne, hogy erre a legtöbben azt fogják válaszolni: lehet kicsit távolabb is az a kórház, de gyógyuljak meg, és emiatt ne kelljen kétszer annyi adót fizetnem.

– *Egy pillanatra hagyjuk félbe ezt a gondolatmenetet. Te mit tanácsoltál volna akkor annak az egészségügyi kormányzatnak?*

– Szerintem 300 forintos vizitdíjba nem szabad belebukni, az kevesebb, mint egy sör ára...! Annak, aki reformot akar csinálni, tudnia kell, kik lesznek a nyertesei – nekik nagyon jól el kell magyarázni, hogy ez nekik miért lesz jó –, és a reformernek azt is tudnia kell, kik lesznek a vesztesei.

– *Velük szerinted mit kell csinálni?*

– Mindenekelőtt tudni kell róluk. Ezután lehet azon meditatálni, mivel is lehetne leszerelni őket, vagy legalább egy részüket „megvásárolni”, valamilyen kompenzációt nyújtani

nekik. Persze mindig vannak olyanok, akiket nem lehet megvásárolni, azt az orvosbárót például, aki havonta tízmillió forintot kap zsebbe, semmivel sem lehet megvásárolni, az ő munkaviszonyát egyszerűen meg kell szüntetni. Vegyen ezután vállalkozóként részt az államilag finanszírozott ellátásban, vagy keresse a boldogulását a szabadpiacon, ha tényleg akkora sztár. Szóval egy nagy szegmentációt, célcsoportelemzést kell csinálni, és meg kell határozni, hogy kik lesznek azok, akik ezzel biztosan jobban járnak. Az orvostársadalmon belül az orvosok 80 százaléka egy reformmal százezer százalék, hogy jobban jár, többet fog keresni, megszabadul a feudális fennhatóságtól, és azt csinálhatja, amiért elvégezte az egyetemet: gyógyíthat, viszonylag jó feltételek mellett. Húsz százalék azonban rosszul jár, ők az orvosbárók. Érdeemes egyenként megnézni, kik azok közülük, akiket mégis át lehet állítani, és mivel. Lehet nekik pozíciókat adni, nyilván kevesebb pénzért, de presztízsből nem veszítenek, esetleg még nyerhetnek is. A végén marad öt százalék, akikkel nincs mit kezdeni, mert végtelenül romlottak. Őket egyszerűen ki kell rakni az állami egészségügyi ellátásból, éljenek meg a piacon.

És ugyanezt meg kell tenni a lakossággal is. Meg kell nézni, kik járnak jól a reformmal, és őket nagyon meg kell támogatni, ennek érdekében sok kampányt kell indítani. El kell magyarázni, miért lesz jó, ha nem egy koszos vacak helyen fog valaki szülni, ahol kétnaponta születik egy gyerek, és az orvosok semmilyen szövődmény ellátásában nem gyakorlottak. Ezzel szemben a megyei

kórházban, ahol mindennap van hat szülés, mindenki tudni fogja, ha szükség lenne rá, hogyan kell egy légzési nehézséggel született kisbát ellátni, ráadásul a szülészet mellett ott van a neonatológiai intenzív osztály is. Ezt el lehet magyarázni az embereknek, de ezt a munkát – és ebben nemcsak az Orbán-rendszer hibás – a magyar állam soha nem végezte el.

– *És ez szerinted elég ahhoz, hogy akarják vagy elfogadják a változást? Én amikor valamilyen módon kapcsolatba kerülök az egészségüggyel, mindig elszörnyedek az ott uralkodó viszonyokon, és azt gondolom: itt csak akkor fogsz meggyógyulni, ha elég erős vagy fizikailag is, mentálisan is, hogy kiharcold magadnak a megfelelő ellátást. De ha nem vagy elég erős, vagy nincs szerencséd, és kapsz egy kórházi fertőzést, és belehalsz, akkor a hozzátartozóid ezt sosem fogják tudni bebizonyítani senki ellenében. És ha elmondod az ismerőseidnek, miken mentél keresztül, lehet, hogy nem fogják elhinni, esetleg azt hiszik, megbolondultál. Aztán ha maguk is megtapasztalják, hozzád hasonlóan örülnek, hogy épen kerültek ki belőle, és igyekeznek többé nem gondolni rá, és nem mennek el tüntetni miatta. A halottak sem mennek el tüntetni, és nem is választanak utána olyan kormányt, amelyiktől azt remélhetik, hogy végre rendbe teszi az egészségügyet, meg a féllábúak sem, akiknek diabétesz miatt vágták le a lábát, ahelyett, hogy gyógyították volna őket. Meg azok a haldoklók sem, akik korábban a 36 ezer ágy valamelyikén feküdtek, ahonnan húsvétkor hazaküldték mindenkit. Te pedig most azt mondod, hogy csak meg kell ma-*

gyarázni az embereknek, az orvosoknak is és a népnek is, hogy egy reform után miért lesz jobb nekik? Bevallom, én ebben már nem hiszek.

– Az világosan látszik, hogy bár a rendszer fenntarthatatlan, ezzel mégsem mer senki szembenézni, sem a haszonélvezők, sem a kárvallottak. Ez a pandémia azonban ha másra nem is, arra biztosan alkalmas volt, hogy aki akarta, most megtudhatta, mi a helyzet az egészségügyben. Hogy amit gondoltunk mi, valamennyire hozzáértők, hogy tudniillik csak racionalizálni kellene a rendszert, és a meglévő 35 ezer orvost és 160 ezer nővért jobban elosztani, arról kiderült, hogy lehetetlen. Mert – amint a miniszterelnök maga ismerte be, amikor a pandémia legelején még nagyon beleállt a védekezésbe – szó sincs 35 ezer orvosról, csak húszezerről. És a százhatvan-ezer nővérnek is már csak alig két-harmada hadra fogható, mert a többiek, ahogy az orvosok is, elmúltak 65 évesek. Tehát elfogytak az emberek, és a magyar egészségügyet már csak az tartja életben, hogy 80 éves emberek gyógyítanak.

– *És a hálapénz.*

– Az is, persze, azért dolgoznak, nem azért az 1120 forintért, amit a szakrendelésen betegenként kap az intézmény. Mi marad abból az orvosnak?

– *Vagy a szintén nevetségesen alacsony órabérért, ezt is a te korábbi dolgozataidból tudom.*

– Azok közben már jócskán megemelkedtek, ma a hiányszakmákban az orvosi órabér 18 ezer forint. Egy radiológus, egy aneszteziológus, ha jó helyen dolgozik, ennyit kap, így

csábítgatják el az állami szférából – ahol mondjuk kétezret kapnak – a magánkórházak őket... És persze még többen mentek külföldre, egészségügyi szakszemélyzet, orvosok, nővérek... Mindez pedig azt jelenti, hogy a rendszer már most totálisan fenntarthatatlan. Csak úgy tudják fenntartani, amit a Magyar Orvosi Kamara el is mondott, hogy minden percben megsértik a minimumfeltételeket.

– *Például hogyan?*

– Például úgy, hogy egyetlen aneszteziológus négy műtétet szolgál ki egyszerre. Normális esetben minden műtéthez egy aneszteziológus orvos és egy aneszteziológus asszisztens szükséges, de ma már nem ritka, hogy a betegek feje mellett csak az asszisztens ül, mert az orvos folyamatosan közlekedik. Ami konkrétan a betegek életének a veszélyeztetése és a minimumfeltételek nagyon súlyos megsértése.

– *Ezt egyszerűen nem értem. Szaladgál ide-oda?*

– Lépcsőzetesen kezdik az altatást, az egyiket mondjuk 8 óra 0 perckor, a másikat 10-kor, a következőt meg 20-kor, a negyediket meg 40-kor, és aztán jön-megy közöttük, és mindegyik betegre ránéz. Tehát a legsúlyosabb mértékben megsértik a minimumfeltételeket, mert csak így lehet annyi műtétet is elvégezni, amennyit elvégeznek, mert nincs elég orvos.

– *Mi az, amit a 2016-ban megjelent nagy figyelmet keltett esszéidben, amelyeknek egyébként az „orvosbáró” szót is köszönhetjük, ma már nem tartasz érvényesnek?*

– Amit a struktúráról írtam, az teljesen érvényes, a számok már nem érvényesek. Nincs annyi orvos, nincs annyi nővér, mint akkor hittem, viszont már sokkal többet keresnek, mert még többen elmentek külföldre, és még többet elvitt közülük a magánegészségügy.

– *Csak az orvosbárok keresnek többet, vagy mindenki?*

– Az orvosbárok biztosan, és mivel virágzik a magánegészségügy, és ott sokkal magasabbak a bérek, ehhez kénytelenek valamennyire az állami intézmények is alkalmazkodni, tehát ma már ott is sokkal magasabbak a jövedelmek. Nem a hivatalos fizetésük, azon legfeljebb kicsit, talán évi 10-20 százalékokat emelgetnek.

– *Vagyis az emelés, a magasabb jövedelmek inkább csak az úgynevezett „ingázó”, egyszerre több intézményben, sőt, az ország különböző régióiban is munkát vállaló orvosokra vonatkozik?*

– Nézzük a képzeletbeli Kiss doktort: van a főállásában egy havi 500 000 bruttó fizetése, ahol elméletileg nyolc órát kell dolgoznia, de senki sem tartózkodik nyolc órát a főállásában. Majd Kiss doktor elmegy ügyelni 12 ezer forintos óradíjért vagy akár többért is a szomszéd város kórházába vagy szakrendelőjébe. Vagy elmegy egy magánrendelőbe, ahol 18 ezret kap. És így szépen körbeingázza az országot, úgy 200 kilométeres körzetben ingázik egész héten át. Egyik nap itt dolgozik, másik éjszaka ott ügyel, a harmadik városban meg magánrendel. Így megkeres mondjuk másfél millió forintot.

– *De ha egy magánrendelőt, úgynevezett lakásrendelőt veszünk, ahol általában húszpercenként érkezik az új beteg, akkor ez az órabér már háromszor 18 ezer forint – igaz, ezen meg kell osztoznia az orvosnak az asszisztensével, aki legtöbbször kórházi vagy szakrendelői orvosként is az asszisztense. És lejön ebből a rezsiz és a lakbér, ha nem saját tulajdonú a rendelő.*

– Ez valóban így van a lakásrendelők esetében, ami teszem azt, az orvos nagymamájának a régi lakásában, mondjuk a Szív utca 6. szám alatt található, ahol gyakran még asszisztense sincs. Náluk az aznapi bevétel az aznapi eredmény. Ez a fekete szektor. De amiről én beszéltem az imént, azok a nagy egészségügyi szolgáltatók – én is egy ilyet vezettem egyébként –, ott az orvosok alkalmazottként dolgoznak, vagy vállalkozóként órabérért, teljesítménybérért. Ők csak egy bizonyos részét kapják meg a bevételnek, a többi megy az infrastruktúrára, az új gépek beszerzésére, a call centeres, a jogász, a könyvelő, az IT-s fizetésére, mert az egy vállalkozás. Tehát van a fekete szektor, a lakásrendelő, és van a fehér vagy legalábbis szürke szektora a nagy magánegészségügyi intézményeknek, ahol alkalmazottként vagy teljesítménybérben dolgoznak az orvosok.

– *A te egykori munkahelyedet, ami egy magánkórház volt, milyen színűnek mondanád?*

– A mienk hófehér volt, de még a nagyok között sem mindenki hófehér, bár a leges-legnagyobbak között a legtöbb azért fehér. Ismerek aztán olyanokat, amelyek szürkén működnek, a lakásrendelők pedig feketén.

– *Akkor is, ha megkérdezik, hogy adjanak-e számlát?*

– Az leginkább fogászat lehet, vagy ahol van valamilyen drága diagnosztikai eszköz, tehát ahol le tudnak írni valamit. Az már a szürke zóna, mert aki nem kér számlát, azt nem könyvelik le, de aki kér, azt igen.

– *Amikor 2016-ban megírtad az első két nagy cikket az egészségügyről, akkor a másodikban, aminek az volt a címe, hogy Balekok tartják el a potyautasokat, fölvezeltél egy egészségügyi reformot.*

– Csak egy finanszírozási reformot.

– *Azt ma is érvényesnek tartod?*

– A legnagyobb részét igen. Egy dolgot nem, ami a pandémia következménye: hogy mára a hihetetlenül nagy bizonytalanságfaktor miatt gigantikusra nőtt az állam nyújtotta biztonság iránti igény.

– *Elmondanád néhány szóban, hogyan képzelted?*

– Én azt mondtam, hogy nem méltányos és nem is igazságos az a rendszer, amelyben a felnőtt lakosságnak csupán az egyharmada, az állami alkalmazottak, illetve a közepes és nagyvállalatok dolgozói – őket neveztem balekoknak –, kénytelen eltartani az egészségügyet, amelyet mindeközben a másik kétharmad is ugyanúgy használ. Mert rengetegen vannak, akik nem fizetnek járulékot, vagy csak egy bizonyos jövedelemig – ilyenek a vállalkozók, a nyugdíjasok pedig nem fizetnek semmit, ők tehát ingyen veszik igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat –, pedig könnyű belátni, hogy ebből csak rosszul működő egészségügy tud kijönni. Ezért én

azt mondom, hogy függetlenül attól, kinek honnan származik a jövedelme, hogy vállalkozó-e, vagy nyugdíjas vagy alkalmazott vagy akármilyen, legyen egy társadalombiztosítási limit, aminél többet nem kell fizetni senkinek az alapellátásért, viszont ez legyen mindenkinek kötelező. És aki ennél többet akar, mondjuk, egyágyas szobát vagy vegetáriánus menüt vagy levehető gipszet vagy azonnal elvégzett műtétet, az választhasson magának olyan kiegészítő csomagot, amelyet csak akar, vagy amit a pénztárcája megenged. Ez meggyőződésem szerint sokkal-sokkal inkább arra motiválná az embereket, hogy fizessenek, de azért fizessenek, amire szükségük van. Ebbe persze be lehetne vezetni egy szociális szempontot is, aminek azonban nem lehet köze az életkorhoz. Mert az talán még sincs egészen rendben, hogy egy 300 ezer forint nyugdíjat kapó 68 éves embernek azok a fiatalok fizessék az ellátását, akiknek 200 ezer forint a jövedelmük. És még kevésbé értem, miért kell egy 600 ezer forint jövedelemmel rendelkező alkalmazottnak több tb-járulékot fizetnie, mint az öt alkalmazó vállalkozónak. Miért fizet Tiborc István, Mészáros Lőrinc vagy Garancsi István kevesebbet, mint a nála dolgozó informatikus, humán-erőforrás-menedzser vagy pénzügyi igazgató. Ez elképesztő aránytalanság.

Egyébként ma is vannak a piaci biztosítóknak különféle csomagjai, csak azokat az emberek nemigen veszik meg. Miért is vennék, hiszen egyszer már levonták tőlük a tb-járulékot, miért fizessenek kétszer ugyanazért a szolgáltatásért. Ha pedig szükségük van rá, elmennek egy

lakásrendelőbe, és ott kifizetik, nagy valószínűséggel számla nélkül, amit a doktor úr kér.

– *Ahogy ez már ma is történik, és egyre inkább az alsó középrétegek esetében is, ha nem daganatos vagy olyan krónikus betegsége van, amit csak az állami egészségügy képes kezelni.*

–*Így van. A magánegészségügy tehermentesíti az állami ellátást a kisebb, illetve életet nem veszélyeztető betegségek kezelésében, de arra nem alkalmas, hogy kiváltsa a nagy, komoly onkológiai kezeléseket vagy az életmentő műtéteket vagy a sürgősségi ellátást.*

– *Ez a magyar egészségügyi rendszer, amely március közepén gyakorlatilag egyik napról a másikra megszűnt működni, ugyanakkor rendeletileg belügyminiszteri, illetve honvédségi irányítás alá került, milyen képet fog mutatni, amikor a vírus már nem lesz velünk? Vagy velünk lesz még, vagy másféle vírusok és járványok lesznek velünk, de az élet mégiscsak visszatér valamenynyire a rendes kerékvágásba? Mi lesz ezután, milyen lesz ez a kerékvágás, tekintettel a rendszer militarizálására? Első ránézésre ma mintha egy katonai junta egészségügye lenne.*

– Ez egyébként már akkor elkezdődött, amikor az egyetemek átkerültek a Palkovics László vezette Innovációs és Technológiai Minisztériumhoz, és velük együtt az egyetemi klinikák is – amivel a zászlóshajók jelentős része gyakorlatilag kivált abból az egészségügyi rendszerből, amit Kásler irányít. És most ugyanez a helyzet az országos intézetekkel is...

– *Például?*

– Például amit a minisztersége előtt évtizedeken át Kásler vezetett, az Országos Onkológiai Intézettel vagy a Városmajori Klinikával, amit Merkely Béla vezet. Azt hiszem, tizenegy ilyen országos intézet van, és ezek most mind fejvesztve menekülnek Palkovics „védőernyője” alá, mert nemcsak azt látják, hogy Kásler egy csódtömeg, hanem hogy a másik opció Pintér Sándor, aki Orbán megoldó embere. Ennek a militarizálódásnak az volt az egyik előjele, hogy nem Kásler minisztert vagy valamilyen más orvost állított a miniszterelnök az operatív törzs élére, hanem Pintért. Ő most besöpörheti maga alá a Palkovics fennhatóságán kívüli maradék egészségügyet, ami – nem érdemes illúziókat táplálnunk – hadigazdálkodásra való áttérést, illetve egyfajta hadiállapot kihirdetését jelent. Amúgy nemcsak az egészségügyben, számos jel mutat arra, hogy az összes többi szféra is kezd ebbe a hadigazdálkodási struktúrába átmenni, de az egészségügy száz százalékban. Úgyhogy aki csak teheti, fejvesztve menekül Palkovicshoz. Ő pillanatnyilag a másik opció.

– *Vagyis már nem arról van szó, amit korábban két Fideszen belüli világnézet, a Kásler által képviselt nemzeti radikálisok és a Palkovics által képviselt erkölcs nélküli, bárkit bármikor kiszolgáló új típusú karrierbürokraták küzdelmeként írtál le.*

– Kásler valójában már nincs is a porondon.

– *És mi lesz közben az egészségügygel?*

– Az már régóta nyilvánvaló, hogy az állami egészségügy sorsa Orbán

Viktort nem érdekli. Ha az egészségügyi intézmények zászlóshajói átkerülnek Palkovicshoz, a másik a pénzlenyúlás szempontjából kevésbé értékes rész – tehát a házi orvosok, a szakrendelők és a kisebb-nagyobb kórházak – pedig egy lesz a BM helyettes államtitkárságai között, akkor az egészségügy mint olyan megszűnik. Palkovics alatt kicsit szabadabb lesz, és esetleg több pénzhez jut, a másik, a Pintérnél maradó meg végtelenül elszegényedik.

– *Milyen feladat van kiosztva ebben az egészben Pintér Sándorra? Mi az, amihez ő kell, illetve vele a rendészeti eszközök?*

– Hogy valamennyire egyben tartsa a maradékot. Hiszen a ma még meglévő húszezer orvos a rendszer fenntartásához kevés, ráadásul közülük is elég sokan dolgoznak országos intézetekben, egyetemeken, amelyek most majd Palkovicshoz kerülnek. Szóval valójában talán 15 ezer orvossal lehet számolni összesen az alapellátásban, a szakellátásban és a kisebb-nagyobb kórházakban. Ennyi emberrel egy ennyire széttagolt struktúrát pedig nem lehet másképp működtetni, mint kivézenlyéssel. Pintér nyilván racionális szempontok szerint hoz majd döntést, tehát a kis kórházakból átvezényeli az orvosokat és a nővéreket a megyei kórházba, hogy akkor legalább ott legyen ellátás, ahelyett, hogy a három-négy kisebb városi ispotályban továbbra is mindenki azt csinál, amit akar, és megpróbál még egy kis hálapénzhez jutni. A kérdés ezután már csak az, kik fogják ezt megvárni. Mert nyilván nem kevesen lesznek, akik épp most, épp ezért fognak úgy dönteni, hogy elhagyják

az állami egészségügyet vagy akár magát az országot is.

– *Hol lesznek egy ilyen típusú rendszerben például az orvosbárók?*

– Hát ez nagyon érdekes kérdés. Szerintem egyébként azért épp Pintér kapja meg ezt a szektort, mert Orbán belátta, hogy maga nem boldogul az orvosbárókkal. Kásler, a legnagyobb orvosbáró nyilván soha nem fogja „kivégezni” a hozzá hasonlókat, ezért nézzük meg, mit tud kezdeni egy erős ember ezzel az egész kócerájjal. „Itt van ez a Pintér, aki maffiózókkal is elboldogult, hát akkor az orvosbárókkal is el fog bálni...” Szerintem még az is benne van a pakliban, hogy párat közülük elvezettet vezetősáron. Csakhogy ha pénzt nem adnak hozzá, márpedig nem látszik, hogy adnának, tehát nem lesz megfelelő mértékű béremelés, akkor ez azt az üzenetet fogja közvetíteni az egyelőre még maradni akaróknak is, hogy „meneküljünk, amíg lehet!”. És akkor még kevesebben lesznek.

– *A veszélyhelyzet, illetve a megszüntetése után hozott döntések bármikor lehetővé teszik az orvosok és más egészségügyi dolgozók előtt a határok lezárását is, akkor is, ha ezt pillanatnyilag feloldották.*

– Ha külföldre nem lehet, akkor majd a magánegészségügybe mennek. Sokan ma már nem azért dolgoznak az állami intézményrendszerben, mert a nettó háromszázezer forint a jövedelmükben olyan nagy tétel lenne, hanem mert onnan szerzik be, ott castingolják a magánbetegeiket, az állami egészségügyben végzett tevékenységük tehát gyakorlatilag marketingtevékenység. Ha majd kivonulnak onnan, akkor a piacon online

marketingkampányok segítségével fognak beteget szerezni. De az is lehet, hogy akkor majd emigrálni fognak...

– Hova kerülne egy ilyen rendszerben az a 70 milliárd, ami pillanatnyilag az orvostársadalom maximum 20 százalékát kitevő orvosbárok zsebében landol? Ez lenne az a pénz, amit, mint a többször emlegetett cikkedben írtad, még mindig ki lehet szippantani az egészségügyből?

– A hálapénzre nem tudnak utazni, az soha nem fog a NER-oligarchák zsebébe kerülni, de az eszközbeszerzésekből visszaosztott pénz igen. Ha ezentúl nem az orvosbárok fogják eldönteni, hogy kitől rendel a kórház és milyen eszközöket, vagy hogy milyen beszállítók dolgozhatnak az egészségügyben, akkor ezeket a pénzeket át lehet pakolni a NER-lovagok zsebébe a nagy, központosított beszerzésekkor. Aminek a begyakorlására, a maszkok, lélegeztetőgépek és egyéb beszerzésekor – akár a piaci ár ötszöröséért is – most Szijjártóéknak bőven volt alkalmuk, tekintet nélkül arra, használhatók-e ezek egyáltalán valamire.

– Ez a vezetőszáron való elvezetés, aminek a látványát én – bevallom – nem tudnám tiszta szívvel élvezni, azt gondolod, hathat fegyelmezőleg az orvosbárokra hálapénzügyekben?

– Persze hogy hathat. Ha tényleg a legarcátlanabb, legerkölcsteleőbb emberek közül csuknának le párat, a többieknek pedig komolyan felemelnék a bérét, az segítené rendet teremteni, mert akkor a többiek, illetve a fiatalok megkönynyebbülhetnének. Mert nekik akkor már nem kellene orvosbáorrá válniuk ahhoz, hogy elegendő, a szakmai fejlődésüket szolgáló munkához jussanak – mert akkor nem a főorvos operálná az összes hálapénzes beteget –, és megkereshetnék azt a másfél millió forintot, amiből rendesen meg tudnak élni. De ennek – ismétlem – alapfeltétele, hogy a munkájukkal méltányos jövedelemhez jussanak. Ami azonban jövőre már biztosan nem fog megtörténni, ez a költségvetés ismeretében világosan látszik. És én – bevallom – attól is tartok, hogy a hálapénz elleni kampányba megint nem a legromlottabbak fognak belebukni.

Az eltűnt történelem nyomában

Weiler Péter Önarckép Trianonnal című sorozata

*Csak azért beszélünk annyit az emlékezetről, mert már nincs.
Pierre Nora: Emlékezet és történelem között*

Az emberi emlékezet nem lineáris. A kapcsolatok nem kronológián és a lineáris ok-okozati rendszeren alapulnak, hanem asszociációkon és sajátos attitűdökön, azaz a tárgyakhoz és eseményekhez kapcsolódó érzelmi töltöttségen. Feltéve, de meg nem engedve, hogy ez a természete szerint dinamikus és folyamatosan változó jelenség nemcsak az egyéni, hanem a társadalmi emlékezetre is vonatkoztatható, felmerül a kérdés: hogyan lehet láthatóvá, azaz nyilvánvalóvá tenni a nem racionális összetevőt?

Az egyik megoldás az emlékező, azaz a szubjektum beemelése a folyamatba, annak a nyilvánvalóvá tétele, hogy nincs olyan történet, amelynek ne lenne egy mesélője. Ezt a módszert választotta Weiler Péter, akinek a képei olyanok, mintha maga a magyar társadalom próbálna visszaemlékezni a 20. század második felére. Ebben az értelemben ars poetikusnak is tekinthető az *Aczél és Kádár a gyerekszobámban beszélik meg az ország ügyeit* című kép. A helyszín szürreális, de nem véletlenszerű; a diktatúra sajátosságát leplezi le a kapcsolat, ahogy egy képbe sűríti, hogyan lesznek a legfelső körök döntései azonnal hatással az élet legintimebb területeire.

52

A megbeszélés azonban még egy szempontból fontos. Nem egy meghatározott megbeszélésről van szó, konkrét hellyel és időponttal, hanem általában a megbeszélésről, a rendszer mindennapi működéséről. Ennek a koncepciónak megfelelően nem látunk a képeken nagy és sorsfordító eseményeket, heroikus küzdelmeket. A történelmi fordulópontok is csak utalásokból épülnek fel. Ilyen például a *Kádár reggelije Moszkvában a Népszabadság első számával* (1956. 11. 02–03.), ahol nyilvánvaló, hogy nem maga a jelenet, hanem az általa keltett teljes történelmi gondolattársítás az, ami valódi hatást vált ki a szemlélőben.

Vannak olyan képek, amelyek az asszociáció mellett a freudi elszólás dinamikájára építenek. Az elszólás egy véletlennek tűnő, de szándékolt részlet, amely képes egy pillanat alatt felfedni és más megvilágításba helyezni az eseményeket. Szövegszerűen jelenik meg ez a technika egyes művek címében, mint a *Kossuth Rádió Szolnok, ööö Budapest* (1956. 11. 04.), illetve a *Kádár újra Budapesten, rossz cím: Szabadság tér* (1956. 11. 07.), de megtalálható a vizuális megfelelője is. A képi elszólás a részlet hatalma: *Turbulencia Moszkva felé* (1956. 11. 01.) című kép háttérében ott az az eldőlt gépfegyveres katona, aki jelenlétével a kép teljes jelentését megváltoztatja. A légörvény így szimbolikus jelentőségű lesz, valami olyan mozgás kifejezője, ami az egész társadalmat bilenti ki a helyéről, a legszorosabb ellenőrzés ellenére is.

Gárdonyi László

Weiler Péter: Aczél és Kádár a gyerekszobámban beszélnek meg az ország ügyeit

Weiler Péter: Kádár reggelije Moszkvában a Népszabadság első számával (1956. 11. 02–03.)

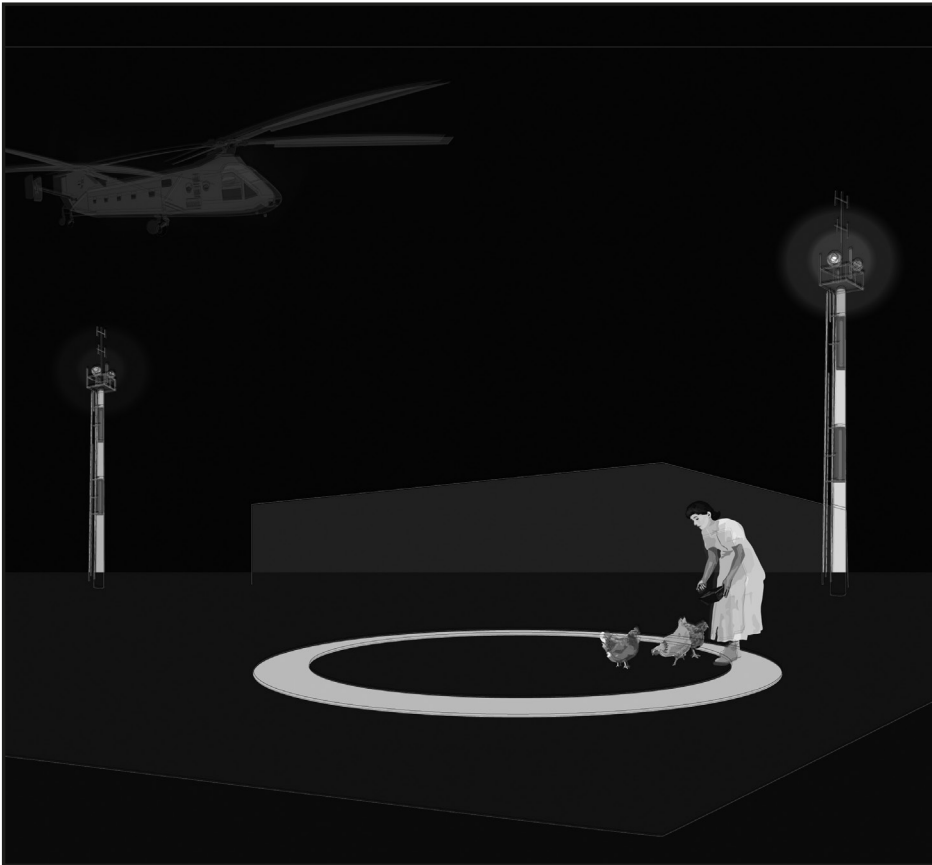
Weiler Péter: Kádár újra Budapesten, rossz cím: Szabadság tér (1956. 11. 07.)

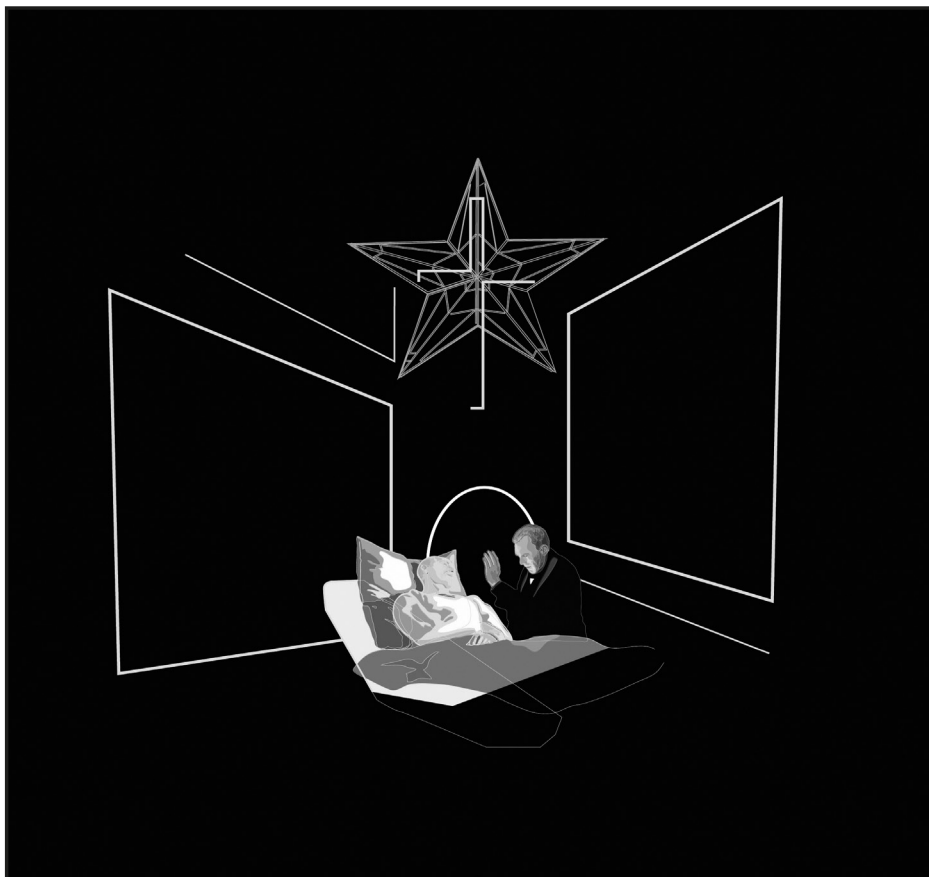
Weiler Péter: Turbulencia Moszkva felé (1956. 11. 01.)

Weiler Péter: Kossuth rádió Szolnok, ööö Budapest (1956. 11. 04.)

Weiler Péter: Kádár hazatér (1956. 11. 04.)

Weiler Péter: Kádár megyón a halálos ágyán

Weiler Péter: Air Tours

Weiler Péter: Fonyód

Weiler Péter: Inzulin

Weiler Péter: Lehallgatás

Előszó egy tragédiához

Felső tagozatos koromban az iskolai szünet elején rendszeresen apai nagymamám lakásában kellett töltenem egy-két hetet, így döntöttek a szüleim. Nagyanyám buta volt és műveletlen, nem volt miről beszélgetni vele. Az előszobából lehetett a nappaliba jutni, abból pedig a hálósobába, ahol a terebélyes, kétszemélyes ágyban kellett aludnom a nagymamám mellett. A vécé, a fürdőszoba és a konyha közös volt a cselédszobában lakó középkorú társbér-lőnővel, akivel ritkán futottunk össze.

A Dohány utca 57. U alakú udvarába nagy vasrácsos kapun át lehet bemenni, nagymamám a háború előtt is a jobb kéz felőli – liftes – lépcsőházban, az első emeleten lakott, akkor még a férjével és a fiaival. Csipkefüggöny és sötétítő függöny takarta el a szemközti lakókat, akik úgy tizenöt méternyire laktak, és ugyanilyen függönyöket alkalmaztak.

Kevés könyv volt a lakásban, Herczeg Ferentől *A Gyurkovics lányok*, *A Gyurkovics fiúk* és *Az élet kapuja*, ezeket nagymamám a gettóba is magával vitte; kiolvastam őket, untam. Még egy könyv maradt meg, Harsányi Zsolttól a *Matthias Rex*; bibliapapírra nyomták és bordó bőrbe kötötték; annak voltak jobb részei. 1958-ban nem sejtettem, hogy négy év múlva, 16 évesen megírom az első darabomat, és *Mátyás király* lesz a címe. Egyetlen példányát odaadtam egy barátomnak, aki elvesztette. Az volt az alapötlete, hogy Mátyás király nem is létezik, csak beszélnek róla. Újabb 16 év múlva ebből lett *A Békecsászár* című drámám.

58-ban nekünk, tiszta fiúosztálynak, nyárra a vitézkötés zsinórjának elkészítése volt feladva. Egy szokványos faspulni egyik végébe négy szöget kellett bevernünk, és horgolótűvel cérnát kellett hurkolnunk rájuk meghatározott sorrendben, hogy a spulni másik végén egy fonott cérnahenger jöjjön kifelé. Szeptemberre a hosszú zsinórt csigavonalban összefércelve az egész fejkoponyánkat befedő sapkát kellett produkálnunk. Kézimunkából is buktattak, mint bármelyik tárgyból. A nagymamám úri szabó volt, de ezt a hurkolásást nem bírta megtanulni, úgyhogy hetekig vacakoltam. Hülyeség volt ez is, mint az általánosban minden.

Június 17-én, kedden egyedül voltam a nappaliban, a tízórás hírekre kapcsoltam a rádiót. Bementék, hogy elítélték Nagy Imrét és társait, hármat közülük kivégeztek. Az első érzésem az volt, hogy ezt nem kellett volna. 56 el van temetve, mindenki rég meghunyászkodott, mindenki tudja, miről kell kussolni, akkor meg minek?

2020-ban ugyanezt érzem.

Sajnálatos események

(tragédia)

Szereplők:

Kádár János, Tamáska Mária, Münnich Ferenc, Mező Imréné, Köböl József, Sofőr, Szilágyiné Gombos Gabriella, Szilágyi József, Losonczy Géza, Fazekas György, Vásárhelyi Miklós, Vásárhelyi Miklósné Pór Edit, Szovjet tiszt, Vas Zoltán, Lukács György, Donáth Ferenc, Goldberger Miklós, Losonczyiné Haraszti Mária, Haraszti Sándor, Nagy Imre, Walter Roman, Szántó Zoltán, Tömpe István, Rajnai Sándor, Biszku Béla, Civil, Nő, Jevgenyij Ivanovics Gromov, Varró György, Dabronaki Gyula, Révész Géza, Kiss Dezső, Klujber László, Valkó Márton, Nyikita Szergejevics Hruscsov, Erdélyi Károly, Ságvári Ágnes, Maléter Pálné Gyenes Judith, Halda Alíz, Vida Ferenc, Szalai József, Rausch László, Gimes Miklós, Sulyán György, Bíró Mihály, Maléter Pál, Lakatos Péterné, Bárd Imre, Uszta Gyula, Révai Tibor, Jánosi Ferenc, Márkus István, Kádár Pál, Tánczos Gábor, Janza Károly, Kovács István, Bemondó hangja, Orbán László, Vályi Péter, Alhadnagy, Péter György, Barta Istvánné Rabinovics Mária, Idős nő, Fiatal nő, Szakértő, Grósz Károly, Ór, Kertész, Hang, Másik hang

64

2019. november 5. – 2020. április 27.

1. jelenet

(A Parlament lépcsője balról nézve a két oroszlánossal. Tábla: 1956. november 7., hajnal. Mindenki felöltöben. A téren tankok. Balról fentről kikísérik az épületből Tamáska Máriát, mögötte civilek és katonák. Megállnak a lépcső tetején.)

Nézelődők a téren elszórva.

Jobbról egy csapat szovjet katona kíséri Kádár Jánost és Münnich Ferencet. Elkísérik őket a lépcső aljáig. Kádár elsőként indul felfelé, felérkezik, megáll.)

TAMÁSKA MÁRIA *(kiabál)* Már megint mit műveltél, te szemét?! Ezt a szart is te vállaltad? Mért nem hagytad Rákosira!

(Nekiesik Kádár Jánosnak, ököllel püföli a mellét. Elválasztják tőle, be-tuszkolják a Parlamentbe. Kádár utánamegy. Münnich is felmegy a lépcsőn, nyomában a szovjet katonák. A nézelődők kétfelé kisietnek.)

2. jelenet

(Tábla: Kerepesi temető. 1956. november 16. Mező Imréné Varga Mária, Köböl József, két viharkabátos férfi géppisztollyal, Kádár Jánosné Tamáska Mária, még egy férfi pufajkában, két sírásó.)

KÖBÖL JÓZSEF Semmit, az égvilágon semmit sem vethetünk Mező Imre szemére, hacsak azt nem, hogy nekünk kell most eltemetnünk őt.

(A sírásók behelyezik a koporsót a kiásott gödörbe, és rálapátolják a földet.)

TAMÁSKA MÁRIA Ne sírjál, Marika, gyere át este, küldünk érted kocsit, hadd vigasztaljunk... a gyerekeket is hozd magaddal...

MEZŐ IMRÉNÉ Két és fél évig harcolt a spanyol fasiszták ellen, két és fél évig! Az első vonalban a Jaramánál, Alcaniznál, az ebrói átkelésnél!... ott léptették elő főhadnaggyá!... Megsebesült a lábán, a vállán, én kötöttem át... Éhezünk... a pusztán aludtunk... Casado ezredes elárult minket... A brigád elérte a francia határt, mert ő volt a politikai tiszt, és ő fegyelmet tartott! La Junquera volt az utolsó spanyol falu... Máig látom... Akkor ők páran másfelé mentek, én Párizsban vártam, de elfogták őket... Min mehetett keresztül Gurs-ban és Vernet-ben! Ő soha nem mesélte, mások mondták... Én szereztem meg a jótállási papírt a párttól, amivel kijöhetett a tábortól... Makizár lett, harcolt Párizsért, Jacques Duclos elvtárs adott róla igazolást!...

TAMÁSKA MÁRIA Marika...

MEZŐ IMRÉNÉ Maga volt a jó szándék! az emberség! Egyedül tanult meg írni-olvasni tizenhat évesen, hogy inas lehessen!... A legmélyebb nyomorból vakarta ki magát egyes-egyedül!...

TAMÁSKA MÁRIA Örülj annak, Marika, hogy nem keverték bele a Rajk-ügybe, születhetett két szép gyereketek! Örülj a gyerekeknek, Marika!

MEZŐ IMRÉNÉ Mást sem tett, a pártot szolgálta, az emberiséget! És akkor rábízták a Rajk-temetés szervezését, őrá, aki el se bírta hinni, hogy Rajk áruló lett volna!... Együtt ült vele Vernet-ben! Szerette! Az ő nyakába varrták, aki ártatlan volt az aljasságban, a gyilkosságokban! Mért nem azok szervezték az újratemetést, akiknek van mit megbánniuk?! Mért nem azok kértek bocsánatot?! Vigye el a balhét az egyetlen tisztességes a gyáva gyilkosok helyett!?

TAMÁSKA MÁRIA Marika, ne sírjál... A főgonoszok Moszkvában üdülnek...

MEZŐ IMRÉNÉ Miért őt küldték a pártház védelmére? Tüdőgyulladásos volt és negyvenfokos láza! Tudták! Nem akadt más a Katonai Bizottságban? Egészséges, fiatal? Hova lett a Kovács István vezérőrnagy? Hogyhogy nem küldtek a felmentésükre senkit? Órákon át lőtték a pártházat, hát nem tűnt fel senkinek? Ki küldte oda a felkelőket?! Másutt már két napja nem lövöldöztek! Fegyverszünet volt már! Jött egy feldeítő repülő, mondta nekem telefonban, de akkor mért nem küldtek egy másik repülőgéppel? Hogyhogy a három tank a pártházat kezdte lőni, amit a felmentésükre küldtek? Mi az, hogy eltévedtek?! Úgy nem lehet eltévedni, akármennyire vidéki az ember, hogy azt mondják neki: védj az épületet – és erre azt az épületet lőni, amire a csürhe lő! Ez nem tévedés, ez árulás! Két napja kihirdették, hogy a nemzetőrséget a kormány elismeri! Hova álltak át?! Kicsodák? Nem volt hova átállni! Akkor már a közös nemzetőrséget szervezték! Nem küldött erősítést se a Biszku Béla, se a Hazai Jenő, se a Münnich Ferenc, se a Kopácsi Sándor! Ezeket hívta folyton, a XIII. kerületet, a vezérkart, a belügyet, a főkapitányságot, órákon át lőtték az épületet, hallhatták a telefonon át is, amikor be-

szélt velük, hogy lőnek!... Csak a Nagy Imrével nem tudott beszélni, mert az ülésezett... Ezt ő maga mondta, amikor magához tért, másnap este! Ő mondta nekem a műtét után! Azt a három tankot ki küldte a Köztársaság térre? Mariska! Mondd meg nekem! És őt ki lőtte le, oldalról? Nem szemből lőtték le, amikor kilépett a pártház kapuján, a kezében a fehér abrosszal, hanem oldalról! Hispániában is le-lepuffantgatták a csekisták az övéiket hátulról, akiket nem szerettek! Veselőzés, megmondta az orvos, aki a Péterfyben operálta, a Sziklai Andor doktor! Oldalról! Ki tehetete? A felkelők? Azok ott álltak vele szemben! Kellett az áldozat! Hogy az ő kiontott vérére hivatkozzanak, hogy azért állnak bosszút! De miért őt áldozták fel az elvtársak, Mariska!?

TAMÁSKA MÁRIA Ne veszítsed el a fejedet, Marika... Fel kell nevelned a két gyereket... Nem kell szanaszét kürtölnöd, amit lázálmban mondott, félrebeszélt, nem tudta, hogy mit beszél... Te nem vagy lázas, te tudjad, hogy mit beszélsz! Legyél észnél, Marika, és a párt megsegít!

SOFÓR Elviszem az elvtársnőket és az elvtársat... Jöjjenek az elvtársnők...

(Tamáska Mária belekarol Mező Imrénébe, mögöttük Kőből József és a sofőr, kimennek balra. A két géppisztolyos kimegy jobbra. A sírásók közepén hátul tűnnek el.)

3. jelenet

66

(Tábla: 1956. november 22., éjjel. Mátyásföld, II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola, az NKVD magyarországi központja. Folyosó. Férfiak, nők, gyerekek jönnek bőröndökkel, táskákkal, szovjet katonák kísérik be őket.)

LOSONCZY GÉZA Figyeljete, csak egy vécé van. Ha kimentek, utána ne a saját szobátokba menjete vissza... Utána megint kéredezete ki, és csak azután a saját szobátokba... Így tudunk egyeztetni. Ennyi ismeretlent nem tudnak számon tartani...

FAZEKAS GYÖRGY Éppen vizelek, mit látok, hát a Lukács Gyuri bácsi áll mellettem, és vizek...

VÁSÁRHELYI MIKLÓS És milyen volt?

FAZEKAS: Nem lett szebb. Mégsem engedték haza őket, amikor kimentek a követségről, itt vannak négy napja. Vasékat és Szántóékat szintén idehozták. Úgyhogy mi nyertünk a követségen négy további csodás napot...

VÁSÁRHELYI Ranko Zec és Soldatić kifejezetten azt mondta Imre bácsinak, hogy Tito megállapodott Kádárral, hogy mindenki szabadon hazatérhet!

LOSONCZY Hát akkor bizony elárultak minket. Megmondta Tito a pulai beszédében: Nagy Imre fegyverbe szólította a magyarokat, és kérte, hogy a nyugati hatalmak avatkozzanak be, így ő a felelős azért, hogy a nyugati hatalmak megtámadták Egyiptomot. Ezt nekünk üzente, hogy ne reménykedjünk. Ezt nem a Népszabadság adta a szájába.

SZILÁGYINÉ Nyugatra kellett volna menekülnünk, nem a jugókhöz!

VÁSÁRHELYI Nem akarnak egyebet, csak hogy Imre bácsi mondjon le.

LOSONCZY Miért mondjon le? Ő a törvényes miniszterelnök!

SZILÁGYI Nem érdemes lemondania, ha már úgysem az övé a hatalom. Tegye törvényessé a puccsot?

SZILÁGYINÉ Amikor azt a szegény Milenkót lelőtték, azt hittük, bárkit lelőnek, aki kiáll az erkélyre vagy az ablakba... De hátha a bajsza miatt lőtték le! Azt hitték, hogy Imre bácsi.

LOSONCZY Imre bácsi élve kell nekik.

FAZEKAS Kérem én, ha a jugók a szovjetek mellé álltak, akkor minek láttak minket vendégül két és fél hétig? Hogy mentsek a jó hírust? Kádár aláírta, hogy semmi bántódásunk sem esik!

SZILÁGYI A külügyminiszter-helyettesük maga mondta, hogy megegyeztek 21-én!

SZILÁGYINÉ Amint megláttuk a buszban a szovjet sofőrt, vissza kellett volna rohannunk a követségre!

VÁSÁRHELYI Rohantunk, csak nem engedtek be a jugók.

VÁSÁRHELYINÉ Szovjetek voltak azok is.

VÁSÁRHELYI De nem, azok jugók voltak! Ha nem lettek volna jugók, akkor nem rugdossák le őket a szovjetek a buszról...

(Szovjet katonák próbálnak családokat egy-egy szobába betuszkolni.)

VÁSÁRHELYINÉ Kérem, mi öten vagyunk, három kisgyerekek! Mi nagy szobát kérünk!

SZOVJET TISZT Csetűrnadcaty zsenscsin, eto uzszé szliskom! Számüje vegmü, prokljátüje!

(Gyerekek sírnak, férfiak szaladgálnak, szovjet katonák lökdösődnek. Vas Zoltán megjelenik egy ajtóban, mögötte Dicike.)

VÁSÁRHELYINÉ Nahát, Vas elvtárs! Maga itt? Magát négy napja hazarendték!

VAS ZOLTÁN Hát mégsem engedtek haza. Ezek a szovjet fiúk azt hiszik, hogy Egyiptomban vannak, pedig ez Mátyásföld, a katonai középiskola. – Kedves elvtársak, ünnepélyes bejelentést szeretnék tenni. Kérem, hogy a továbbiakban Dicikét, a titkárnőmet tekintsék a házastársamnak!

(Dicike elpirul.)

LUKÁCS GYÖRGY Tudniillik ez itten most a legfontosabb.

DONÁTH FERENC Csak külföldre ne vigyenek, onnét nehéz hazajönni.

(Végül mindenki eltűnik az ajtók mögött. A szovjet őnök az ajtók elé állnak. A lárma elül, a folyosó üres.)

4. jelenet

(Tábla: *Snagov, Románia. Jön Goldberger Miklós. Egy tiszt bekíséri Lukács Györgyöt.*)

GOLDBERGER MIKLÓS Jó napot, Lukács elvtárs.

LUKÁCS GYÖRGY Jó napot. Én sosem fogom megbocsátani önöknek, hogy elraboltak minket. Ez ellentmond annak, ahogy a kommunisták egymás között eljárhatnak.

GOLDBERGER Önnek, Lukács elvtárs, formailag igaza van. Az egyetlen lehetséges út mégis az volt, hogy a szovjet hadsereg támogatásával a Kádár-kormány helyreállítja, amit leromboltak, és az önök személyes biztonságát

is csak úgy lehetett biztosítani, hogy Romániába hoztuk önöket. Nehogy az ellenforradalmárok merényletet kövessenek el maguk ellen.

LUKÁCS Én csak október 26-án kerültem a vezetésbe. A rendelkezéseket nem én hoztam, bár mindenben egyetértettem velük. Nemcsak a diákság tüntetett, hanem a munkásosztály egy része is, és ezek jelentős része párttag. A Rákosi–Gerő-féle vezetőség hibáira én már rég rámutattam. A súlyos sztálinista hibák kompromittálták a leninizmust, a Szovjetuniót, és elidegenítették a dolgozó népet a marxizmustól. A szovjet hadsereg beavatkozása hiba. Gerő súlyos hibája, hogy segítséget kért a szovjet hadseregtől, amely azok ellen használt fegyvert, akik becsületes emberek, csak kétségbeestek a vezetőség hibáitól. Kétségtelen, hogy az ÁVH elleni akciók során egy csomó becsületes ember is elpusztult. A Nagy Imre-kormány utolsó napjaiban azonban a helyzet kezdett normalizálódni, egész sor budapesti vállalatnál felvették a munkát, és a budapesti közúti forgalom is beindult. Ha tíz napot várnak a szovjet beavatkozással, nem lett volna szükség rá. Sok rosszat okoz ez a beavatkozás nemcsak a magyaroknak, de a szovjeteknek is. A külföldi barátaink tiltakozni fognak az elrablásunk ellen. Franciaországból Sartre és mások meg fogják kérdezni, mi történt Lukáccsal, hol van Lukács. Ez maguknak nem jó. Miután tudom, hogy lehallgatnak minket, nemcsak önnek mondom, hogy tiltakozom, hogy akaratunk ellenére Romániába hoztak, noha az ellátás igen jó, és a körülmények ellen nincsen kifogásom.

(Lukács és Goldberger kimegy.)

68

5. jelenet

(Tábla: Snagov. Losonczy Géza és felesége szobája. Jön Goldberger.)

GOLDBERGER Jó estét kívánok, elnézést, hogy éjjel 11-kor...

LOSONCZY Ébren vagyunk.

LOSONCZYNÉ HARASZTI MÁRIA Ma már nem várunk más vendéget, úgyhogy érezze magát otthon...

LOSONCZY Nem értem, miért hoztak ide... Nem értem, miért vagyunk külön házban, és miért nem találkozhatunk a többiekkel... A feleségem szüleivel sem találkozhatunk, pedig séta közben láttuk, hogy itt vannak a szomszéd házikóban...

GOLDBERGER Én csak azért zavarok, hogy megtudjam, hogy érzik magukat, mik az igényeik... Goldberger Miklós a nevem, a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága Politikatudományi Intézetének vagyok a rektora...

LOSONCZY Ha ön kommunista, hát én is kommunista vagyok. Öt évet töltöttem Rákosi börtönében, előzőleg harcoltam a kizsákmányolás ellen, aztán harcoltam a sztálinizmus ellen... November 2-ig Kádár mindenben egyetértett a vezetéssel, azzal is, hogy ki kell lépnünk a Varsói Szerződésből, azzal is, hogy kinyilvánítsuk a semlegességet... Kádár mindenben egyetértett Nagy Imrével! Soha nem szólt ellene, nem mondta, hogy más a véleménye!

GOLDBERGER De hát a többpártrendszer...

LOSONCZY Arról sokat vitatkoztunk, nem volt teljes egyetértés... Talán el lett sietve... De Rákosi súlyos hibái miatt a párt, az állam, a hadsereg

és a rendőrség úgy szétolvadt, mint a viasz! Amikor egy vállalatot az ellenforradalmárok megtámadtak, odaküldtünk egy századot, de rögtön átállt a felkelőkhöz... Nagy Imre megtárgyalta a helyzetet Szuszlov és Mikojan elvtársakkal, akik Budapesten tartózkodtak, és teljesen egyetértettek, hogy vissza kell térni a 45-ös többpártrendszerhez... A kormány számára meg kellett teremteni a bázist... Újra meg kellett szervezni a munkásosztály pártját... Csak ebből lehet megérteni a semlegességi nyilatkozatot... Kádár nem lesz képes uralkodni a szovjet hadsereg nélkül... Soha nem engedheti meg, hogy kivonuljanak... Az egyetlen kormányzat, amely Magyarországon fenn tudja tartani a rendet, a Nagy Imre-kormány... Jól tennék, ha minket hazaengednének Magyarországra, mert nélkülünk nem lehet felépíteni a szocializmust...

GOLDBERGER Nekünk az a feladatunk, hogy a Kádár-kormányt támogassuk... Ha maguk otthon lennének, és ki se húznák a lábukat a lakásukból, akkor is megnehezítenék Kádár dolgát... Szeretném megnyerni önöket, hogy a Kádár-kormányt támogassák... Írjanak alá egy nyilatkozatot... Mindössze ennyi a teendőjük...

LOSONCZYNE Szeretnék találkozni a szüleimmel, itt laknak ötvenméternyire egy másik kis házban... Nem értem, miért nem láthatjuk egymást... És a többiekkel is szeretnék beszélni...

GOLDBERGER Tolmácsolni fogom az elvtársaknak.

6. jelenet

(Tábla: *Snagov. Vas Zoltán egyedül.*)

VAS ZOLTÁN Én nem voltam benne a kormányban, csak az utolsó napokban jártam be a parlamentbe, a követségre a saját elhatározásomból mentem, és négy nappal előbb jöttem el, mint a többiek... Akkor elfogtak... Miért?... A szovjet csapatok... voltaképpen november 1-jén megszűnt a proletárdiktatúra, amikor megalakult a koalíciós kormány... Ezt nem helyeseltem... Nagy Imre további lépéseit sem helyeseltem, a semlegességet meg a Varsói Szerződésből való kilépést sem... De még mindig inkább a Nagy Imre-kormány, mint a Kádáré, akit a nép nem fog elfogadni... Akkor miért kéne nekünk aláírni egy nyilatkozatot, hogy mi kértük, hogy Romániába hozzanak minket? Persze lehet, hogy páran aláírnák... Majd beszélek velük... Tegyük lehetővé, hogy a többi kis ház lakóival is beszélhessek...

7. jelenet

(Tábla: *Snagov. Lukács György egyedül.*)

Kijelentem, nincs igényem arra, hogy aktív politikai szerepet vállaljak az ország politikai vezetésében. 1930 óta, amikor a Szovjetunióban kizártak a Központi Bizottságból, egyszerű párttagként hű maradtam a marxizmus-leninizmushoz, ezt elméleti, tudományos és didaktikus tevékenységemmel bizonyítottam. E huszonhat év alatt rengeteg világviszonylatban elismert dolgozatot adtam ki, és soha nem gondolkoztam azon, hogy belépjek-e a kormányba vagy a párt vezető szerveibe. A XX. kongresszus után bizonyí-

tottam, hogy a sztálinizmus nem azonos a marxizmus–leninizmussal. Hiába reménykednek a burzsoá tudósok, hogy én a marxizmussal fordultam szembe, mert én csak a sztálinizmussal. Amikor október 23. után beválasztottak a kormányba, nekem csak szórványos kapcsolatom volt azokkal az emberekkel, akikkel most együtt ülök. Nagy Imrét hat éve nem láttam. Egy csomó embert, aki itt van, a jugoszláv követségen láttam először. Kijelentem, hogy ellentétben a többiekkel, én nem kívánok aktív politikai szerepet játszani, én csak vissza akarok térni Budapestre, a katedrámat akarom és a helyemet a Tudományos Akadémián. Hetvenkét éves vagyok, vannak megkezdett dolgozataim, amelyeket be akarok fejezni, mégpedig a halálom előtt. Magyarország jelenlegi vezetői Kádárral az élükön nem nagyon alkalmasak a feladatra, nincs kapcsolatuk a tömegekkel. A munkásosztály legjobb része nem fog bízni bennük. És hát igen, kételkedem Kádár képességeiben. Én adtam neki leckéket általános műveltségből 1946-ban, amolyan gyorstalpalóra küldték hozzám, és tudom, hogy a mélyreható változásokat, amelyekre Magyarországon szükség van, nem lesz képes végrehajtani.

8. jelenet

(Tábla: *Snagov. Jön Haraszi Sándor.*)

70 HARASZTI SÁNDOR Engem 51-ben ítéltek halálra a Kádár János elleni perben. Kádár életfogytot kapott, Donáth tizenöt évet, és külön ítélték el ugyanakkor a szintén itt lévő Újhelyi Szilárdot és Losonczy Gézát. Szakasits Árpádot, a nemzetgyűlés elnökét vacsorára hívták Rákosi villájába, jelen volt még Gerő Ernő és Farkas Mihály, elébe tettek egy okmányt, amely szerint mint szakszervezeti vezető még 1935-ben, a Horthy-rendszerben bejelentette egy tüntetés időpontját és helyszínét a rendőrségnek. Úgy tettek, mintha nem lett volna kötelező a tüntetések előzetes bejelentése. És elébe tettek még egy nyilatkozatot, amely szerint bevallja, hogy angol ügynök és kém. Írja alá, mondták Szakasitsnak, és boldog öregkort érhet meg. Előbb-utóbb aláírta, aztán elítélték. Ilyenek voltak azok az elvtársak. Rajk kivégzésének napján Farkas Mihály orgiát szervezett negyven állambiztonsági tiszttel. Minden tiszt kapott egy-egy aranyórát, amibe előre bele volt vésve Rajk kivégzésének dátuma. Mindszenty bíborost is odahozták a börtönből, az asztalhoz ültették, leköpdösték, és arra kényszerítették, hogy trágár dalokat énekeljen. Amúgy Farkas attól félt, hogy Rákosi vád alá helyezi a cionisták elleni perben, Rákosi meg Farkastól félt, mert Berija embere. És mindenki félt attól, hogy Sztálin a nyakukra ülteti Horthyt, akit nem engedett bevonni a nürnbergi perbe. Rákosiék rettegetek, hogy visszahozzák, szolgáltak is eszüket veszítve. Kádárt is üldözték, azzal vádolták, hogy a harmincas évek közepén a Horthyék börtönében köpött. Ha verik az embert, előbb-utóbb köpni fog. Huszonötben Rákosi is köpött. Most októberben Kádár mindvégig mindenben egyetértett Nagy Imrével, mielőtt november elsején késő este eltűnt. Az egyetlen csapat, amely még nem kompromittálódott, az a Nagy Imre-csoport, amelyet nem kéne feláldozni pillanatnyi érdekekért, mert egyedül ez képes megmenteni Magyarországot.

9. jelenet

(Tábla: **1956. november 22. Nádor utca 26.**, az MSZMP új székháza. Az Ideiglenes Intézőbizottság ülése.)

MÜNNICH FERENC Elvtársak, emlékezetükbe idézem, hogy amint tört nálunk az ellenforradalom, a nyugati kapitalisták kihasználták a zűrzavart, és nekitámadtak Egyiptomnak, maguk között osztozkodnak rajta, minket pedig ismét odaajándékoztak a Szovjetuniónak. Ennek megfelelően kell értékelnünk a helyzetünket. Minket senki más nem tud segíteni, csak a Szovjetunió, úgyhogy a sorsunk jó ideig össze lesz kötve a Szovjetunió sorsával. Politikánk csakis belpolitika lehet, külpolitikában és ideológiában nem helyes véleményt nyilvánítanunk, Magyarországon a politikai viták amúgy is mindig a szélsőségekbe torkollanak. A „sztálinizmus” kifejezést kerüljük, a sztálinistákat ne bíráljuk, mert ez pártellenességhez vezet. Egyetértek Kádár elvtárral: nehéz különbséget tenni az ellenzék és az ellenség között, idő kell, hogy eldöntsük, melyik stimmel, addig legyünk résen.

10. jelenet

(Tábla: **Snagov. Jön Nagy Imre és Walter Roman.**)

WALTER ROMAN Szervusz, Imre!

NAGY IMRE Szervusz, Ernő!

ROMAN Miben segíthetek?

NAGY IMRE Tudod, mi történt, minket elraboltak, amint kijöttünk a jugoszláv nagykövetségről. Nem tudom pontosan, hol vagyunk, valahol Romániában. Az ellátás ellen nincs kifogásom, de a társaimmal nem találkozhatom, a lányomat, a vejemet és az unokáimat, akik szintén itt vannak, nem láthatjuk. Ha séta közben messziről megpillantom valamelyiküket a tóparton, a szekuritáte emberei azonnal visszavezényelnek. Foglyok vagyunk a feleségemmel. Újságot nem kapok, csak nagy ritkán az Előret, abban aztán semmi sincsen; rádiót hiába kértem.

ROMAN Sajnálom, ami történt. A hivatalos álláspont szerint a román és a magyar párt vezetői megállapodtak, hogy a szükséges ideig menedéket nyújtunk nektek, nehogy a felhevült ellenforradalmárok odahaza a testi épségeketek veszélyeztessék.

NAGY IMRE Kedves Ernő, közöttünk erre nincsen szükség. Pártjainknak a mi itteni tartózkodásunk ártani fog. Ha nem lehetek Budapesten, akkor tartózkodásom helyéül Belgrádot választom, ez ügyben már írtam Chivu Stoica elvtársnak, remélem, megkapja a leveletem, de ha előbb látod, kérlek, foglald össze neki a mondandómat. Ami Kádár politikáját illeti, nem értek egyet a munkástanácsok felosztatásával, nem értek egyet a statáriummal... Bizonyos értelemben jó, hogy nem vagyok otthon, mert semmilyen formában sem felelek Kádár tetteiért... Szóban mindig a reformerekkel értett egyet, de szavazni mindig Rákosiékkal szavazott... Kivételem nélkül mindig...

ROMAN Miért hívtad be az ENSZ-csapatokat november 4-én hajnalban, Imre? Miért szólítottad fel a magyarokat a fegyveres ellenállásra?

NAGY Semmilyen csapatokat nem hívtam be. Nem szólítottam fel a fegyveres ellenállásra, csak annyit mondtam, amit akkor hajnalban jelentettek

nekem, hogy a szovjetek megtámadták Budapestet, és a csapataink harcban állnak...

ROMAN Sodródtál az eseményekkel...

NAGY Mindent a szovjet elvtársak tudtával cselekedtem, és ők mindent jóváhagytak! A forradalom alatt személyes megbeszélést folytattam Szuszlovval, Mikojannal és Andropov nagykövettel! Nemzetközileg kellene tisztázni, mi legyen Magyarország, a tanácskozássra meg kéne hívni a jugoszláv pártot, a lengyel pártot, az olasz pártot, a román pártot és a magyar pártot. Kérlek, közöld velük a javaslatomat.

ROMAN Feltétlenül megteszem. Ha megengeded: hogy kerültél a jugoszláv nagykövetségre? A családdal együtt... És a többieket ki hívta, ki értesítette?

NAGY IMRE A feleségek közül sokan bent éjszakáztak a Parlamentben. Családok is laktak bent. Kocsit küldtek, telefonáltak... Volt, aki nem jutott be, mert odakint rekedt... ők később jöttek...

ROMAN Kinek az ötlete volt?

NAGY IMRE Szántó Zoltáné, ha jól emlékszem...

ROMAN De ő nem is vett részt a kormányban...

NAGY IMRE De bent volt a parlamentben, és az Ideiglenes Intézőbizottságnak a tagja... Amikor Kádár és Münnich eltűnt, Szántó Zoltán úgy gondolta, hogy ez annak a jele, hogy mindjárt bejönnek az oroszok, és minket azonnal kivégeznek, ahogy szokás... Neki jutott eszébe, hogy meneküljünk...

ROMAN És a jugoszláv követségen tárt karokkal fogadtak titeket...

NAGY IMRE Szívélyesek voltak, igen.

ROMAN Amennyire tudom, a követ már november 5-én, vagyis a következő napon átadta neked Edvard Kardelj szóbeli üzenetét...

NAGY IMRE Jól vagy informálva, kedves Ernő. Azt kérték, hogy írjam alá a lemondásomat. De hát én voltam a törvényes miniszterelnök, úgyhogy nem írhattam alá. És most is én vagyok a törvényes miniszterelnök.

ROMAN Moszkvából Sepilov ugyanezt kérte tőled.

NAGY IMRE Igen.

ROMAN Olvastatok Tito beszédét, a Népszabadság is közölte két nappal később... Kiállt Kádár mellett, és nem épp dicsérő szavakkal emlékezett meg rólatok, akik közben ott húzódtatok meg az ő budapesti követségén...

NAGY IMRE Igen.

ROMAN Nem lehetséges, hogy Tito kétkulacos játékot űzött?

NAGY IMRE A politikában sok minden lehetséges, kedves Ernő.

ROMAN Tito megegyezett a szovjetekkel, hogy Kádárt támogatja veletek szemben, nem ellenzi a szovjet csapatok támadását Budapest ellen, másrészt azonban menedéket nyújtott nektek...

NAGY IMRE Tizennégy napig nyújtott menedéket, november 22-ig, akkor Kádár garantálta, hogy valamennyien bántatlanul hazamehetünk. Megszegte az egyezményt.

ROMAN Tito úgy szerepelhet a nemzetközi közvélemény előtt, mint aki a ti személyetekben Magyarország törvényes vezetőit védte, miközben lehetséges, hogy csapdába csalt titeket. Az is lehet, hogy a szovjetek kérésé-

re vont ki titeket a forgalomból, hogy Kádár megerősödhessen, és amikor Kádár úgy látta, hogy jobb, ha külföldre paterol titeket, akkor hozzájárult, hogy még inkább ki legyetek vonva a forgalomból...

NAGY IMRE Lehetséges, hogy csapda volt, és hagynunk kellett volna, hogy a Parlamentben tartóztassanak le a szovjetek. Az is lehetséges, hogy Gerő beszéde 23-án este provokáció volt, ugyanis a párt Gerő nélkül képes lett volna megőrizni a pozícióit. A rendőrség fegyvereket kezdett osztogatni a felkelőknek... Hogyhogy megnyitották a fegyverraktárakat?! Kinek a parancsára? Hogy legyen egy kis lázongás, hogy legyen mit leverniük?... De hát a lázongásból forradalom lett... Azt nekünk el kellett ismernünk! A néppel szemben nem lehet politizálni! És ha én nem lépek ki a Varsói Szerződésből, kilépett volna más!

ROMAN Ha november 4-én lemondta volna, egy otthoni internálással megússzátok.

NAGY IMRE Lehetséges.

ROMAN Kérlek szépen, írd alá a lemondó nyilatkozatot. Szerintem még nem késő. Ha te aláírod, aláírja a többi is.

NAGY IMRE Én vagyok a törvényes miniszterelnök.

ROMAN Az Elnöki Tanács előtt november 7-én a Kádár-kormány letette az esküt.

NAGY IMRE Az Elnöki Tanácsot végig nem tudtuk összehívni, a tagjai szanaszét voltak.

ROMAN De az Elnöki Tanács elnöke, Dobi István előkerült. Ő is elég.

NAGY IMRE Ha a Kádár-kormány törvényes, akkor nekem miért kell lemondanom? Nem ellentmondás ez?

ROMAN Ellentmondás, de megnyugtató a tömegeket.

NAGY IMRE A tömegek nem a szovjet bábkormányt támogatják.

ROMAN A kapitalisták nem avatkoztak be a ti oldalatokon, hanem kihasználták az alkalmat, hogy Egyiptomon osztozkodjanak. Magyarország nem érdekli őket. A tömegek meg fogják érteni, hogy a szovjetellenes magatartás nem kifizetődő.

NAGY IMRE A tömegeknek elégük van a törvénytelenésekből. A párttagoknak a titkolózásból és a pártszerűtlen viselkedésből. Kádár is pártszerűtlenül viselkedett, senkinek sem szólt, hogy el fog tűnni. Münnichhel együtt összeesküvést szőtt az új szocialista munkáspárt ellen, amit éppen megalapítottunk, és aminek benne voltak a vezetőségében. Megbeszélhetünk volna mindent, de ő nem szólt semmit. A szovjet beavatkozás november 4-én történt, Kádár ott volt náluk, de nem a pártvezetést képviselte. Nem képviselt senkit. A párt teljes Intézőbizottsága ott maradt Pesten, de velünk szóba sem álltak, pedig sok érdemet szerzett régi kommunista elvtársakról van szó. Kádár elhajlott a párt irányvonalától. November 4-én hajnalban hívtam a nagykövetet, hogy elmondjam, mit tapasztaltunk, Andropov azt ígérte, hogy utánanéző a szovjet csapatmozgásoknak, és felhív. De nem hívott fel. Amikor újra hívtam, azt mondták, hogy a nagykövet lefeküdt aludni. Hát így. Kádár elárult bennünket. Pedig november 1-jén ő olvasta be a határozatunkat. Mi egy jó hangú bemondóval akartuk beolvastatni, de Kádár

ragaszkodott hozzá, hogy ő olvassa be! Akkor még egyetértett a semlegeségi nyilatkozattal, meg hogy kilépünk a Varsói Szövetségből! Kádár most azt állítja, hogy nekem nem is volt programom – holott a rádióban ő maga olvasta be a mi közös programunkat! Ragaszkodott hozzá, hogy ő olvassa be! A tömegeket nem lehet megnyerni Gerő politikájával, pedig Kádár most ezt akarja folytatni, ami maga az ellenforradalom. A munkástömegek, a parasztság és az értelmiség bizalmát Kádár sose fogja megkapni.

ROMAN Imre, még most sem késő aláírni a lemondó nyilatkozatot. Vagy nem is kell lemondanotok, egyszerűen fejezzétek ki a készségeketek a Kádár-kormánnyal való együttműködésre. Gondolj a gyerekekre, a nőkre... A gyerekek nem járhatnak iskolába, a nők megőrülnek a tétlenségtől... Kérlek, gondold át még egyszer...

NAGY IMRE Állandóan gondolkozom... Hetek óta egy memorandumon dolgozom, azt próbálom felmérni, melyek a kommunisták előtt álló legfontosabb feladatok...

11. jelenet

(Tábla: **1956. december 2. Budapest, Nádor u. 26. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága ülésén, Kádár János beszél.**)

KÁDÁR JÁNOS Részt vettem október 23. reggelétől az eseményekben, és szemtanúja voltam annak, hogy miközben óráról órára az illetékes vezető pártszerv összeült a pártközpont egy helyiségében, ott jelen volt Nagy Imre, valamint Losonczy és Donáth elvtársak is, annak ellenére, hogy a Központi Vezetőségbe való beválasztásukat nem fogadták el. Szemtanúja voltam, hogy a nevezett három elvtárs átment az épület másik szárnyába. Anélkül, hogy Nagy elvtársat e tekintetben gyanúsítani akarnám – de ismerjük az ő viszonyát saját vejéhez, Jánosihoz, meg Losonczyhoz, Gimeshez, akik attól kezdve ott tanyáztak a pártközpontban –, szemtanúja voltam, amikor beszélgetés formájában közölte velük azt, amit a párt Központi Vezetősége a felkeléssel kapcsolatban elhatározott, vagy annak egy részét. – Az elvtársi bizalomnak ez a felfogása abban az időben uralkodóvá vált. Nem voltak párttitkok. Az utolsó háromnegyed évben ezt a világ legtermészetesebb dolgának tekintették, és öt perc múlva a folyosótól kezdve mindenki mindent tudott. Ez így volt a felkelés alatt Nagy elvtársék részéről. Akkor a pártházban élénk forgalom volt. Magam láttam ott sosem látott embereket. Az egy stáb volt. Onnan irányított Tánczos, éjjel-nappal dolgoztak. Az október 30-i tűzszünet estéjén magam beszéltem felkelőcsoportokkal, és láttam, hogy Nagy Imre órákat töltött el a többiekkel együtt politikai tárgyalásokkal. Tánczos az egyik szervezője volt a felkelésnek, főleg az egyetemi ifjúság körében. Azt kell gondolnom, amit láttam, hogy a Nagy Imre-csoport, Losonczy, Haraszi, Gimes és Tánczos is benne voltak az előkészítésben. Már az első napon fegyveres támadás indult a rádió, a telefonközpont, a fegyverraktárak ellen. – Az az október 27-i platform, amivel a Nagy-kormány fellépett az ország nyilvánossága előtt, azt lehet mondani, hogy helyes volt. A platform szerint munkástanácsokat kell létrehozni, a begyűjtés eltörlése is szerepelt, fellépett a tsz-mozgalom erőszakos szervezése ellen, szerepelt

az Államvédelmi Hatóság megszüntetése és néhány jogos nemzeti követelés megvalósítása. De a november 1. és 3. között kialakult új platform a Nagy-kormány teljes átalakításával járt, ez a Varsói Szerződés azonnali felmondását jelentette ki, a semlegességet proklamálta, többpártrendszert hirdetett meg – ez nem nevezhető helyes platformnak, és nem jelentette a munkáshatalom megvédését. Ezt meg kell akkor is mondanom, ha ennek a platformnak én is részese voltam. Azzal, hogy meghirdettük a többpártrendszert, semmivé tettük a kommunista pártot, mert proklamáltuk, hogy teljesen új párt kell. Amiért ebben még benne voltam: ebben az időben személyesen igen erős hatása alá kerültem Nagy Imrééknek, és talán nem is Nagy Imre személyének, aki nagyon befolyásolható ember, mint inkább a környezetének. Tiszta örület volt, amit ezek műveltek ebben az időszakban, hogyan született meg a határozat a párt likvidálásáról, hogy fogadta ezt Horváth Márton, Donáth és Lukács elvtárs. Ránk rohantak, huszadmagunkkal tárgyaltunk, de az Elnökség több tagja nem volt ott. Ebben az időszakban Nagy Imre is másfél napig nem mutatkozott az üléseken. Ugyanez volt a kormány kérdésénél is. Olyan pszichózis alakult ki, hogy egy nemzeti háború tör ki a Szovjetunió ellen. De ennél reálisabb volt az a veszély, hogy három hónapon belül, megfelelő pogrom után, a pártunkat teljesen megsemmisítik, illegálisba kényszerítenek bennünket. Mégis azt gondoltam, hogy talán a további vérontás meggátlását jelenti, ha politikai eszközökkel állunk elő. Az volt a meggyőződésem, hogy a munkásosztály döntő többsége, a parasztság is mellettünk van. Akik most itt ülünk, nyomás alatt voltunk, összezavartak bennünket. Azután jött a november 4-i fellépése Nagy Imrének, amit minőségileg más kategóriába kell sorolni. Nagy Imréék, akik kommunistának nevezték magukat, akik tudták, hogy a szovjet csapatok miért jönnek Budapestre, mégis úgy léptek fel, hogy azt mi kénytelenek voltunk a munkásosztály elárulásának nevezni. – Abban a pillanatban, hogy Nagy Imre és Losonczy bement a jugoszláv követségre, bárki kijelentette, hogy két kormány van. Ismerem a most itthon uszító eszelős embereket, nem mernek szembenézni azzal, amit eddig csináltak. Ha a jugoszláv követségről Nagy Imréék a lakásukra mentek volna, fél órán belül ott lett volna Déry, Gimes, és egy nap alatt Jánosiék-Losonczyék máris átveszik az uszítás vezetését. Felmerült, hogy menjenek Romániába. Ez igen hasznos lesz a jugoszláv kormány presztízse számára. Élnek, pihennek, enni kapnak, csináljanak, amit akarnak, csak a magyar ügyekbe ne avatkozzanak, a nemzetközi menedéj jog alapján éljenek, s ha kicsit megnyugszik a helyzet, mi nem félünk a velük való politikai vitáktól. Mondtam a jugoszlávoknak azt is: ki biztosít bennünket arról, hogy nem megy el a lakásukra néhány bandita, és nem teszi meg tiszta szívességből, hogy meggyilkolnak a csoportból három-négy embert? Soha senki nem mossa le, hogy mi voltunk. Ők úgymint akarták hagyni az országot. Ezt kijelentették. És mi őket nem vagyunk hajlandók provokációnak kitenni. A szövegezésbe a jugoszláv külügyminiszter-helyettes, Vidić elvtárs olyan formulázást akart mindenáron bevenni, hogy „és szabadon elhagyják a követséget, és saját lakásukra távoznak”. Három és fél órai vita után, noha megmondtuk, hogy

semmi szín alatt nem engedhetjük meg, hogy itthon maradjanak, mégis beleírtuk. A dolog lényege: mi az előbbre való, a magyar forradalom kérdése, vagy hogy az volt leírva, hogy a lakásukra távozhatnak. A mi nézetünk szerint a magyar forradalom ügye előbbre való.

12. jelenet

(Tábla: *Snagov. Szántó Zoltán jön be.*)

SZÁNTÓ Kedves Kádár elvtárs! A budapesti jugoszláv nagykövetség elhagyásakor, 1956. november 18-án szovjet szervek letartóztattak, és feleséggel együtt november 23-án, Nagy Imre csoportjával egyidejűleg Romániába dobtak át annak ellenére, hogy Nagy Imre csoportjához semmi közöm, káros és áruló politikájukkal szemben szóban és írásban felléptem. A jugoszláv követséggel kapcsolatban: 1956. november 1-jén este 10 órakor Soldatić jugoszláv nagykövet látogatást tett Nagy Imrénél. Donáth Ferenc és Losonczy Géza javasolta, hogy érdeklődjük a nagykövethél, nem volna-e lehetséges néhány asszonyt és kisgyermeket a helyzet javulásáig a jugoszláv nagykövetségen biztonságba helyezni. A nagykövet kijelentette, hogy a nemzetközi jogszabályok értelmében ez nem lehetséges. November 4-re virradó éjjel, fél kettőkor egy ismeretlen személy arról értesített a miniszterelnökségről, hogy a jugoszláv nagykövet sürgősen beszélni óhajt velem. Hívásomra Milovanov tanácsos jelentkezett, ugyanaz a személy, akit egy nappal később, amikor kilépett az erkélyre, az utcáról lelőttek; lehet, hogy azért, mert olyan bajsa volt, mint Nagy Imrének. Milovanov rögtön a lakáscímemet kérte azzal, hogy öltözzem fel, és menjek le az utcára, mert percekben belül értem jön autóval. A nagykövetségen Soldatić nagykövet azt mondta, hogy a helyzet rendkívül súlyos, a szovjet csapatok bevonulása Budapestre igen gyorsan bekövetkezhet. Ezért a jugoszláv kormány úgy határozott, hogy menedékjogot biztosít Nagy Imrének, a vezetőség tagjainak és mindazoknak, akiket erre a vezetőség érdemesnek tart. Azt mondtam, hogy az elvtársak csak nemrég mentek el a Parlament épületéből, Nagy Imre lefeküdt, nem fogom zavarni, a belgrádi üzenetet csak reggel fogom közölni velük. A nagykövetség autóján hazatértem, és lefeküdtem. Fél négykor telefonált a miniszterelnökségről Donáth Ferenc azzal, hogy a szovjet csapatok megkezdték a bevonulásukat Budapestre, rögtön menjek be a Parlamentbe. A vezetőség tagjai közül csak Nagy Imre és Donáth voltak jelen. Közöltem velük a jugoszláv nagykövettel folytatott beszélgetés tartalmát. ... A nagykövetségen aztán feltűnt az intim viszonyuk a jugoszláv nagykövetség beosztottjaihoz. Fazekas György, Rajk Júlia, Tánczos Gábor, Haraszi Sándor és a nagykövet, illetve beosztottjai között nemcsak ismeretség, hanem intimitás állt fenn. Nagyon otthonosan mozogtak a nagykövetség épületében. Feltűnő volt számomra, hogy Vásárhelyi Miklós és Erdős Péter nem jött be a nagykövetségre, holott feleségük és a gyerekek bejöttek. Érdeklődésemre azt a választ kaptam, hogy az oroszok lezárták a hidakat, ezért elmentek a jugoszláv katonai attasé helyettesének budai lakására, és ott tartózkodnak. Furcsának tartottam, hogy még a katonai attasé helyettesének a lakáscímét is tudják. A jugoszlávok kétkulacsos politikát folytattak a

Kádár-kormánnyal szemben. Egyrészt hivatalos nyilatkozatot kértek Nagy Imrétől és Losonczytól arról, hogy elismerik a Kádár-kormányt, és helyeslik annak összetételét, másrészt a nagykövet és munkatársai hordták a híreket arról, hogy a Kádár-kormány senkinek sem kell, csak a szovjet csapatokra támaszkodik. Soldatić nagykövet belgrádi utasításra azt tanácsolta a Nagy-csoportnak, hogy ne hagyja el az országot, mert evvel kikapcsolódna a politikai életből, egyúttal azt is tanácsolta, hogy a vezetőség tagjai a nagykövetségről távozva ne vállaljanak se párt-, se kormányfunkciókat, ellenben a híveiket beszéljék rá, hogy a párt- és államapparátusban jussanak fontos pozíciókba, a későbbiekben megkönnyítve a Nagy-csoport részére a hatalom átvételét. November 15-én bejött a szobába Tánchos Gábor, és azt mondta, hogy a Szabad Európa Rádió leadott egy érdekes hírt: Nagy Imrének sikerült kijuttatnia egy üzenetet a jugoszláv nagykövetségről, amely szerint valótlank azok a hírek, amelyek szerint tárgyalásokat folytatnak Kádár Jánossal. Nevettek, mert csak délben határozták el, hogy tesznek egy ilyen nyilatkozatot. „Ez aztán gyorsan ment”, mondták. Nagy Imre csak avval volt elégedetlen, hogy megemlítették a jugoszláv nagykövetséget is. – Kedves Kádár elvtárs, kérlek, gondolatok eddigi életemre. A kommün után hat évig voltam emigrációban, akkor hazatértem illegális pártmunkára, kilenc évet ültem fegyházban, utána Horthyék külföldre kényszerítettek. A moszkvai emigrációban pártmunkás voltam. A felszabadulás után Rákosi tíz évig külföldre száműzött diplomata munkára, most ti is ezt tennétek velem? Kérlek, Kádár elvtárs, a Központi Bizottság tegye lehetővé a hazatérésemet. Nehéz munkához kívánok jó idegeket, erőt, egészséget. Elvtársi üdvözléssel Szántó Zoltán.

77

13. jelenet

(*Walter Roman és Tömpe István egy bukaresti parkban.*)

TÖMPE Elég távol vagyunk?

ROMAN Elég távol.

TÖMPE Átvizsgáltad a ruhádat?

ROMAN Át. Mi a döntés?

TÖMPE Nem tudom. Fölém rakták Biszku Bélát. Október végén beállított Kelen Bélához, hogy rejtse el. Mintha Kelen nem lett volna ugyanolyan veszélyben, csak ő nem szart be, és ha vendég jött, fogadta. Ott reszketett Biszku, a XIII. kerületi pártbizottság titkára a Kelenék konyhájában a konyhaasztal alatt terítővel letakarva napokig, és fogadkozott, hogy soha többé politika, visszamegy a gyárba lakatosnak, onnét megy nyugdíjba, úgy kellett kiimádkozni az asztal alól... Most miniszter... Neked most, Ernő, mi a funkciód?

ROMAN Pártfőiskola. Parkolópálya. Árukl el, Pistám, hogyhogv ti Tömpek nem kerültek bele a Rajk-perbe?

TÖMPE Bandinak 47 elején szóltak az orosz haverok, hogy sürgősen kérje át magát a szovjet kémelhárításba, különben Rákosi kinyírja. Önákl ad-digra mindenkit, aki tudott spanyolul, kivégeztek vagy Szibériába vittek, úgyhogv Bandit villámgyorsan átvették. Rőgtön a felszabadulás után úgyis

összekapott Péter Gáborral meg Farkas Mihállyal, ismered, hogy milyen, meg hogy azok milyenek. Épp időben került ki a magyar fennhatóság alól, így aztán az egész családot meg tudta védeni.

ROMAN Most hol van?

TÖMPE Jó messze. Dollármilliókat keres mint nagykereskedő. Akkor milyen gazdag lenne, ha főállásban csinálná!

ROMAN Brünmben az első vizsgaidőszakra már ő volt az alapszervezeti titkár. Jobban érvelt Mach elmélete ellen németül, mint Lenin oroszul... Machista volt a Technische Hochschule szinte összes tanára, a náciakat kivéve.

TÖMPE Te mikor tűntél el Spanyolországból?

ROMAN A második sebesülésem után, még 38-ban, kivittek Moszkvába.

TÖMPE Szóval a francia táborokat megúsztad.

ROMAN Meg.

TÖMPE A vereség után Vernet-ben találkoztam Bandival legközelebb. Büntetőtábor azoknak, akik nem voltak hajlandók beállni az idegenlégióba. Büszkék a franciák, hogy száztiz éve ők találták fel a koncentrációs tábort, értenek is hozzá, tőlük tanultak a németek.

ROMAN Abban a táborban volt Münnich is, ugye? Rémségeket mesélt róla...

TÖMPE Ütöttek, vertek, éhezettek, megaláztak, gödrökben áztunk éjjelnappal, mindenért karcser, a szegények kiélték a fehérek elleni gyűlöletüket, és a francia örök se akartak lemaradni... 40-ben aztán jött az Organization Todt néhány képviselője, hogy jelentkezünk munkára Németországba. Őrültképpen vita támadt, hogy dolgozzunk-e a náciakkal... Szövetségben voltak már a szovjetekkel, de mégis... A fasiszták ellen hullattuk a vérünket Spanyolországban, hát hogy menjünk a nácihoz önkéntes munkaerőnek? Viszont lehet, hogy a németeknél mégis nagyobb a túlélési esélyünk... Felmerült, hogy a zsidók jelentkezhetnek-e... Rajk rákérdezett, őt aztán levetkőztethették, mire az Organization Todt emberei megnyugtatták, hogy nem a farkunkra van szükségük, hanem a kezünkre. Aztán megjött a szovjet üzenet, hogy melegen ajánlják, menjünk csak Németországba... Bandi őrvjögött, megőrült a Párt, összeállni a náciakkal?!... De hát a pártfegyelem... Bandi Dessauban gyártotta a Junkers bombázókat, amelyekkel minket szórtak meg Spanyolországban. Én Oscherslebenbe kerültem, szintén Junkers, tolmácsoltam, mert csak kárpitos vagyok.

ROMAN Egy pillanat. Hova kerültetek ti?

TÖMPE Németországba.

ROMAN Mikor?!

TÖMPE Negyvenben. Gyártottuk Hitlernek a bombázókat. Aztán amikor a németek rátámadtak a Szovjetunióra, a Párt hazaparancsolt Magyarországra. Mindenki harcoljon a saját hazájában.

(Csönd.)

ROMAN Münnich erről nem mesélt...

TÖMPE Mert ő Vernet-ben maradt még vagy két évig... Ti a Szovjetunióban nem tudtátok?

ROMAN Hogy a spanyolos veteránok Hitlernek dolgoznak? A Rákosi-brigád tagjai? Már honnét tudtuk volna, Moszkvában?! Nem közöltek velünk semmit! Az ugyan elhangzott a Rajk-perben, hallgattam a rádión, hogy Laci 41-ben Lipcse környékén dolgozott a németeknek, de azt hittem, hogy az is ugyanolyan koholmány, mint az egész!

TÖMPE Persze hogy koholmány, mert nem 41-ben mentünk Németországba, hanem még 40-ben.

(Kis csönd.)

ROMAN Minket Königsbergbe küldött a Párt, mi ott dolgoztunk a náciknak... Az volt a legszebb nap, amikor a nácik rátámadtak a Szovjetunióra... Az volt csak a megkönnyebbülés!... *(csönd)* Kalandos volt a Baltikumon át... Moszkvában a román nyelvű adást vezettem, Münnich a magyart... Nagy Imrét is onnét ismerem, zárkózott ember, igazi csekista, de nem rosszindulatú. Azt mesélték, hogy a polgárháborúban vakmerően harcolt, a fehérek fogságában bátran viselkedett... ki se nézné belőle az ember... dolgozik benne a paraszti makacsság... De Münnichről se feltételezni, hogy jó katona, egy hízekony, nagy dumás, szoknyavadász, úrhatnám dzsentrí...

TÖMPE Józan pasas, időben lépett hátra, a külügyi szolgálat megmentette.

(Csönd.)

ROMAN Milyen ember ez a Kádár? Sose tudtam beszélni vele.

TÖMPE Nem valami közlékeny. Csak anyja volt, de az se nagyon... kiadta falura, és csak hatéves korában vette magához, amikor már volt egy fia meg még egy fia... Hat polgári, írógépműszerész, de csak segédmunka, aztán rögtön a pártmunka... Két évet ült Horthy alatt, hármat Rákosi alatt... Szorgalmas, tűrőképes, elvakult, eltökélt, semmit sem felejt... A nőekkel gátlásos... Magának való...

(Csönd.)

ROMAN Október végén Pesten jártam... Jártam az utcákat, engem nem ismert senki. A felkelők olyanok voltak, mint Madridban a köztársaságiak, én pedig az álruhás falangista... Égett a pofám...

(Csönd.)

TÖMPE Győzködtem Kádárt, hogy Nagy Imrééket vegye be a vezetésbe. Ott voltam a belügyben, amikor Rajk után ő lett a miniszter... Jó viszonyban voltunk, azt hittem, mondhatok neki ilyet. De hát megkaptam az úti laput, Bukarestbe nem én jövök ezentúl. Mások is próbálkoztak, a Köből Jóska, a Gyenes... Szerintem őket is ki fogja rúgni. Letörtük a sztrájkot, a munkástanácsok feloszlatva, statárium, internálás, nagy lett a szarva... A további letartóztatásokat már nem nekem kell csinálnom. Nem olyan nagy baj.

ROMAN Nagy Imre velem állt szóba egyedül. De hát az a határozat, hogy többé ne beszéljek vele.

(Csönd.)

TÖMPE Ernőm, örülök, hogy láttalak.

ROMAN Pistám, add át legforróbb üdvözetemet Bandinak.

TÖMPE Ha látom egyszer, átadom.

(*Megölelik egymást.*)

ROMAN, TÖMPE (*Énekelni kezdik az Ötödik Brigád indulóját.*)

El dieciocho de julio

En el patio de un convento

El Partido Comunista

Fundó el Quinto Regimiento

Con Líster, el Campesino

Con Galán y con Modesto

Con el comandante Carlos

No hay miliciano con miedo

Anda jaleo, jaleo

Suena la ametralladora

Y Franco se va a paseo

Con los cuatro batallones

Que Madrid están defendiendo

Se va lo mejor de España

La flor más roja del pueblo

Con el Quinto, Quinto, Quinto

Con el Quinto regimiento

Madre, yo me voy al frente

Para las líneas de fuego

Anda jaleo, jaleo

Suena la ametralladora

Y Franco se va a paseo

(*Összefogózva kimennek.*)

80

14. jelenet

(Tábla: **Budapest. Miniszteri szoba. Rajnai Sándor és Biszku Béla civilben.**)

RAJNAI A letartóztatottak Budapestre való szállítása megtörtént. Március 15-én a gyerekeknek tartott családi ünnep után este Mladin ezredes Bukarestbe vitte Fazekas Györgyöt, aki nem tanúsított ellenállást. Március 27-én Bene elvtárs Tánczos Gábort és Szilágyi Józsefet szintén Bukarestbe vitte. Szilágyiné hepciáskodott, de testi fenyegetésre nem volt szükség. Szilágyi József azzal intette le a feleségét, hogy „csak emberekkel érdemes vitatkozni, orosz bérencekkel nem”. Április 8-án Mladin ezredessel magam mentem a nagy házba, ahol Haraszti Sándort, Jánosi Ferencet és Vásárhelyi Miklóst egyszerre tartóztattam le. Újhelyi Szilárd kiabálni kezdett, hogy őt is tartóztassam le, de határozottan közöltem vele, hogy erre nincs lehetőség. Duzzogva fogadta. A gyerekek visítottak, a nők csitították őket, és bevonszolták a szobájukba. A házkutatás során tényleges ellenállás nem történt. Újhelyi Szilárd felment a szobájába dohányozni. Az egyik román elvtárs közölte vele, hogy tilos a dohányzás. Újhelyi kiabálni kezdett. Mladin ezredes is bement, Újhelyi kérdőre vonta, mit művelnek a gyerekekkel és az asszonyokkal. Mladin ezredes észrevételezte, hogy az ellenforradalmárok által kivégzett elvtársaknak is voltak gyerekeik és feleségük. Mire Újhelyi azt kiabálta, hogy nekik ahhoz semmi közük. Újhelyi lerom-

lott állapotban van, megviselte, hogy kilenc napig éhségstrájkolt. Nem ártott volna őt is letartóztatni.

BISZKU Nem kaptunk rá utasítást, Rajnai elvtárs.

RAJNAI Április 11-én Losonczy Géza következett. Mladin ezredes elvtárs orrossal ment oda.

BISZKU Miért nem maga tartóztatta le, Rajnai elvtárs?

RAJNAI Amikor Rákosi alatt Losonczy börtönbe került, én voltam a kihallgatója...

BISZKU Akkor helyes, hogy más tartóztatta le.

RAJNAI Losonczynak a korábbi börtönévek megrongálták az idegeit, és kiújult a depressziója. A felesége kekeckedett, azt mondta, hogy román területen nem köteles aláírni a jegyzőkönyvet a házkutatásról, amire Magyarországon adták ki a parancsot.

BISZKU Szórszálhasogatás.

RAJNAI Április 14-én Donáthot vittük el az egyik kis házból. A felesége felébresztette az anyósát, hogy ő is el tudjon búcsúzni a fiától. Donáth börtöncuccai már össze voltak pakolva, nem úgy, mint Losonczynál, ahol meg kellett várni, amíg két pár zoknit betesznek a táskába. Szintén április 14-én vittük el Nagy Imrét, aki letartóztatási parancsot, ügyészi végzést és házkutatási engedélyt követelt. Szentül fogadtam, hogy mindezt Magyarországon meg fogja kapni. Nagy Imre arra hivatkozott, hogy a letartóztatása ellentétes a nemzetközi joggal és a román kormány által felajánlott vendégszeretettel.

BISZKU *(kacag)*

RAJNAI Figyelmeztetett, hogy eljárásom ellen a megfelelő helyen és időben nyilvánosan tiltakozni fog.

BISZKU *(kacag)*

RAJNAI *(kacag)*

BISZKU Köszönöm, Rajnai elvtárs. A perrel hogy állnak?

RAJNAI Folynak a kihallgatások, folyik az anyaggyűjtés, folyik a megfelelő káderek lekáderezése ügyészeknek, bírónak, ülnöknek, védőnek.

BISZKU Köszönöm, ezredes elvtárs. Jó munkát!

RAJNAI A dolgozó népet szolgálom! *(kimegy)*

(Másik oldalról bejön egy civil.)

CIVIL A felvétel, miniszter elvtárs!

BISZKU Letörölheti.

(Kimennek.)

15. jelenet

(Tábla: A Központi Bizottság ülésterme, Budapest V., Akadémia u. 17. Az elnökség jobbra egy hosszú asztalnál ül, középen Kádár János, jobbra tőle Münnich Ferenc, balra Marosán György. Szemben velük több sorban a KB-tagok és póttagok ötvenegyen, éppen foglalják el a helyüket, hátradőlnek vagy az előttük levő asztalra könyökölnek, mint egy osztályteremben. A terem két emelet magas. Magas ablakok acélkeretben, lövésálló üveggel, de amúgy is elvannak függönyözve. Villanyvilágítás. Zaj.)

BISZKU (*bejön, Kádárhoz hajol*) Kádár elvtárs, jelentették, hogy Losonczy Géza mára virradóra meghalt. Évek óta betegeskedett, hetek óta éhség-sztrájkolt, hiába próbálták lebeszélni. Az elvtársak tették a kötelességüket, mesterségesen táplálták, mindent elkövettek, de Losonczy ellenállt, és a legyöngült szervezete a tömést nem bírta. Tüdő.

KÁDÁR Löwy Sándort 29-ben tömték, tüdőgyulladást kapott, és belehalt. Huszonhárom éves volt. Az unokaöccse az a Farkas Vladimir, aki engem kínoztatott a Rákosi alatt. A Losonczy már a Horthy alatt is éhség-sztrájkolt... Rákosi alatt 53-ban fél évig nem evett, akkor is tömték... Az éhezés volt a mániája... Sose volt beszámítható, egy értelmiségi hisztérika... A Gimes anyja kezelte a Lipóton, a Hajdú Lili, a freudista... Hát nem bírta kikezelni. (*Biszku leül az elnökségbe.*)

KÁDÁR (*feláll*) Kedves elvtársak, a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy szabad folyást kell engedni a törvényes eljárásnak Nagy Imre és társai ellen. Az övék olyan árulás volt, ami a munkásosztály történetében páriát ritkítja. Október 23-án éjjel rendkívül feszült helyzetben ült össze a Központi Vezetőség azzal, hogy tegyünk félre minden ellentétet, és harcoljunk az ellenforradalom ellen. Nagy Imre az ülésen nem szólalt fel, de az utána összeülő politikai bizottsági ülésen igen, helyeselte az összes katonai és államvédelmi erők mozgósítását és bevetését, a statáriumot és a szovjet hadsereg segítségül hívását. Nagy Imre azonban ekkor is a már évekkal korábbi koncepciója alapján tevékenykedett, lényege a munkásosztály hatalmi pozíciójának feladása, a koalíciós pártok visszaállítása és a varsói egyezmény felmondása. Az igazi árulás éppen az, hogy a szándékait nem fedte fel. A Politikai Bizottság megkereste a szovjet elvtársakat, akik azt mondták, hogy addig nem tudnak segíteni, amíg a kormány hivatalosan és írásban nem kéri. Nagy Imre húzta az időt, nem írta alá, úgyszólván Hege-dűs Andrásnak kellett végül aláírnia, hogy kérjük a szovjet fegyveres erők elvtársi és baráti segítségét. November 3-án a román követ felkereste Nagy Imrét, és figyelmeztette, hogy a Varsói Szerződésből való kilépést ne csinálja, mert ez árulás. Nagy Imre azt válaszolta, hogy ő ezt megcsinálja, mert ha ő nem, megcsinálja más. A Nagy Imre-csoport október 22–23-ra már előre elosztotta egymás között a koncot. Nagy Imre feloszlatta az ÁVH-t, és a lemondásával fenyegetőzve megakadályozta a Corvin köz ellen tervezett fegyveres támadást. Az alkotmányt többszörösen megsértette, elorozta az Országgyűlés hatáskörét, a kormányt kikapcsolta, a kabinetet kikapcsolta. Elutasította, hogy a semlegességről konzultáljon a szovjet féllel. Dobi elvtárssal együtt hiába tiltakoztam, Nagy Imre bejelentette a semlegességet. Csoportja november 4-e után a jugoszláv követségről kapcsolatot tartott a Szabad Európa Rádióval és a Központi Munkástanáccsal. Ezért a népköztársaság árulói címet érdemlik. – Elvtársak, ez a per a konszolidációt csikorgóssá fogja tenni, de mi készen állunk a harcra. Még van mintegy 70-80 ember, akiket a Nagy Imre-csoporton kívül is felelősségre kell vonni, azután az egész befejeződött. A megtorlás november 4–5-e között lett volna a legérthetőbb, de akkor voltunk a leggyengébbek. A konszolidációnak ez a per látszólag ellentmond, de tavalý nem volt erónk, pedig akkor lett volna

helyes a megtorlás. Eddig el van ítélve mintegy öt-hat ezer ember. Az ellenség számára a fő harci kérdés most az amnesztia. Majd lesz amnesztia, de olyankor, amikor az minket erősít. Ha most lenne amnesztia, éppen a főbűnösökre terjedne ki, ami gyengítené a népi demokráciát. Meg kell értetni az ellenséggel, hogy minél jobban gyakorol ránk nyomást, annál később lesz amnesztia. *(leül)*

NŐ Biszku Béla elvtárs.

BISZKU *(feláll)* Kedves elvtársak, megállapítást nyert, hogy Nagy Imrenek és tetteistársainak az ellenforradalmi cselekmények előkészítésében vezető szerepük volt. 1955 végén, 1956 elején különböző platformokat dolgoztak ki, ezeket illegálisan terjesztették. Október 23-a után mindenáron a fegyveres erők bénítására, dezorganizálására törekedtek, és nem csak a Corvin köz esetében. A vizsgálatot törvényesen folytattuk le, fizikai kényszer nem került alkalmazásra. Abból indultunk ki, hogy a vallomás önmagában nem elegendő, dokumentumok és szemtanúk is kellenek. A gyanúsítottak közül volt, aki beismerte tetteit, és kijelentette, hogy vállalja a felelősséget, volt, aki részlegesen ismerte el, volt, aki tagadott, és csak a dokumentumok hatására ismerte el tetteit. Kedves elvtársak, az ellenforradalom hazai vezérkarának az ügyéről van szó, ez kiélezi a helyzetet, és bizony a pártegység is próbára lesz téve.

16. jelenet

(Tábla: *Budapesti szovjet nagykövetség, fogadószoba. 1958. február 7., hajnal. Jevgenyij Ivanovics Gromov, Rajnai Sándor.*)

GROMOV Azért hívtam hajnalban, Rajnai elvtárs, mert Moszkvából jelezték, hogy tegnapelőtt Budapesten megindították a pert Nagy Imre és társai ellen. A szovjet pártnak és kormányának az a véleménye, hogy a pert azonnal le kell állítani. Ezzel a perrel a nemzetközi enyhülés folyamatát, ami a szovjet párt, a szovjet nép és a világ munkásainak érdeke, súlyosan veszélyeztetik. Felszólítom, hogy értesítse az illetékeseket: a per mai tárgyalására már nem kerülhet sor.

RAJNAI Értettem, Gromov elvtárs!

GROMOV Feladatának végrehajtásáról jelentést kérek.

RAJNAI Igenis!

(Kimennek.)

17. jelenet

(Tábla: *A Központi Bizottság ülésterme. 1958. február 14. Ötvenhárom tag van jelen. A hosszú asztalnál középen Kádár, mint az előző KB-jelenetben.*)

KÁDÁR A legutóbbi központi bizottsági ülésen a Politikai Bizottság felhatalmazást kapott, hogy büntetőeljárást tegyen folyamatba egyes személyek ellen. Az ügy rendes vizsgálata befejeződött. A bírósági tárgyalás és az ítélet politikai hatása várhatólag a harc éleződése lesz. Ezt mérlegelve a Politikai Bizottság arra a meggyőződésre jutott, hogy az ügy befejezésére az időpont most nem alkalmas. A fő cél a hidegháború megtörése. A csúcstalálkozó valószínűleg létrejön, és ha létrejön, ez a tény önmagában a hidegháború nagy

vereségét jelentené. Ebbe a nemzetközi képbe illesztve kell Nagy Imrék ügyét nézni. Az amerikaiak keresik az ürügyeket, hogy ne legyen csúcstalálkozó. Mi nem adhatunk a kezükbe egy érvet, hogy a számunkra kedvező helyzetet megfordítsák. Bennünket az eljárásban nem a személyes bosszú vezet, hanem a magyar nép érdeke. Mit tudunk most csinálni, elvtársak? 1. Elhalasztjuk; 2. Befejezzük, de úgy befolyásoljuk a peres eljárást, hogy az ítélet ne élezze a nemzetközi helyzetet. Az utóbbi variáció azonban nagyon rossz lenne. Ezért azt javaslom, hogy a Központi Bizottság vegye tudomásul a per befejezésének elhalasztását. *(leül)*

NÓ Varró György elvtárs.

VARRÓ GYÖRGY Egyetértek a Nagy Imre-ügy elhalasztásával. Ugyanakkor azonban mi lesz, kérdem én, ha nemzetközi enyhülés következik be, és emiatt enyhe lesz az ítélet? Amit össze fognak vetni a munkástanácsok ellen hozott ítéletekkel, amik nem voltak annyira enyhék. Szerintem helyes a halasztás, de az egész ügyet nem lehet sokáig elodáztatni.

NÓ Dabronaki Gyula elvtárs.

DABRONAKI GYULA Teljes mértékben egyetértek a Politikai Bizottság állásfoglalásával. Leszögezem, hogy Nagy Imrék nagy bűnt követtek el a nemzetközi munkásosztály ellen, és ezért súlyos ítélet jár számukra.

NÓ Révész Géza elvtárs.

RÉVÉSZ GÉZA Elvtársak, egyetértek a Politikai Bizottság állásfoglalásával. A per és az ítélet halasztása nagy nehézségeket fog okozni. A hadseregben háromszáz tiszt ellen folyt eljárás, másokat már elítéltek, és volt, akit életfogytiglani börtönre. A hadseregben nem látják a büntetések arányát megnyugtatónak. Mindez bizalmatlanságot eredményezhet a vezetéssel szemben.

NÓ Kiss Dezső elvtárs.

KISS DEZSŐ Kedves elvtársak, az ítéletről nem lehet vitatkozni, csak az időpont kérdéses. A nemzetközi munkásmozgalomnak is érdeke, hogy a bűnösöket szigorúan felelősségre vonjuk. Itt a magyar párt hiteléről van szó. A probléma az, hogy a kisebb bűnösöket felelősségre vonjuk, a nagyobbakat nem. A proletariátus a szigorú büntetés mellett van, elvtársak!

NÓ Klujber László elvtárs.

KLUJBER LÁSZLÓ Elvtársak, a kérdésekre válaszolnunk kell, és ez nem könnyű. Nem lenne szerencsés a tényleges indokot, hogy a nemzetközi helyzet miatt halasztgatunk, kivinni a tömegek közé. Talán a vizsgálat alaposága, elvtársak. És várjuk ki a szükséges időt, de akkor aztán inkább kemény, ne pedig enyhe ítéletet hozunk.

NÓ Valkó Márton elvtárs.

VALKÓ MÁRTON Kedves elvtársak, a legrosszabb a bizonytalanság, féligazságokat mondunk, és nem nézünk az emberek szemébe. Egyetértek azzal, hogy most nem lehet ítéletet hozni. Azzal is egyetértek, hogy alkalmas időpontban súlyos ítéletet kell hozni, hogy aztán kegyelemmel enyhítsük a halálos ítéleteket. Ez az eljárás szerintem erősítené a pártot.

(Zúgás.)

NÓ Elvtársak, fél óra szünet.

18. jelenet

(Tábla: *A pártközpont folyosója. Dohányoznak, vizet isznak, kávéznak, zaj. Jön a többiek közt Valkó Márton egyedül. Mindenki őt nézi. Rágyújt. Jön Kádár, rágyújt, odalép Valkó Mártonhoz. Csönd lesz.*)

KÁDÁR Hogy vannak a Lenin Kohászati Művekben, Valkó elvtárs?

VALKÓ Köszönöm, Kádár elvtárs, jól vagyunk.

KÁDÁR Nem akarják magát megint kirúgni a munkások, Valkó elvtárs?

VALKÓ Nem vettem észre, Kádár elvtárs.

KÁDÁR Mert ugye magát október végén kirúgta a munkástanács, és maga haza is ment Diósgyőrből...

VALKÓ Hazakullogtam, igen... De aztán november közepén jöttek, hogy ne haragudjak, menjek vissza igazgatni, segítsek nekik, mert ők magukban nem boldogulnak.

KÁDÁR Igen, igen, tudok róla, visszahívták a munkások. Szóval maguknál minden rendben.

VALKÓ Nálunk minden rendben, Kádár elvtárs. Dolgozunk.

KÁDÁR Mennyit szív naponta, Valkó elvtárs?

VALKÓ Fél dobozzal, háromnegyeddal...

KÁDÁR És megáll egy doboznál?

VALKÓ Többnyire igen.

KÁDÁR Én húsznál többet nem szívok. Gondoltam rá, hogy leviszem tízre, de akkor folyton erre gondolnék, és úgy már nem lenne jó. Úgyhogy maradok a húsznál.

(Kádár továbbmegy, majd kimegy. Csönd. Valkó Márton körülnéz. A többiek elfordulnak, és csevegni kezdenek egymással.)

85

19. jelenet

(Tábla: *A Központi Bizottság ülésterme. Kádár feláll.*)

KÁDÁR Kedves elvtársak, a vitában huszonegy elvtárs szólott hozzá. Mi valamennyien szívesen zárnánk már le az ügyet. A kérdés az, hogy mikor. Mert minél jobban megy az idő, annál bonyolultabbá válik a helyzet. Már az is komplikált, hogy most tartóztatunk le embereket, mert tizenöt hónappal ezelőtt csináltak valamit. Van olyan vélekedés is, hogy se most, se később ne legyen Nagy Imre-ügy. Van ilyen vélemény, elvtársak. – A körülményeket mindig mérlegelni kell, elvtársak, és azt is tudni kell, hogy ezek az emberek a mi kezeink között vannak, ártani már nem tudnak. – A nemzetközi munkásosztály keménységet vár tőlünk, mivel nagy áldozatokat hozott értünk, persze nem azért, hogy Nagy Imrét elítéljük, hanem a szabadság ügyéért. Úgyhogy mi inkább az elnapolás mellett vagyunk, semmint hogy enyhe ítéletet hozzunk. – Valkó elvtárs felvette, hogy hozzunk halálos ítéleteket, majd utána adjunk kegyelmet. Ez azonban nem járható út, elvtársak, mert ezzel odavetnénk az Elnöki Tanácsot a közvéleménynek. Ez nem járható út. Ezt vegyék tudomásul az elvtársak.

20. jelenet

(Tábla: *A Parlamentben. 1958. április 2. Jön Hruscsov, Kádár, Erdélyi Károly.*)

HRUSCSOV Kádár elvtárs, rögtön a tárgyra térek.

(Erdélyi Károly fülbe súgva fordít mind Kádárnak, mind Hruscsovnak.)

HRUSCSOV Úgy döntöttünk, hogy a szovjet csapatokat kivonjuk Romániából és Magyarországról. Az előkészületek megtörténtek, összes csapatunk kivonását három hónapon belül be tudjuk fejezni. Mi a válasza erre, Kádár elvtárs?

(Csönd.)

HRUSCSOV Ez a csapatkivonás a Szovjetunió békés szándékait és erejét bizonyítja, a nemzetközi munkásmozgalomra jótékonyan fog hatni, és a világbékét közelebb hozza. A tudományban és a technikában megelőztük a Nyugatot, és Magyarország, amióta kivonultunk Ausztriából, nem határos NATO-országgal. Rakétáinkkal a szövetségeseinket meg tudjuk védeni. Gheorghiu-Dej már hozzájárult, hogy kivonuljunk Romániából.

(Erdélyi halkán fordít. Csönd.)

KÁDÁR Tegnap írta alá Gromiko és Révész Géza az egyezményt a szovjet csapatok ellátásáról és a költségek megosztásáról!

HRUSCSOV Majd aláírnak valami mást.

KÁDÁR Egy évet dolgoztak rajta a szovjet és a magyar szakértők!... Bonyolult számításokat végeztek...

(Erdélyi halkán fordít.)

KÁDÁR Minálunk a nép már megszokta, hogy jelen vannak a szovjet csapatok... A magyarok megszerették a szovjet katonákat!... Jól tudják, hogy a szovjet hadsereg másodszor is felszabadított minket!

(Erdélyi halkán fordít.)

KÁDÁR Nem azt kéri a magyar nép, hogy a szovjet csapatok vonuljanak ki, hanem a parasztok, az értelmiségiek egyaránt azt kérik, hogy ne hozzák vissza a nyakukra a Szovjetunióból Rákosit és a többi sztálinistát!

(Erdélyi halkán fordít.)

HRUSCSOV Sokba kerülnek nekünk ezek a hadosztályok. Másra akarjuk költeni azt a pénzt. Hiába vagyunk tudományban és technikában a világ élén, sok nálunk a szegény.

KÁDÁR Tudom, hogy sokba kerülünk a Szovjetunióknak, sőt most éppen-séggel még több hitelt szeretnénk kérni... Sokkal többet... Nekünk is az a politikánk, hogy emeljük az életszínvonalat... nem megy másképp... De a nagylelkű szovjet hitelt csak békés viszonyok között tudjuk törleszteni, akkor, ha a rendet a szovjet hadsereg jelenléte garantálja...

HRUSCSOV Mi van Nagy Imrével és a többivel?

KÁDÁR Nem indítottuk újra a pert...

HRUSCSOV Egy túlságosan súlyos ítélet nem nézne ki jól, amikor mi a békés együttélésre teszünk javaslatokat... Én most lepihenek a vacsora előtt...

KÁDÁR Pihenjen le, drága Nyikita Szergejevics, a vacsoránál találkozunk...

(Hruscsov kimegy. Csönd.)

KÁDÁR Engem november elsején este elraboltak! Én nem tudtam, hogy Münnich mit akar, amikor áthívott a belügybe!... Ott beszélt telefonon Andropovval, aki kérte, hogy mind a ketten menjünk a Bajza utcába... A szovjet

nagykövetség előtt átültettek egy másik kocsiba, München is átült, és még akkor éjjel elrepültünk Munkácsra... Onnét engem különgéppel vittek tovább, Brezsnyev volt a kísérőm, és még Moszkvában sem volt se felöltöm, se meleg zoknim, egy szál zakóban dideregtem, ott már el voltam különítve, senki se állt szóba velem másfél napig! Később kiderült, hogy már október 31-én döntött a szovjet PB a bevonulásról, csak hát ezt mivelünk nem közölték... Mi még az október 30-i szovjet PB-határozat alapján álltunk... Aztán belöktek egy terembe, ott ült az egész elnökség, és Hruscsov közölte, hogy a jugoszlávok javaslatára nekem kell vinnem az ügyeket... Tito és Mićunović ragaszkodik hozzám... München is jó lenne, de én nem voltam moszkovita, München igen, és én ültem Rákosi alatt, München nem ült, ez volt a jugoszlávok döntő érve, és Hruscsov elfogadta, pedig hangoztatta, hogy nem ismer eléggé... Ők november 3-án egyeztek meg Brioni szigetén, Hruscsov odarepült Titóhoz...

ERDÉLYI Megbeszélte Titóval?

KÁDÁR Meg... És szovjet tanácsra azért csalták Nagy Imrét a jugoszláv nagykövetségre, hogy kivonják őket a forgalomból... A jugoszláv tiltakozás az ENSZ-ben a szovjet beavatkozás ellen, az a színjáték része... Azóta is ezt játsszák... Titónak önálló arculatot kölcsönöz, és Hruscsov úgy tesz, mintha bosszantaná... De nem ezt akarom mondani, Karcsi! Tudja, hogy ki fogalmazta a Kádár-kormány első programját? Tudja, hogy ki állította össze az első Kádár-kormányt? Rákosi, Gerő és Hegedűs! Ott kushadtak a Kremlben eldugva egy másik szobában, és mielőtt én megérkeztem volna, már egytől egyig megvoltak a minisztereim, és már megvolt az első Kádár-kormány programja, a teljes szöveg! Ők fogalmazták, Rákosi, Gerő és Hegedűs! És én attól nem térhettem el!

(Csönd.)

KÁDÁR Miután vállaltam, csak akkor kaptam végre felöltőt, sapkát és meleg zoknit... Tudja, ki javasolta, hogy Nagy Imre és társai lépjenek be a Kádár-kormányba? Én! Nagy Imrét ott csücsültek a jugoszláv nagykövetségen, én pedig azt üzentem nekik, hogy társuljunk! És ki gyakorolt rám nyomást, hogy ezt az irányvonalat ejtsem? A szovjetek, a keletnémetek és a románok! És tudja, hogy miért? Mert úgy tervezték, hogy ha én mégse muzsikálok elég jól, akkor vagy Rákosit, vagy Nagy Imrét állítják a helyemre! Jobbról is egy moszkovita, balról is egy moszkovita! Érti, Karcsi?!

ERDÉLYI Értem, Kádár elvtárs...

KÁDÁR Ott tartották ellenem Nagy Imrét talonban! És Malétert is talonban tartották, és őt is énellem!... Nem csinált Maléter októberben semmit, de népszerű lett attól, hogy nem lövetett a tömegre, és ami a lényeg, szovjet partizán volt, kommunista, nem zsidó, és oroszul is tud! Azért tartóztatták le a szovjetek mindenkinél hamarabb, csak énnálam nem hamarabb, hogy biztonságba helyezték, hogy ne csináljon további hülyeséget, ne bratyizzon a néppel, hanem ő legyen a diktátor, ha úgy adódik, mert München már öreg! Érti? A többi tábornokunk pedig el van hülyülve!

ERDÉLYI Én azt hittem, hogy a szovjetek külön meg vannak sértve Maléterre, amiért ellenük fordult...

KÁDÁR Hol él maga, Karcsi? Megsértve?! A politikában?! Maléter egy tiszta ember, ezért kellene nekik! Mondja meg nekem, hol vannak nekem olyan szovjet kapcsolataim, mint Nagy Imrének?! Még magának sincsenek olyan kapcsolatai, pedig maga ott tanult náluk! Én mindenbe mindig belementem, én szolgáltam a pártot, szolgáltam a nemzetközi munkásmozgalmat, én a piszkos munkát elvégeztem, és akkor azt mondják: kivonjuk a szovjet csapatokat, téged pedig tépjenek szét a magyarok?! Tépjenek szét a fasiszták, a sztálinisták, a revizionisták, akárki?! Ezt mondta most nekem Hruscsov: jól szolgáltál, nesze a selyemzsinór!

(Csönd.)

KÁDÁR És majd megint előveszik, hogy köptem! Miért, Rákosi 25-ben, amikor letartóztatták, nem súgott be senkit?! Besúgott az mindenkit! Miért, Rajk nem működött együtt a nácikkal? Nem volt nyilas a bátyja? Ezért úszta meg! Ott van leírva a per anyagában, ez speciel igaz! Én meg ítélet-végrehajtó lettem, én lettem a hóhér, de ahogy rend lett, oda is vetnek koncnak?!

(Csönd.)

KÁDÁR Most február 5-én, hogy a Radó Zoltán doktor elkezdte tárgyalni a Nagy Imre-ügyet, rögtön szaladtak a jóakaróim a szovjetekhez, és leállították az egészet! A Radó Zoltán becsületes kommunista, ott kezdte az ügyvédeskedést Tabon, a szomszéd faluban voltam gyerek, és már bizonyított tavaly, amikor halálra ítélte a Tóth Ilonát és a társait! Eddig nyolc ellenforradalmárt ítél halálra, és akkor február 6-án közölni kellett velem, hogy nem tárgyalhatja a Nagy Imre-ügyet tovább! Kapott is egy akkora infarktust, hogy a fal adta a másikat! Egy becsületes ember! A légynek sem ártott, az igazságnak él! Ő is a pártnak adta mindenét, és akkor pofon vágják az övét!

ERDÉLYI Beszélni kell még Hruscsovval, Kádár elvtárs... Iljicsovval is érdemes beszélni... Őrá hallgat... Én beszélek Adzsubejjellel, a vejével, ismerem... El kell bűvölni Hruscsovot, fogékony a hízelgésre... Szeret elérzékenyülni, az a gyengéje, ha kegyet gyakorolhat... Nálunk tölt még nyolc napot, azalatt sok mindent el lehet érni...

(Csönd.)

ERDÉLYI Szedje össze magát, Kádár elvtárs...

KÁDÁR Mást sem teszek egész életemben.

(Kimennek.)

(Jön sietve Ságvári Ágnes.)

SÁGVÁRI ÁGNES Erdélyi elvtárs! Karcsi!

ERDÉLYI (visszajön) Mit parancsol, Ágnes?

SÁGVÁRI ÁGNES Van a Hruscsov elvtársnak szánt ajándékok között egy Medgyessy-szobor... Egy fiatal lány aktja...

ERDÉLYI Igen?

SÁGVÁRI ÁGNES Kapjon helyette mást...

ERDÉLYI Miért?

SÁGVÁRI ÁGNES Mert akt! A meztelenségre fújnak! Erkölcstelen...

ERDÉLYI Igaza van...

SÁGVÁRI ÁGNES Amúgy is túl értékes...

ERDÉLYI A szovjetek minden egyes politikai bizottsági tagnak hoztak egy-egy Volga személykocsit... Az is drága...

SÁGVÁRI ÁGNES Kicsereélhetem? Van egy felöltözött vajúárom, egy salgótarjáni fafaragó műve...

ERDÉLYI Persze, Ágnes, cserélje ki. Köszönöm.

(*Kimennek.*)

21. jelenet

(Tábla: *Börtön. Hozzák Szilágyi Józsefet.*)

SZILÁGYI JÓZSEF Én maguknak nem teszek vallomást. A maguk főnöke egy tanulatlan, sunyi, középszerű lumpen, alig dolgozott néhány hónapot, máris pártmunkás lett, azóta mások tartják el! Amikor belügyminiszter lett, rábeszélte Rajkot, akit addig hiába vertek, hogy valljon be mindent, az egész hazugságot! Azt ígérte neki, hogy életben hagyják! Naná, hogy kivégezték! Aztán a maguk főnökét kirúgták a belügyből, de még nem bántották, egy évig sunyított némán, hátha nem viszik el őt is, de elvitték. Kijött a börtönből, és tovább nyalta a seggét annak, aki lecsukatta, soha nem szólt Rákosi ellen, sunyított, visszakarta a házát a Rózsadombon, és úszómedencét ásatott ki a kertjében. Ez a lumpen, egy úszómedencét! Jó, elismerem, egyszer mégis megszólalt, hogy Nagy Imrét vegyék vissza a pártba, rajta kívül csak Mező Imre és Köböl József mérészelte ugyanezt; ne mondják, hogy elfogult vagyok! A forradalom után szóltak a maguk főnökének az értelmiségiek, akiket egész életében gyűlölt, hogy visszatetsző lesz a nép szemében a medence; legyen már végre népmű, Kádár elvtárs, kérelték; betemetette a medencét, és tyúkketrecet rakott a helyére a Rózsadombon, ahol a többi népmű lakik, hadd vigyék hírét! A forradalom alatt beválasztották Nagy Imre kabinetjébe, ott volt az üléseken, láttam, és egyetlen szót sem szólt, csak sunyított! De azért az új párt programját, ami a Nagy Imre kormány programja is volt, ő akarta bejelenteni a rádióban a saját hangján mindenáron, nehogy már lemaradjon! Reggel nyolc után felolvasta, aztán mire este a felvételt leadják, már meg is lépett! A maguk főnöke hazug ember, és hazug ember nem lehet jó kommunista. Uff-uff, dixi.

(*Kivezetik.*)

22. jelenet

(Tábla: *Belügy. Jön Rajnai és Biszku.*)

RAJNAI Azt javaslom, hogy Szilágyi Józsefet emeljék ki a csoportból. Nem perképes, csak zavarná a tárgyalást és a filmfelvételt. Ítélik el külön, végezzenek vele gyorsan.

BISZKU Ki tárgyalja?

RAJNAI A névjegyzékben van egy érdekes név. Dr. Vida Ferenc.

BISZKU Ismerem, ötödik kerületi párttitkár volt.

RAJNAI Egyidős Szilágyival, egy évben diplomáztak, együtt ültek a Csillagban, 45 után összejártak, Kádár főtitkár-helyettesége idején azonos területen dolgoztak. Nézzük meg, képes-e Vida elfogulatlanul ténykedni. Ha nem képes, a nagy perre lecseréljük, van néhány tartalékom.

BISZKU Próbáljuk ki. A vadászaton fel fogom vetni.

RAJNAI Bocsnat, Béla: inkább ne a vadászaton. Hivatali ügyeket nem kéne...

BISZKU Igazad van. Akkor hétfőn.

(*Kimennek.*)

23. jelenet

(*Biszku jobbról jön, Rajnai balról.*)

RAJNAI Megjött a kilövési engedély! Telex az MTI-ből, Hruscsov beszéde a bolgár pártkongresszuson: *(olvas)* „*A budapesti ellenforradalmi lázadás idején a jugoszláv nagykövetség a központjává vált azoknak, akik harcra keltek a magyar népi demokratikus rendszer ellen, a Nagy–Losonczy-féle kapituláns, áruló csoport menedékhelye lett.*”

BISZKU Egy évig vacakoltak, igen, nem, nemigen... Hogy álltok?

RAJNAI Ülnökök, ügyészek, bíró, védők és a tartalékok kijelölve. Az ülnökök között van egy nő, ott volt a Köztársaság téri pártházban, amikor megostromolták, a férjét megölték. A kijelölt népbírószobai tanácselnök, dr. Vida jól vizsgázott, Szilágyit halálra ítélte, úgyhogy nem kell lecserélni. A színhely a Gyorskocsi utca. A terem lefüggönyözve, berendezve. A forgatócsoport kijelölve, a próbaforgatás elvégezve.

BISZKU Ügyeljenek rá, hogy a vádlottak semmiképp se keltsenek részvé-

90

RAJNAI Már fel vannak táplálva. Az épület őrzése megoldva. A per alatt az ügyvédek is ott alszanak a Gyorskocsiban.

BISZKU Mi lesz a lapokban?

RAJNAI A következő két hét témáit Szirmai elvtárs már jóváhagyta és a főszerkesztőkkel egyeztetette.

BISZKU Csak semmi elvtelen célozgatás!

RAJNAI A sajtó munkatársaival nem lett közölve, miért kérünk a szokásosnál is vidámabb, színesebb, építő jellegű híreket és írásokat. Derű és kacagás. Sok sport, kezdődik a svédországi világbajnokság, a csoportunkból emberi számítás szerint tovább kell jutnunk. Pestre érkezik Josephine Baker, vidéki turnét is szerveztünk, tele lesznek a lapok a húsz évvel ezelőtti félmeztelen képeivel.

BISZKU Csak módjával.

RAJNAI Sok szó esik az V. magyar békekongresszusról. A következő héten jelenik meg Kádár elvtárs cikke a Népszabadságban a kommunisták és a szociáldemokraták egységéről, mint az ellenforradalom fölötti győzelem és a jövő zálogáról...

BISZKU Olvastam. Meg vagy benne említve, az egykori szocdem ma a pártot szolgálja...

RAJNAI Nem én írtam a cikket...

BISZKU Mondd csak tovább.

RAJNAI A Hazafias Népfrent elnöksége a Csepel Vas- és Fémművekbe látogat, a küldöttség tagja lesz Kodály Zoltán, aki meghatottan fog nyilatkozni az ott látottakról. Tagja lesz még Szabó Pál, a népi író, Beresztóczy Miklós

püspök, Erdey-Grúz Tibor akadémikus, meg persze Kállai, Ortutay, Szakassits... Kiss Dezső, a csepeli pártbizottság első titkára fogadja őket... A Kiadói Főigazgatóság utasítására egyes kiadók számára részlegesen feloldják a papírhány miatt elrendelt szerződési zárlatot. Százkilencvenkilenc traktoros és gépállomási dolgozó kap kormánykitüntést, amit Münnich Ferenc ad át.

BISZKU Miért nem kétszáz?

RAJNAI Nem tudom.

BISZKU Valakit le kellett kapcsolni?

RAJNAI Rákérdezhetek.

BISZKU Mindegy, hagyjuk.

RAJNAI Szergej Obrazcov bábművész a Kertész utcai Művészklubban találkozik a magyar művészeti élet képviselőivel...

BISZKU Jó.

RAJNAI Bemutatják *A salemi boszorkányok* című filmet Yves Montand-nal és Simone Signoret-val... Magyar művészek nyilatkoznak a *Szállnak a darvakról*... A Film Színház Muzsikában nagy cikk Szamojlova fényképeivel Cannes-ban Picassóval, Michèle Morgannal, Jayne Mansfielddel... Interjú Goda Gáborral, akit író létére kineveztek a Magyar Néphadsereg Színháza igazgatójának... Interjú Pécsi Sándorral... Interjú Uray Tivadarral, akit a nép imád a kispolgári Gyárfás Miklós-vígjátékban, a Népszabadság nagyon le fogja húzni... A nemzetközi divatbemutatóra tízezer embert várunk... Fock Jenő a hároméves tervről tart előadást, előtérben az életszínvonal emelése és a lakásépítési program... Az Operettben új magyar operett megy *Vök iskolája* címmel, ókori téma nyomán Farkas Ferenc, Török Rezső és Innocent Vince Ernő írta. Egy bátor tanácselnök vezetésével a férfiak felláznak a nőuralom ellen, pedig a föld tulajdonjoga a nőké... Fónay Márta, Szabó Ernő, Rátonyi Róbert, Lorán Lenke, Zentay Anna... Lesz akkora bombasiker, mint a *Bástyasétány 77*.

BISZKU Köszönöm, Sándor. Sima ügy lesz.

(*Kimennek.*)

24. jelenet

(*Park Budapest. Halda Alíz, Maléter Pálné Gyenes Judith.*)

HALDA ALÍZ Beszélőt nem kapok. Most már arra sem hivatkoznak, hogy nem vagyunk összeházasodva. A levelekre nem válaszol. Nem tudok róla semmit.

GYENES JUDITH Én sem. Próbálkoztam Münnichnél, Nógrádinál, Uszta Gyulánál, Révésznel, nem fogadtak. Jótét lelkek azt javasolták, hogy forduljak Szerényi Sándorhoz, Kádár sakkpartnerre, tegeződnek. Azt is javasolták, hogy ne forduljak Szerényi Sándorhoz, mert gonosz ember, elvből nem segít senkinek, kárörvendő természetű. Mások viszont Szerényi Sándort javasolták, mert tizenhét évet húzott le Szibériában, ebből tízet kényszermunkán, és ha valaki, ő aztán megérti... De azt is mondják, hogy Szerényi Sándor még mindig vad kommunista... Keressek összeköttetést Szerényi Sándorhoz?

HALDA ALÍZ Haraszi Marika tud egy társaságról a Fürst Sándor utcában, szemben a Goldmark Teremmel, lemezeket hallgatnak, a SZU-ból

hozzák, egységáron kapni, Mozart egy rubel, Dunajevszkij egy rubel. Most vasárnap is összejönnek, Emil Gilelsz Beethovent játszik. Azt mondják, a házigazdának vannak magas szovjet kapcsolatai Moszkvában, Haraszi Marika megkéri, hogy szóljon Moszkvában... Szerinte már csak a szovjetek tehetnek valamit...

GYENES JUDITH Egy rubel az hány forint?

HALDA ALÍZ Három.

GYENES JUDITH Mint az Olcsó Könyvtár kötetei...

(*Kimennek.*)

25. jelenet

(Tábla: *Gyorskocsi utca*. 1958. június 9–15. A terem tárgyalóteremnek be rendezve. Baloldalt a tanácselnök, a két ügyész, a jegyző és az ülnökök – egyikük nő –, háttal a közönségnek az ügyvédek. Jobbra két-két fegyőr között több sorban a vádlottak.)

DR. VIDA FERENC TANÁCSSELELNÖK A Magyar Népköztársaság Népbírósági Tanácsa az államrend elleni bűntett miatt Nagy Imre és társai ellen indított bűnügyet tárgyalja. Számba veszem a megjelenteket: Nagy Imre, Donáth Ferenc, Gimes Mikós, Tildy Zoltán, Maléter Pál, Kopácsi Sándor, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós. Nagy Imréért meghatalmazott védőként dr. Bárd Imre, Donáth Ferencért dr. Kádár Pál. Meghatalmazás – kirendelés alapján Gimes Miklósért és Maléter Pálért dr. Zalavégyvári Tibor. Tildy Zoltánért dr. Zalán Kornél, meghatalmazás alapján. Kopácsi Sándorért és Vásárhelyi Miklósért dr. Bajor László, meghatalmazás alapján. Jánosi Ferencért dr. Szilágyi István. Megállapítom, hogy ebben a bűnügyben a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. február 5-én és február 6-án tárgyalást tartott. Február 6-án pótnyomozást rendelt el.

DR. SZALAI JÓZSEF ÜGYÉSZHELYETTES Tisztelt Legfelsőbb Bíróság, a vádirat kiegészítése iránt nincs egyelőre indítványom, egyben tisztelettel kérem a tárgyalás megtartását elrendelni, és kérem tisztelettel engedélyezni a filmfelvételek eszközését.

VIDA Valakinek ellenvéleménye? Vádlottak? (*csönd*) A filmfelvételt engedélyezi a Népbírósági Tanács. A zárt tárgyalás és a közlési tilalom, amit az első tárgyaláson elrendelt a Népbírósági Tanács, továbbra is érvényben van. Kérem a filmfelvevőket idehozni.

(*Jobbról bejön a forgatócsoport két kamerával, felállítják bal szélen elöl, és forgatnak.*)

VIDA Megállapítom, hogy az 1958. február 5-én és 6-án tartott tárgyalás óta a Tanács vezetőjében személyi változás történt. Megállapítom továbbá, hogy az ügynek eredetileg tíz vádlottja volt, Király Bélával és Szilágyi Józseffel kapcsolatban az ügyet elkülönítette a bíróság.

RAUSCH LÁSZLÓ JEGYZŐ Vádolom Nagy Imre elsőrendű terheltet a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése, továbbá hazaárulás bűntettével...

NAGY IMRE Kérem, én a vizsgálat nyomán, annak eredményeképpen kerültem ide. Ott barátságosan figyelmeztettek, hogy ennél kisebb bűncse-

lekményekért is kivégeztek embereket, és a magatartásom nemcsak az én sorsomat, hanem a családomét is érinti. A tegnapi nap folyamán tudtam első ízben a védőmmel pár óra hosszat beszélni. Én az anyagot, a saját anyagomat tíz hónap óta nem láttam, noha számtalanszor kértem... A védőmnek három nap állt rendelkezésére a nyolckötetnyi saját anyagom átnézésére anélkül, hogy módja lett volna az egyéb, rám vonatkozó anyagokat is tanulmányozni... Én ezt kifogásolom.

VIDA Gyorsított eljárást indítványozott a legfőbb ügyész, előfordulhat a törvények szerint is, hogy még vádiratot sem ad, csak úgy állítja a bíróság elé.

NAGY Köszönöm a felvilágosítást. A védő úrral való beszélgetésem során jelen volt a nyomozó hatóság képviselője. Én ezt kifogásoltam. Azt mondta, hogy ennek így kell lennie. ...Az októberi–novemberi eseményeket nem az akkor hozott párthatározatok vagy kormánydöntések alapján, hanem a mai határozatok alapján bírálja el a vádirat. Tehát visszamenő hatállyal nézi azt, ami akkor történt...

VIDA Ön milyen családból származott?

NAGY Ha megengedi, elnök úr...

VIDA Inkább kérdéseket teszek fel, és azután módot adok, hogy elmondja, amit...

NAGY Szegényparaszt családból származok, Somogy megyei parasztcsaládból...

VIDA Ön tagadja azt, hogy a november 3-i kabinetülésről felvett jegyzőkönyv hiteles lenne?

NAGY Nincs jegyzőkönyv.

VIDA Hát itt van becsatolva, kérem, ön látta.

NAGY Nekem a november 3-i ülésről jegyzőkönyvet nem mutattak be.

VIDA Bocsánat, a november 2-i kabinetülésről.

NAGY A november 2-i ülésről felvett jegyzőkönyv másolatának, mert másolatról van szó, a hitelességét kétségbe vonom. Nekem még tavaly nyáron bemutattak egy jegyzőkönyvet, a kormány szervezésére, a miniszterek leváltására és a felkelőknek a kormányba való bevonására utaló részt, abban a jegyzőkönyvben kabinetülés egyáltalán nem szerepelt. Hogy került ez ide? Annak is ott kellett volna lenni, de nem volt. Ezt a jegyzőkönyvet emlékezetből állították össze, így hitelesítették.

VIDA Meg fogjuk majd vizsgálni. – Önt nem azért vonják felelősségre, mert miniszterelnök volt, hanem az a vád ön ellen, hogy egy államellenes szervezkedésnek volt a vezetője.

...

NAGY A semlegesség kinyilatkoztatása, amit nekem kellett végrehajtanom, a varsói szerződés felbontása és az ENSZ-hez fordulás, ezt le kell szögeznem, ez párt- és kabinethatározat volt. A kabinetnek november 1-ji délutáni ülése előtt az MSZMP programnyilatkozata, amelyet a párt elnöksége fogadott el, és amelyet Kádár János olvasott be a rádióba, ezekben a kérdésekben állást foglalt. – Az előzményeket illetően: amikor Mikojan júliusban magához hivatott Budapesten, több mint egy órát beszélgettem vele,

felhívtam a figyelmét a hazai állapotokra, hibáztattam azt, hogy Gerőt tették meg első titkárnak, és sorba vettem a problémákat... Kifejtettem, hogy a helyzet oda fog vezetni, hogy újra a katasztrófa felé rohanunk az országgal, amit meg kell akadályozni... Személyi változás a pártvezetésben... Kádárt javasoltam neki is, feltétlenül, aki iránt a bizalom megnyilvánul... A Szovjetunió Kommunista Pártja Elnökségéhez egy hatvanoldalas beadványt intéztem, Mező Imre elvtáron keresztül juttattam ki Moszkvába, Mikojantól tudom, hogy megkapták, mert olvasta. Szeptemberben behívtak a Politikai Bizottság ülésére, Gerő, Kádár és a többiek jelenlétében kifejtettem a nézeteimet... A veszélyt felvázoltam, az okokat ismertettem... Kádárral volt még beszélgetésem, amikor a pártba való visszavételem történt, amikor a fogalmazványt közösen készítettük el.

...

VIDA Donáth Ferenc, követelték-e önök a szovjet csapatok azonnali kivonását?

DONÁTH Mi a szovjet csapatok azonnali kivonása ellen voltunk. Az Írószövetség tagjai képviselték, és én voltam határozottan ellene. Ettől az írók is elálltak a vita során.

VIDA Követelték-e önök ellenforradalmároknak a fegyveres erők kötelékébe való beolvasztását?

DONÁTH Igen, ez is a kívánságok között volt, a Losonczy-féle előterjesztésben szerepelt...

94

VIDA Megfelel-e a valóságnak, hogy önök a jugoszláv követségen arról tárgyaltak, hogy Nyugatra szökött koalíciós pártok vezetőivel felveszik a kapcsolatot, és politikai tevékenységet fejtenek ki velük?

DONÁTH A vizsgálat során vallottam és fenntartom, hogy november 4-én hallottam, gondolom, ez Losonczy terve volt. Ilyen határozat nem történt, de a gondolatot hallottam.

...

VIDA Felhívták-e önök Nagy Imrét és Losonczyt, hogy mondjanak le a nedatálva november 4-ével az államminiszteri, illetve miniszterelnöki tisztségről? Volt ilyen?

DONÁTH Volt ilyen, kérem, emlékezetem szerint november 9-én történt.

NAGY November 5-én, én úgy emlékszem.

VIDA Ki fogalmazta meg ezt az ellenforradalomról és a reakciótól elhatárolódó levelet?

SZALAI JÓZSEF ÜGYÉSZ Ezt nem Nagy Imre fogalmazta meg.

NAGY De igen, kérem, én. Saját kezűleg.

VIDA Ezt Nagy Imre saját kezűleg fogalmazta meg, ezt az elhatárolódó nyilatkozatot?

DONÁTH Kérem, én erre pontosan már nem emlékszem vissza, magára a tényre azonban...

VIDA Na most miért vetették el?

DONÁTH Mi nem vetettük el, mi át is adtuk, de hogy ezután eljutott-e illetékesekhez, ezt nem tudom.

VIDA Nagy Imre! Ezt november 9-én skiccelte fel?

NAGY Dátum nincs rajta, sajnos, ez még nem végleges változat... ez azonban egy lemondó nyilatkozat is egyben, amely tartalmazza azt, hogy én lemondok a miniszterelnökségről, ezért meg ezért, hogy ezzel is elő akarom segíteni a konszolidációt. Ezt azonban az intézőbizottság jóformán végig sem olvasta, elutasította, úgyhogy ez így maradt.

VIDA Igen, ez egy fogalmazvány.

NAGY Ez az egy nyilatkozat volt, ezt azonban sajnos a társaim elvetették, így maradt piszkozatban...

...

VIDA Gimes Miklós! Bűnösnek érzi magát?

GIMES MIKLÓS Bűnösnek érzem magam, hogy az én tevékenységem is hozzájárult annak a politikai légkörnek és helyzetnek a kialakításához, amelyben az október 23-i eseményekre sor került, továbbá hogy november 4-e után egy illegális röplapot és az Október 23. című lapot szerkesztettem.

VIDA November 6-án honnan tudta ön, hogy a jugoszláv nagykövetségen van a Nagy Imre?

GIMES November 6-án ez már teljesen köztudomású volt. Az utcán már tudták.

VIDA Egyes bizonyítékok arról tanúskodnak, hogy születőben volt egy értelmiségi tanács, ennek a szervnek a befolyásolására létre kell hozni egy illegális szervezet, vita folyt arról, hogy a neve Szocialisták Szövetsége legyen-e, vagy Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom.

GIMES A november 13-i megbeszélésen én tettem javaslatot a legális, reprezentatív értelmiségi testület megalakítására. Legelőször a lapról beszéltünk... De egyáltalán fel sem merült a legalitás vagy az illegalitás kérdése.

VIDA Kérem! A legútszélibb hangon gyalázni az ország vezetőit, az lehet legális lap? Hát milyen hangnemben írtak maguk abban a lapban?! Ne tessék itten arról beszélni, hogy nem merült fel, hogy legális vagy illegális lap lesz! (*kiabál*) Ilyen útszéli hangon nem lehet nemcsak a kormány vezetőit, de nem lehet senkit sem így rágalmazni!

SZALAI Ön ténylegesen tapasztalta, hogy ártatlan embereket nap mint nap gyilkoltak meg az utcán.

GIMES Én ezt nem tapasztaltam.

SZALAI De hát hallott róla, ha Budapesten járt! Tett-e valamit ez ellen?

GIMES Feltételeztem, hogy a kormány szándéka ez ellen fellépni.

SZALAI De ténylegesen nem tett semmit.

NAGY Majd a vizsgálat kideríti, kérem szépen.

SZALAI Én nem szóltam önhöz, majd fogom önt is kérdezni.

...

SÜLYÁN GYÖRGY A második világháború alatt végzett partizán tevékenységet?

GIMES Igen.

SÜLYÁN Mettől meddig?

GIMES 1944 szeptemberétől 1945 januárig.

VIDA Nagy Imre! Tessék előbbre jönni. Október 24-én reggel, amikor a Rádióból Benke Valériaék megérkeztek, akkor ön megölelte Benke Valériát, és azt mondta, hogy hősök?

NAGY Tényleg?

VIDA Tényleg. A tanú azt mondta, hogy ön még október 27-én azt mondta, hogy az ellenforradalom veszélyét alábecsülik.

NAGY Az volt a véleményem, hogy ellenforradalmi veszély van.

VIDA Mégis, amikor élő embereket teherautó után kötnek lábbal, és mi-
kor már agyonkínózták, akkor felakasztják őket, amikor a legszörnyűbb
barbarizmus folyik az országban, akkor ön kijelenti, hogy a másik szocialis-
ta országtól segítséget kérni népellenes bűn?

NAGY Nem mondtam, hogy népellenes bűntett, de a beavatkozással nem
értettem egyet. Saját erőnkkel kellett volna rendet teremteni. A szovjet csa-
patok bevonása a mi belső ügyeinkbe szerintem rendkívül káros volt, és a
legsúlyosabb következményekkel járt: a tömegekben, amelyekben ott szuny-
nyad a sovinizmus, a nacionalizmus, azt lángra lobbantotta, olyan tömege-
ket, amelyek addig passzívok voltak, aktivizáltak, mert azt látták, hogy egy
idegen hatalom, a szovjet hatalom elleni harcról van szó, és nem az ellenfor-
radalmi banditák elleni harcról.

VIDA Harmincadikán Budapesten meg tudta akadályozni a Köztársaság
téri eseményeket?

NAGY Kicsoda?

VIDA A kormány.

NAGY Én nem is tudtam róla. A kormány nem foglalkozott a kérdéssel,
mert nem tudott róla, így intézkedést nem is tehetett.

VIDA Egy kormány a székvárosában túri, hogy embereket felakasszanak
a lábuknál fogva, és azt mondja, hogy nem tudtam róla...

NAGY Ezek az események a Rákosi-féle politika súlyos következményei
voltak, a mi hibánk az, hogy harcoltunk ellene, mégis bekövetkezett...

VIDA (*kiabál*) Amit önök csináltak, amit ön elismert már, az a demagóg
mód, ahogyan a Petőfi Körben az írók között, a párt hibáit demagóg módon
bírálták...

NAGY Én ilyesmit nem ismertem be!

VIDA Nem?!

NAGY Nem ismertem be.

VIDA Losonczy beszéde!

NAGY Én nem helyeseltem, amit...

VIDA Önök a Petőfi Körben mit csináltak, arról beszéljen!

NAGY Én nem csináltam! Ez végigkísér a vizsgálat és a tárgyalás során,
Nagy Imre-féle csoportról és annak tevékenységéről beszélnek. A Petőfi Kör-
ben elkövetett hibák már a következménye volt valaminek, ami az esemé-
nyeket elindította.

VIDA Én ezt nem mondanám.

BÍRÓ MIHÁLY Nekem volna egy kérdésem Nagy Imréhez. Kérem, tudta,
hogy amit ön írt, azt az anyagot átadják?

NAGY A jugoszláv vezetőket tisztellem, a partizánharcukat nagyra becsü-

löm, és nem vagyok hajlandó, hogy megismétlődjék a Rajk-pernek a gyalázatossága, amikor a per mögé a háttérbe odaállították a jugoszláv ügyet.

VIDA Kérem, tessék egyet megtanulni! Itt a tárgyalást én vezetem, és nem ön! Ami azt jelenti, hogy ha én szót adok, akkor tessék beszélni! Most rendreutasítom!

NAGY Igen, tudomásul veszem.

VIDA Azért, mert a bíróságot megsértette!

NAGY Bocsánatot kérek.

VIDA Senki itt nem hallhatott olyat, hogy itt valamilyen konstrukciót kívánna valaki is alkalmazni! Mindenütt a tényeket vizsgáljuk!

...

VIDA Maléter Pál! Megértette a vádat?

MALÉTER PÁL Megértettem.

VIDA Bűnösnek érzi magát?

MALÉTER Nem érzem magam bűnösnek.

...

LAKATOS PÉTERNÉ Tudott arról, hogy miféle emberekből tevődnek össze a Corvin köziek?

MALÉTER Többel beszéltem közülük, voltak a csepeli szabadkikötőből, a csepeli gyárból, angyalföldiek, főiskolás volt tán egy-kettő.

LAKATOS PÉTERNÉ Arról tudott, hogy a Corvin köziek között vannak huligán, büntetett előéletű, bűnöző elemek?

MALÉTER Nem tudtam róla.

LAKATOS PÉTERNÉ Miért nem szabott olyan feltételeket, hogy azokat az embereket, akik a különböző fegyveres csoportokba tartoznak, és harcoltak önök ellen, meg a rádió védői és a fontos objektumok védői ellen, hogy ezeket nem veszik fel a honvédség és a rendőrség kötelékébe?

MALÉTER Ezeket minősítette a párt és a kormány szabadságharcosoknak.

LAKATOS PÉTERNÉ És ön azokat, akik az ellenforradalmárok oldalán vagy a rádió védelmében estek el, egyformán nemzeti hősöknek tekintette?

MALÉTER Én a kormány és a párt álláspontját képviseltem. A lakatnyában is meghalt két tisztem, és súlyosan megsebesült huszonnyolc katonám. Amikor a párt és a kormány értékelését meghallottam, igaz, hogy a földhöz vágtam a puskát, de bejelentettem, hogy többet nem tüzelek. Katona vagyok, és a parancsot hajtom végre.

...

BÁRD IMRE VÉDŐ Kérem, legyen szíves mondja meg, mi volt a hadsereg összeomlásának az oka 23-án vagy október 25-én.

VIDA Nem tudom, mennyiben tartozik ez ide.

BÁRD IMRE Nagy Imre védelméhez feltétlenül hozzátartozik. Amikor egy kormány elnöke volt ugyan, de nem volt hadserege. Így nem lehet intézkedést tenni...

MALÉTER A Honvédelmi Minisztériumnak október 22-én megvolt a módja arra, hogy a távolabbi csapatokat hat óra alatt riadóztassa, minden technikai eszköz rendelkezésre állt, rádió, külön telefon. Ennek ellenére akkor,

amikor Budapesten már tudták, hogy az első tüntetés meg fog történni, akkor, ez 23-án volt, akkor nem arra utasították a magasabb parancsnokokat, hogy a csapataikat őrizzék, és a csapataikat hozzák készenlébbe, hanem utasítást adtak arra, hogy 24-én a csapataikat otthagya jöjjenek fel Budapestre. Ez volt 23-án déli 13 órakor a Hazai Jenő vezérőrnagy, politikai főcsoportfőnök eligazításán. Én akkor felszólaltam, hogy helytelennek tartom, egy tüntetés előtt álltunk, Szegeden és Pécsen már tüntetés volt, Pécsen a Szabadságharcos Szövetség és a rendőrség fegyvereit akarták a tüntetők elvenni... És mondtam, hogy nem tartom helyesnek, hogy a parancsnokokat elvigyék a csapatoktól. Azt mondták még akkor is, 23-án délben, hogy rosszul látom a helyzetet. 23-án este egyetlen telefonba került volna, hogy a budapesti rend helyreállítására előre kiszemelt VII. gépesített hadosztályt felrendeljük Budapestre, és itt meggátoljon mindennemű fegyveres atrocitást. De nem ez történt. A VII. hadosztály parancsnokának értesítése nélkül a páncélos csapatok parancsnoka beült egy gépkocsiba, leutazott Piliscsabára, és felszólította a piliscsabai ezred parancsnokát, hogy jöjjön fel Budapestre, de csak halkán, hogy ne hallják meg. Tizenhat harckocsival nehéz úgy járni, hogy azt ne lehessen meghallani.

...

VIDA Uszta Gyula! Kérem, ön 1956. október 23. és november 4. között hol tartózkodott?

USZTA Moszkvában voltam, tanulmányomat végeztem, 28-án jöttem el, Budapestre 29-én érkeztem.

98

VIDA Mikor találkozott Maléter Pállal?

USZTA Harmincadikán találkoztam vele a Kilián-laktanyában. Janza Károly honvédelmi miniszter beleegyezésével mentem el a Kilián-laktanyába, hogy felderítést végezzek.

VIDA Miért, a honvédelmi minisztérium nem tudta megmondani, hogy mi van ott?

USZTA A honvédelmi minisztérium elég nehéz helyzetben volt. Én kértem, hogy szétnézhessek. Annyit tudtam, hogy fegyveresek vannak ott, és hogy Maléter a vezetőjük. Vele ismeretségben voltam, dolgoztunk is együtt, egy csapatban harcoltunk mint partizánok, kíváncsi voltam, hogy van...

VIDA Szóval azt akarta megtudni, hogy Maléter a felkelők oldalán áll, vagy a kormány oldalán.

USZTA Igen. El is mentem, Horváth Mihály vezérőrnaggyal, akit hívtam magammal. Egy kis helyiség volt, ahol Maléter Pál ténykedett. Több telefon volt, csörgött. Kérdeztem, hogy került ő oda. „Idekerültem, azt mondja, és itt azt láttam, hogy a nép harcol, és ők felkértek engem, hogy legyek a parancsnokuk, és én ezt vállaltam. Felhívtam Janzát, megmondtam neki, hogy a parancsát nem vagyok hajlandó tovább végrehajtani, mert a nép mellé álltam.” Megkérdeztem, mit akar ő tulajdonképpen. Ő azt mondta: „Amit te. A szocializmust felépíteni.” Mondom neki, tudod-e, hogy az utcán már gyilkolnak. „Igen, azt mondja, tudom.” Én azt mondom, ezzel a módszerrel lehet szocializmust építeni? „Nem rajtam múlik, azt mondja, a rádióknak már be kellett volna mondania a megállapodásunkat, hogy az együttműködés

megkezdődik a kormányval.” Ekkor az ajtó nyílt, három ember, különböző öltözetűek beléptek, fegyverrel a nyakukban, és jelentették, hogy a feladatot végrehajtották, felszámolták a pártházban tartózkodókat, ávósokat. Maléter felállt, azt mondja, „jól van, fiúk”, és ezek mindjárt elkezdték egymást túlkiabálva jelenteni, hogy milyen nagy hőstett volt, ami végrehajtottak, mert, ahogy mondták, a pártházban ávósok voltak, és lőttek kegyetlenül, és eközben érkeztek meg a páncélosok, már azt hitték, hogy most széttapossák őket a páncélosok, de nagyon derék fiúk voltak, mellénk álltak, és az ő segítségükkel rövid idő alatt felszámoltunk mindenkit, aki bent volt.

RÉVAI TIBOR Kapott ön beosztást a honvédelmi minisztériumtól?

USZTA Nem kaptam.

RÉVAI Valamilyen feladattal bízták meg?

USZTA Nem.

RÉVAI Maléter önnél mint felső parancsnokánál jelentkezett?

USZTA Nem jelentkezett. Ő megmondta, hogy nem tartozik a hadsereg kötelékébe. A Műszaki Kisegítő Alakulat parancsnoka volt.

LAKATOS PÉTERNÉ Tudott ön arról, hogy a Corvin köz ellen egy akciót szervezett a katonai tanács?

USZTA Igen. És tudom, hogy Nagy Imre nem engedte végrehajtani.

LAKATOS PÉTERNÉ És ez hogy történt?

USZTA Ezt nem közvetlenül tudom.

MALÉTER Ön a miniszter parancsának teljesítésére való felszólítás céljából jött-e a Kilián-laktanyába?

USZTA Nem, a saját kezdeményezésem volt.

MALÉTER Uszta Gyula vallomásában vannak olyan részek, amelyek nem fedik a valóságot. Kérdésem: mikor hallott ön először a nagy-budapesti párt-ház megtámadásáról?

USZTA Amikor azt jelentették, hogy a pártházat felszámoltuk, még nem tudtam, hogy a nagy-budapesti pártházban lévő ellenállók felszámolásáról van szó. Én csak utána tudtam meg. És akkor alakult ki bennem, hogy tulajdonképpen akkor Maléter emberei hajtották végre, mert hiszen neki jelentették.

MALÉTER Rá kívánok mutatni, hogy erre az eseményre a jelenlévők közül egyedül Uszta vezérőrnagy emlékszik. – Amikor 52-ben nekem megszakadt a hadseregnél a szolgálati viszonyom, mert a Műszaki Kisegítő Alakulat parancsnoka lettem, mert kevés volt a sok behívás miatt a munkáskéz, és a hadseregnek kellett munkaerőt biztosítania, azontúl milyen viszony volt közöttünk?

USZTA Ahogy ő kivált a hadsereg kötelékéből, azután nem szolgálati viszony volt, hanem olyan tiszteknek a viszonya, akik nem haragudnak egymásra. Nem ellenszenvesek egymásnak. Igyekezett a munkáját jól végezni, becsületesen.

MALÉTER Kérem, elnök úr, én 52-ben a saját kérésemre váltam ki a hadtestből, mert nem bírtam az ottani munkát, és még egyéb okai is voltak. Úgy éreztem, hogy Uszta Gyulával majdnem baráti viszony volt közöttünk, néha találkoztunk, voltam én is fent náluk, igaz, hogy csak kétszer, de közösen

érdeklődtünk a gyerekeink iránt, találkoztunk moziban meg másutt is. Amikor hazajött a Vorosilov Akadémiáról, vagy mikor ünnepkor találkoztunk, összeöleleztünk vagy kezet fogtunk, de mindenképpen szeretettel üdvözlöttük egymást. Nem tudom, emlékszik-e erre Uszta vezérőrnagy.

VIDA Nem értem, tisztázzuk: ha arra akart volna hivatkozni, hogy a tanú elfogult önnel szemben, azt értettem volna. De hogy érzelmileg nem volt közömbös önnel szemben?! Tessék kérdezni.

MALÉTER Minden olyan állítását vagy célzását Uszta vezérőrnagynak, hogy én a nagy-budapesti pártház megtámadásáról tudtam volna, a legszigorúbban visszautasítom.

VIDA Én most rendreutasítom magát. Mert ön azt állította, hogy a tanúnak célzata volt. Tanú itt tényeket mondott el. – Szeretném leszögezni: az volt a jelentés tartalma, hogy a pártházban az ellenállókat felszámolták?

USZTA Ez volt a lényege a jelentésnek. Nem az, hogy nagy-budapesti. Mert ha azt mondják, hogy nagy-budapesti, akkor én ott mindjárt kapcsoltam volna. De amikor később megtudtam, hogy ezen a napon felszámolták a nagy-budapesti pártbizottságot, akkor vált világossá előttem, hogy ha nem is egészben, de részben a Maléternek az emberei hajtották végre, mert hisz ott jelentették előttem neki. Harckocsiról is jelentettek.

VIDA Maléter Pál, tagadja-e, ami itt tényállításként elhangzott?

MALÉTER Tagadom. Előttem a nagy-budapesti pártház felszámolásáról senki jelentést nem tett.

VIDA Lehet-e, hogy olyan formában történt, hogy a Köztársaság téren az ellenállást felszámoltuk?

MALÉTER A Köztársaság tér szót előttem november 2-án ejtette ki először Kovács vezérőrnagy, azzal, hogy Tóth ezredes ott megsebesült.

VIDA Tehát ön tagadja tovább?

MALÉTER Továbbra is fenntartom az állításomat.

VIDA Többi vádlottaknak kérdése, észrevétele nincs? A tanú kihallgatását befejezettnek nyilvánítom, távozzon, köszönöm.

...

VIDA Márkus István! Milyen kapcsolata volt Gimes Miklóssal?

MÁRKUS ISTVÁN November 6-án vagy 7-én este Gimes Miklós megjelent a lakásomon egy röpcédula stencilezett szövegével, amelyik úgy kezdődött, hogy Nagy Imre él, és nem szabad abbahagyni az október 23-án megindult küzdelmet. Elvállaltam a sokszorosítást, és el is készült néhány száz példány.

VIDA Végül sikerült kinyomtatni a röpcédulákat?

MÁRKUS Kinyomtatni nem sikerült.

VIDA De sokszorosítani sikerült.

MÁRKUS Igen. Az én lakásomon lévő Petőfi akadémiai sokszorosító géppel.

VIDA Mikor lépett még kapcsolatba Gimes Miklóssal?

MÁRKUS Gimes emlegetett egy Szabad Gondolat című lapot, a vélemények tisztázására szolgáló orgánumot, amit legálisan kell kérni, hiszen előrelátható volt, hogy a Kádár-kormány és a Nagy Imre-irányzat között megegyezés fog létrejönni, várható a konszolidáció. De amíg legális lesz,

addig is ki kell adni. Rajtam kívül kivétel nélkül az egykori Szabad Nép munkatársai voltak jelen. Kialakult egy vita, amiben Kornai János és én határozottan elleneztük a Gimes-féle tervet. Kornai aztán el is ment. A lapról annyit tudok, hogy ez az, ami Október 23. címmel egy ideig megjelent. Egy színvonalatlan, csapkodó valami volt, mint amilyeneket a falakra ragasztva lehetett akkoriban látni, egyáltalán nem tükrözte Gimes elképzeléseit.

KÁDÁR PÁL VÉDŐ Volt-e ellentét Nagy Imre és Donáth között?

MÁRKUS Inkább Losonczyval volt ellentét. Losonczy véleménye az volt, hogy Nagy Imrének nem lett volna szabad a többpártrendszer kinyilvánításáig elmennie. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy Nagy Imre sodródott az eseményekkel, helytelen intézkedésekbe ment bele, utána viszont a politikáját keresztülvinni nem tudta, nem volt hozzá elég ereje, részint a mi hibánkból is, akik összevissza befolyásoltuk, majd aztán elsodródott jobb felé, és így tovább.

...

VIDA Táncczos Gábor! Röviden tegyen vallomást arról, hogy mit tud a Nagy Imre körül kialakuló személyek csoportjának tevékenységéről.

TÁNCZOS GÁBOR Amennyiben ez egy zárt, egymással szoros összefüggésben álló csoportosulást jelentene, ennek a beltagja nem voltam.

VIDA Ön nem tud arról, hogy volt egy ilyen csoportosulás?

TÁNCZOS A Petőfi Kör, amelyiknek a vezetője voltam, azt a politikát, amit helyesen vagy helytelenül Nagy Imre nevével kapcsolunk össze, propagáltuk, és Nagy Imre személyét is népszerűsítettük. Én magam Nagy Imrével elég minimális kapcsolatban álltam. Politikai, közvetlen személyi érintkezésünk nem volt. Más személyekkel, Losonczy Gézával, Donáth Ferencsel, Vásárhelyi Miklóssal, Újhelyi Szilárddal és más személyekkel álltam kapcsolatban.

VIDA A reakció támadása érződött-e egyre inkább? Pártellenes hangulat lett-e úrrá a Petőfi Kör üléssein?

TÁNCZOS Igen. Mi ezt antisztálinizmusnak, a dogmatizmus elleni harcnak, a XX. kongresszus végrehajtásának, a Rákosi-féle vezetés hibáinak a leleplezésének neveztük. Ugyanakkor objektíve politikai jelszavakkal mögéje bújtak olyan erők, amelyek nem a hibák kijavítását viselték a szívükön, hanem a fordítottját.

VIDA Mi az oka annak, hogy egy pontra kerültek a proletárdiktatúra el-lenségeivel?

TÁNCZOS 1953 júniusa után az értelmiségi kör mély lelkiismereti válságba került... az önkorbácsolás átcsapott az ellenkező végletbe... mindenemű bajért az úgynevezett sztálinistákat, rákosistákat okoltuk... A kapitalizmussal azonban nem vállaltunk semminemű közösséget...

NAGY Mit értettek Nagy Imre politikáján?

TÁNCZOS Hát ami a Szabad Népből megjelent... Az 1953-ban megjelent kormánynyilatkozatra gondoltunk.

VIDA De 56-ról van szó. Gondoltak a szocialista tábortól való elszakadásra?

TÁNCZOS Nem, kérem.

VIDA A semlegességre?

TÁNCZOS Nem.

VIDA A varsói szerződés felmondására?

TÁNCZOS Nem.

NAGY Engem kielégít a válasza, amennyiben az 1953 júniusi politikát értették Nagy Imre politikája alatt.

VIDA Hát kérem, bocsánatot kérek, nem lehet válogatni a válaszban! Tessék a rendet betartani!

NAGY Én betartom.

VIDA A rend betartásához hozzátartozik, hogy ön engem ne utasítson rendre!

NAGY Én nem utasítom rendre.

VIDA Ennekem jogom van kérdéseket intézni a tanúhoz, és a kérdéseimre adott válasz, az a válasz! Tessék megtanulni, hogy a tanácsvezetőnek joga van a kérdést megfogalmazni úgy, ahogy helyesnek látja feltenni, önnek kérdést nem úgy van joga feltenni, hogy én gondolok valamit, és azután a kérdéseim formáihoz ragaszkodom!

NAGY Ezek szerint nekem tehát a tanúhoz közvetlenül kérdést feltennem nem lehet?

VIDA Nem csak önnek. A tárgyalás rendje az, hogy a tanácsvezetőnek tessék fel a kérdést, úgy az ügyész, mint a vádlottak. A tanácsvezető határozza meg, hogy a kérdésre választ kell-e adni, és milyen formában...

...

VIDA Fazekas György, mit tud a nemzetőrség szervezéséről?

FAZEKAS GYÖRGY Már az első napokban, 24-25-én a rendőr-főkapitányság épületében tartózkodó rendőrök száma rendkívül alacsony volt. A százat sem érte el. A kerületi kapitányságok épületét sorban ostromolták, és onnan bejöttek a rendőrök. Úgyhogy felmerült, nem tudom, kinek az agyában, a nemzetőrség egy stabil és begyakorlott testülettel együtt a rend helyreállítására.

VIDA De kinek a felfegyverzéséről volt szó?

FAZEKAS Akik a népi demokrácia szempontjából megbízhatóak, és hajlandók a fosztogatókkal és a középületeket támadókkal szemben fellépni. De csak a második héten indult meg a nemzetőrség effektív szervezése. Egyik része büntetett előéletű, börtönből kiszabadult vagy bűnözésre hajlandó emberekből állt, a másik része a Corvin közből megjelent emberek szerint javarészt munkásokból, akik a párt tagjai. Míg a kormány az első napon, szerdán statáriumot hirdetett és ellenforradalomnak hirdette, a hét végén már a forradalom mellé állt, forradalomnak minősítette.

...

NAGY Köszönöm, hogy kérdezhetek Janza Károlytól. Kérdésem: kinek a kezdeményezésére, hogyan kerültek hozzám a felkelők önnel mint honvédelmi miniszterrel az élükön?

JANZA KÁROLY A felkelők kezdeményezték ezt a beszélgetést. Ők fordultak hozzám.

NAGY Szóval a javaslatot, hogy a felkelők jöjjenek hozzám, ön tette.

JANZA Nem én tettem, ön tette az egész országnak. A rádióban. Én csak

odatelefonáltam, hogy lehet-e róla szó. Akkor kaptam a választ, hogy igen.

NAGY Mennyi ideig tartott az értekezlet?

JANZA Tarthatott egy óra hosszágig.

NAGY És milyen kérdések merültek fel? A Varsó Szerződés kérdése felvetődött?

JANZA Arról nem volt szó. A felkelők fegyverletételéről, hogy az hogyan történjen.

NAGY Az ön véleménye szerint én a párt és kormány álláspontjának megfelelő magatartást tanúsítottam a felkelőkkel szemben?

JANZA Szerintem ön akkor a párt és a kormány határozatainak megfelelő magatartást tanúsított. Csak amikor ők követelték, hogy adjuk vissza nekik a fegyvert, ön azt mondotta, hogy hallhatják, hogy a honvédelmi miniszter nem egyezik bele, és én sem egyezem bele, mondta ön.

NAGY Tud-e ön arról, hogy ezen az értekezleten Kádár János is jelen volt-e?

VIDA Miért érdekes ez?

SZALAI JÓZSEF ÜGYÉSZ Nem érdekes ez.

NAGY Nekem fontos.

VIDA Kérem szépen, nem engedem, hogy válaszoljon. Tessék a következő kérdést...

NAGY Nincs más kérdés.

VIDA Észrevétele?

NAGY Észrevételem sincsen.

...

VIDA Kérem, mikor és hogyan szerzett tudomást arról, hogy Maléter áttált a felkelőkhöz?

KOVÁCS ISTVÁN Még mielőtt a 28-i kormánynyilatkozat elhangzott volna, tehát 28-án átmentem a miniszter irodájába, ahol Hazai Jenő vezérőrnagy közölte velem, hogy Maléter Pál telefonált, hogy ő nem hajlandó a minisztérium további parancsait teljesíteni, nem hajlandó a felkelők ellen harcolni. Előbb történt, mint a tűzszünetről a kormánynyilatkozat, mert utána nem lett volna értelme a közlésnek.

VIDA Ezt követően ön beszélt Maléterrel?

KOVÁCS Ezt követően 30-án dél körül Maléter felhívott, és közölte, hogy a város területén három helyen szovjet oszlopok állnak. Délután két óráig el kellett hagyniuk a szovjet csapatoknak a város területét. Márpedig, mondta, amennyiben nem fogják elhagyni a várost, meg fogják támadni őket. 30-án a késő délutáni órákban behívtak a Minisztertanács épületébe, a Parlamentbe, ott Bognár akkori miniszter fogadott, és közölte, hogy a kormánynak az a szándéka, hogy Malétert miniszterré jelölje ki. Én ott Maléter előtt megmondtam, hogy nem értek ezzel egyet, a szovjet csapatok ezt provokációnak fogják minősíteni. Mondtam, ellenzem, hogy naponta váltsák a minisztereket. Maléter egyetértett, és nem is miniszterré, hanem miniszterhelyettesnek nevezték ki akkor. 30-án a Belügyminisztérium Budapesti Főosztályán volt egy értekezlet, hogy az akkor szabadságharcosoknak minősített ellenforradalmárok vagy felkelők hajlandóak részt venni a rend hely-

reállításában, közösen fognak járőrözni a honvédséggel és a rendőrséggel. A következő találkozásunk a Parlamentben volt, valamilyen jelentést vittem hozzá mint miniszterhelyetteshez, és amikor azt mondtam, hogy most már nagyon fontos, hogy bemenjen a minisztériumba, azt mondta, hogy neki sokkal kedvesebb a Kilián-laktanyában. De aztán 2-án délelőtt bejött, és Janzával hármásban megbeszéltük az aktuális feladatokat. Ő akkor javaslatot tett arra, hogy kik vegyenek részt a szovjet csapatokkal folytatott tárgyaláson. A javaslatot átvittük a Minisztertanács épületébe, ahol közölték, hogy ne menjek vissza a Minisztériumba, mert ott lelőnek minket. Úgyhogy 2-án este a Kilián-laktanyába mentünk aludni. Ott Maléter elmesélte, hogyan állt át. Meggyőződött róla, hogy ezek tisztességes és derék emberek, és látta, hogy a fosztogatásokat hogyan akadályozták meg. Másodikán együtt mentünk vissza a Parlamentbe. A második esti beszélgetés során Maléter elmondta, hogy kommunista, hogy hátra egy lépést nem teszünk, hogy sem gyárat, sem földet vissza nem adunk, de hogy a szovjet csapatok menjenek ki. Harmadikán délben a tanácskozáson Maléter felszólalt, és azt a követelést állította fel, hogy hét nap alatt a szovjetek bejöttek, és hét nap alatt menjenek is ki. Aztán Malinyin hadseregtábornok elmondta, hogy milyen nehézségeik vannak ahhoz, hogy a kivonást végre lehessen hajtani. Ha jól emlékszem, 16 pontot sorolt fel. Maléter több pontban nem értett egyet. A szovjet parancsnokság azt kérte, hogy ünnepélyesen búcsúztassák el az elmenő szovjet csapatokat. Maléter azt mondta, hogy csak az utolsó csapatot lehet elbúcsúztatni. A szovjetek kérték, hogy a szovjet emlékműveket állítsuk helyre a csapatok kivonulása előtt. Maléter azt mondta, hogy csak a kivonulás után fogjuk helyreállítani. Meg hogy a sérült szovjet technikát, ami a felkelők kezére került, adjuk vissza. Maléter azt mondta, hogy ezt majd csak utolsó szerelvényként adjuk vissza. De meg kell mondani, hogy hagyta magát meggyőzni, és mire fölkészültünk az esti tárgyalásra, egyetértett az összes ponttal, hogy a szovjet parancsnokság minden kérését teljesíteni kell. Ugyanis közben elhangzott a rádióban Mindszenty beszéde, és sikerült őt meggyőznünk, hogy egyáltalán nem kell siettetni a szovjet csapatok kimenését, mert ellenforradalmi veszély van. Az esti tárgyalásra Tökölre, ahol a szovjetek letartóztattak, már úgy indultunk el, hogy nem fontos nagyon sürgetni a kivonulást.

MALÉTER Én olyat, hogy egy hét, két hét alatt vonuljanak ki a szovjet csapatok, nem kértem. Én a saját nevemben december 31-re kértem a kivonulást, a szovjetek azt mondták, hogy november 7-én kezdik és január 31-re fejezik be. Ezt a tárgyalást a parlament gyorsírója rögzítette. Ami a kifogásaimat illeti, Magyarországon nem olyan volt a hangulat, hogy minden községben november 7-től virággal búcsúztassák a szovjet hadsereget. És az emlékműveket, amik bronzból és márványból vannak, képtelenség november 3-tól november 7-ig helyreállítani. Úgyhogy ilyeneket nem mondtam.

VIDA Kérem, azért itt egyet le kell szögezni, a szovjet harcosok Magyarországot felszabadították, és azoknak a harcosoknak, akik az életüket áldozták, az emlékműveit lerombolták.

MALÉTER Elnök úr, én mint partizán harcoltam a szovjetek oldalán.

VIDA Az én észrevételemre ne tegyen észrevételt!

...

VIDA Szántó Zoltán! Hol volt ön ezekben a napokban?

SZÁNTÓ A tűzszünetig az Akadémia utcában a pártközpontban, de aztán jóindulatú elvtársak azt tanácsolták, hogy a vezetőség menjen be a Parlamentbe, ott nagyobb biztonságban van. Szóval 30-tól a Parlamentben tartózkodtam, ott benn is aludtunk.

VIDA Milyen hangulat volt november 4. után a jugoszláv követségen?

SZÁNTÓ Általában óriási szovjetellenes hangulat uralkodott. Egyesek úgy látták, hogy az új Nagy Imre-kormánynak a megalakulása nincs meszsze. Szovjetellenes kifejezések a legdurvább hangnemben napirenden voltak. Még az ott lévő apró gyerekek, kisgyerekek is szovjetellenes szólásmondásokat engedtek meg maguknak, amit én nem a gyerekek kontójára írtam.

VIDA Van-e lényeges kérdés, amit el akar mondani?

SZÁNTÓ Meg kell mondanom, hogy én Nagy Imrét régóta ismerem, 1927 elején találkoztam vele igen nehéz körülmények között. Később együtt dolgoztunk a moszkvai rádiónál, Nagy Imre az én helyettesem volt, zökkenőmentesen dolgoztunk együtt. Nagy Imrét kommunistának tartottam, akinek vannak pozitív tulajdonságai. Ha valaki mondja, nem hiszem el, hogy Nagy Imre a szocializmus ügye ellen kétkulacsos politikát fejtene ki. A jugoszláv követségen győződtem meg erről, a hívei kijelentéseiből, amelyeket a jelenlétében tettek. Egyik legközelebbi embere, Jánosi Ferenc mondta, hogy azokat a nagyszabású tömegmozgalmakat, amelyek Magyarországon lejátszódtak, azokat mi szerveztük és mi vezettük. Nagy Imre ezt nem cáfolta meg.

NAGY Igen tisztelt bíróság, itt le kívánom szögezni, hogy a tanú tudja azt, mint pártmber, hogy az Elnökségnek, amelynek mind a ketten a tagjai voltunk, az elnöke nem én voltam. Tudomása van önnek arról, hogy ki is volt akkor az Elnökség elnöke?

SZÁNTÓ Ezt ön is tudja.

NAGY Hát szóval anélkül, hogy neveket említenénk, nem én voltam. A későbbiekben, a november 2-át követő időben, november 3-án már az én kötelességem, tekintettel arra, hogy az Intézőbizottság titkára vagy elnöke, nem tudom, milyen címet viselt, ugye nem volt jelen, eltűnt valahová, így rám hárult ez a feladat.

...

NAGY Az ügyész úr vádbeszédében reám a legsúlyosabb, tehát a halálbüntetés kiszabását javasolta. Többek között azzal indokolta, hogy a nemzet nem tud elfogadni olyan ítéletet, amely könyörületes lenne. Sorsomat tehát a nemzet kezébe teszem. Védőm felszólalása után az utolsó szó jogával elhangzott megjegyzéseimen túl nem kívánok élni, védelmemre semmit felhozni nem kívánok, várom az igazságos ítéletet.

...

NAGY IMRE A halálos ítéletet a magam részéről igazságtalannak tartom, elfogadni nem tudom. Egyetlen vigaszom az, hogy a magyar nép és a nemzetközi munkásosztály felment a súlyos vádak alól. Úgy érzem, eljön majd

az az idő, amikor igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben. Kegyelmet nem kérek.

GIMES MIKLÓS Kérek kegyelmet.

MALÉTER PÁL Tegnap a Népbírószági Tanács szigorú ítéletét kértem, most mégis kérek kegyelmet.

(Mind el.)

26. jelenet

(Tábla: 1958. június 17. Sötét. Rádióbemondó hangja a tízórás hírekben.)

„A bírósági eljárás peranyaga is megmutatta és bebizonyította, hogy Nagy Imre és társai korábbi revizionista, burzsoá nacionalista politikai beállítottságuknak megfelelően törvényszerűen jutottak el a burzsoázia legreakciósabb, imperialista erővel való szövetséghez, a munkáshatalom, a népi demokratikus rendszer, a dolgozó magyar nép és a szocialista haza elárulásához. A bírósági tárgyaláson a vádlottak közül Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Tildy Zoltán, Kopácsi Sándor, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós megbánást mutatva teljes egészében elismerték bűnösségüket. Nagy Imre, Szilágyi József és Maléter Pál bűnösségüket tagadták, azonban a lefolytatott eljárás során büntársaik és a tanúk terhelő vallomásai, valamint a tárgyi bizonyítékok nyomán lepleződtek, és bűncselekményeik tényeire vonatkozóan részleges beismerő vallomást tettek. A Legfelsőbb Bíróság népbírószági tanácsa, mérlegelve a bűncselekmények súlyát, a súlyosbító és enyhítő körülményeket, a lefolytatott tárgyalás alapján a vád tárgyává tett cselekményekben a vádlottakat bűnösnek mondta ki, és ezért Nagy Imrét halálra, Donáth Ferencet 12 évi börtönre, Gimes Miklóst halálra, Tildy Zoltánt 6 évi börtönre, Maléter Pált halálra, Kopácsi Sándort életfogytiglani börtönre, dr. Szilágyi Józsefet halálra, Jánosi Ferencet 8 évi börtönre, Vásárhelyi Miklóst 5 évi börtönre ítélte. Az ítélet jogerős. A halálos ítéleteket végrehajtották.”

27. jelenet

(Tábla: 1968. december 17. Dolgozószoba. Kádár, Biszku.)

BISZKU Péter Györgyöt, eredeti nevén Pikler Györgyöt, a Statisztikai Hivatal elnökét a Belügyminisztérium III. osztálya vám- és devizabűntettel gyanúsítja. Benkei miniszter elvtárs parancsára őrizetbe vették, egészségi állapota miatt a BM-kórház új C épületében tartják. Lábbilincs nincs rajta. Az egyszemélyes kórterem ajtajában egy alhadnagy és egy százados őrködik, és csak engedéllyel rendelkező személyeket engednek be.

KÁDÁR Minek ekkora fölajtás?

BISZKU Az alhadnagy a tanulóidejét tölti a végrehajtásnál. Pikler kihallgatását a kórházban Kujalek János rendőr alezredes végzi.

KÁDÁR Már hallottam ezt a nevet.

BISZKU Kujalek elvtárs kémelhárító alezredes, ő volt az a százados, aki Nagy Imrét a népbírószági tanács elé ítélethirdetésre vezette fel. Részt vett Nagy Imre és Haraszi Sándor ügyének vizsgálatában. Eredetileg szövmunkás, mostanában végzi a jogi egyetemet. Pikler, azaz Péter György

tevékenységét 1956 óta figyeljük. 56. szeptember 26-án a Petőfi Körben ő is tartott előadást, arra az egész általa vezetett statisztikai hivatalt meghívta, de kizárólag szakmai kérdésekről beszélt, nem lázított, nem állt a nagyimristák mellé, még Gerőtől is idézett valamit, a felhevült hallgatóság nem is volt vele megelegedve. Liska Tibor örök ellenzéki személy akkor úgy fogalmazott, hogy Pikler a „fontolva csoszogást választotta”. Az ellenforradalom alatt Moszkvában volt kiküldetésben, itthon a Statisztikai Hivatal forradalmi bizottsága leváltotta. Novemberben tért haza, a vezetése alatt álló intézményben elmulasztotta a tisztogatást. Akkor két fontos elvtárs kezeskedett érte: egykori osztálytársa, Friss István, valamint Hollós Ervin elvtárs, egykori cellatársa. 58. augusztus 18-án a PB-ülésen a revizionizmus gyanúja merült fel ellene. Felszólítottuk, hogy a Statisztikai Hivatalban menedékre talált horthysta, ellenforradalmi elemeket az év végéig rúgja ki, ennek tíz éve, idén december 4-ig úgy vélte, hogy megteheti, hogy nem teszi meg. Káderlapja szerint gógös, zárkózott, arisztokratikus, diktatórikus értelmiségi. Azt hiszi, védi, hogy Horthy börtönében kilenc évet húzott le, Rákosi és Vas Zoltán után a harmadik leghosszabb idő, így bármit megtehet.

KÁDÁR Nem tehet meg bármit.

BISZKU Számára a gazdasági reform kevés, olyan valódi piaci versenyt akar, amitől a szocialista rendszer a kapitalizmus szálláscsinálója lenne. December 4-én egy harmincoldalas kéziratot találtunk a lakásában, a gazdasági revizionizmusról szól. Ez a címe. 63 000 forint értékű érmét is lefoglaltak nála. Az éremgyűjteményét törvénytelenül vásárolt devizával gyarapította, márciusban 288 darab ezüst ötpengőst vett egy budapesti lakostól, akinek a letartóztatása megtörtént.

KÁDÁR Hogy hívják?

BISZKU Spitzer Miklós.

KÁDÁR Létező személy?

BISZKU A telefonkönyvben van ilyen, Dob utca 80.

KÁDÁR Ne legyen telefonja.

BISZKU Jó, akkor a címe Lenin körút 13. A valutázáson kívül felmerül a kémkedés gyanúja is, amit a gyanúsítottal nem közöltünk. A lengyel vezetést nyilvánosan többször is antiszemizmussal vádolta, amiért a lengyel zsidókat, mint ő fogalmazott, kirúgták a hazájukból. Mint tudjuk, a varsói diáklázongást szító, szocializmusellenes elemek közül a folyó évben 13 000 cionista távozott önként Lengyelországból. Piklernek az Izrael javára történő esetleges kémkedése ügyében a vizsgálat több ágon is folyamatban van. Az itthoni cionista összeesküvésre utaló jeleket Benkei elvtárral egyetértésben más személyek esetében is vizsgáljuk. Pikler az elmúlt fél évben hivatali „A 02-09” rendszámú Mercedesével a szervek előzetes értesítése és a sofőrje nélkül Genfben és Bécsben is járt. Bécsben az éremgyűjteményét gyarapította. Az elmúlt tíz évben a szolgálati útlevelel 49 esetben járt külföldön, ebből 27 esetben Nyugaton. Meg kell jegyezni, hogy Szénási Géza legfelső ügyész Benkei miniszter elvtársnál nehezményezte, hogy az állambiztonsági szervek Benkei elvtárs és az én kezdeményezésemre fogták

le az ügy gyanúsítottjait, és nem az ügyészség adta ki az utasítást, sőt az egészségről nem is tudott.

KÁDÁR Meg lehet mondani Szénási Gézának, hogy kaptam tőled jelentést, és amint az ügy olyan szakaszba ér, átadjátok az ügyészségnek. – Jól őrzik a Piklert? 44 októberében Hollós Ervinnel együtt megszökött a nyilasoktól... elfogták őket a szovjetek, de tőlük is megszöktek... sőt a jugoszláv partizánoktól is... A felesége a kislányával Szegeden bujkált valamilyen Érdiéknél a felszabadulásig... Azóta is barátok... Ezek az Érdiék nincsenek vizsgálva? Valami kereskedő.

BISZKU Nem hallottam ezt a nevet... Egy osztrák rabbi van lefogva, meg egy magyar gebines... Tereljük ideológiai síkra az ügyet?

KÁDÁR A valutázás elég lesz.

BISZKU Pikler szökésétől nem kell tartani, a vallatáskor percek is eltelenek, mire motyogva válaszolni bír a kérdésre. A tököli rabkórházba való átszállítása is felmerült.

KÁDÁR Ne szállítgassuk. A Korvin Ottóban gondosan ápolnak mindenkit. Fölöslegesen aggódunk az egészségéért.

(Biszku kimegy. Bejön Orbán László és Vályi Péter.)

KÁDÁR Orbán elvtárs, Vályi elvtárs, azért kérettlek, mert jó lenne, ha a Politikai Bizottság kérésére meglátogatnátok Péter György elvtársat. Kérlek, adjátok át a Központi Bizottság jókívánságait. Ha jól tudom, december 4-én infarktust kapott, kórházba szállították, ahol két nap múlva vizsgálat indult egy őt érintő ügyben, ezért átszállították a Korvin Ottó Kórházba, ahol gondoskodnak róla, hogy a családtagokon kívül ne zavarják. A letartóztatása napján Fock Jenő felmentette az állásából. A felesége, Pikler Emmi nagyon aggódik miatta, és kérte, hogy a párt látogassa meg.

VÁLYI PÉTER És mi az üzenet?

KÁDÁR A jókívánság. Ha valamit akar a párttal közölni, mondja el nektek. Köszönöm.

(Orbán és Vályi kimegy.)

28. jelenet

(Tábla: Egyágyas kórterem. Az ágyon félig ül Péter György. Jön Orbán László és Vályi Péter egy alhadnagy kíséretében.)

ALHADNAGY Kérem az elvtársakat, vegyék figyelembe, hogy az őrizetes magas rangú izraeli kém.

VÁLYI Köszönjük az elvtársnak a felvilágosítást. Kérem, odakint várakozzék.

ALHADNAGY Kulcsra kell zárnom az ajtót. Ha távozni kívánnak, tessék kopogni.

(Alhadnagy kimegy, bezárja az ajtót.)

VÁLYI Szervusz, Gyuri.

(Csönd.)

ORBÁN Hogy érzed magad, Gyuri?

(Csönd.)

PÉTER GYÖRGY Köszönöm...

(Csönd.)

ORBÁN Mit tehetünk érted?

(Csönd.)

PÉTER Semmit.

(Csönd.)

VÁLYI Nem te kérted, hogy látogassunk meg?

PÉTER Emmi kérte... hogy a párt árulja el, mit kíván tőlem. Az is kérte, hogy Nyers Rezső látogasson meg.

ORBÁN Erről nem tudtunk.

VÁLYI Nem tudunk róla, hogy kívánna tőled bármit is a párt.

ORBÁN Ha van valamilyen kívánságod, mi tolmácsoljuk.

PÉTER Nem tudom, hogy mivel vádolnak. Faggatnak összevissza mindenféléről... A vádemelés előtt valaki... jöjjön valaki, aki pártatlan...

(Csönd.)

VÁLYI Gyógyszereznek?

(Csönd.)

VÁLYI Volt valamilyen szembesítés?

PÉTER Hoztak ilyen-olyan alakokat...

(Csönd.)

PÉTER Ha ejtik is a... ha ejtik... a vádat...

(Csönd.)

ORBÁN Igen?

PÉTER Azt fogják... hinni...

(Csönd.)

PÉTER Hinni... előző...

VÁLYI Hogy az előző érdemeid miatt ejtik a vádat?

PÉTER Igen.

(Csönd.)

PÉTER Úgyhogy...

VÁLYI Mindegy?

PÉTER Mindegy.

(Csönd.)

ORBÁN Alszik?

VÁLYI Nem tudom.

(Várnak. Kopognak az ajtón. Kimennek.)

29. jelenet

(Tábla: **Dolgozószoba.** Jön Orbán László.)

KÁDÁR Orbán elvtárs, foglalj helyet.

ORBÁN LÁSZLÓ Kádár elvtárs, fájdalmas hírt kell közölnöm. Január 4-re virradóra Pikler Gyuri a BM-kórházban öngyilkos lett. Egy kilenc centiméteres gyümölcshámozó konyhakéssel szíven szúrta magát. Kétszer.

KÁDÁR Kérlek, nyilvánítsd részvéteket a családnak. Intézkedem róla, hogy ne zargassák őket. – Sajnálom, hogy így végezte a barátod, akivel együtt ültél a Csillagban.

ORBÁN Rég elsodort egymástól minket az élet.
(*Orbán László kimegy. Kádár kimegy.*)

30. jelenet

(Tábla: 1971. tavasz. **A pilisi erdőben.** Jön balról Erdélyi Károly és Barta Istvánné Rabinovics Nágya. Megállnak.)

ERDÉLYI Menjünk arrébb.

(*Még mennek egy kicsit. Megállnak.*)

ERDÉLYI Még egy kicsit távolabb a kocsitól.

(*Még mennek.*)

ERDÉLYI Ne haragudjon, Nágya, hogy idáig cipeltem...

BARTA NÁGYA Karcsi, mondja csak nyugodtan...

ERDÉLYI Sokat kirándultunk ide a feleségemmel és a lánnyal, amíg kicsi volt... Az Oroszlán-sziklát mindig megnéztük...

BARTA NÁGYA Bármiben segítem, ha tudom...

ERDÉLYI Kérje meg az Öreget, hogy ne sugározzanak... Ultrahang vagy infrahang vagy röntgen vagy akármilyen... Szétszakad a fejem... Öljenek meg, de ne sugározzanak!

BARTA NÁGYA Karcsi, magának orvos kéne...

ERDÉLYI Kerek egy évig kezeltek a Kremlben! Nincs jobb kórház a világon! Krónikus arcüreggyulladás, kikezeltek, mondták, hogy semmi más sem találtak... De most is szaggat a fejem!... Beleőrülök!... Biztos, hogy nem az Öreg sugározta, de próbáljon meg hatni rájuk... Kérje meg, Nágya, hogy ne sugározzanak!

110

BARTA NÁGYA Beszéljen vele maga... Szereti magát...

ERDÉLYI Kiszertetett belőlem... Mindig kell neki egy bizalmas, évekig én voltam az... szegényparaszt, szorgalmas, tehetséges, a maga erejéből... aki még tudja, milyen az igazi nyomor... ő is tudja... mezítláb a hóban... napon-ta csak egyszer enni... cselédektől kunyerálni... ő is végigélte... Csalán, kátáng, sóska, pásztortáska, papsajt, tyúkhúr... Nekünk aztán volt okunk hinni az eszmében, neki és nekem... Nem is volt nálam elvőbb kommunista... Én tényleg mindent ennek a rendszernek köszönhettem... igyekeztem meghálálni... Láttam rajtam az őszinte hitet... Tudta, hogy az milyen... Engem meg elképesztett a munkabírása... Amit ő csinált végig, azt nem lehetett hit nélkül... Mindent elmesélt... Vagy majdnem mindent... Lelkesedett Rákosiért, csodálta a páratlan memóriáját, a nyelvtudását, a műveltségét, a vibráló szellemét... Nem volt képes elhinni, hogy gazember lehet... De azóta óvatos lett... Elég egyetlen óvatlan grimasz, egyetlen megingás, és kiszeret az emberből... Nem mutatja, nem érzékelteti azonnal, de örökre kihűl... Ha nem érzi a feltétlen odaadást, megdermed... Most magát imádja úgy, ahogy egykor engem...

BARTA NÁGYA Nincs közöttünk semmi!

ERDÉLYI Persze hogy nincs, de maga mégis nő!

BARTA NÁGYA A fiaként bánt magával...

ERDÉLYI Nem a fia voltam, hanem a társalkodónője... Nem a tolmácsa, hanem a bizalmasa... A nők ezt jobban tudják csinálni... Láttam diktátorokat közelről, Nágya, és azt láttam, hogy mindegy, miben hisz, csak elvakult legyen... Ezt érzik meg az alattvalók, ezért gazsulálnak neki...

BARTA NÁGYA Gazsulálnak? Az mi?

ERDÉLYI Engedelmeskednek. – Mi történt az édesapjával, ha nem harragszik?

BARTA NÁGYA Nyolc évet kapott kémkedésért... ha tényleg kém lett volna, azonnal kivégzik... 48-ban, amikor anyámmal Magyarországra küldtek, megkérdeztük, hogy mivel két éve letelt a nyolc év, apám nem jöhet-e velünk... Nem jöhetett... de nem mondták meg, hogy hol és mikor... ők se tudták...

ERDÉLYI Dubček zokogott... Pozsonyban az Öreg is elérzékenyült... Dubček a mellére hajtotta a fejét, úgy sírt... az Öreg azt játszotta, hogy támogatja... őszintén átélte, mint egy színész... Holott rég el volt döntve, hogy bevonulunk Csehszlovákiába... Az Öreg volt az első, aki felvetette, még az elején... 56-os tapasztalat... Mindig előre értesítettük Brezsnyevet, hogyan és miről fogunk tárgyalni Dubčekkel, mit fogunk javasolni neki... Hétszer találkoztunk Dubčekkel, és hétszer mondtuk meg előre... Az Öreg már tavasszal azt javasolta, hogy végeztessen ki néhány embert, de Dubček nem vette komolyan... Álomokban élt, reménykedett, gyáva volt... Ő maga is mondta, hogy nem neki való az első titkárság, csak hát őt tolják előre... Az Öreg bezzeg dörzsölt pali, órákig képes szabadon szónokolni, és nem hibázik... mert amíg beszél, őszintén gondolja! Sem előtte, sem utána, de amíg beszél, hiszi! Gomulka politikus, Fidel Castro politikus, Kádár János politikus, Dubček nem politikus... Rákosit nem ismertem, nagy ripacs lehetett... Az Öreg képtelen volt elhinni, hogy Rákosi, az a joviális, szellemes ember hideg szívű gyilkos... Még mindig retteg tőle, hogy visszajön – most halt meg februárban, de még mindig retteg tőle... Vele álmodik... Nágya, szóljon az Öregnek az érdekemben!

BARTA NÁGYA Soha nem szoltam semmiért... Sem magunkért, se másért... Kérjen kihallgatást, Karcsi, magát biztosan fogadja.

ERDÉLYI Utálja a nyafogást... Magánzárkában éhezettették, szomjaztatták, beszélőt nem engedélyeztek, könyvet nem engedélyeztek, világítás nem volt, aludni nem hagyták, a küblit nem ürítették, állati sorban tartották, amíg össze nem törte a cella berendezését... Már 54. július 22-én megvolt a tárgyalás és a felmentő határozat, várta, hogy kiengedik, de Farkas Mihály és Piros László még bent tartotta... a felesége is csak akkor tudta meg, hogy mégis él... ő pedig még mindig azt hitte, hogy Rákosi nem tud semmiről, hogy nem az ő hibája... Nem lehet rá szenvedéssel hatni...

(Csönd.)

BARTA NÁGYA Mióta fáj a feje?

ERDÉLYI Menjünk odébb, közben bemérhettek... (Odébb mennek.) Tavaly újév után hívtuk őket... Péter György esetéről jelentett az Öreg... Podgornij hangjából éreztem, hogy már tudott a dologról. Pont egy magyar belügyi kórházból ne kapna jelentést?... Ezt a Péter Györgyöt nem ismertem, statisztikus volt, nem vett részt a politikában... A Korvin Ottóban feküdt letartóztatva, valutázás... A halála előtt két nappal krimiket kért az egyik tanítványától, egy nappal előtte tiszta inget a feleségétől... Aligha sejtette, hogy mindjárt öngyilkos lesz egy konyhakéssel... Mitől van egy őrizetesnek konyhakése, ha

még a belügyi kórház igazgató főorvosa sem látogathatja?! Elővágás... mint a kardvívásban... Drága Nyikolaj Viktorovics, mondta az Öreg Podgornijnak, maguknak nem kell izgulniuk, minket a gazdasági reform legelesebb közgazdái sem befolyásolnak... Minálunk nem lesz piac, nem lesz kapitalizmus... Bevezettük a reformot, drága Nyikolaj Viktorovics, ez igaz, sok szót vesztegetünk rá, fogunk is még vesztegetni, de a szocializmus alapjai nem változtak, és garantálom, hogy nem is fognak változni... Mi nem koholunk koncepciók pereket, mi humánusak vagyunk, nálunk a legvadabb revizionisták is belátják a hibájukat, és önként távoznak a csatatérről... Amint pedig a cionizmus felüti a fejét, levágjuk... Ez a Péter György is zsidó volt, bár ő tudta a legkevésbé... De nekünk nem kell a zsidainkat kiebrudalnunk, nem vagyunk mi lengyelek, eltávoznak azok önként... A népi kommunisták nálunk hiába buzognak, a zsidókérdéssel nem tudnak minket megfogni, a cionizmus elleni harccal nem tudják megbontani a pártegységet, mi preventíve intézzük el a dolgot... (csönd) Ne haragudjon, a maga lánykori neve Rabinovics... Ez nem jelenti azt...

BARTA NÁGYA Nem lehet, hogy az a Péter tényleg valutázott?

ERDÉLYI Sokan valutáznak, mégse halnak bele.

BARTA NÁGYA Magát túlságosan megviselte az eset. Lélekgyógyászra van szüksége, túlhajtotta magát... Szólok az Öregnek...

ERDÉLYI Hálásan köszönöm, Nágya... A feleségemnek ne említse... A lányomnak se... Nágya! Csak annyit kérjen tőle, hogy ne sugarazzanak többé... Megölhetnek, de ne sugarazzanak, mert nem bírom! Szóljon neki!

BARTA NÁGYA Szólok.

(*Kimennek.*)

31. jelenet

(*Sötét. Bemondó hangja.*)

BEMONDÓ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mély megrendüléssel és fájdalommal tudatja, hogy Erdélyi Károly elvtárs, a Központi Bizottság tagja, a KB külügyi osztályának vezetője hosszan tartó súlyos betegség után, tragikus körülmények között elhunyt. Erdélyi Károly elvtárs temetése március 24-én, szerdán délután 2 órakor lesz a Mező Imre úti temető Munkásmozgalmi Panteonjában.*

32. jelenet

(*Tábla: Új Köztemető, 301-es parcella. 1989. március vége. Bozótos, elhanyagolt rész. Fehér köpenyes szakértők ásnak, csontokat kaparnak ki a földből, koponyákat, lábszárcsontokat helyeznek egy ponyvára. Civil ruhások ácsorognak, filmriporterek forgatnak. Elöl nők, idősebbek és fiatalabbak, ülnek valamilyen sámlikon, és várnak, kezükbe temetett arccal. Különböző korú férfiak, a hozzátartozók, köztük ifjabb Jánosi Ferenc.)*

IDÓS NŐ Minek ez a cirkusz? Miért kell minket megint megalázni? Mért nem hagyják nyugodni őket most sem? Miért veszünk részt ebben a cirkuszban? Nem volt elég? Folytatni akarják?

FIATAL NŐ Jöjjön már ide az orvos, kérem szépen!

(Egy orvos odamegy az Idős nőhöz, nyugtatólag a vállára teszi a kezét.)

SZAKÉRTŐ *(egy koponyát és egy saras műfogsort hoz)* Kérem szépen, ha meg tetszenének tekinteni... Kié lehetett ez a műfogsor... Ki viselt műfogsort...

JÁNOSI FERENC Azt hiszem, az övé...

MÁSIK SZAKÉRTŐ *(hosszú lábszárcontot hoz)* Ha szíveskednének... Fel-tűnően hosszú lábszárcont... Cipő...

GYENES JUDITH 197 centi magas volt... A háborúban egy golyó a lapoc-kacsontban állt meg, az oroszok operálták ki, talán van nyoma...

SZAKÉRTŐ Akkor Maléter Pál is megvan, Gimes Miklós alá volt fektetve, ő is arccal lefelé... *(Kipipálja egy A4-es, alátétes lapon.)*

IDŐS NŐ Ebből is csak nekik lesz hasznuk!... Ugyanazok, ugyanolyanok! Lesz nagy hacacaré, dízsorsótűz, díszórség, drapéria, tülekedni fognak, hogy a koporsókat cipelhessék! Szégyen-gyalázat! Ezt a szart is velünk csináltat-ják végig, de mi miért hagyjuk? Miért?! *(Az orvos és egy fiatal nő kikíséri a színről.)*

33. jelenet

(Tábla: A Központi Bizottság ülésterme a Fehér Házban, 1989. április 2. Zárt ülés. Sokan vannak. Kádár János áll és beszél.)

KÁDÁR Mi az én felelősségem? Erre az a jó válasz, amit egy nyugati ember nem a szovjet tankok jelenlétében mondott, hogy a Dunánál túl gyors a folyás. – Én nem bánom, ha önök akármit is mondanak, mert engem nyugodtan agyonlőhet bárki... Én törvényesen nem vagyok bíróság elé állítható, mert súlyos beteg vagyok, ez dokumentálva van az orvosomnál, de az orvosi titoktartás kötelező, mindenkire kötelező, a paciensre is. – Most akkor mondják meg, hogy én mit csináljak? Nem volt nagy az én kérésem: két ember nyilatkozatot tesz, hogy lemond. Nem tették meg. Nyilatkoztak, egyetlen tőmondat, hogy nem mondanak le. Sajnos. És azután mindenféle következménye lett ennek a tőmondatnak. – Az első vád az '56-os átállásom után az volt, hogy szovjet ügynök vagyok. De én nem voltam szovjet ügynök. Azt sem tudom, hogy miért vittek szovjet területre, mi úgy hívjuk, Kárpátalja, ők úgy hívják, Kárpát-Ukrajna. Én akkor fogoly voltam! – Egyszer összebotlottam a Kodály tanár úrral, őt az egész világ tisztelte. És én olyan naiv voltam, amit ő volt szíves hangosan kimondani rólam, hogy hittem a világforradalomban. Végül csak a XXII. kongresszus idején derült ki minden, hogy mi az a személyi kultusz. A XXI. kongresszuson volt az a rettenetes pohárköszöntő, másfél órán át magyarázta a Hruscsov, hogy miért kellett ugyancsak törvénytelen eszközökkel megölni a Beriját. – Hogy miért hittem én az úgynevezett kirakatpereket imperialista mesének? Mert én először a Rákosi beszámolójából hallottam, amit a XX. kongresszus után mondott, majdnem szó szerint ugyanazt mondta, mint amit a Hruscsov mondott. De azt is mondta, hogy mi ezen már túl vagyunk. Akkor derült ki nekem a Rajk-ügyről, hogy az egy koncepció per volt. Jó, én hülye vagyok, én azt is vállalnám. De ha nevetséges leszek én, nevetséges lesz akkor mindenki! – Elvtársak! Itt szabad még használni, hogy elvtársak? Mert a Parlamentben már nem szabad.

Én a hetvenéves KMP-nek ötvenhét éve vagyok tagja. Mégsem tudtam elkerülni, hogy békebontó legyek. Mert én nem téveszttem el, hogy ki az elvtárs, és ki nem az. Most harminckét év múltán merül föl, hogy '56 ellenforradalom volt vagy népi felkelés. Én az első nyilatkozatomban a Szolnoki Lapban azt mondtam, hogy az elején békés diáktüntetés volt, fölkelés, és nem minősítettem ellenforradalomnak. 56. október 28-tól kezdődött, hogy ruhára, bőrszínre, nem tudom mire rámutatva fegyvertelen embereket pogrom alapján megöltek. Azokat előbb ölték meg, mint a Nagy Imrééket. Hogyha én harminc év távlatából nézem, akkor én mindenkit sajnálok. Köszönöm szépen. GRÓSZ KÁROLY: Köszönjük szépen, Kádár elvtárs.

(Taps.)

34. jelenet

(Tábla: *A Kádár-villa kertje a Cserje u. 21.-ben. 1989. május 11. Kádár felöltöben, kalapban egy kisbőrönddel kijön a házból, megáll. Kijön Tamáska Mária.*)

TAMÁSKA MÁRIA Hova készülsz?

(Kádár tétován áll.)

TAMÁSKA MÁRIA Ma nem megyünk sehová. Nyugdíjas vagy, be sem mehetsz a Központi Bizottságba.

KÁDÁR Ezért kell kiköltözni... Ez nem a mi házunk többé...

TAMÁSKA MÁRIA Nem vették el a házat!

KÁDÁR Szolgálati... Nem illet meg... El kell innét menni...

TAMÁSKA MÁRIA Hova menjünk? Hova akarsz menni?

ŐR Valami baj van?

TAMÁSKA MÁRIA Azt hiszi, hogy elvették a házat.

ŐR Nem vették el, Kádár elvtárs, itt tetszenek maradni...

KERTÉSZ (jön a kertből) Segíthetek?

ŐR Kádár elvtárs azt hiszi, hogy el kell innét mennie.

KÁDÁR Mindent jó állapotban adunk át. A leltár hiánytalan... Ebben a kisbőröndben csak annyi van, mint amikor börtönbe megy az ember. Ültem összesen öt és fél évet, tudom, hogy milyen...

ŐR Kádár elvtárs félreérti... Nem kell átadni a házat... (Tamáska Mária-nak) Hívjunk orvost?

TAMÁSKA MÁRIA Nem kell. – Gyere, János, visszamegyünk! Nem kell nekik a házunk!

(Csönd.)

KÁDÁR Nem kell nekik? (csönd) Igazuk van... Azt a kis időt már ki lehet várni.

(Bemennek a házba, Őr és Kertész másik oldalon el.)

35. jelenet

(Tábla: *2007. május 1. Kerepesi temető, éjjel egy után. Jön két-három kapucnis alak, nem jól látni őket. Zseblámpával pásztáznak.*)

HANG Erre lesz a sírja, mindjárt... Megvan, ez az... Óvatosan, zajtalanul... Alagutat ásunk hozzá oldalról... aztán a feszítővassal, úgy...

(A sötét alakok ténykednek. Feltörrik a sírt. Leemelik a márvány fedőlapot.)
HANG Emeljétek le a fedőlapját!
MÁSIK HANG De kurva nehéz!
HANG Márvány, hát persze! Fémkoporsó lesz alatta... A pajszer... Fent vágjátok ki, a fejnél...
MÁSIK HANG Nem annyira vastag... Világítsál ide...
(Ténykednek.)
HANG Húzzátok kifelé...
MÁSIK HANG De minek?
HANG Hogy amikor megint nagy és erős párt leszünk, legyen nekünk tehetséges vezetőnk! Vele kezdjük újra!
MÁSIK HANG Lejött a feje!
HANG Nem baj... A törzsét is...
MÁSIK HANG Leszakadtak a lábai.
HANG Nem baj, ennyiből már fel bírják támasztani... (zsákba teszik a csontokat) Kevesebb is elég lenne... Addigra megoldják... Mi pedig akkor már fegyverrel harcolunk a fasiszták ellen! Felkel az egész nép, úgy, mint 56-ban, neki már csak uralkodni kell! Ő megadta a népnek a megélhetést, ő kell a népnek, nem a kiskirályok, nem a kizsákmányolók!
MÁSIK HANG Itt egy urna!
HANG Ez a Mariska néni, a felesége.
MÁSIK HANG Ezek csak hamvak...
HANG Hozzátok ezt is... Hűséges társa volt neki... Majd a Mariska nénit is újra fogják klónozni, hogy megint ő legyen a párja...
MÁSIK HANG De hát hamuból nem lehet! Abban nincsen DNS!
HANG Fel fogják találni, hogyan! Feltámasztják a Mariska nénit, feltámad a János bácsi! Lesz még szőlő, lesz még lágú kenyér!
(A csontokkal, az urnával, az ásókkal és a fészítővasakkal kimennek.)

Életrajzi jegyzetek

Kádár János (1912–1989) politikus. Az illegális kommunista párt egyik vezetője, 1945 után budapesti párttitkár, belügyminiszter, két évet ült a Rákosi-rendszerben, kiszabadulása után a XIII. kerület párttitkára, 1956. november 6-tól az MSZMP első titkára, miniszterelnök.

Tamáaska Mária (1912–1992) Kádár János felesége 1949-től, pártmunkás, az Államvédelmi Hatóságnál magánlevelek postaellenőre, férje börtönévei alatt munkanélküli, majd az MTI személyzeti osztályvezetője, 1958-tól a Tájköztatási Hivatal osztályvezetője, az emigráns magyar sajtó megfigyelője.

Münnich Ferenc (1886–1967) jogász, katona, a Tanácsköztársaság résztvevője, emigráns a Szovjetunióban, NKVD-ezredes, a spanyol polgárháborúban a 11. nemzetközi brigád parancsnoka, a moszkvai magyar rádióadások főszerkesztője, 1946–49 között Budapest rendőrfőkapitánya, majd diplomata. 1956. október 27. és november 2. között a Nagy Imre-kormány belügyminisztere, a Kádár-kormány fegyveres erőinek minisztere, majd 1958–1961 között miniszterelnök.

Mező Imréné Varga Mária (1909–1995) 1931-ben Antwerpenben dolgozott cselédként, ott ismerkedett meg a szabósegédlevéllel rendelkező Mező Imrével (1905–1956. november 1.). Követte férjét Franciaországba, majd a spanyol polgárháborúba, ő ápolónő volt, a férje katona és politikai tiszt. A köztársaságiak leverése után Franciaországba menekültek, Mező Imre a francia partizánok között harcolt a németek ellen. 1945 után Mező Imre pártmunkásként dolgozott, kiállt Nagy Imre pártba való visszavétele mellett.

Köböl József (1909–2000) illegális ifjúkommunista, ellenálló, 1945 után pártmunkás, részt vett a munkáspártok egyesítésének előkészítésében. 1956 után a Központi Bizottság tagja, de mert 1957-ben ellenezte, hogy Nagy Imre és társai ellen pert indítsanak, felmentik. Az építésügyi miniszter helyettese, majd főosztályvezető az Országos Tervhivatalban. 1977-ben aláírta a Charta 77 nevű tiltakozást, ezért retorziók érték.

Szilágyiné Gombos Gabriella (1913–1996) varrónő, 1949–1953 között a Magyar–Szovjet Baráti Társaság XII. kerületi titkára, majd bedolgozó. 1956-ban férjével Snagovba vitték. 1958-ban, a férje kivégzése után hozták vissza Magyarországra. Szabóként dolgozott.

Szilágyi József (1917–1958) kisparaszti családból származik, apját korán elvesztette. A jogi egyetemet 1939-ben végezte el. A Márciusi Front tagja. 1945 áprilisától Budapesten a Vidéki Főkapitányság felügyelője. A belügyminisztériumban a karhatalmi osztály vezetője a Rajk-perig, majd külkereskedelmi főosztályvezető. 1955-ben Rákosiékat tömeggyilkosnak nevezte, emiatt kizárták a pártból. 1956. október 13-án ő tartotta a búcsúbeszédet a kivégzett tábornokok

újrateremtésén. A forradalom alatt Kopácsi Sándor főkapitány tanácsadója és Nagy Imre titkárságvezetője. Snagovba vitték a családjával, majd a budapesti börtönben hónapokig éhségsztrájkolt, kihallgatóival nem működött együtt. Ügyét elkülönítették a Nagy Imre-pertől, 1958. április 22-én kivégezték.

Losonczy Géza (1917–1957) református papi családból származott. Debrecenben magyar–francia szakos. A Márciusi Front tagja, Újhelyi Szilárd barátja. 1940-től a Népszava munkatársa. Felesége Haraszti Mária, Haraszti Sándor lánya. 1945 után a Szabad Nép főmunkatársa, a Központi Vezetőség tagja, 1951-ig parlamenti képviselő. 1951-ben letartóztatják, a Kádár János elleni perben 15 évre ítélik. A börtönben tébécét és gyomorvérzést kapott, depressziós lett. 1954-ben szabadult, egy évet töltött a pszichiátrián. 1955-től a Magyar Nemzet főmunkatársa. A Petőfi Körben Nagy Imre mellett szólalt fel. 1956. október 29-től november 4-ig a Magyar Nemzet főszerkesztője. Október 30. és november 4. között államminiszter. Az október 31-én alakult MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának tagja. Snagovban 1957. április 11-én tartóztatták le. A Nagy Imre-perben másodrendű vádlottnak szánták, éhségsztrájkolt, a mesterséges táplálással megölték.

Fazekas György (1913–1984) újságíró. Munkaszolgálatosként hadifogságba esett, kommunista lett. 1948-tól 1951-ig a Szabad Nép olvasószerkesztője, majd a Népszava, utána a Magyar Rádió szerkesztője. 1955-ben kizárták a pártból. A forradalom alatt Kopácsi Sándor tanácsadója, Nagy Imre referense a fegyveres erők ügyeiben. Romániában tartóztatták le, 1958 augusztusában Haraszti Sándor és társai perében tíz évre ítélték. 1961-ben szabadult.

Vásárhelyi Miklós (1917–2001) Újságíró, történész. 1939-től a KMP tagja. Részt vett a fegyveres ellenállásban. 1945 után a Szabadság, majd a Szabad Nép munkatársa. A Nagy Imre körül szerveződő pártellenzék tagja. 1956. november 1-jétől a kormány sajtófőnöke. A Nagy Imre-perben öt évre ítélték. 1960-ban szabadult, sajtótörténészként dolgozott. 1984-től a Soros Alapítvány kuratóriumának elnöke 1989-ig. Az SZDSZ alapító tagja. 1990–1994 között országgyűlési képviselő.

Vásárhelyi Miklósné Pór Edit (1928–2008) középiskolai tanár a Madách Gimnáziumban 1951–1956 között, majd 1962–1978 között a Kossuth Zsuzsa gimnáziumban. Az Új Tükör, az Ország-Világ munkatársa.

Vas Zoltán (1903–1983) a KIMSZ tagja, 1921-ben tíz évre ítélték, fogolycserével 1922-ben a Szovjetunióba került. Visszajött Magyarországra, az első Rákosi-perben hat évre ítélték, majd éhségsztrájk miatt tizenhárom és fél évet kapott. 1940-ben engedték ki a Szovjetunióba Rákossal együtt. A Komintern és a Kossuth Rádió munkatársa. 1945 februárjától Budapest közellátási kormánybiztosa. 1956. október 31-ig a Központi Vezetőség tagja. 1954-től a Nagy Imre-kormány titkárságvezetője. 1955 januártól külkereskedelmi miniszter-helyettes. Romániából 1958 végén tért haza, íróként dolgozott. 1944-ben jelent

meg *Tizenhat év fegyházban* című műve Moszkvában, amely 1945 után Magyarországon sok kiadást ért meg.

Lukács György (1885–1971) nemzetközi hírű filozófus, a Thália Társaság, a Galilei Társaság, a Vasárnapi Kör egyik alapítója. 1918-tól a kommunista párt tagja, a Tanácsköztársaság alatt politikai tisztt, közoktatási népbiztos. 1919–1929 között Bécsben élt, marxista könyvei nagy hatást váltottak ki. 1931–1933 között Németországban, 1935–1945 között a Szovjetunióban élt, 1945–1958 között Budapesten egyetemi tanár. 1956-ban fellépett a sztálinizmus ellen. Október 27. és november 4. között népművelési miniszter. Romániából 1957 áprilisában engedték haza. 1967-ben „visszazárták a pártba”, mint ő fogalmazott.

Donáth Ferenc (1913–1986) jogot végzett, a KMP tagja. 1937-ben a Márciusi Front egyik kezdeményezője. 1944-ben az illegális Békepárt vezetőségi tagja. 1945 után a földreformmal foglalkozott. 1948–1951 között Rákosi Mátyás főtitkárságának irodavezetője. 1951 februárjában a Kádár János és társai elleni perben tizenöt évre ítélték. Három és fél év magánzárka után szabadult. 1956. október 31. és november 3. között az Ideiglenes Intézőbizottság tagjaként részt vett az MSZMP szervezésében. Romániába vitték a családjával, a Nagy Imre és társai elleni perben tizenkét évre ítélték. 1960-ban szabadult. Tudományos kutatóként a mezőgazdasággal foglalkozott. 1980-ban az illegális *Bibó-émlékkönyv* egyik szerkesztője.

118

Goldberger Miklós (1904–1970) a háború előtt és alatt illegális román kommunista, a Komintern tagja. A háború után a Román Kommunista Párt propagandairódájának vezetője, a hadsereg politikai főnöke, majd a Tudományos Szocializmus Intézet vezetője. 1956 után a román Párttörténeti Intézet igazgatója.

Losonczy Gézáné Haraszi Mária (1925–2006) Haraszi Sándor lánya. 1945-ben ment férjhez. 1953-ban, amikor mind a férje, mind az apja börtönben ült, orvosi diplomát szerzett. Férje halála után egy évvel szállították vissza Romániából Magyarországra. 1964-ben férjhez ment Újhelyi Szilárdhoz. Mikrobiológusként dolgozott 1980-ig.

Haraszi Sándor (1897–1982) újságíró. Szegényparaszt családba született. 1919-ben vöröskatona. 1921-ben Jugoszláviába emigrált, kommunista lett. 1929-ben kiutasították, Budapesten baloldali folyóiratokban publikált. A Társadalmi Szemle és a Kommunista szerkesztője, háromhavi börtönre ítélték. 1944-ben a Békepárt tagja. 1945–1948 között a budapesti Szabadság c. lap szerkesztője. 1949–50-ben az Athenaeum Könyvkiadó igazgatója. 1951-ben a Kádár János és társai elleni perben halálra ítélték, 1954-ben az ítéletet életfogytiglanira változtatták, majd szabadon engedték. A Nagy Imre körül csoportosuló reformerek tagja. 1955-ben kizárták az MDP-ből. 1956 szeptemberében a Magyar Újságírók Szövetségének elnöke, október 31-től a Népszabadság

főszerkesztője. Romániába hurcolták a családjával, 1958 augusztusában hat évre ítélték. 1960-ban amnesztiát kapott. A Világirodalmi lexikon egyik szerkesztője.

Nagy Imre (1896–1958) szegényparaszti családból származott. 1915-től katoná, 1916-ban fogságba esett, Szibériába vitték. 1918-tól a bolsevikok oldalán harcolt a szovjet polgárháborúban. 1921-től Kaposvárott tisztviselő. 1927-ben rendőri felügyelet alá került. A KMP falusi osztályának vezetője. 1930–1936 között Moszkvában a Komintern agrárszakértője. 1936-ban kizárták a pártból, ugyanakkor kötelezték a szovjet állampolgárság felvételére. 1940-től a moszkvai magyar rádió szerkesztője. 1941-ben fél évig a Vörös Hadseregben szolgált, majd Tbilisziben a Kossuth Rádió főszerkesztője. 1944-től az Ideiglenes Nemzeti Kormány földművelésügyi minisztere, „a földosztó”. Fél évig belügyminiszter. 1944–1955 között országgyűlési képviselő, agrárpolitikus, 1950-től az MTA tagja, 1952-ben begyűjtési miniszter, 1953–1955 között miniszterelnök, reformpolitikus. Állásától és katedrájától megfosztották, 1955 végén kizárták a pártból, ahová 1956. október 13-án vették vissza. 1956. október 24-től miniszterelnök és a Politikai Bizottság tagja. Október 31-én az új párt, az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának tagja. November 4-én feleségével ő is a jugoszláv nagykövetségre menekült. 1957. április 14-én Romániában letartóztatták. 1958. július 16-án kivégezték.

Walter Roman (Neuländer Ernő, 1913–1983) Brünnsben végzett gépészmérnökként. A spanyol polgárháborúban a Nemzetközi Brigád tüzére, akkor vette fel a Walter Roman nevet. Kétszer sebesült, Moszkvában kezelték. Königsbergben a repülőgépgyárban dolgozott. A Komintern tagja, a moszkvai rádió román adásának vezetője. 1945-ben egy szovjetek mellett harcoló román hadtest politikai biztosa. A román hadsereg tábournoka, a hadsereg oktatásügyi és propagandafőnöke, főcsoportfőnök. 1951-től tájékoztatási miniszter. A moszkoviták egyik vezetője Ana Pauker mellett. Szembe került Gheorghiu-Dej-zsel, tisztségeiből leváltották, Sztálin haláláig volt letartóztatásban, a vádak szerint mint revizionista és jugoszláv kém. 1954-től a Politikai Könyvkiadó vezetője volt 1984-ig. 1956-ban rehabilitálták. 1956 októberének végén Budapesten tartózkodott a Román Kommunista Párt egyik vezetőjeként. Snagovban Nagy Imre csak vele volt hajlandó szóba állni. 1961-ben szembefordult a sztálinistákkal. Gheorghiu-Dej halála után a reformer Ceaușescu támogatta. 1965-től a Központi Bizottság tagja haláláig. Elítélte az 1968-as csehszlovákiai beavatkozást. A hetvenes években szembefordult Ceaușescuval és a leninizmussal. A rendszerváltás utáni román miniszterelnök, Petre Roman apja.

Szántó Zoltán (1893–1977) a KMP alapító tagja, a Tanácsköztársaságban ezredparancsnok. Bécsbe emigrált, 1926-ban hazatért, 1927-ben nyolc és fél évre ítélték. 1935-ben szabadult, Moszkvába utazott, a Komintern a magyar népfretpolitika vezetésével bízta meg, ő lett a magyar kommunisták hivatalos képviselője. 1939-től a moszkvai magyar rádió vezetője 1942-ig, a helyettese Nagy Imre volt. 1945–1947 között országgyűlési képviselő, majd Belgrádban és

Párizsban követ 1954-ig. A Nagy Imre-kormány idején a Tájékoztató Hivatal elnöke. Nagy Imre leváltása után nagykövet Varsóban. 1956 októberében a Politikai Bizottság és az Elnökség tagjaként az MDP feloszlatását és az MSZMP megalakítását kezdeményezte. Ő tanácsolta Nagy Imrénék és csoportjának, hogy november 4-én a jugoszláv nagykövetségre meneküljenek, ahol hamar szembekerült a többiekkel, különállását Romániában is hangoztatta. A Nagy Imre-perben terhelő vallomást tett a vádlottakra. 1958 szeptemberében térhetett vissza Magyarországra. 1965-ben felvették az MSZMP-be.

Tömpe István (1909–1988) 1928-tól az illegális KMP tagja. Franciaországban és Belgiumban, majd 1932–33-ban Spanyolországban dolgozott kárpitoként. 1934-ben Magyarországon töltötte le a katonaidéjét. Öccseivel, Ferencel és Andrással együtt részt vett a spanyol polgárháborúban, politikai biztos, majd egy hadosztály törzsfőnöke. 1939-ben Franciaországba menekül, a vernet-i büntetőtáborba internálják, 1940-ben Németországban dolgozik, majd hazatér, 1942-ben letartóztatják, kiengedése után illegalitásba vonul, és nyomdát szervez. 1945 után az MKP dunántúli területi titkára, Somogy megyei alispán, majd Kádár János belügyminisztersége idején a Közigazgatási Főosztály vezetője. 1950-től az erdőgazdálkodásban dolgozik. 1956-ban a forradalom alatt külföldön volt, majd az MSZMP KB tagja haláláig. München Ferenc alatt a belügyminiszter első helyettese 1957 elejéig. 1958-tól földművelődésügyi miniszterhelyettes, 1967-ig az Országgyűlés tagja. 1962-től a Magyar Rádió és Televízió elnöke, 1974-től 1983-ig az Állami Rádió és Televízió Bizottság elnöke.

Rajnai Sándor (1922–1994) szövőgyári munkás. 1945-től az MKP tagja. 1946-tól nyomozó. 1949-ben a moszkvai állambiztonsági főiskolán tanul, majd az ÁVH belső elhárításán alosztályvezető 1956-ig. Az ÁVH feloszlatása után a tököli szovjet főparancsnokságra menekül. Részt vett Maléter Pál letartóztatásában, majd Nagy Imre és társai romániai letartóztatásában, és a külön részleg vezetőjeként a perük előkészítésében. 1956–1962 között a Belügyminisztérium főcsoportfőnök-helyettese, majd a moszkvai magyar nagykövetség tanácsosa. 1964-től a Belügy III. Állambiztonsági Főcsoportjának vezetőhelyettese, 1968-tól vezérőrnagy. 1978-tól bukaresti, 1982-től moszkvai nagykövet 1989-ig. 1992-ben Izraelen át kivándorolt az Egyesült Államokba.

Biszku Béla (1921–2016) parasztcsaládban született. Szerszámlakatos, a szociáldemokraták ifjúsági tagozatában működött. 1945-től a kommunista párt XIII. kerületi bizottságában dolgozott. 1946-tól az MKP káderosztályának osztályvezető-helyettese, a munkáspártok egyesülése után a gazdasági vezetője. A Rajk-per után a Nagy-budapesti Pártbizottság káderosztályának vezetője. 1951-től a X. kerületi pártbizottság titkára. 1955-től a XIII. kerületi pártbizottság titkára. 1956. október 30-ig a kerületben tartózkodik, majd bujkál. November 4. után Kádár Jánoshoz csatlakozik, és Köböl József lemondása után a budapesti pártbizottságot szervezi. Részbe volt a sortüzek elrendelésében. 1957-től a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság tagja. 1957. február

végétől belügyminiszter, a megtorlás részese. Ő tett javaslatot Déry Tibor és Bibó István letartóztatására. Moszkvában ő egyeztette a Nagy Imre-per anyagait. Miniszterelnök-helyettes, KB-titkár, 1965-től Kádár nem hivatalos helyettese. 1978-ban mint KB-titkárt nyugdíjazták, 1980-tól a PB-ből, 1985-től a KB-ból is eltávolították. 2014-ben első fokon öt és fél évre ítélték, másodfokon az eljárást megismételték, és két évre ítélték, három évre felfüggesztve.

Jevgenyij Ivanovics Gromov (1909–1981) a moszkvai pártszervezetek másod-, majd első titkára 1941–1946 között. 1948–1954 között az SZKP Központi Bizottsága káderosztályának vezetőhelyettese, majd a pártszervekkel, a szakszervezettel és a Komszomollal foglalkozó osztályának vezetője. 1957 és 1959 között budapesti szovjet nagykövet.

Varró György (1922–2003) segédmunkás, 1945 után géplakatos, majd technikumot végzett. Az SZDP, majd az egyesülést követően az MKP tagja. 1956 novemberében belépett az MSZMP-be. 1957-től a KB póttagja 1966-ig. Külkereskedelemmel foglalkozott.

Dabronaki Gyula (1916–1984) pék, az SZDP tagja 1940-től. A pártegyesülés után az MKP Központi Vezetőségének tagja. Jogi doktorátust szerzett, az élelmiszeriparban dolgozott. 1957-től az MSZMP KB tagja. Élelmiszeripari miniszterhelyettes, a Központi Ellenőrző Bizottság elnökhelyettese, 1967–1977 között elnöke, a gazdasági reform ellenzője.

121

Révész Géza (1902–1977) ezüstkovács. A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadsereg tagja. Emigrált, hazatért, 1921-ben tíz évre ítélték, egy év után fogolycserével kiengedték a Szovjetunióba. Műgyemet végzett, mérnök-katonára lett, majd a kijevei partizániskola vezetője. 1945 után az MKP Karhatalmi Osztályának vezetője, majd varsói nagykövet. 1948-tól a Néphadsereg főfelügyelője. 1950-től a katonai elhárítás vezetője, adatokat gyűjtött a tábornokok peréhez, amelyben ülnök volt. 1955–1957 között a Tervhivatal katonai elnökhelyettese. 1957–1960 között vezéreztetett, honvédelmi miniszter. Az MSZMP KB tagja. 1960–1963 között moszkvai nagykövet.

Kiss Dezső (1920–1988) szerszámlakatos. 1945-től MKP-tag. Nyomozó, majd a Weiss Manfréd Művekben lakatos, 1948-tól alapszervi titkár, majd szervezőtitkár, 1951-től a Rakási Mátyás Művek párttitkárságának első titkára. 1954-től az MDP budapesti párttitkárságának osztályvezető-helyettese. 1956-ban a csepeli pártbizottság első titkára. 1957-től az MSZMP KB tagja, a Csepel Vas- és Fémművek pártbizottságának első titkára. 1959-től az MSZP Budapesti Bizottságának titkára, 1961-ben fél évig első titkára. 1964-től közlekedés- és postaügyi miniszterhelyettes. 1958–1967 között országgyűlési képviselő. 1980-tól a Magyar Autóklub elnöke.

Klujber László (1927–2000) csillás, vājár. 1949-től az MDP tagja. Háromszoros sztahanovista. 1952-től a pusztavámi szénbányák párttitkára. 1957 és

1971 között országgyűlési képviselő. 1956 szeptemberétől az MDP, majd 1957-től 1976-ig az MSZMP móri elnöke. A KB póttagja 1957–1962 között.

Valkó Márton (1911–1996) vasesztergályos. 1930–1936 között Franciaországban dolgozott a szakmájában. A francia Kommunista Párt tagja. 1937-től Csepelen dolgozott, a Demény Pál vezette kommunista párt tagja 1944-ig. A második világháborúban a jászberényi harcokszíznél harcolt. 1945-ben belépett az MKP-ba. 1946-tól a Nehézipari Központ racionalizálási osztályának helyettes vezetője. 1947-től az ózdi vasmű vezetője, amelyből az Ózdi Kohászati Művek lett, ő pedig a vezérigazgatója. 1949-ben Bíró Ferencsel, Rákosi egyik öccsével megosztva Kossuth-díjat kapott. 1950-től a csepeli Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek vezérigazgató-helyettese. 1951-ben a metróberuházás vezetője. 1951-ben a Vörösakadémián üzemmérnöki diplomát szerzett. 1953 és 1964 között a diósgyőri Lenin Kohászati Művek vezérigazgatója. 1954-től az MDP, 1957-től az MSZMP KB póttagja, 1962–1966 között tagja. 1964–1968 között párizsi nagykövet. 1968–1974 között a KÉV Metró vezérigazgatója.

Nyikita Szergejevics Hruscsov (1894–1971) 1953–1964 között a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára, 1958–1964 között miniszterelnök.

122

Erdélyi Károly (1928–1971) szegényparaszti származású, 1946–48 között a budapesti tanítóképzőbe jár. 1948–1953 között a leningrádi pedagógiai főiskolára jár pszichológia–logika szakra. 1953-tól a Külügyminisztériumban dolgozik, 1956-ban moszkvai követségi tanácsos. Október végén tér haza, a kormány, majd az MSZMP apparátusában dolgozik. Kádár János személyi tolmácsa 1956. november 4-től. 1962-től külügyminiszter-helyettes. 1965-től az MSZMP KB tagja. 1970-től az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője. Egy évig kezelték ismeretlen eredetű fejfőrcsei miatt a Szovjetunióban. 1971-ben öngyilkos lett.

Ságvári Ágnes (1928–2000) történész. Ságvári Endre húga. Gyors- és gépíróként az Államvédelmi Hatóság, majd az MDP, majd az MSZMP apparátusában dolgozott. 1960-tól a Párttörténeti Intézet munkatársa. 1970-től a Fővárosi Levéltár igazgatója. Az ELTE XX. századi Összehasonlító Történelem tanszékének vezetője 1988-ig. Emlékirata: *Mert nem hallgathatók. Egy jó házból való pártmunkás emlékei* (1989).

Maléter Pálné Gyenes Judith (1932–2019) apját, aki jogász volt és a Parasztpárt alapító tagja, 1956 után hat évre ítélték, 1960-ban szabadult. Gyenes Judith mezőgazdasági középiskolában érettségizett. 1954-ben ment feleségül Maléter Pálhoz. 1955-ben vették fel az Agrártudományi Egyetemre, amelyet nem végezhetett el. 1956 után csak alkalmi segédmunkákat végezhetett. 1985-től az Orvostörténeti Könyvtárban könyvtárosként, a 90-es évektől az 56-os Intézetben dolgozott. A Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja.

Halda Alíz (1928–2008) a Színművészeti Főiskola hallgatója 1946–1949 között. 1947-től az MKP tagja. A Nemzeti Színház könyvtárosa, a Magyar Rádió szerkesztője. Első férjétől, Fekete Sándortól 1952-ben vált el. 1956-ban Gimes Miklós élettársa. 1957-től évekig nem kapott állást. 1962–1983 között kollégiumigazgató. 1988–1990 között a Történelmi Igazságtétel Bizottság vezetőségi tagja. 1991–1998 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

Vida Ferenc (1911–1990) Szegeden végzett jogot. Cionistaként Tel-Avivban lett kommunista 1934-ben. 1935-ben visszatért Magyarországra. 1942-ben a Schönherz-perben életfogytiglanra ítélték. Koncentrációs táborba hurcolták, 1945-ben lett az MDP V. kerületi pártbizottságának titkára. 1946–1949 között a Belügyminisztérium tanácsosa. 1949-től az Állami Ellenőrzési Központban osztályvezető. 1951-től az Igazságügyi Minisztériumban, 1953-tól 1972-ig a Legfelsőbb Bíróságon dolgozik. 1956 után első és másodfokon összesen 21 halálos ítéletet hozott.

Szalai József (1908–1969) 1937-ben lett jogi doktor. 1940–1945 között az Athenaeum Nyomda osztályvezetője. 1945-ben népbíró. 1947-től koncepciók perekben népügyész. 1948-tól vidéki városokban, majd Budapesten államügyész. 1955-ben letartóztatják azzal a váddal, hogy az Athenaeum Nyomdában kém és besúgó volt, majd a nyomozás leáll, és kinevezik a legfelsőbb ügyész helyettesévé. 1958-ban a Nagy Imre-per, majd a Bibó István-, Göncz Árpád- és Regéczy Nagy László-per ügyésze. 1963–1968 között a Legfelsőbb Bíróság elnöke.

Gimes Miklós (1917–1958) újságíró. 1945-től a Szabad Népnél dolgozott. Kommunista hitében 1952-ben a Slansky-per miatt rendült meg. 1954-ben külföldi tudósító, közben a Magyar Nemzethez helyezték át. 1955-ben Rajk László rehabilitálását követelte, ezért kizárták az MDP-ből. 1956. október 23-tól Nagy Imre körének tagja. Alapító tagja a Magyar Szabadság c. lapnak. November 4. után sztrájkokat szervezett a Kádár-kormány ellen. December 5-én tartóztatták le. Hatéves fiát és feleségét még előzőleg külföldre küldte. A Nagy Imre-perben halálra ítélték, kivégezték. Édesanyja, Hajdú Lili a magyar pszichoanalízis egyik megalapítója, az 50-es évek elején a Lipótmezei Elmegyógyintézet igazgatója, akit 1956 után megfosztottak állásától. Hiába folyamodott útlevélért, hogy a lányához utazhasson Svájcba. 1960-ban öngyilkos lett.

Sulyán György (? – ?) a Nagy Imre-per népbírája.

Bíró Mihály (? – ?) cipész, 1957-től a Népbírószági Tanács tagja. A Nagy Imre-per népbírája.

Maléter Pál (1917–1958) orvosi tanulmányokat folytatott Prágában és Budapesten, 1940-től a Ludovika Akadémia tagja. 1944 májusában megsebesült és szovjet fogságba esett. 1945-ben a debreceni ideiglenes kormány őrségének parancsnoka. Belép az MKP-ba. 1956-ban ezredes. Október végén a Kilián-

laktanya felkelői ellen küldik, akikhez átáll. November 1-jén honvédelmi miniszterhelyettes, november 2-án honvédelmi miniszter, vezérőrnaggyá léptetik elő. November 3-án a magyar küldöttséget vezeti a tököli tárgyaláson, ahol a szovjetek letartóztatják, és január végén átadják a magyar hatóságnak. A Nagy Imre-perben halálra ítélik, 1958. június 16-án kivégzik.

Lakatos Péterné (? – ?) az ötvenes években a budapesti Pártoktatás Háza vezetője. 1956. október 30-án a Nagy-budapesti Pártbizottságon tartózkodott férjével, a pártfőiskola tanárával együtt, akit megöltek. 1957-től a Népbíró-sági Tanács tagja. A Budapesti Pártbizottság függetlenített agitációs és propaganda-előadója, 1958 elején, még a Nagy Imre-per előtt a Magyar Szabadság Érdemrend bronz fokozatát kapta. 1970-ben mint a Fővárosi Tanács VB szervezési ügyiratkezelője a Munka Érdemrend bronz fokozatát kapta.

Bárd Imre (1884–1958) ügyvéd. 1902-ben kapcsolódott be a munkásmozgalomba. Szabó Ervin és Landler Jenő tanítványa. 1908–1909-ben az SZDP megbízásából az USA-ban a Magyar Szocialista Párt vezetője, és a párt magyar nyelvű lapjának, az Előrének a szerkesztője. Hazatérve 1910–18 között Budapesten ügyvéd. A Tanácsköztársaság idején a külügyi népbiztosságon teljesített szolgálatot. A Horthy-korszakban perbe fogott kommunistákat védett. Elsőként fordította le Gorkij *Az anya* című regényét. 1945-től a Magyar Jogász Szövetség vezetőségi tagja.

124

Uszta Gyula (1914–1995) erdész, katonatiszt. 1944-ben partizáncsoport vezetője, 1947–48-ban Zemplén megyei főispán, 1952-től vezérőrnagy. 1954-ben a Szovjetunióban tanul a vezérkari akadémián. 1956 után a budapesti karhatalom megszervezője, a Néphadsereg Katonatanácsának elnöke. 1956–1962 között a honvédelmi miniszter első helyettese, altábornagy. Az MSZMP KB tagja 1956–1966-ig, az Elnöki Tanács tagja 1955–1985 között. A Magyar Partizánszövetség elnöke 1969–1982-ig.

Tánczos Gábor (1928–1979) tanár, politikus. A német koncentrációs lágerből hazatérve Baján belépett az MKP-ba, a diákszövetségekben tevékenykedett. 1953-ban filozófia szakot végzett. A Petőfi Kör titkára 1955–56-ban. Nagy Imre körével Romániába hurcolják. 1958-ban tizenöt évre ítélik, 1962-ben amnesztiát kap. Tanár, szociológus. A Charta 77 aláírója. Öngyilkos lett.

Janza Károly (1914–2001) esztergályos. 1949-től tábornok. 1951–1956 között a honvédelmi miniszter helyettese, 1956. november 26-tól rövid ideig honvédelmi miniszter. Megtiltotta, hogy a magyar csapatok ellenálljanak a szovjet invázióknak. Nyugdíjazták, majd 1958-ban megfosztották rendfokozatától, amelyet 1990-ben kapott vissza.

Kovács István (? – ?) vezérőrnagy, 1956 október–novemberében vezérkari főnök. Ő dolgozta ki a Corvin köziek elleni támadást, amelyre nem került sor. Maléter Pállal tartóztatták le Tökölön a szovjetek, majd szabadon engedték.

Orbán László (1912 –1978) jogi diplomát szerzett. A MSZDP tagja. Rotatívvezető a Népszavánál. 1938-tól az illegális KMP tagja, 1942-től a budapesti bizottság titkára, 1943-tól a Békepárt KB titkára. 1945-től az MKP KV Propaganda Osztály munkatársa, majd osztályvezetője, 1945-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. 1946-tól az MKP, majd az MDP KB tagja 1956-ig. 1955–56-ban oktatási miniszterhelyettes. 1956. október 6-án a Rajk-temetésen beszédet mondott. 1956. november végétől az MSZMP (I)KB agitációs és propagandaosztályának helyettes vezetője. 1957-től a KB tagja. 1958-tól országgyűlési képviselő, 1967-től művelődésügyi miniszterhelyettes. 1974–1976 között kulturális miniszter.

Vályi Péter (1919–1973) vegyészmérnök. 1945-től kommunista párttag. 1953-ban a Chinoin vezérigazgatója, 1951–1956 között az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, majd 1967-ig első elnökhelyettese. 1967-től pénzügyminiszter. 1971-től miniszterelnök-helyettes. A gazdasági reformok egyik vezetője. A Lenin Kohászati Művek martin-acélművében gyárlátogatáskor az izzó acélba esett, és meghalt. A vele együtt megégő vezérigazgató, Énekes Sándor életben maradt.

Péter György (Pikler György, 1903–1969) közgazdász. Fiatalon lett illegális kommunista, 1936-ban tizenöt évre ítélték, kilenc évig volt börtönben, a halálmenetből megszökött. 1945-től Szegeden alpolgármester, majd az OTI elnöke, 1948-tól a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, 1950-től egyetemi tanár. A reformisták talán legjelentősebb elméleti szakembere. 1968 decemberében letartóztatták, kórházban tartották fogva, állítólag öngyilkos lett. Felesége Pikler Emmi, a híres gyerekorvos (1902–1984).

Barta Istvánné Rabinovics Nágya (1926–2015) Kádár János tolmácsa 1960-tól, a Kádár-titkárság tagja. Nagyszülei Odesszából menekültek Magyarországra, apja kommunista párttag lett, majd a Szovjetunióba utazott családjával, ahol 1938-ban letartóztatták és kivégezték. Özvegye és lánya 1948-ban került Budapestre.

Grósz Károly (1930–1996) 1945-től az MKP tagja. 1954-től a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei pártbizottság agitprop osztályának vezetője. 1956. november 4-től megyei párttitkár. 1961-től az MSZMP KB Agitprop Osztályának munkatársa, a Magyar Rádió és Televízió párttitkára. 1968-tól a KB Agitprop Osztály vezetőhelyettese, 1974-től vezetője. 1979-től BAZ megye első titkára, 1980-tól KB-tag. 1984–1987 között a Budapesti Pártbizottság első titkára. 1985-től a PB tagja. 1987-től miniszterelnök. 1988-ban Kádár János leváltása után az MSZMP főtitkára. 1988-ban lemondott miniszterelnöki posztjáról. 1989-ben az újonnan alakult MSZP-be nem lépett be. Az MSZMP KB-tagságról 1990-ben lemondott.

Nagy Imre emlékezete a rendszerváltásban

126

Közhely, de innen kell indulnunk, s ha innen indulunk, ki kell újra mondanunk: a három évtizeddel ezelőtti temetés, Nagy Imre és mártírtársai temetése a politikai rendszerváltás szimbolikus kulcsmozzanata volt. Fordulópont, amely mindenki számára tudatosította: innen már nem lehet visszafordulni. Az, hogy a temetés egyáltalán megtörténhetett, megmutatta a változás mélységét és a folyamat sokkoló gyorsaságát, és ez tette irreverzibilissé ettől a ponttól a rendszerváltás folyamatát. De hogy pontosan miben is rejtett ez a változás, annak megválaszolásához vissza kell mennünk a Kádár-korszak születéséhez.

A Kádár János vezette Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1956. december eleji értékelése az egy hónappal korábban történekről természetesen egy, az akkor – és a Kádár-korszakban mindvégig – egyetlen politikai párt *politikai* értékelése volt. A hatalom akkori gyengeségéből fakadt az események kétszakaszos megítélése: (1) „demokratikus tömegmozgalom” és „fegyveres felkelés” rejtőzködő ellenforradalommal, majd (2) „nyílt ellenforradalom”. Az ekkor még „októberi események”-nek vagy „októberi sajnálatos események”-nek, majd hamarosan „ellenforradalom”-nak nevezett tizenkét nap „négy alapvető okának” második pontja az első Kádár kori összefoglaló a Nagy Im-

re-csoportról. Ezzel kezdődik Nagy Imre és társai „hivatalos” Kádár kori emlékezete. Eszerint „az októberi események keletkezésében és azok tragikus fordulatában” is „súlyos szerepet játszott” a pártellenzék e csoportja. A kezdeti kétszakaszos értékelés még egy elismerő mondatot is megengedett: a csoport „tevékenysége pozitívnak tekinthető mindaddig, amíg harcuk – az egész pártellenzékkel együtt – a Rákosi–Gerő-klikk politikája ellen irányult”. (A későbbi évtizedekben azután ezt a mondatot mindig kihagyták a „négy alapvető ok” idézésekor.) Ezt követően azonban csak tendenciózus torzításokat tartalmaz az értékelés: a csoport tagjai 1956 tavaszától a kritikát „a párton kívülre, az utcára vitték ki, amelybe a reakciós elemek is bekapcsolódtak”. Így a kritika „eltorzult”, a párt „tekintélyét rombolta”, „a magyar népi demokratikus rend pozícióit és alapjait támadta”. A csoport „a hibák kijavításához pozitív programot nem adott [...]. Felbátorította a reakció erőit, és jelentős mértékben hozzájárult az ellenforradalom ki-robbantásához.”¹

Az MSZMP hatalmának megerősödése és a Nagy Imre-per előkészítése során, 1957-ben szakított a párt a kétszakaszos modellel, vagyis az

¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962. Sajtó alá rendezte Vass Henrik, Ságvári Ágnes. Budapest, 1979, Kossuth, 13–17. p.

„októberi események”-et ettől kezdve úgy minősítette, hogy az az első pillanattól „ellenforradalom” volt. Továbbá ugyanekkor egészült ki a fenti hazug konstrukció a Nagy Imre-csoport – és más, külső és belső ügyvezetett „ellenforradalmi” erők – „ellenforradalmi összeesküvésével” és a kommunista Nagy Imre „tudatos árulásával”. Ezt a hivatalos kánont rögzítette aztán a Nagy Imre és társai ellen titokban lefolytatott perről beszámoló, „A halálos ítéleteket végrehajtották” zárómondatú igazságügy-minisztériumi közlemény 1958. június 17-én.² A hamisítás célja kettős volt: az „összeesküvéssel” és „árulással” magyarázatot akartak adni egyrészt a párhatalom összeomlására a forradalom napjaiban, másrészt arra, amit a titokban folyó megtorlás során sem lehetett mindvégig titokban tartani, vagyis Nagy Imre és társai, az ekkor rögzülő szóhasználatban az „ellenforradalmi összeesküvők” és „hazaárulók” kivégzésére.

Ez a Kádár-korszak nyitóképe Nagy Imréről – és tulajdonképpen a záró is. Egyetlen eleme sem változott az évtizedek során, mert ezen alapult az MSZMP hatalma. A Kádár-rendszer a forradalom leverésében fogant, s önlegitimációjának talpköve az volt, hogy az úgymond a Nagy Imre-csoport által előkészített és kirobbantott „ellenforradalom” ellen, a szocializmus védelmében nemcsak jogos, de szükséges is volt bármilyen eszközzel fellépni, s az „ellenforradalmat” később bármilyen eszközzel megtorolni. Ezt a hazugságot kellett fenntartani

² Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében. Az Igazságügyminisztérium közleménye a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntető eljárásról. Népszabadság, 41. évf. 142. sz., 1958. június 17. 3. p.

és a társadalommal tudomásul vétetni – bármi áron, mert ezen alapult az MSZMP hatalma. Ugyanakkor a párt vezetői sem gondolhatták komolyan, hogy a társadalom „elfelejtette”, mi is történt valójában azon a tizenkét őszi napon és az utána következő hónapokban, években. Nem azt várta el a hatalom a társadalomtól, hogy elhiggye, amit születése körülményeiről állít, hanem azt, hogy ne firtassa azokat a körülményeket. Az „ellenforradalom leverésének” – vagy a „saját” oldal áldozataira helyezve a hangsúlyt: a „néphatalom hőseinek” – hivatalos emlékezetét évtizedekig a halottak napi hangulatot idéző, november 4-ei koszorúzások jelentették a Köztársaság [ma: II. János Pál pápa] téren és a Mező Imre [ma: Fiumei] úti temetőben – közepes protokollal és nem túl nagy nyilvánossággal. A forradalom emlékezetét évtizedekre homály fedte, s ezen belül különösen sűrű hallgatás burkolta Nagy Imrének a forradalomban játszott szerepét és a miniszterelnöknek és társainak későbbi sorsát.

A november 4-ei megemlékezések poros rutinná váltak a nemcsak Kádár nevéhez, hanem személyi vezetéséhez is köthető korszak végére. Álljon itt ennek igazolására filológiai bizonyítékként három idézet. Három csonkítatlan bekezdés, mindhárom az MSZMP központi lapjában, a *Népszabadság*ban jelent meg, mindhárom része egy-egy rövid beszámoló, és mindhárom az adott évi a november 4-ei, Köztársaság téri megemlékezésről tudósít 1985-ben, 1986-ban és 1987-ben.

1985-ben: „Hétfőn koszorúzási ünnepséget rendeztek a néphatalom hőseinek Köztársaság téri emlékhelyén. A fellobogózott téren több szá-

zan gyűltek össze, hogy tisztelegjenek az ellenforradalmárokkal vívott küzdelemben a pártház védelmében elesettek emléke előtt. A munkásmozgalmi mártírok emlékműve mellett magasodó domborművű kőfalnál a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága nevében Grósz Károly, a Politikai Bizottság tagja, a Budapesti Pártbizottság első titkára és Borbély Gábor, a pártbizottság titkára koszorúzott. Ezután elhelyezték a tisztelet és az emlékezés virágait az emlékfalnál a kerületi pártbizottságok, a Fővárosi Tanács, az állami és társadalmi szervezetek, a főváros lakosságának képviselői, a pártház egykori védői és a hősök hozzátartozói.”³

1986-ban: „A fővárosban koszorúzási ünnepséget rendeztek a Néphatalom Hőseinek Köztársaság téri Emlékhelyén. A fellobogózott téren több százan gyűltek össze, hogy tisztelegjenek az ellenforradalmárok ellen vívott harcban, a pártszékház védelmében elesettek emléke előtt. A munkásmozgalmi mártírok emlékműve mellett magasodó dombormű kőfalánál a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága nevében Grósz Károly, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Budapesti Pártbizottság első titkára és Jassó Mihály, a Budapesti Pártbizottság titkára, továbbá a főváros állami, társadalmi és tömegszervezeteinek vezető képviselői koszorúztak. Elhelyezték a megemlékezés virágait a pártház egykori védői és az elesett hősök hozzátartozói is.”⁴

³ Megemlékezések a fővárosban az ellenforradalom áldozatairól. Népszabadság, 43. évf. 260. sz. 1985. november 5. 5. p.

⁴ Koszorúzások, megemlékezések. Népszabadság, 44. évf. 261. sz. 1986. november 5. 1. p.

1987-ben: „A Magyar Népköztársaság, valamint a munkásosztály vörös lobogójával, illetve Budapest zászlajával feldíszített Köztársaság téren, a néphatalom hőseinek emlékhelyénél több százan gyűltek össze, hogy tisztelegjenek az ellenforradalmárok ellen vívott harcban, a párt székházának védelmében elesettek emléke előtt. A munkásmozgalmi mártírok emlékműve mellett magasodó dombormű kőfalánál a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága nevében Havasi Ferenc, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Budapesti Pártbizottság első titkára és Jassó Mihály, a Budapesti Pártbizottság titkára, továbbá a főváros állami, társadalmi és tömegszervezeteinek vezető képviselői koszorúztak. Elhelyezték a megemlékezés virágait a pártház egykori védői és az elesett hősök hozzátartozói is.”⁵

Ugyanazok a szavak, ugyanazok a mondatok ugyanabban a sorrendben, ugyanazok a titulusok – csak a betöltőik neve változik. Mindhárom a pártház védelmében elesetteket említi a megemlékezés okaként, a koszorúzásokat azonban nem október 30-án, a pártház ostromának napján tartották, hanem november 4-én, a Kádár-kormány születésnapján. Sőt, az 1986-os a 30. évfordulón ugyan a címlapon jelent meg, de az előző és a következő évi kísértetiesen ugyanazon a helyen, a lap 5. oldalának bal felső sarkában. Biztos, kipróbált szavak, mondatok, helyek.

Azt persze nem tudhatjuk, hogy

⁵ Koszorúzási ünnepségek november 4-e alkalmából. Megemlékezés a néphatalom hőseiről. Népszabadság, 45. évf. 261. sz. 1987. november 5. 5. p.

mire gondolt a korszak átlagemberre, miután elolvasta a *Népszabadságban* a rövidke híradást, vagy megnézte a televízió *Híradójában* a fél-egy perces tudósítást a Köztársaság téri és temetői koszorúzásról. Az azonban, hogy az 1980-as évek végén együtt támadt fel a forradalomnak és a forradalom miniszterelnökének emlékezete, sőt, október 23-ának emléke június 16-a közvetítésével tételeződött, mindez azt mutatja, hogy évtizedekig elfelejtve vagy lefojtva, kimondatlanul ugyan, de a kettő magától értetődően összetartozott.

Az 1958-ban franciául, majd a következő évben németül, angolul, spanyolul és magyarul is megjelent, „Az igazság a Nagy Imre ügyben”⁶ című kötet előszavában Albert Camus látónoki erővel vázolta Nagy Imre emlékezetének magyarországi eljövendő évtizedeit. Camus arra a kérdésre kereste a választ, hogy miért is kellett ezt a könyvet kiadni, „minek [...] bizonyítani azt, ami úgymint nyilvánvaló”. Hiszen mindenki tudja, hogy meggyilkolták őket, hogy a vádirat és az ítélet minden mondata hazugság. Szerinte azért vált szükségessé az igazság megfogalmazása, mert enélkül (úgy idézem, ahogy Camus írta, feltételes módban, de az 1958-ban még ismeretlen jövő mai ismerői állításként olvashatják): tehát az igazság kimondása nélkül „a lankadás és a feledés lassacskán a valóság látszatával vonná be a hazugság arcát, az emberek meggyőznék önmagukat, hogy a szabadság csupán a bitófák árnyékában fakadhat, csak

a szolgaság tehet egyenlővé, és az ügyész tiszte, hogy meghatározza, mi a valódi szocializmus”.

A kádári tabusítás csönjde kétszer tört csak meg egy-egy rövid időre: a 25. és a 30. évfordulón, 1981-ben és 1986-ban egy-egy cikksorozattal, illetőleg utóbbinál egy tévésorozattal.⁷ A Rákosi-korszak és a forradalomhoz vezető út képe ezekben már finomodott, árnyaltabb lett, *politikaiból* részben már *történetivé* vált, s ezáltal a történetiség látszatát kölcsönözte a forradalom és miniszterelnöke emlékezetének is, amely azonban valójában megmaradt az 1956–58-as *politikai* kánonnál. Ráadásul a tabusítás pillanatnyi felfüggesztésére is külső tényezők kényszerítették az MSZMP-t az 1980-as években. Az egyik ilyen a külföldi érdeklődés élénkítése volt, a másik a belső ellenléké.

A forradalom külföldi visszhangját két részre kell bontanunk: az emigrációra és a nem magyar gyökerű külföldre. Kezdjük ez utóbbival. A kezdeti rendkívüli érdeklődés a Kádár-rendszer konszolidálásával párhuzamosan az 1960-as években lanyhult, majd a prágai tavasz a maga történelmi párhuzamával rövid időre felélesztette, de tartóssá és stabilá ez a nyugati emlékezet csak a 25. és 30. évfordulóval vált az 1980-as években. Magyarországi hatása azonban ennek alig-alig volt, a rendszer adminisztratív eszközök-

⁶ Az igazság a Nagy Imre ügyben. [Szerk. Kendé Péter, Becski Hanna, Molnár Miklós és Schreiber Tamás.] London, 1959.

⁷ 1981-ben „Ez történt” címmel 13 részes, egy-egy kolumnás cikksorozat a *Népszabadságban*. Az 1–7. rész alcíme „Az 1956-os ellenforradalom tizenhárom napja”, a 8–13. részé „Az ellenforradalomtól a konszolidációig”. 1986-ban hatrészes sorozat „A tények válaszolnak” címmel a *Népszabadságban*. A tévésorozat hétrészes volt (részenként 60 perc), és a „Vélünk élő történelem” címet viselte.

kel harcolt ellene. Emlékezhetünk: könyvek, folyóiratok elkobzása a határon, közkönyvtáraknak csak kiváltságosok által hozzáférhető zárt részlegei...

A másik külföldi szál, a magyar emigráció kezdettől fogva folyamatosan igyekezett életben tartani 1956 és benne Nagy Imre és társai emlékezetét. Érthető ez az igyekezet a forradalom emlékezte esetében, hiszen a forradalom az emigránsok egész életét megváltoztatta, emiatt kényszerültek emigrációba. Az is tény, hogy a forradalom emlékének megalkotói és folyamatos fenntartói között felülreprezentáltak voltak a volt kommunista, de mindenképpen baloldali értelmiségiek, írók, újságírók, társadalomtudósok. Érthető, hiszen az '56-os emigrációban ők voltak az úgymond „írastudók”, akik már '56 előtt, itthon is kutatással-írással foglalkoztak, abból éltek, s ugyanezt folytatták az emigrációban is. Ennek lett a következménye, hogy Nagy Imre és körének emlékezte, egyáltalán: az értelmiség szerepe központi eleme lett a forradalom emigráns emlékezetének. Intézményesen is – gondoljunk csak az 1958 és 1963 között Brüsszelben működött Nagy Imre Intézetre, az 1981-es Nagy Imre-díjra vagy az 1983-as Nagy Imre Emlékévre –, de könyvekben, kiadványaikban még inkább. Ráadásul e később sztenderd alapmunkákká váló első összegzések a forradalomról eleve világnyelveken, franciául, angolul, németül és spanyolul jelentek meg az 1950-es évek végén. Olyan művekre gondoljunk, mint a forradalom történetének első összefoglalása, Fejtő Ferenc könyve, *A magyar tragédia 1956* Jean-Paul Sartre előszavával, Ken-

de Pétertől és másoktól *Az igazság a Nagy Imre ügyben* Albert Camus már idézett bevezetőjével, Méray Tibortól a *Tizenhárom nap*, amely megrázta a Kremlt, Aczél Tamástól és Méraytól a *Tisztító vihar*, vagy szintén Méraytól a *Nagy Imre élete és halála*. Ezek a munkák – kiegészülve Nagy Imre *A magyar nép védelmében* című tanulmánygyűjteményével, amelynek az emigrációs magyar nyelvű után már 1957-ben megjelent német és angol nyelvű kiadása, majd számtalan egyéb nyelvű –, tehát ezek a munkák határozták meg a forradalomról és Nagy Imréről külföldön ekkor kialakuló történeti kánont. Magyarországi hatásuk azonban az 1980-as évekig csekély volt. De léteztek, és a vámosok sem találtak meg Hegyeshalomnál minden elrejtett könyvet. Az emigrációs irodalom alapműveinek hazai szamizdat kiadásai az 1980-as években felértékelték a nyugati emigráció több évtizedes tevékenységét, de ez a tudás akkor is csak a hazai értelmiség egy szélesedő, de osztársadalmi mércével igen keskeny rétegét jellemezte.

Az MSZMP által kikényszerített magyarországi „konszenzus” a tabuk tabuként való tudomásulvételéről, tehát a róluk való hallgatásról, a kényszerű csendről a második nyilvánosság megjelenésével tört meg. A formálódó ellenzék már az 1970-es évek végén észlelte, hogy az egyéni és társas emberi szabadságjogokat és az ország függetlenségét célzó törekvéseik mennyire összhangban vannak az agyonhallgatott 1956 szellemével. Ráadásul a forradalom, valamint a forradalmat és a megtorlást személyes sorsában összesűrítő, azt szimbolizáló Nagy Imre emlé-

kének a második nyilvánosságba való beemelésével az ellenzék a Kádár-rendszer legitimációs alapkövét kezdte feszegetni. 1956 forradalma általában, Nagy Imre személye pedig különösen kohéziós erőként működött az 1980-as évek közepéig az ellenzék két fő csoportja, a céljait legális eszközökkel érvényesíteni akaró népi ellenzék és az illegális eszközöktől sem visszariadó demokratikus ellenzék között. Nagy Imre életútja adja ehhez a kulcsot. Bence ugyanis nemcsak a forradalom miniszterelnökét, hanem az 1945-ös földosztó minisztert és a megreformált szocializmus, az „új szakasz” 1953–1955-ös miniszterelnökét is tisztelni lehetett. A Kádár kori hatalom szigorú tabusítása a forradalom miniszterelnökére vonatkozott, de a földosztás emléke szent volt a népi ellenzék előtt is, a hol bevezetett, hol leállított „reform” pedig a Kádár-korszak pártzsargonjának is alapszava volt. (A pártzsargonban hol pozitív, hol negatív konnotációval, a társadalmi köztudatban azonban mindvégig pozitívvval.) A reformer kommunista miniszterelnök emlékének felélesztésével pedig az ellenzék nyitni tudott nemcsak a társadalom, hanem még az MSZMP bizonyos – és egyre szélesedő – (reform)körei felé is.

Az 1980-as évek elején szövődik bele egy új szál ebbe az emlékezet-történetbe, és a történet csúcspontján végül majd döntőnek bizonyul, mégpedig a kegyeleti szál. Az általam ismert '56-os irodalomban Váli A. Ferenc volt az első, aki egy 1966-ban, a forradalom tizedik évfordulójára megjelent tanulmánykötetben⁸

felvetette, hogy Nagy Imre kivégzése lehet a „csontváz a szekrényben”, amely valamikor „kérdésessé teheti (sőt egy napon elkerülhetetlenül azzá fogja tenni) a Kádár-rendszer fennállását”. Váli azonban még nem beszélt „temetetlen holtakról”, és e megjegyzése is reflektálatlan maradt, feledésbe merült.

A 301-es parcella botránya 1982-ben szinte egyszerre bukkant fel a hazai szamizdatban és az emigráns irodalomban. Az első említés 1982 késő tavaszán egy olvasói levél a *Beszélő* 3. számában. „Követelhetnének – írja a „Túlélő” álnevű levelező –, hogy szűnjön meg végre a tilalom, hogy a hozzátartozók vagy egykori rabtársak legalább a halott nevével jelölhessék meg a sírokat. De talán elég, ha csak figyelmeztetjük az illetékeseket: vessenek véget a szeretlen büntetésnek, ne büntessék tovább a halottakat.”⁹

Még ugyanebben az évben a párizsi *Irodalmi Újságban* is megfogalmazódott a „temetetlen” halottak, a hiányzó sírok kérdése. A budapesti székhelyű Magyarok Világszövetségének a külföldön élő magyarokhoz szóló felhívására, miszerint kutasák fel és ápolják a külföldön lévő magyar sírokat, a lap szerkesztője, Méray Tibor éles és gúnyos hangú cikkben kérdezett vissza: „Otthon talán nincsenek olyan magyarok [...], akiknek a sírjait még fel kell kutatni [...]? Hol van Nagy Imre, Maléter

the Tenth Anniversary of the Hungarian Revolution. Ed. Tamás Aczél. London, 1966. MacGibbon–Kee.) Idézi Gömöri György: Az 1956-os forradalom emlékezete az angol sajtóban és irodalomban. In *Évkönyv X.*, 2002. Budapest, 2002. '56-os Intézet, 208. p.

⁹ *Beszélő* összkiadás. 1. köt. Sajtó alá rendezte Havas Fanny. Budapest, 1992. AB–Beszélő Kiadó, 159. p.

⁸ (Ten Years After. A Commemoration of

Pál, Losonczy Géza, Szilágyi József, Gimes Miklós, hol van az '56-os forradalom után kivégzett[ek] [...] sírja? [...] Miért van az, hogy 25 évvel a haláluk után még mindig jeltelen sírban kell feküdniük, még a családjuk sem tudhatja, hol vannak eltemetve [...]?"¹⁰

A következő évben, a kivégzések negyedszázados évfordulója kapcsán a *Beszélő* egy száma egész terjedelmét a Nagy Imre-pernek szentelte, s „A Beszélő szerkesztői” által jegyzett, „Ami elvárható” című, az ország politikai vezetőinek szánt összegzésük 1. pontja így szólt: „A Budapesten kivégzettek az Új köztemető egyik távoli sarkában helyezték el, sírjukra nem írták rá a nevüket. Adjanak módot a hozzátartozóknak, hogy azonosíthassák a sírokat, és sírjeleket állíthassanak szeretteiknek.”¹¹

A gondozatlan, bozótos, hepehupás, kivégzettek százainak jelöletlen „elföldelési helyeit” rejtő 301-es parcella képei a forradalom 30. évfordulóján, 1986 őszén járták be a világsajtót. Síroknak nem nevezhetjük ezeket a besüppedt helyeket, hiszen a „sír” a gyász folyamatának, a gyászmunkának a helye. Fogalmi rendszerünkben a sírhoz kapcsolódik a temetés, a gyászszertartás, a végső búcsú, a fejfa, az elhunyt emlékének és magának a sírnak gondozása, ápolása. Ezekről pedig itt évtizedekig szó sem lehetett. A kivégzettek hozzátartozóinak ez irányú kéréseit a hatóságok az 1980-as években rendre elutasították.

Ugyanebben az évben, 1986-ban az emigrációban olyan döntés született, amely később a hazai változásokban is meghatározó szerepet játszott. Az Emberi Jogok Magyar Ligája októberi párizsi emlékülésén, Méray Tibor javaslatára úgy határozott, hogy a Père Lachaise temetőben felállít egy szimbolikus sírt Nagy Imrének és „a forradalom halottjainak és kivégzettjeinek. Ez a sír addig létezik és váljék zarándokhelyé, amíg Nagy Imre és a forradalom minden halottja Magyarországon nem részesül nyilvános sírhelyben és tisztességes temetésben.”¹²

Az 1980-as években ugyanis a nyugati politikai világ és a közvélemény is az emlékezés és felejtés sajátos kettősségét mutatta. Miközben felerősödött a forradalom emlékezete, elhalványodni látszott Kádárnak a forradalom leverésében és az azt követő megtorlásban játszott szerepe. A „gulyáskommunizmus” sikerei, a nyugati világgal egyre jobb kapcsolatokat ápoló „legvidámabb barakk” képe nem csak Magyarországon látszott feledtetni a brutálisan véres kezdeteket. Az emigráció tehát ezzel a jelképes sírral emlékeztetni akarta a nyugati világot a Kádár-rendszer születési körülményeire. Ráadásul a „politikai gyilkosság” hangsúlyozása önmagában ehhez nem lett volna elegendő – hiszen politikai gyilkosságot ismer eleget saját történelméből is a nyugati civilizáció. A „temetetlen halott” viszont idegen ettől a kultúrától, azt nem érti meg, azt nem lehet „megmagyarázni”. A sír-emlék tervezésére ráadásul a párizsi szervezők a hazai demokratikus el-

¹⁰ [Méray Tibor:] Hol sírjaink domborulnak. Irodalmi Újság, 33. évf., 1982. 4. sz. 1. p.

¹¹ A Beszélő szerkesztői: Ami elvárható. Beszélő összkiadás. 1. köt. Sajtó alá rendezte Havas Fanny. Budapest, 1992. AB–Beszélő Kiadó, 445. p.

¹² [Méray Tibor:] Franciaországban. Irodalmi Újság, 38. évf., 1987. 1. sz. 2. p.

lenzék egyik vezetőjét, Rajk Lászlót kérték fel. A szimbolikus sír avatása a kivégzések 30. évfordulóján, 1988. június 16-án ismét a világlapok címlapjára repítette Nagy Imre nevét.

A hazai média azonban nem tudósított erről az eseményről. A szaporodó ellenzéki szervezetek politikai követeléseinek között ugyanis a kegyeleti szál közvetítésével, azaz Nagy Imre végtisztessége megadásának közvetítésével jelent meg ezekben az években a forradalom emlékezete. 1987. júniusában ötven-hatvan tüntető Batthyány–Nagy Imre-örökmécsesnek keresztelte át a Batthyány-örökmécses, egy évvel később, a párizsi síravatóval egy időben pedig már négy-ötszázán voltak a 301-es parcellában megtartott első megemlékezésen. Ez utóbbi az 1956 után kivégzettek hozzátartozóiból és egykori politikai elítéltekből 1988. májusában megalakított Történelmi Igazságtétel Bizottságának (TIB) kezdeményezésére szerveződött. A TIB első felhívásában olvashatjuk – amelyet szintén nem közölt a hazai sajtó –: „A magyar társadalomhoz fordulunk: követelje velünk együtt a kivégzettek méltó eltemetését és egy nemzeti emlékmű felállítását, mely megörökíti a sztálinista önkény, a vele szemben vívott szabadságharc és a megtorlás áldozatainak emléket.”¹³

A hazai és nemzetközi körülmények azonban 1988. júniusára gyökeresen megváltoztak. A hidegháború enyhülése, a „létező szocializmus” kísérletének kifulladás, valamint az ellenzéki szervezetek szaporodá-

sa és egyre nyíltabb fellépése bizonyos változásokra kényszerítette az MSZMP-t is. A Kádárt a főtitkári székben 1988. májusában váltó Grósz Károly ugyan nem volt személyesen érintett a Nagy Imre-perben és a kivégzésekben, miként elődje, az MSZMP hatalma azonban továbbra is a forradalomról 1956–58-ban kimunkált hazugságon alapult. Ráadásul a szocialista tábor „mintagyereke”, a Nyugattal egyre szorosabb kapcsolatot fenntartó Magyarország ekkor már az „arcvesztés” kockázata nélkül nem használhatta azokat az adminisztratív eszközöket, amelyekkel bűneinek feledtetését, a tabusítás csöndjét korábban évtizedekig fenntartotta. A fokozódó külső és belső nyomásra azonban a hatalomnak valamiben engednie kellett. Az „ellenforradalomból” az MSZMP legitimitása és hatalma érdekében nem engedhetett. Jól jelzi ezt Grósz Károly pártfőtitkár és miniszterelnök amerikai útja előtt a *Newsweek* magazinnak adott nyilatkozata. 1956-ról és Nagy Imréről a következőket mondta: „Véleményem az, hogy 1956-ban ellenforradalom volt. Polgárháború kezdeti jelei mutatkoztak. Küszöbön állt a Nyugat katonai beavatkozása. A Szovjetunió összehangolt katonai akciója mindezt megakadályozta. Ami Nagy Imrét illeti. Helyes volt bíróság elé állítani. Egy miniszterelnök nem sértheti meg a törvényeket és az alkotmányt. Nagy Imre ezt tette.”¹⁴

Már maga az is kuriózum volt, hogy egy szocialista ország első számú vezetője az Egyesült Államokba

¹³ Történelmi igazságtétel! Beszélő összkidás. 3. köt. Sajtó alá rendezte Havas Fanny. Budapest, 1992. AB–Beszélő Kiadó, 604. p.

¹⁴ Célunk megismertetni Magyarországot. Grósz Károly interjúja a *Newsweek*-ben. Nép-szabadság, 46. évf. 165. sz. 1988. július 12. 3. p.

látogatott. A kivégzések 30. évfordulója, a párizsi síremlék napirenden tartották a Nagy Imre-kérdést, s a kivételes helyzetben Grósznak valamiben vissza kellett lépnie: kisebb rosszként engedett hát a kegyeleti kérdésben. A pártfőtitkár 1988. július végén, amerikai és kanadai látogatásán, magyar emigránsokkal találkozva jelentette be: „1956-os magatartásáért Nagy Imrét a magyar kormány nem rehabilitálja, mert megsértette az alkotmány előírásait, a fennálló törvényeket. Viszont [...] harminc év telt el a halálos ítélet végrehajtása után, s kormányunknak az az álláspontja, hogy amennyiben a család ezt kéri, megfelelő körülmények között végső nyugalomra helyezhetik Nagy Imre hamvait.”¹⁵ Grósz itt ugyan csak Nagy Imréről beszélt, de a későbbiek világossá teszik, hogy ez az „engedmény” az ő perében kivégzettek vonatkozásban. Vagyis „humanitárius szempontokból” megtörténhetnek a temetések, politikai és jogi rehabilitációról azonban szó sem lehet.

Ezzel megtört a jég, halogató taktikájával és alkudozásával azonban az MSZMP saját helyzetét rontotta. Októberben a kormányzóvivő, Marosán György bejelentette, hogy „az igazságügy-miniszter tárgyal az érintettekkel”, vagyis a kivégzettek családtagjaival, s „ez valószínűleg egy-két hónapot vesz igénybe”.¹⁶ Decemberben a kivégzettek hozzátartozói – az ellenzéki szervezeteket maguk mögött tudva, ugyanakkor

érezkelve a hatalom elbizonytalanodását s talán a közvélemény változását is – már visszautasíthatták a hatalom ajánlatát a szűk körű családi temetésről, és nyilvános temetést követeltek – ráadásul nemcsak saját hozzátartozóiknak, hanem a forradalom minden kivégzettjének.

A megállapodás 1989. január végén született meg: „Marosán György [...] ismertette az igazságügy-miniszter előterjesztését a Nagy Imre és mások elleni, 1958-ban lefolytatott büntetőügyben, valamint az 1956. október 23-át követő ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatban kivégzettek kegyeleti kérdéseinek rendezéséről. A hozzátartozók együttes óhajának megfelelően – eleget téve kegyeleti és emberiességi követelményeknek, a társadalmi megbékélés jegyében – a temetés a jelenlegi nyughelyen, a Rákoskeresztúri új köztemető 301-es parcellájában lesz.”¹⁷

A fenti tudósítás a lapok pénteki számában jelent meg, s másnap – amikor Grósz Károly (ekkor már „csak” a párt főtitkára) Davosba utazott a Világgazdasági Fórumra – robbant a Pozsgay-bomba a rádió *168 óra* című műsorában. Pozsgay Imre államminiszter, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja vezette azt az MSZMP KB által még előző évben felállított bizottságot, melynek 1. (történeti) albizottsága nagyrészt már elkészült a Történelmi utunk című jelentésével Magyarország 1945 utáni történelméről. Pozsgay ebből hozott nyilvánosságra egyes részleteket a rádióban egy vele készült interjúban. Mint mon-

¹⁵ Kereszty András: Grósz Károly találkozott az amerikai magyarság képviselőivel. Népszabadság, 46. évf. 177. sz., 1988. július 26. 1. és 3. p.

¹⁶ Ulést tartott a Minisztertanács. Népszabadság, 46. évf. 252. sz., 1988. október 21. 1. és 5. p.

¹⁷ Borbás Katalin: A kormányzóvivő tájékoztatója. Népszabadság, 47. évf. 23. sz., 1989. január 27. 1. és 4. p.

dotta: „Nagy Imre politikai rehabilitációja ma még nem történt meg, és e tekintetben jósolni sem szabad. A feltárt dokumentumok azt igazolják, hogy az 1954–1955-ös politikai »miniválságban« Nagy Imrének volt igaza. Ami azonban 1956-os szerepét, tevékenységét illeti, akörül még zajlanak a viták. A megítélést árnyaltabbá tehetik új belső és külső összefüggések. Például az a körülmény, hogy ez az albizottság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt; egy oligarchisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésnek.”¹⁸ A „bomba” természetesen a „népfelkelés” minősítés az évtizedek óta egyeduralkodó „ellenforradalommal” szemben, ami valóban politikai lavinát okozott a következő hetekben, Nagy Imre szerepét illetően azonban korántsem történt hasonló elmozdulás.

A Történelmi utunk teljes szövege 1989. március elején jelent meg a *Társadalmi Szemle* című elméleti pártfolyóirat különszámaként. Nagy Imre első miniszterelnökségét (1953–1955) valóban pozitívan értékeli, 1956-os szerepének értékelése azonban sokkal negatívabb, mint ahogy azt a Pozsgay-interjú előrevetítette. Szinte a klasszikus kádári értékelést idézik ezek a mondatok: „Ebben a rendkívül nehéz és bonyolult, rossz örökségekkel terhelt helyzetben a Nagy Imre-kormány nem állt a helyzet magaslatán. Állandó engedményekkel, a követelések nyomán végrehajtott újabb visszavonulásokkal nem tudta kielégíteni az

utca igényeit, sőt inkább olajat öntött a tűzre. Inkább sodródott az eseményekkel, mintsem uralta azokat. Olyan kapituláns és ostoba nézetek is lábra kaptak, hogy »ha a tömeg fasizmust akar, akkor legyen fasizmus«. A kormány ezekben a napokban már nem rendelkezett fegyveres erővel, hiszen azok – a kompromittált államvédelmi hatóságok karhatalmi egységei kivételével – zömében szétestek, vagy átálltak a felkelőkhez. Új, kormányhű karhatalom gyors kiépítésére azonban érdemi kísérlet nem történt.”¹⁹

Ebben az ellentmondásos helyzetben, mely a „népfelkelés” és a kormány fenti jellemzése között feszül, szerepet játszhatott az is, hogy a Pozsgay-nyilatkozat (január 28.) és a szöveg megjelenése (március eleje) között az MSZMP KB 1989. február 10–11-ei ülése dodonai döntést hozott. A „népfelkelés” minősítést már nem lehetett (vagy nem merték) visszaszívni, de megtartották az „ellenforradalmat” is, vagyis visszatértek a forradalom kezdeti, kétszakaszos modelljéhez: az események „népfelkelés”-sel kezdődtek, de aztán a végére a folyamat „ellenforradalom”-má vált. Ezzel a minősítéssel ismételtelen legitimálták az 1956. november eleji kádári árulást és a második szovjet beavatkozást, a forradalom leverését.

Nagy Imre és társai jogi rehabilitálásának lehetőségét Grósz két héttel a KB-ülés után vetette fel: „Ha az események történelmi kutatása indokolt, akkor természetesen

¹⁸ Pozsgay Imre nyilatkozata a rádió 168 óra című műsorának. Népszabadság, 47. évf. 25. sz., 1989. január 31. 6. p.

¹⁹ Történelmi utunk. A munkabizottság állásfoglalása a jelen helyzet kialakulásának történelmi okairól. Társadalmi Szemle, 44. évf. 1989. különszám, 33. p.

meg kell vizsgálni azokat a körülményeket is, amelyek között elítéltek Nagy Imrét. Ha netán találnánk olyan új, eddig nem ismert tényeket, amelyek rehabilitálását indokolnák, akkor azokkal is szembe kell néznünk.”²⁰ De a politikai rehabilitációt nemcsak ebben a nyilatkozatában zárta ki, hanem még április elején, már a sírok feltárása után sem tartotta lehetségesnek: „Nagy Imre rehabilitálásáról elmondta: jogi rehabilitálásnak van létjogosultsága, ám ez a szakemberek dolga. A politikai rehabilitálást – a jelenlegi ismeretek alapján – nem tartotta elképzelhetőnek.”²¹

Az MSZMP hivatalos álláspontja nem változott, a párt vezetői közül csak Németh Miklós miniszterelnök és Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke mozdult el ettől az értékeléstől. A párt belső megújítását célul kitűző reformkörök azonban eljutottak a politikai és erkölcsi rehabilitáció követeléséig. Elsőként a budapesti reformkör fogalmazta ezt meg 1989. május közepén: „Kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy a Nagy Imre-per koncepció per, valójában pedig politikai gyilkosság volt. A koncepció perek valamennyi áldozatával egyetemben Nagy Imre és társai jogi és erkölcsi rehabilitálását is elengedhetetlennek tartjuk.”²² Egy héttel később hasonló álláspont-ra helyezkedett az MSZMP reformköreinek szegedi országos tanácskozása is.

²⁰ Grósz Károly interjúja a Tanjűgnek. Népszabadság, 47. évf. 49. sz., 1989. február 27. 3. p.

²¹ Rádióbeszélgetés Grósz Károssal. Népszabadság, 47. évf. 79. sz., 1989. április 5. 5. p.

²² A Budapesti Reformkör platformjából. Népszabadság, 47. évf. 114. sz., 1989. május 17. 7. p.

1989 tavaszán a Rákoskeresztúri új köztemetőből, Nagy Imre és mártírtársai exhumálásáról érkező torokszorító képek megrendítették a társadalmat, amely tömegesen ekkor kezdett ismerkedni a „temetetlen” halottak sorsával, a forradalom utáni megtorlás brutalitásával és a 301-es parcella botrányos történetével. Ez a tömeges megrendülés és a temetés azt feloldó katarzisa pedig megrengette az MSZMP korábban megkérdőjelezhetetlen társadalmi elfogadottságát, a temetés komor méltósága pedig már a politikai alternatíva lehetőségét is felmutatta.

1989. június 16-án Nagy Imre emlékezete egy kegyelmi pillanatra ismét betöltötte azt a jövőben bízó, nemzetegyesítő szerepet, amelyet a miniszterelnök 1956-ban megtestesített. 1956-ban a forradalom felé sodródó Magyarországon a hatalomból kiszorított Nagy Imre jelentette a tömegeknek a reménysugarat, a forradalmat megelőző forrongás egyik fő követelése volt a „Nagy Imrét a vezetésbe”. Pedig kommunista volt, és akik benne reménykedtek, a kommunista vezetésbe kívánták visszajuttatni. 1956-ban ez az egyesítő szerep alig két hétig tartott, 1988–90-ben pedig csak addig, ameddig a miniszterelnök emléke eszköz lehetett az MSZMP hatalmi monopóliuma elleni politikai küzdelemben. Amint megszűnt politikai fegyver szerepe, azonnal foszlani kezdett az a kötelék, amely az 1958. június 17-ei közlemény után véglegesen összekapcsolni látszott a forradalom és miniszterelnöke emlékét.

Az emlékezetpolitikai utak távolodását szemléletesen mutatja a rendszerváltozás után összeült országgyűlés

első, szimbolikus emléktörvényének története. A TIB javasolta az országgyűlésbe jutott pártoknak 1990 áprilisának elején, hogy az új országgyűlés első törvényében állítson emléket 1956 forradalmának. A TIB által készített s az előzetes egyeztetésen a pártok frakcióvezetői által április 26-án elfogadott, majd a képviselőknek kiküldött törvénytervezet még tartalmazta a következő mondatot: „Az új Országgyűlés kötelességének tartja, hogy fejet hajtson Nagy Imre miniszterelnök s a forradalom valamennyi vértanúja, szabadságától megfosztott és meghurcolt résztvevője előtt.” A május 2-ai ünnepélyes alakuló ülésen a parlament elé terjesztett törvényjavaslatból azonban ez a mondat már hiányzott. A szövegrész, benne Nagy Imre nevével, a Magyar Demokrata Fórum frakcióülésének lett az áldozata. Az országgyűlés tehát törvénybe iktatta a forradalom emlékezetét (1990. évi XXVIII. törvény), Nagy Imrét azonban leválasztotta erről.

1996-ban, születésének centenáriumán aztán mégis törvénybe iktatták „Nagy Imre mártírhálált halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékét” (1996. évi LVI. törvény), 2002-ben pedig az ismételt szocialista többségű országgyűlés Nagy Imre Érdemrendet alapított (2002. évi XXX. törvény). Ez utóbbit azonban 2011-ben ugyancsak az országgyűlés – de már fideszes többségű – megszüntette (2011. évi CCII. törvény).

A rendszerváltozástól máig több mint félszáz emléktáblát és szobrot állítottak fel és néhány emlékfát ültettek Nagy Imre emlékére, jobbára a forradalom és a kivégzés kerek évfordulóin, az idő előrehaladtával folyamatosan csökkenő számban, s

nem függetlenül attól, hogy a bal- vagy a jobboldal volt hatalmon az országban és az önkormányzatokban: az első évtizedben (1989–1999) 24-et, a következőben 22-t, de 2010 után már csak nyolcat.²³ Az emlékkörzés másik szokásos eszköze a közterületek elnevezése. Az emlékhelyekhez hasonlóan, csökkenő tendenciát mutatva, de az országban csaknem három tucat településen őrzi közterület Nagy Imre nevét. A „XX. századi önkormánylati rendszerekhez köthető elnevezések tilalmáról” szóló 2012. évi CLXVII. törvény értelmében azonban valamennyi veszélyeztetett lett volna. A törvény betűjéhez mérten ragaszkodó akadémiai bizottság érintettnek tekintett mindenkit, akinek köze volt a kommunista mozgalomhoz vagy 1947 után a hatalomhoz, de Nagy Imrével kivételt tett: „A XX. századi magyar történelem egyik legjelentősebb egyénisége. [...] Megtisztelve érezheti magát az a közterület, amely nevét viselheti.”

*

Egy korszak, úgy tűnik, végérvényesen lezárult. A rendszerváltozás folyamatában az 1956-os forradalom és a forradalmat és megtorlást személyes sorsában megtestesítő Nagy Imre emléke politikai eszközzé vált, amivel a Kádár-rendszer legitimitását lehetett megkérdőjelezni. Összetartó erő is volt ez az emlékezet az ellenzék széttartó irányzatai között, hiszen a közös ellenfél ellen irányult. A rendszerváltozás után Nagy Imre és a forradalom emlékezetének ez a politikai szerepe megszűnt. Rövid

²³ Póto János – Hajdú József: Nagy Imre emlékhelyei. Budapest, 2013. Nagy Imre Alapítvány, 206 p.

ideig úgy tűnt, hogy a forradalom miniszterelnöke annak többi mártírjával együtt elfoglalja méltó helyét a nemzeti panteonban. Aztán, ahogy a forradalom története egymással felelő történetekre esett szét, a miniszterelnök emlékezete is különvált a forradalom szaporodó emlékezeteitől.

Az 1947/48 és 1989 közötti szocialista korszakot differenciálatlanul „kommunista diktatúraként” látta, a rendszerváltozás idején megjelent, az utóbbi évtizedben uralkodóvá váló politikai közbeszéd nem képes és nem is akar különbséget tenni a Rákosi-korszak és a Nagy

Imre-féle „új szakasz” között, mint ahogy kommunista és kommunista között sem. A „kommunista” bélyeg ráég a korszak minden közszereplőjére, egybemos gyilkost és áldozatot. A korszak története még nem többé-kevésbé letisztult történelem, forrongó félmúlt csupán, vetélkedő szemléletmódok csatateret. Nagy Imre emlékezete ebben a múltért folyó küzdelemben vesztesre áll. Feláradni a közeljövőben nem fog. S abban is csak reménykedhetünk, hogy ami megteremtődött az elmúlt három évtizedben, az letisztulhat és megmaradhat.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

A holokauszt és a történészek – historiográfiai vázlat*

A holokauszt, mint „téma” csak viszonylag későn, kb. az 1960-as évek második felétől keltette fel a szak-történészek és a szélesebb nagyközönség érdeklődését. Raul Hilberg, a holokauszt-szakirodalom ma is sokat idézett és egyik legnagyobb hatású történésze monográfiája második kiadásában megírta, hogy amikor az 1950-es évek elején a levéltárakban kutatott, még egyáltalán nem volt biztos abban, hogy ha megírja könyvét (ez eredetileg a Columbia Egyetemen 1955-ben sikeresen megvédett disszertációja volt), az bárkit is érdekelhet majd.¹ Amerikában és Európában a hidegháború éveiben keveseket érdekeltek a zsidók második világháborús szenvedéstörténete. Európában túl sokan voltak azok, akik vagy maguk is a náci kollaboránsai, vagy közönségszemléltői voltak zsidó embertársaik üldöztetésének, ők sem bánták,

hogy a holokauszt is eltűnni látszott a feledés homályában. Az USA-ban a tudományos közélet, a történészszakma, a zsidók történetével foglalkozó tudósok sokáig nem fogadták be a holokauszttal foglalkozó történészeket. Salo Baron, a nagy tekintélyű amerikai történész még 1960 táján is azt hangoztatta, hogy bár egyes holokauszt-túlélő történészek, mint Philip Friedman és kollégái komoly műveket írtak, de ezekből hiányzik az elemzés és témával szembeni objektív távolságtartás (Dreifuss, 2017). 1974-ben Hilberg volt az első egyetemi tanár, aki az USA-ban a holokausztról előadás-sorozatot tartott (Chorny, 2017). Ma már több tízezerre becsülhető a holokauszttal foglalkozó könyvek, tanulmányok, cikkek száma. Dan Michman, a Yad Vashem tudományos igazgatója egy 2018-as historiográfiai tanulmányában hét holokauszt-historiográfiai monográfiát és négy historiográfiai tanulmánykötetet sorolt fel, amelyek 1980 óta jelentek meg (Michman, 2018).

A világ közvéleménye a jeruzsálemi Eichmann-per (1961) során figyelt fel a holokausztra. A Birodalmi Biztonsági Főhivatal IVB4 (zsidóügyi) osztálya vezetőjének perét Izraelben és világszerte nagy médiaérdeklődés övezte, a tárgyalásról naponta sugárzott összefoglalót több amerikai tévécsatorna is, és az adásokat több millióan nézték. Amerikában az 1960-as években a feketék

* Ez a tanulmány a Wesley János Lelkészképző Főiskolán 2020. június 14–15-én szervezett „Soros 90” – konferenciára készített előadás első részének jelentősen bővített, szerkesztett változata. Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Dobos Gábornak, aki az 1941-es hadiesemények kronológiájának megállapításában, Havi Dreifuss és Antony Polonsky professzornak, akik a lengyel holokauszt egyes kérdéseivel kapcsolatban osztották meg velem ismereteiket, adtak hasznos tanácsokat. Sharon Kangissernek, a Yad Vashem Studies főszerkesztőjének és munkatársának, Sharon Ganornak is mély hálával tartozom, mert a Yad Vashem Studiesban megjelent tanulmányok tucatjait bocsátották digitális formában a rendelkezésemre.

¹ Hilberg, 1985, XI.

polgárjogi mozgalmának vezetői, majd a vietnámi háború során a pacifisták is egyre gyakrabban kezdték idézni a világháborús zsidó tragédiát. Amikor egyre több történész kezdett e témával foglalkozni Nyugat-Németországban is, ők már zömmel a háború után felnőtt generációhoz tartoztak, az egyetemeken lezajlott generációváltás is segített sokuknak álláshoz jutni. A háborús bűnösök 1960-as, 1970-es években Nyugat-Németországban megtartott pere mellett még egy holokauszt tárgyú amerikai tévéfilmsorozat gyakorolt nagy hatást a közvéleményre.²

Maguk az üldözöttek már a világháború alatt elkezdtek többé-kevésbé szisztematikusan gyűjteni a nagy lengyelországi gettókban a német hatóságoktól és a zsidóktól származó dokumentumokat (Jockusch, 2013). Ma is haszonnal forgatható forráskiadványok, feldolgozások, emlékiratok láttak napvilágot közvetlenül a világháború utáni években például Lengyelországban és Magyarországon is. Ezek többségükben a lengyel, jiddis vagy a magyar nyelv „gettójába” zárva a nemzetközi nagyközönséghez, az amerikai és a német történészekhez nem jutottak el. Ugyanez lett a sorsa a jiddis és héber nyelven főleg Izraelben megjelent „emlékkönyveknek”, amelyekben egy-egy elpusztított zsidó közösség kevés számú túlélője mondta el, írta le, mit és hogyan, kiknek a segítségével éltek át és éltek túl. Eze-

ket az emlékkönyveket csak 2000 után kezdték angolra fordítani. A holokausztot túlélő zsidók sokáig nem akarták, nem is nagyon merték „elmesélni”, milyen szenvedésen mentek keresztül. Sok cionista Izraelben és másutt is az anticionista, „asszimiláns” zsidókat vádolta-bírálta, mert nem vándoroltak ki időben az antiszemita Európából, és úgymond ellenállás nélkül, mint a birkák, hagyták magukat a gázkamrákba terelni. A palesztinai zsidóság fő politikai ereje már a két világháború között és az állam megalakulása utáni első másfél évtizedben a szociáldemokrata-baloldali cionista Munkapárt volt. A jobboldaliak és fő politikai pártjuk, a Likud propagandistái és vezetői már a világháború idején és utána is élesen bírálták a Jisuv, a palesztinai zsidó közösség baloldali cionista vezetőit. Megvádolták őket azzal, hogy amikor az európai zsidók megsemmisítésének mértéke, az (el)pusztítás egyre több fontos részlete ismertté vált, végzetesen rosszul ítélték meg a helyzetet, nem támogattak és nem szerveztek nagyarányú, hatékony, tömeges mentőakciókat, tárgyaltak-egyezkedtek, sőt paktumokat kötöttek a palesztin mandátumterület határait az Európából menekülni próbáló zsidók előtt már 1939-ben lezáró brit megszállókkal, visszatartottak fontos információkat az európai zsidók megsemmisítéséről stb. A Mapam Párt, amely a Hasomér Hacair, a nációkkal és kollaboránsaikkal több országban is szembeszálló baloldali cionista ellenállók sorát tudhatta alapítói és tagjai között, az 1950-es években, amikor a nációk és a velük kollaborálók megbüntetéséről szóló törvényről vagy arról folytak viták

² Tomka, 1999, 57–58. A „Holocaust” c. négyrészes filmsorozatot 120 millióan látták 1978-ban az USA-ban és Nyugat-Németországban 20 millióan, az akkori lakosság kb. egyharmada. A film szereplői közül manapság Meryl Streepet ismerik sokan. [https://en.wikipedia.org/wiki/Holocaust_\(miniseries\)#Impact](https://en.wikipedia.org/wiki/Holocaust_(miniseries)#Impact) (letöltés: 2020. május 1.).

Izraelben, hogy egyáltalán el lehet-e, szabad-e Nyugat-Németországtól kárpótlást, jóvátételt fogadni, és különbséget próbált tenni a „felkelők pártjai” (vagyis a baloldali izraeli pártok) és a „kollaboránsok pártjai” (vagyis a jobboldaliak) között. Az 1943-as varsói gettólázadás vezetői és harcosai a Hasomér Hacair sorából kerültek ki. Történetüket főleg Israel Gutman, a jeruzsálemi Héber Egyetem professzora, a Yad Vashem főtörténésze és tanítványai dolgozták fel (Friling, 2009). Gutman maga is fiatal baloldali cionistaként harcolt 1943-ban a varsói gettóban, majd túlélte Auschwitzot is. Publikációiban nem sok figyelmet fordított a jobboldali cionistákra, a Betar harcosaira, vagy az anticionista (és később palesztinbarát, Izrael-ellenes) Bund-tag Marek Edelmanra, 1943-as harcostársukra.³ Izraelben ma sem eldöntött kérdés, hogy vajon csak a varsói gettóban 1943 tavaszán fegyvert ragadó cionista fiatalok, a csekély számú zsidó fegyveres partizán tekinthető-e ellenállónak, vagy azok is, akik bármilyen módon, például élelmiszer-csempészéssel, tanítással, a zsidó vallási és kulturális szervezetekben végzett illegális munkával segítettek megőrizni az üldözöttek emberi méltóságát, társadalmi kohézióját (Bauer, 1992).

Az úgynevezett Kasztner-per (1953–1955) megváltoztatta az izraeli társadalmat. Első ízben fordult elő a világháború utáni holokauszt-perekben, hogy a nációkkal való kollaborálással vádoltak meg egy zsidó vezetőt. A perben nem egyszerűen egy baloldali cionistát (és rajta kereszt-

tül az arabokkal szemben úgymond túlságosan engedékenyen, gyáván viselkedő Munkáspártot) vádoltak a nációkkal való kollaborálással, hanem a jobboldal azt is el akarta, nem is sikertelenül, hitetni, hogy a zsidók többsége birka módjára hagyta magát a vágóhídra hajtani. Ezért pedig a felelősséget általában a Zsidó Tanácsokra, Magyarországon pedig a cionista mozgalom egyik vezetőjére, Kasztner Rezsőre is próbálták hárítani (Karsai–Molnár, 2013). A Zsidó Tanácsok általánosító megbélyegzése, elítélése az Eichmann-perben is nagy hangsúlyt kapott. Hannah Arendt egyenesen azt állította a magyar Központi Zsidó Tanács tagjairól, hogy élvezték a hatalmukat. A Zsidó Tanácsok kapcsán pedig úgy általában leszögezte, hogy a zsidók vezetőik irányítása alatt maguk vettek részt a saját elpusztításukban.⁴ Mint azt Lucy Dawidowicz amerikai történész megállapította: a nem zsidó antiszemita, jobboldaliak azt állítják, hogy a holokauszt meg sem történt; a baloldali zsidó antiszemita pedig magukat a zsidókat hibáztatják azért, hogy a holokauszt egyáltalán megtörténhetett.⁵ Arendt úgy vélte, hogy Eichmann egyszerű, átlagos kispolgár volt, aki képtelen volt felfogni, hogy akkor, amikor száz- és százezrek kivándoroltatását, majd később hatalmas tömegek haláltáborba deportálását szervezi, tulajdonképpen mit is követ el. A valóságban Eichmann és közvetlen

³ Gutman, 1982. Marek Edelmanról lásd: Krall, 1982.

⁴ Arendt, 2000. a magyar Központi Zsidó Tanácsról: 138. Egyik fő kérdése-állítás, amelyet bár többször is hangoztatott a könyvében, bizonyítani természetesen nem tudott, így hangozott: „Hogyan vehették rá a zsidókat saját vezetőik az önmaguk megsemmisítésében való aktív közreműködésre?” (13.)

⁵ Friling, 2009, 139.

munkatársai elkötelezett, lelkes náci antiszemita voltak. Ők örültek, élvezték tömeggyilkos „munkájukat”, nemcsak parancsra, hanem „önként és kéjjel ölték”, illetve küldték a halálba a zsidókat (Lozowick, 1999).

A holokauszt egyedisége, különlegessége

A neves izraeli történész, Yehuda Bauer szerint a holokauszt egyediségét a célkitűzés jelenti. Először fordult elő a történelemben, hogy egy állam vezetői egy egész embercsoport valamennyi tagjának a lemészárlására parancsot adtak. Nem az áldozatok száma miatt egyedi, különleges a holokauszt: a nácik milliószámra ölték meg szovjet hadifoglyokat és szlávokat, tízezerszámba gyilkoltak le elmebetegeket is. Nem lehet vallási okokkal „magyarázni” a holokausztot, hiszen áttéréssel nem lehetett megmenekülni: akinek három nagyszülője izraelita volt, azt halálra ítélték. Nem a vagyonukért, az általuk esetleg bérelt vagy birtokolt földekért ölték meg a zsidókat, milliószámra gyilkolták le a szegény zsidókat is, illetve a tömeggyilkosságok idején a gettókban, gyűjtőtáborokban sýnlódó zsidóknak már nem volt vagyonuk. Nem azért ölték meg a zsidókat, mert valamiféle katonai fenyegetést jelentettek volna, lemészárolták a zsidó csecsemőket és a magatehetetlen aggastyánokat is. A „halálgyárakban”, vagyis a nácik megsemmisítő táboraikban főleg, de nem csak zsidókat ölték meg mérgező gázokkal. A zsidó áldozatok mintegy 50 százalékát ölték meg a hat haláltáborban Auschwitzban, Lublin-Majdanekben, Treblinkában, Sobiborban, Chelmóban és Belzecben, a többieket a gettókban, kényszermunkatáborok-

ban dolgoztatták halálra vagy pusztultak el az éhezéstől, betegségektől. Sok százezerszámba ölték meg a „hagyományos” módon is a zsidókat: agyonlőtték, agyonverték őket. A holokausztnak nincs racionális gazdasági magyarázata sem. Bár voltak és vannak történészek, akik különféle demográfiai, gazdasági modernizációs stb. okokkal megmagyarázzák, hogy a nácik miért láttak hozzá az európai zsidók lemészárlásához, ezekről az értelmezési próbálkozásokról viszonylag hamar kiderült, hogy könnyen cáfolhatók. A holokauszt egyik irracionális jellegzetessége, hogy a zsidók munkaerejének alig tíz százalékát „használták fel” a nácik, 1942–1943-ban százezerszámba ölték meg a munkaképes zsidó férfiakat és nőket is.⁶ Csak történeti kuriózumnak tekinthető például egyes keletnémet történészek próbálkozása, hogy a holokausztot a „halálipar” melléktermékeinek felhasználásával, a „halálgyárak” építési, felszerelési, beruházás megbízásaiból húzható extraprofitokkal magyarázzák.⁷ Ha elismerjük a zsidó holokauszt egyediségét, különlegességét, ezzel nem állítunk fel rangsort, nem állíthatjuk azt, hogy ez valami felsőbbrendű, pl. Isten kiválasztott népének jutott szenvedés-pusztulás történet, csak azt, hogy a célkitűzés szempontjából ez első volt. Ezzel egyúttal azt is kimondjuk, hogy az antiszemita náci Harmadik Birodalom is első, egyedi és különleges volt, mint olyan állam, amelynek a vezetői a tör-

⁶ Bauer, 1984, 201. Az 1986 őszén a híres német történészvitában Eberhard Jäckel szinte szó szerint megismételte Bauer „definícióját”, és a vitáról nagy összefoglaló tanulmányt közzé Otto Dov Kulka izraeli történész megállapította, hogy Jäckel álláspontját a német történészek többsége osztja. Kulka, 1988, 183.

⁷ Tomka, 1999, 57.

tételemben addig nem ismert népirtásra parancsot, utasításokat adtak, és az államhatalom jelentős erőforrásait e genocídium szolgálatába állították. Ezen a ponton érdemes azt is kiemelni, hogy a szakirodalomban és a holokauszttal kapcsolatos publicisztikában is sokat vitatott kérdés, hogy a zsidók miért nem próbáltak ellenállni, vagy legalább elmenekülni a nácik és szövetségeseik elől. A holokauszt abszolút nővum volt, ezért volt nagyon nehéz, szinte lehetetlen felismerni a kortársaknak, nem csak a zsidóknak, mire készülnek, mit művelnek a nácik. Még soha nem fordult elő a történelemben, hogy a zsidókat nem „csak” áttéríteni, kifosztani, kirabolni, elűzni akarták, hanem mindenkit, akinek legalább két nagyszülője izraelita vallású volt, halálra ítélték a nácik, és mindent elkövettek, hogy a lehető legnagyobb titokban lemészárolják a lehető legtöbb zsidót.

A holokauszt egyediségét az elmúlt jó két évtizedben egyes amerikai, izraeli és német történészek megpróbálták megkérdőjelezni. Szerintük itt pusztán valamiféle „nemzeti mártírológiáról” van csak szó, pedig a holokausztot be kellene illeszteni a 20. századi történelembé. Ezeknek a történészeknek abban igazuk volt, hogy voltak egyesek, például Yehiel Dinur izraeli történész vagy a híres holokauszt-túlélő és író, Elie Wiesel, akik szerint „Auschwitz egy másik bolygón volt”, vagy azt hangoztatták, hogy a holokausztot még csak össze sem lehet hasonlítani a történelemben Európában vagy a gyarmatokon elkövetett népirtásokkal. Az utóbbi állítás álláspontunk szerint logikai ellentmondás tartalmaz: ha azt mondjuk, hogy a zsidó holokauszt valami egészen más, mint az összes

többi népirtás, ezzel máris elvégeztük az összehasonlítást. Daniel Blatman izraeli történész szerint a zsidó holokauszt lényegét tekintve nem különbözik az európai gyarmatosítás idején, a gyilkos rasszizmus inspirálta tömeggyilkosságoktól. Blatman egyetlen példát sem tud felhozni arra, hogy a portugál, spanyol, holland, német, belga, angol vagy francia gyarmatosítók valahol is az általuk meghódított területeken az őslakosokat csak azért, mert más volt bőrszínük, vallásuk, társadalmi szokásaik stb. mind egy szálig, a csecsemőktől az agastyánokig ki akarták volna irtani. Blatman azzal próbált érvelni, hogy a világháború idején számos náci intézmény, pl. a Wehrmacht is védte a zsidó kényszermunkásokat, és még maga Heinrich Himmler, az SS Birodalmi Vezetője is rugalmas volt egyes esetekben. Érvelése könnyen cáfolható, akár az 1942. január 20-i Wannsee Konferencia jegyzőkönyvével. Reinhard Heydrich, az RSHA vezetője ezen az értekezleten egyértelműen arról beszélt, hogy valamennyi európai zsidót valahová Keletre kívánják deportálni, ott kényszermunkára fogják őket. Arról, hogy a munkaképteleneket, öregeket, betegeket, kisgyerekeket miként fogják eliminálni, az Adolf Eichmann által készített jegyzőkönyv egy szót sem tartalmaz. „A netalán végül megmaradó állományt, minthogy esetében kétségtelenül a legellenállóképesebb részből van szó, megfelelően kell kezelni [„enstprechend behandelt werden müssen”], mivel ez a természetes kiválasztódást képviselve, szabadon bocsátásakor egy új zsidó regenerálódás csírájának tekinthető.”⁸ Blatman

⁸ Roseman, 2003, 8.

második világháborús példákkal sem tudta véleményét alátámasztani. Például a romániai „etnikai tisztogatások” során valóban tervezték bolgárok és németek kitelepítését is, de már csak a nagy német szövetségesre való tekintettel a Volksdeutschok elűzéséről letettek. Érdekes, hogy Blatman „elfeledkezett” arról, hogy a románok pl. Dél-Erdélyből is el akarták volna űzni a magyarokat, és erről csak azért tettek le, mert tartottak attól, hogy retorzióképpen Észak-Erdélyből deportálhatják a románokat (Blatman, 2015).

A holokauszt okai, genezise

Az egyik első holokauszt történetész, Léon Poliakov az antiszemitizmust a nyugati civilizáció szerves alkotóelemének nevezte. Szerinte Hitler világhódító tervei megvalósítása érdekében manipulálta ezt az antiszemitizmust, a zsidókból egyfajta sátáni ellenséget alkotott, valóságos új vallást hozott létre. Ebben az új „vallásban” keveredtek a pángermán és rasszista tanok és a népi hiedelmek. A zsidókat Hitler el akarta távolítani a német „életteréből”, ezért hatalomra jutása után viszonylag hosszú ideig a kivándoroltatásukban látta a zsidókérdés „végső megoldását”. Viszont amikor eldöntötte, hogy a Szovjetunió ellen fordul, és katonai erővel semmisíti meg az úgymond „judeo-bolsevista” államot, parancsot adott a zsidók lemészárlására is. Mégpedig egy parancsot, és még a Szovjetunió megtámadása előtt, mert hosszú, nehéz háborúra készült, és fel akarta égetni a hidakat a német nép mögött, hogy ne lehessen erről a végzetes útról visszafordulni (Poliakov, 1951). Poliakov nem tud meggyőzően érvelni amellelt, hogy

Hitler már 1940 végén, 1941 elején hosszú, nehéz háborúra számított, ráadásul olyan háborúra, amelyben az esetleges belső árulást a zsidók lemészárlásának szörnyű bűnével, vagyis a „hidak felégetésével” lehet csak megakadályozni.

Az Eichmann-per előkészítése során az izraeli ügyészek és munkatársaik elsősorban Gerald Reitlinger monográfiáját lapozgatták (Reitlinger, 1953). Reitlinger a zsidókérdés „Végső Megoldását” a náci hatalomra jutásától, főleg 1939-től kezdi tárgyalni, és 1945-ig két fő szakaszt különböztet meg: az első a végső megoldás „keresésével” telt, amikor a náci megpróbálták erőszakos eszközökkel is kivándorlásra kényszeríteni a zsidókat. E politika része volt a jogfosztás, a kifosztás (elszegényítés) és a pogromok. Bár a Harmadik Birodalomban 1933. január 30. után sűrűn fordultak elő zsidóellenes atrocitások, de országos, szervezett pogromra csak egyszer, 1938. november 9–10-én, a Birodalmi Kristályéjszakán került sor. A második szakaszban a világháború idején a náci fő célja a kelet-európai zsidóság, a világzsidóság biológiai központjának megsemmisítése volt. Reitlinger szerint Hitler úgy érezte, hogy a müncheni paktummal, amikor Anglia és Franciaország megengedte neki, hogy elcsatolja a döntő többségében németek lakta Szudéta-vidéket Csehszlovákiától, már mindent megtehet. Nem valószínű, hogy ebben Reitlingernek igaza lenne. Még a szintén különösebb reakció nélkül maradt Kristályéjszaka után is hosszú évekig, egészen 1941 tavaszáig bizonyos, hogy Hitler a zsidók elűzésében, kitelepítésében, esetleg Madagaszkár szige-

tére történő deportálásukban látta a zsidókérdés „megoldását”.

Raul Hilberg elsősorban politológusnak, intézménytörténésznek nevezte magát. Döntően a nürnbergi nemzetközi katonai bíróság számára összegyűjtött német dokumentumok alapján a megsemmisítő apparátus működését írta le, országról országra haladva feltárta az európai zsidóság kétharmadának a világháború alatt bekövetkezett elpusztítása történetét (Hilberg, 1961). Jól látta, hogy nem volt semmiféle „mesterterv”, nemhogy 1918–1919-ben, de még 1933-ban senki, legkevésbé maga Hitler nem látta előre, hogy mi lesz 1935-ben vagy 1938-ban a zsidókkal. 1940-ig a „zsidópolitika” fő célja a kivándoroltatás volt, 1941-től pedig a megsemmisítés. E politika belső logikáját, az egyes fokozatokat az határozta meg, hogy egy modern bürokratikus államon belül alakultak ki. A jogfosztás, a kényszernyugdíjazások, az állami állásokból való elbocsátások után következett az „árjásítás”, a zsidó üzletek, vállalatok elkobzása, kisajátítása. Amikor a kivándoroltatás már egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, és a keleti hódításokkal, főleg Lengyelország lerohanásával több millió zsidó került a nácik fennhatósága alá, következett a gettósítás időszaka. A gettóknak a nácik „létrehozták” a nyomorgó, éhező, nekik már teljesen kiszolgáltatott zsidó tömegeket. Egy idő múlva logikusnak tűnt csak a munkaképes zsidókat életben hagyni, majd következett valamennyi zsidó legyilkolása.

Hilberg szerint nem Hitler volt az irányítója, mozzatója az eseményeknek, inkább maga a hivatali gépezet, amelyben az SS Birodalmi

Vezetőjének, Heinrich Himmlernek volt központi szerepe. Az ideológiai szempontok fontosak voltak, de nem elengedhetetlenek, sem az antiszemitizmus, sem a rasszizmus nem volt a holokauszthoz vezető döntések meghatározó eleme. Hilberg kiemelte, hogy az államapparátus csak lojális társadalmi légkörben működhetett. A bürokratikus gépezetet mozgásba kellett hozni. Nem arról volt szó, hogy a náci rendszerben a diktátor valamit megparancsolt, és alárendeltjei engedelmesen végrehajtották utasításait. A német bürokrácia érzékeny gépezet volt, megfelelő társadalmi-politikai légkörben szinte magától kezdett működni. A közhangulat „megalapozásában” pedig az NSDAP-nek komoly szerepe volt. Hilberg szerint a holokauszttal kapcsolatban nem egy Hitler-döntés volt, hanem legalább kettő: 1941 tavaszán az SS Einsatzgruppék kaptak parancsot a szovjet zsidók lemészárlására, és valamikor az invázió megindulása után adott Hitler utasítást az európai zsidók megsemmisítésére.

Hilberg precízen írta le az SS, a Wehrmacht, a Gestapo és más erőszakszervek működését, kitért a mérnökök, vasutasok, hivatalnokok és a diplomaták szerepére is. A legnagyobb vitát az az állítása váltotta ki, hogy a második világháború idején zsidó ellenállás nem létezett. Egészen pontosan úgy fogalmazott, hogy olyan zsidó ellenállás nem létezett, amely a megsemmisítő gépezet működését a legcsekélyebb mértékben akadályozta volna.⁹ Ezt az állítását egyébként legkeményebb kritikussai sem tudták megcáfolni.

⁹ Hilberg, 1985, 1030–1031.

Hilberg könyvének története is érdekes. A Columbia University felajánlotta, hogy 850 példányban kinyomtatja a vaskos kéziratot, de ebbe Hilberg nem ment bele. Több kiadónak is elküldte munkáját a következő években, de sokáig senki sem vállalkozott a kiadására. Volt kiadó, ahol két neves szakértőtől vagy tudományos intézettől kértek ajánlólevelet. 1958-ban a Yad Vashem visszatartotta, hogy ilyen ajánlólevelet adjon számára. A Yad Vashem egyrészt azzal indokolta a döntést, hogy Hilberg szinte kizárólag német forrásokat idéz, és egyetlen jiddis és héber nyelvű vagy a tengelyhatalmak által megszállt országok nyelvén keletkezett dokumentumot sem használt. Másrészt a következtetéseivel sem értettek egyet, amelyeket az előző korszakokkal kapcsolatban, illetve a zsidó ellenállással kapcsolatban levont. Hilberg válaszában leszögezte, hogy megérti, miért utasították el könyve kiadása támogatását. Azért, mert nem magasztalja Izraelt. „De ez nem volt mártíromság. Ez nem volt hősiesség. Ez pusztán katasztrófa volt” – jelentette ki. Elismerte, hogy nem gyűjtött dokumentumokat Franciaországban, Olaszországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Jugoszláviában és Görögországban. (Meglehetősen indulatos hangvételű levelének e részében nem említi Lengyelországot, a balti államokat, Ukrajnát és Oroszországot...) Hilberg felhívta a figyelmet arra, hogy ő csak egy történész, akinek nincsenek beosztottjai, fordítói, titkársága. Majd kijelentette: „Ötmillió zsidó úgy halt meg, hogy elmulasztott ellenállni aktívan és passzívan a tengelyhatalmak Európájában. Ha valaki ezt a

tényt nem tudja megemészteni, nem tud semmiféle magyarázatokat sem elfogadni. De ha egyszer ezt az igazságot elismerik, nem lehet kitérni a következtetés elől, hogy évszázadok készítették elő ezt a katasztrófális választ.”¹⁰ Első bírálóinak egyike, Joseph Melkman, a Yad Vashem akkori főigazgatója 1963-ban egy holland hetilapban *Egy veszélyes könyv* címmel írt recenziót Hilberg vaskos monográfiájáról. Melkman úgy vélte, hogy a Zsidó Tanácsok bírálatakor Hilberg túl messzire ment, amikor magatartásukat a középkori zsidó tradícióból vezette le, és azt állította, hogy a zsidók a középkortól kezdve megszokták, hogy ha életveszélyben vannak, akkor megvesztegetéssel, kollaborációval, kooperációval (a héber nyelvben erre csak egyetlenegy szó van) azt (néha) el lehetett hárítani.¹¹ Az emberek általában saját és szüleik, nagyszüleik tapasztalatai, (történelmi) ismeretei, a szűkebb közösségük és tágabb környezetük vezetői magatartása, útmutatásai alapján cselekszenek. Bizonyos, hogy Hilberg túlbecsülte a zsidók passzivitásának mértékét, csak arra figyelt, hogy hol, hányan próbáltak elszökni, elmenekülni vagy fegyverrel is ellenállni, harcolni. Ráadásul ezeknek az eseteknek csak egy töredékét rögzítették az általa használt német források.

A Princeton University Press is visszadobta Hilberg kéziratát, Hannah Arendt szakvéleménye alapján. Végül egy gazdag bevándorló, Frank Petschek vállalkozott a kiadás költségeinek fedezésére. Először 1961-ben 5500 példányt adtak

¹⁰ Michman, 2017, 4–5.

¹¹ Michman, 2017, 5–6.

ki, és ebből 1300-at könyvtáraknak osztottak szét. A német kiadás jogát 1963-ban megvették, de csak 1982-ben jelent meg Nyugat-Németországban a könyv. Franciaországban 1988-ban jelent meg, és a héber kiadás jogát csak 2004-ben vásárolták meg (Cesarani, 2007). Izraelben csak 2012-ben jelent meg, évekig tartó szerkesztői munka után, a Yad Vashem kiadásában. Ez volt addig a YV történetének legdrágább könyve, a kiadás költségei 150 000 dollárra rúgtak.¹²

1970-ben jelent meg Karl A. Schleunes amerikai történész könyve, amelyben 1933-tól 1939-ig vizsgálta az Auschwitzhoz vezető, már műve címében is jelzett „kanyargós” utat (Schleunes, 1970). Meggyőzően mutatta be, hogy az SS zsidókérdésszakértői, az NSDAP radikálisai, az egyes minisztériumok bürokratái, a gazdasági élet nagy hatalmú urai egymással harcoltak, saját vélt vagy valóságos érdekeiket próbálták a zsidópolitika alakításában is érvényre juttatni. Mivel Hitler nem adott világos, következetes utasításokat, még kevésbé parancsokat ezen a téren, a hatalmi hierarchia különböző szintjein, a gazdasági-társadalmi-politikai erőközpontokban megpróbálták értelmezni, mit ért(het) a Führer a pontosan nem is meghatározott „zsidókérdés” totális megoldásán. Azt (majdnem) mindenki felfogta a náci Németországban,

¹² Michman, 2017, 6. A Yad Vashem Studiesban az első, igen kemény kritika csak 1967-ben jelent Hilberg könyvéről. Szerzője, Nathan Eck lengyelországi holokauszt-túlélő Hilberget, Arendttel együtt „rágalmazóknak” nevezte, és elsősorban azt emelte ki, hogy a náci uralma alatt lévő területeken sok helyen próbáltak szökni, elrejtőzni, ellenállni a zsidók. Eck, 1967.

hogy a „zsidóprobléma” megoldása fontos Hitler számára, és azt is sokan tudták, nem kevesen maguk is vallották, hogy a náciizmus lényegéhez tartozik az antiszemitizmus. A zsidópolitikának az antiszemitizmus adott belső energiát, hajtóerőt, amelyet a kudarcok egyre radikalizáltak.

Uwe Dietrich Adam német történész ismerte fel először, hogy a végső döntés az európai zsidók megsemmisítésére nem 1941 tavaszán–nyarán született meg, hanem valamikor 1941 szeptembere és novembere között (Adam, 1972). 1969-ben jelent meg Eberhard Jäckel német történész alapműve Hitler világnézetéről, antiszemitizmusa „fejlődéséről”. Meggyőzően mutatta be, hogy Hitler mindenütt megtalálta a zsidókat, ahol vélt vagy valóságos ellenfeleit, ellenségeit „felismerte”. Az NSDAP vezére szerint zsidók voltak, vagy ők irányították, pénzelték a pacifistákat és a kommunistákat, a szociáldemokratákat és a liberálisokat, ők voltak a német kultúra megrontói, az első világháborús vereség okozói stb.

Hitler meggyőződéses, radikális rasszista antiszemita volt. Viszonylag sokáig tartott annak felismerése a szakirodalomban, hogy bár ez igaz, de nem ez volt világnézetének fő alkotóeleme. Hitler pángermán nacionalista és szociáldarwinista is volt. Nem csak a versailles-i békerendszer és az I. világháború után meghúzott határok megváltoztatására törekedett, például az „elrabolt”, vagyis a Németországtól elcsatolt afrikai és ázsiai német gyarmati területek visszaszerzését soha nem tervezte komolyan. A kelet-európai élettérben a szerinte (is) az „árja” germánoknál alacsonyabb rendű szláv népek sorsa a szolgaság, a rabszolgaság,

a kulturális genocídium lett volna. De a pontosan soha meg nem határozott, talán az Urálig is terjedő Lebensraumban zsidók nem élhettek volna – mutatott rá az elsők között Andreas Hillgruber német történész. Ugyancsak ő volt az, aki először érvelt amellett, hogy Hitler 1941 júliusában, amikor úgy vélte, hogy már szétverték a Vörös Hadsereget, utasítást adott a zsidók lemészárlására, mert ezzel is a győzelmét akarta megszilárdítani (Hillgruber, 1972).

Bizonyosan fontos, de egyértelműen nem eldönthető kérdés, hogy Hitler mikor és mire adott utasítást a zsidók kérdés „végső megoldásával” kapcsolatban. Azok, akik az egyik döntő parancs kiadását 1941 júliusára teszik, ennek okát, magyarázatát a győzelmi mámorban látják. Hitler ekkor úgy látta, hogy a Vörös Hadsereg szétverésétől, a keleti háború megnyerésétől már csak hetek, legfeljebb egy-két hónap választja el.¹³

Az intencionalisták és a funkcionalisták vitája

1975-ben jelent meg Lucy Dawidowicz igen hamar számos nyelven sok kiadást megért könyve, amelyben amellett érvelt, hogy Hitler fejében valószínűleg már 1918–1919-ben körvonalazódott a terv, a szándék, az *intenció* a zsidók elpusztítására (Dawidowicz, 2000). Az akkor már tekintélyes *Yad Vashem Studies*ban maga Yisrael Gutman professzor írt kemény bírál-

latot a könyvről (Gutman, 1976). Bevezetőjében megemlítette, hogy bár Hilberg nem vizsgálta a zsidók bonyolult helyzetét a nácik által megszálalt Európában, hozzátette, hogy – ellentétben Dawidowiczal – ő komoly, eredeti levéltári forrásokon alapuló művet írt, míg Dawidowicz műve részben csak kompiláció. Ez volt az első alkalom, hogy a *Yad Vashem Studies*ban elismerő szavakat is lehetett olvasni Hilberg monográfiájáról. Gutman és az általa is idézett Yehuda Bauer szerint nem is lehet egyetlen, viszonylag rövid kötetben összefoglalni a zsidók második világháború előtti és alatti üldöztetésének, elpusztításának történetét. Gutman szerint Dawidowicz érdemben nem tárgyalta a demokráciák magatartását a zsidók üldözésével kapcsolatban, például az emigráció lehetőségeit és akadályait a tömegmészárlások előtt. Szinte nem foglalkozik a recenzióban gúnyosan többször is csak „szerzőnőnek” („authoress”) nevezett történész azzal, hogyan, mit éltek át vagy hogyan pusztultak el a lágerekben a zsidók, és komoly problémának nevezi azt is, hogy nem elemzi érdemben, részletesen még az általa idézett dokumentumokat sem. Dawidowicz három fő kérdést tesz fel a könyvében, amelyek közül az elsőre – Hogyan, miért szánta el magát egy modern állam egy egész nép szisztematikus elpusztítására? – Gutman szerint nincs és valószínűleg nem is lehet racionális válasz adni. A második kérdést történelmietlennek tartja: Hogyan volt lehetséges, hogy egy egész nép hagyta magát lemészárolni? A zsidók többségéhez hasonló (viszonylag) passzív magatartást más embercsoportok is

¹³ Hitler 1941. július 17-én azt mondta Slavko Kvaterniknek, a kollaboráns horvát hadsereg parancsnokának, hogy miután áttörték az úgynevezett Sztálin-vonalat, ezzel megroppantották az orosz hadsereg gerincét, és hat-nyolc hét alatt felszámolják az orosz katonák legnagyobb részét. *Hitler hatvannyalc tárgyalása*, I., 313.

tanúsítottak a totalitáriánus rendszerekben, jegyezte meg Gutman. Dawidowicz fő tételét röviden megcáfolta: nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy Hitler már 1919-től a zsidók kiirtását tervezte és hirdette. A Lengyelország megtámadása után német terror vad és szervezetlen volt, 1941 tavaszától a megszállt szovjet területeken pedig tömeges és szervezett. Dawidowicz nem ismerte fel, hogy itt fordulópontonról van szó. 1939–1941 között a megszállt lengyel területeken terroruralom volt, a zsidókat gettókba zárták, éhez-tették, kényszermunkára fogták, de nem mészárolták őket szisztematikusan. Varsóban és Łódźban a két legnagyobb gettóban havonta ezrek haltak meg betegségek és az éhezés következtében, de például Czestochowában és még több más városban viszonylag elviselhető volt a zsidók élete. Gutman úgy vélte, hogy „nem releváns” kérdés, hogy az Einsatzgruppék szisztematikus tömeggyilkosságaira Hitler még az invázió megindulása előtt vagy után adott-e szóbeli instrukciókat, és az sem, hogy ezek csak a keleti megszállt területek zsidóira vonatkoztak, és csak később terjesztették ki az összes zsidóra, akik a nácik uralma alatt éltek. A lényeg az, amit Dawidowicz nem látott: 1941 közepén kezdődött a „Végő Megoldás” utolsó szakasza a megszállt szovjet területeken zajló tömegmészárlásokkal, amelyeket azután a háború végéig „lankadatlan kitartással” folytattak a nácik. Hitler politikájában a radikális fordulat akkor következett be, amikor felfogta, hogy a zsidók védtelenek, tehetetlenek, és a sorsuk nem érdekli a külvilágot, szögezte le Gutman.

Martin Broszat német történész nem is Dawidowicznak válaszolt közvetlenül. Őt egy rövid lábjegyzetben „elintézte”, mint olyan szerzőt, aki azt hiszi, hogy már 1918–1919-ben előre lehetett volna látni, hogy Hitler az európai zsidók lemészárlását tervezi. Broszat David Irving angol történésszel szállt vitába, aki szerint Hitler nemhogy nem adott parancsot a zsidók lemészárlására, hanem 1943 őszéig nem is tudott arról, mit művel Himmler és az SS a zsidókkal. Az 1970-es évek végén Irving még maga sem sejtette, hogy néhány évtizeden belül az egyik leghíresebb holokauszttagadó lesz. Ő eleinte csak az angol történettudomány „enfant terrible”-je volt, aki az 1960-as évektől egymás után publikálta a II. világháború különböző eseményeiről szóló, sokszor provokatív állításokat tartalmazó könyveit. Az elsők között írt a német áldozatok számát jelentősen eltúlzó könyvet Drezda 1945. februári terrorbombázásáról. Amikor egy másik szenzációhajhász könyvében magát Churchillt vádolta meg azzal, hogy megölette a lengyel emigráns kormány vezetőjét, Władysław Sikorski tábornokot, beperelték. A bíróság előtt derült ki, hogy az állítólagos merényletre egyetlen „bizonyítéka” volt: tévesen betűzött ki egy napló-bejegyzést. Amikor 1977-ben Irving *Hitler's War* című könyve megjelent, a nácizmus és a II. világháború története olyan nagyformátumú szakértői szedték ízekre érvelését, elfogult forráshasználatát, amelynek során olykor még az eredeti dokumentumok hiányos idézésétől, sőt meghamisításától sem riadt vissza, mint Alan Bullock, Hugh Trevor-Roper és Eberhard Jäckel.

Broszat Irving fő tételét meggyőzően cáfolta: bárki, aki ismeri a *Führerstaat* hatalmas struktúráját és hierarchikus berendezkedését, egy percig sem gondolhatja komolyan, hogy Hitler kifejezett jóváhagyása, támogatása, utasítása(i) nélkül hozzá lehetett volna látni a zsidókérdés „végső megoldásához”. Himmlerről, aki alapvető ideológiai kérdésekben 1941–1943 között abszolút lojális volt a Führerhez, fel sem tétélezhető, hogy megpróbálta volna eltitkolni, hogy milliószámra mészároltatja le a zsidókat. Irving kevéssé meggyőző módon azt állította, hogy Himmler és Heydrich megpróbálta úgymond tehermentesíteni a világ ellen hadat viselő Führert, ezért nem tájékoztatták a zsidópolitika alakulásáról. Broszat elsősorban azért bírálta Irvinget, mert eljutott Hitler teljes felmentéséig. Azt Irving már ekkor felfogta, hogy ha sikerülne Hitlert és a náci Németországot a holokauszt bűnétől megszabadítani, akkor a Harmadik Birodalom pusztán egy agresszív, hódító, imperialista, nacionalista és főleg antikommunista rendszer marad. A szlávokkal kapcsolatos náci megszállási politikát a gyarmattartó demokráciák kevés joggal bírálhatták volna. Abban igaz volt Irvingnek, hogy még az 1960-as években több német történész is valósággal démonizálta Hitlert, az ő bevallott célja pedig úgymond a valóságos, hús-vér Führer, a (szerinte) nagyszerű hadvezér, antikommunista hős bemutatása volt. Ám Irving itt nem állt meg, ő teljes mértékben tisztázni akarta Hitlert. Nemcsak azt állította, hogy nem tudott a holokausztról, hanem azt is, hogy egyenesen arra adott parancsot, hogy ne mészárolják le a zsidókat.

Erre egyetlen „bizonyítéka” volt: egy feljegyzés egy telefonbeszélgetésről, amelynek során 1941. november 30-án, vasárnap, valószínűleg késő délután, a vezéri főhadiszálláson, a Farkasveremből telefonáló Himmler Heydrichnek azt mondta: „Nincs zsidó likvidálás.” Irving azt már elhallgatja, hogy ez az utasítás csak egyetlenegy, Berlinből Rigába irányított zsidó „transzportra” vonatkozott, nem általános parancs, a nácik további „zsidópolitikáját” meghatározó direktíva volt. Irving azt is elhallgatja, hogy Rigában ezen a „véres vasárnapon” több ezer zsidót gyilkoltak halomra, ami a nácik számára kellemetlenül nagy figyelmet keltett. Berlinben még amerikai újságírók is elkezdtek érdeklődni, hogy mi lett a sorsuk a német fővárosból az előző hetekben deportált zsidóknak, és ezt azért addig, amíg Hitler nem üzent hadat az USA-nak, figyelembe vették a náci vezetők. A Wehrmacht egyes vezetői is egyre többen kezdtek akadékoskodni. Megpróbálták elérni, hogy legalább a hadiiparban és az egészségre veszélyes munkakörökben foglalkoztatott zsidó szakmunkásokat ne deportálják a Birodalomból.

A „funkcionalisták” azért is bírálták az „intencionalistákat”, mert egyes képviselőik eljutottak odáig, hogy mindenért a (szinte) mindenható Führert tették felelőssé. Ha Hitler erős, szinte teljhatalmú diktátor, akkor a felelősök köre nyilván szűkebb, hiszen egy totális diktatúrában mindenki az életét vagy legalább egzisztenciáját kockáztatja, ha nem engedelmeskedik a parancsoknak.¹⁴ Viszont, ha Hitler csak

¹⁴ A (szinte) korlátlan hatalmú Führer-tézis-

jóváhagyta, amit a különböző rendűrangú alárendeltjei kezdeményeztek, ha csak bátorította a különféle náci erőszakszervezetek vezetőinek hatalmi harcát, amelynek dinamikájából, kumulatív eszkalációjából eredt a zsidók tömeges lemészárlása, akkor a felelősök köre sokkal tágabban vonható meg. A vitázó felek főleg abban nem értettek egyet, hogy monokrácia, tehát egy hatalmi központból Hitler által irányított, hierarchikusan szervezett rendszer volt-e a Harmadik Birodalom, vagy polikrácia,¹⁵ amelyben Hitler inkább csak reagált az alulról jövő kezdeményezésekre, egyes esetekben visszafogta, máskor bátorította a zsidópolitika tényleges végrehajtóit. Magát az „intencionalista-funkcionalista” – elnevezést a vitázók két nagy táborára Tim Mason angol történész „találta ki” 1981-ben. Otto Dov Kulka jogosan mutatott rá arra, hogy a vitázókat célszerűbb lenne aszerint megkülönböztetni, hogy a náci rendszer működésével és főleg a holokausztal kapcsolatban az ideológiai vagy a strukturális jellemzőket emelik-e ki.¹⁶ Itt érdemes visszautalni arra, hogy egészen az 1970-es évekig a holokausztal egyáltalán foglalkozó történészek között (Hilberg e téren a legfontosabb kivétel) konszenzus volt abban a kérdésben, hogy a holokauszt fő, legfontosabb oka a németországi és főként Hitler és közvetlen

munkatársai antiszemitizmusa volt. Tehát mielőtt az „intencionalisták”, és egyik vezéralakjuk, Lucy Dawidowicz egyáltalán színre léptek volna, és nézeteiket a „funkcionalisták”/strukturálisták elkezdték volna vitatni, az első komoly holokauszt-történészek tulajdonképpen mind „intencionalisták” voltak. Valamennyien az ideológiai kérdéseket, az antiszemitizmust tekintették kiinduló pontnak. A Harmadik Birodalom hierarchikusan szervezett, egy központból irányított és a holokausztot előre kitervelten végrehajtó államnak látták és ábrázolták.

Ezzel szemben a „funkcionalisták”, többek között Martin Broszat szerint 1941 őszen–telén úgy láttak hozzá nagy zsidó tömegek keletre deportálásához a Birodalomból, hogy semmiféle világos koncepciójuk sem volt arról, hogy ez milyen következményekkel jár. A náci vezetőknek volt valamilyen halovány elképzelésük arról, hogy majd a zsidókat kényszermunkára fogják, de ennél többet nem terveztek, nem gondoltak. Broszat úgy látja, nem valószínű, hogy létezett volna egy titkos parancs az európai zsidók lemészárlására, inkább az történt, hogy a nácik zsákutcába manőverezték magukat. Az egyéni akciók fokozatosan öltöttek intézményes jelleget, amikor 1942 tavaszán létrehozták, felépítették a haláltáborokat. A chelmnói (kulmhofi) haláltábor is (amelyet még 1941 késő őszen kezdtek építeni) az egész megsemmisítő folyamat improvizatív jellegét bizonyítja. Eleinte ideiglenes létesítménynek szánták, itt az eutanázia-programban már alkalmazott gázteherautókat használták. A cél csak az volt, hogy a Birodalomból érkező transzportok számára a lódzi gettó

re, a merev, hierarchikusan szervezett Harmadik Birodalomra lásd Bracher, 1969, és Hildebrand, 1979.

¹⁵ Hillgruber szerint a nemzetiszocialista rendszernek látszólag „irracionális” volt a hatalmi struktúrája, olyannyira, hogy ez képes összezavarni a történészeket (Hillgruber, 1986, 10.).

¹⁶ Kulka eszmefuttatását ismerteti: Tomka, 1999, 59–60.

létszámát csökkentsék, ezért meg akarták „tisztítani” a munkaképtelenekektől, elsősorban a nőktől és a gyerekektől. A végső cél itt kb. 100 000 zsidó legyilkolása volt, ezt mintegy ad hoc jelleggel, két-három hónap alatt tervezték végrehajtani. 1941 őszén több hivatalos, belső dokumentumban is megfogalmazták, hogy „valahogyan ki kell irtani” a zsidókat. Itt jutott ismét fontos szerephez Victor Brack SS Oberführer, a Führer Kancelláriájáról, aki már instrumentális szerepet játszott az eutanáziaprogramban is, amikor 1939–1941 folyamán több tízezer elmebetegét és gyógyíthatatlan, örökletes betegségekben szenvedő embert gyilkoltak le. Brack elgázósítási szakértőket bocsátott az SS rendelkezésére, amikor kiderült, hogy nem lehet nagy tömegeket keletre deportálni és ott (esetleg) halálra dolgoztatni (Broszat, 1979).

Broszattal Christopher Browning amerikai történész szállt vitába (Browning, 1981). Önmagát „mérésékelt funkcionalistának” nevezte, és határozottan érvelt amellett, hogy igenis volt tervezés, előkészítés, és Hitler 1941-ben legalább két alkalommal – valószínűleg szóban – adott parancsot előbb a szovjet, majd az európai zsidók lemészárlására. Broszat ezt azzal próbálta cáfolni, hogy a náci vezetők háború utáni kihallgatási jegyzőkönyveiben és a fennmaradt naplókban sem Göring, sem Ribbentrop, sem Hans Frank vagy Goebbels nem tett említést ilyen Hitler-parancsról. Hans Frank a lengyel Főköormányzóság vezetője naplójának eme fontos és feltűnő „hiányosságát” Browning nem tárgyalta, de arra rámutatott, hogy problematikus Goebbels naplójára támaszkodni. Ő volt a Kristályéjszaka kezdeménye-

zője 1938 novemberében, és akcióját, az országos vad és véres pogromot az igen kedvezőtlen bel- és külföldi reakciók miatt le kellett állítani. Ettől kezdve a Göring–Himmler–Heydrich-triász kizárta a propagandaminiszttert a zsidópolitika irányításából-befolyásolásából. Göringnek mint a fő háborús bűnösök egyikének minden oka megvolt arra, hogy híres 1941. július 31-i parancsát, amelyben felhatalmazta Heydrichet az európai zsidókérdés „végső megoldására”, ne lehessen valamiféle népiirtó utasításnak értelmezni. Ribbentrop külügyminiszter pedig az egyik legkevésbé megbízható tanú ebben a kérdésben, hiszen ő csak valamikor 1943 tavaszán fogta fel, hogy a zsidókérdés átfogó, európai „rendezése” milyen létfontosságú a Führer számára. Ezekkel a náci vezetőkkel szemben Adolf Eichmann és az auschwitzzi haláltábor parancsnoka, Rudolf Höss egybehangzóan azt vallotta, hogy létezett ilyen Hitler-parancs már 1941 nyarán. Browning elismerte, hogy Höss még közvetlenül a háború után az 1941-es és 1942-es eseményeket gyakran összekeverő vallomást tett kihallgatói előtt. 1946-tól lengyel kihallgatóinak már egyértelműen 1941 nyarat mondott, mint amikor Himmler őt tájékoztatta erről a Hitler-parancsról. Sőt, állítólag ennek egy írásos változatát is megmutatta neki, amelyen ott volt a Führer aláírása. Joggal vethető fel a kérdés: mitől javult meg ennyire Höss memóriája? Általában az emberek, ahogy telnek az évek, egyre kevesebb eseményre emlékeznek pontosan. Browning a német Külügyminisztérium vezetőinek, diplomatáinak a holokausztban játszott szerepéről írott könyvével szerzett nevet magának

(Browning, 1978). Most, Broszattal vitázva diplomáciai iratokkal igyekezett bizonyítani, hogy legkésőbb 1941 októberében már a zsidókérdés „végső megoldásán” fáradoztak a náciik. Ezen többé már nem a kivándoroltatást-kitelepítést-elűzést értették, hanem a zsidók tömeges áttelepítését valahová „Keletre” és a tömeges lemészárlásukat. 1941. október 13-án Martin Luther külügyi-államtitkár-helyettes még tárgyalásokat szorgalmazott kétezer spanyol állampolgárságú, Franciaországban letartóztatott zsidó Spanyol Marokkóba történő kivándorlásáról. Négy nappal később az RSHA telefonon tájékoztatta Luthert, hogy többé nincs kivándorlás, összefüggésben a zsidókérdés a háború utáni „alapvető megoldásával”. Ugyanezekben a napokban Eichmann egyik munkatársa, Friedrich Suhr elkísérte Belgrádba Franz Rademachert, a Külügyminisztérium zsidóügyi szakértőjét. A megszállt Szerbiában ekkorra a zsidókérdést részben „megoldották”, vagyis a zsidó férfiakat úgymond a partizánok akcióinak megtorlása-ként már agyonlőtték. A nőket, gyerekeket, öregeket pedig úgy tervezték, hogy Keletre viszik majd vízi úton, gyűjtőtáborba, a zsidókérdés „teljes megoldása” keretében. Rademacher ekkoriban kapott egy levelet Paul Wurmától, a *Der Stürmer* külpolitikai szakértőjétől, aki megírta neki, hogy egy régi elvtárral találkozott, aki Keleten az áttelepített zsidókkal foglalkozik. Wurm az egykorú iratokban ritka nyíltsággal megírta Rademachernek, hogy a közeljövőben „a zsidó férgek többségét különleges módszerekkel ki fogják irtani”.

Arról, hogy 1941 őszén született meg a végső hitleri döntés az

európai zsidók kiirtásáról, további közvetett bizonyíték is létezik. Alfred Rosenberg, a Keleti Megszállt Területek Minisztériumának vezetője 1941. szeptember 14-én sürgette Hitlert, hogy deportálják Németországból a zsidókat, így torolják meg, hogy Sztálin utasítást adott a volgai németek Szibériába deportálására. Lehet, hogy Hitlert ez a sztálini deportálási politikai is a zsidókkal kapcsolatos politikája radikalizálására ösztönözhette. Ekkor még Browning is látta-tudta, hogy ezt a vitát egyértelműen és véglegesen nem lehet eldönteni, mégis hosszú éveket szánt elmélyült levéltári kutatásokra, hogy álláspontját még árnyaltabban bizonyíthassa.

Hitler valószínűleg írásban soha nem adott parancsot a zsidókérdés „végső megoldására”. Ha esetleg létezett valamilyen átfogó parancs az RSHA IVB4-osztályán mondjuk Eichmann páncélszekrényében, a háború utolsó két évében amikor már az ukrajnai, belorussziai és lengyelországi zsidó tömegsírokból is egymás után ásták ki és égették el, zúzták porrá a zsidók hulláit, és 1945 tavaszán a berlini „illetékes” irodákban is mázsaszám égették el a kompromittáló iratokat, ezt a dokumentumot bizonyára az első között tüntették el. Az elkövetők jó része, élükön Hitlerrel és Himmlerrel, az európai háború végén öngyilkos lett. Himmler számos SS-parancsnokot, akik Kelet-Európában 1941–1943 között a zsidók millióinak lemészárlásában kitüntették magukat, később a Balkánra vezényelt, talán azért is, mert tudta, hogy Tito partizánjai nem ejtenek német foglyot.

Az intencionalisták egyik vezéralakja Andreas Hillgruber német

történész volt (Hillgruber, 1986). Ő is, miként évtizedekkel már előtte többen is (Poliakov, Reitlinger, Dawidowicz stb.), abból indult ki, hogy a holokauszt alapvető, átfogó magyarázatát az antiszemitizmusban lehet megtalálni. Szinte mindegy, hogy a középkori antiszemitizmusból vagy az emancipáció, a felvilágosodás korától, esetleg csak az 1918 utáni „új” antiszemitizmusból indulunk ki, végül a zsidók lemészárlásához jutunk el. A döntő kérdés az, hogy előre látható és elkerülhető volt-e a holokauszt. Hillgruber érzékelteti, hogy komoly érvek szólnak amellett, hogy a német történelmi fejlődés, főleg a „modern” német antiszemitizmus „fejlődéstörténete” vezetett Auschwitzhoz. Ugyanakkor nem mulasztotta el ő sem kiemelni, hogy a németországi antiszemitizmus a 19. század végén korántsem volt olyan erős, olyan széles társadalmi-politikai befolyással rendelkező, mint például a cári Oroszországban. Az első világháború alatt és főleg utána komoly értelmiségi (egyetemi hallgatók, középiskolai tanárok stb.) körökben, és polgári, kispolgári rétegekben is elterjedt, népszerűvé vált az antiszemitizmus. A császári hadseregben már 1916-ban vizsgálat indult, amelynek bevalótt célja volt annak tisztázása, hogy vajon a zsidók valóban kivonják-e magukat a hadiszolgálat alól, körükben tényleg (szinte) nem találhatók hősi halottak vagy Vaskereszttel kitüntett, hős honvédők. A világháborús vereségért a pacifista, liberális, szociáldemokrata és főleg „judeo-bolsevista” zsidókat vádolták, akik úgymond hátra döfték a hadsereget. Az antiszemitizmus 1933 után a hivatalos, állami ideológia része lett. Az antiszemiták már Hitler előtt is „kifogásolták”,

hogy bizonyos foglalkozásokban (orvos, jogász, ügyvéd, valamint a kulturális szférában, a művészeti életben) úgymond túl sok, országos arányszámukat messze meghaladó módon sok a zsidó. Azt Hillgruber sem tagadta, hogy az 1933-ban Németországban élő mintegy ötszázezer zsidó kétharmadának sikerült még 1941 októbere előtt, amikor a kivándorlást/elűzést leállították, külföldre menekülni. Az európai zsidók Madagaszkár szigetére történő telepítési tervét Hillgruber is úgy értékeli, hogy ebben implicite benne volt, hogy ott majd lemészárolták volna őket. Azt is lehetségesnek tartja, hogy Hitler és egyes náci vezetők számára a háborúnak más értelme volt, mint a hagyományos német elitnek. Az utóbbi tagjai is törekedtek a versailles-i béke revíziójára, Németország európai hegemoniájának megteremtésére, de Hitler és vezetőtársai Európa „faji újjáépítését” tűzték ki célként. Ezt nagyarányú áttelepítési/deportálási akciókkal, „faji forradalommal” akarták elérni. Hillgruber szerint is Hitler már 1938–1939-ben a zsidók kiirtását tervezte, és ezt szerinte több korabeli kijelentése, antiszemita kirohanása is bizonyítja. Szerinte Hitler (egyébként Dawidowicz által is nagy hangsúllyal idézett) 1939. január 30-i beszéde komoly prófécia volt, ahogy már a *Mein Kampf*ban is vannak célzások a zsidók lemészárlására. Nincsenek, erről bárki meggyőződhet, aki figyelmesen elolvassa Hitler önéletrajzi művét. Ezt egyébként Hillgruber biztosan megtette, mert egyetlen oldalt sem jelölt meg, ahol ilyesmire Hitler utalt volna. A nácik 1939–1941 között vívott háborúja, amelyben a Szovjetunió is támogatta, Hillgruber meglátása szerint még nem volt igazi háború, ez csak a

Nyugat ellen vívott harc volt. Úgy hiszi, hogy Heydrich 1941-ben a totális megsemmisítő hitleri parancs alapján csak egy minimalista parancsot adott ki. Ebben „csak” az állami és párt-tisztségeket betöltő zsidók legyilkolására adott parancsot, ami nehezen elképzelhető. Heydrich, ha parancsot kapott volna Hitlertől valamennyi szovjet zsidó lemészárlására, akkor ezt akár a Führerre hivatkozva, akár anélkül, nyugodtan leírhatta-továbbíthatta volna az SS Einsatzgruppék parancsnokainak. Hillgruber elképzelhetőnek tartja azt is, hogy Hitler 1941 júliusában, amikor Heydrichet Göringen keresztül felhatalmazta a zsidókérdés „végső megoldására”, akkor ez már valamennyi európai zsidó lemészárlásáról szóló parancs volt.

Helmut Krausnick és Hans-Heinrich Wilhelm szerint is még az invázió megindulása előtt parancsot kaptak az Einsatzgruppék a szovjet zsidók szisztematikus lemészárlására (Krausnick–Wilhelm, 1981). Álláspontjukat Uwe D. Adam kivételével az 1980-as évek elején még csaknem mindenki elfogadta. Christian Streit a szovjet hadifoglyokról szóló munkájában viszont amellettt érvelt igen meggyőzően, hogy a nácik az invázió előtt csak a zsidók lehető legteljesebb eltávolítását tervezték (Streit, 1978). Alfred Streim német államügyész, aki több náci háborús bűnös ügyében folytatott nyomozást és emelt vádat, szintén publikált egy könyvet a szovjet hadifoglyokról (Streim, 1981). Miután gondosan átvizsgálta Otto Ohlendorf és más Einsatzgruppe-parancsnokok háború utáni kihallgatási jegyzőkönyveit, bebizonyította, hogy a vádlottak önmentő és egymással a fogságban titokban egyeztetett vallomásairól van szó. Nem létezett olyan Hitler-parancs az invázió meg-

indulása előtt, amely valamennyi szovjet zsidó (és cigány) lemészárlására vonatkozott. Sajnos ezt egyes cigány értelmiségiek és a porajmos történetével foglalkozó egyes történészek nem hajlandók elfogadni. Az ő szándékuk az, hogy mindenáron bebizonyítsák, a nácik „zsidópolitikája” és „cigánypolitikája” között semmi különbség nem volt, mind a két népet ugyanúgy üldözték. Ehhez pedig szükségük lenne legalább egy olyan, ráadásul magától Hitlertől származó parancsra, amely valamennyi zsidó és cigány lemészárlásáról szól (Karsai, 2019).

Heydrich 1941 júliusában utasítást adott arra is, hogy ahol lehetséges, az Einsatzgruppék támogassák a helyi lakosságot a pogromokban, illetve maguk is törekedjenek ilyenek megszervezésére. Márpedig a holokauszt, ha ezen a náciknak azt a célját értjük, hogy a lehető legtöbb zsidót legyilkolják, nem egyeztethető össze pogromokkal. Ahol pogromokat szerveznek, ott a cél a zsidók halálra rémítése, menekülésre készítése. A megtévesztés, a deportálások célállomásának titokban tartása stb., mind-mind a holokauszt lényegéhez tartoznak. Ahol pogromokat szerveznek, ott is az egyik legfontosabb cél az adott terület „zsidómentessé” tétele, de nem a legyilkolásuk, hanem a menekülésre kényszerítésük által.

Browning szerint az intencionalista-funkcionalista vita mélypontja 1984 májusában azon a stuttgarti konferencián következett be, amelyet Jäckel szervezett. Itt a résztvevők, Jäckel kivételével csak előadták addigra már jól kidolgozott álláspontjukat, érdemi vitát nem folytattak.¹⁷

¹⁷ Browning, 2004, 179.

- Adam, Uwe Dietrich: *Judenpolitik im Dritten Reich*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1972, p. 382.
- Arendt, Hannah: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*. Osiris K., Budapest, 2000, p. 340, ford. Mesés Péter, első angol nyelvű kiadás: 1963.
- Bauer, Yehuda: *The Place of the Holocaust in Contemporary History*. *Studies in Contemporary Jewry*, Oxford University Press, 1984, Vol. I, pp. 201–224., magyarul úő: *Definiálható-e a Holocaust? Valóság*, 1987/11. sz., pp. 70–81., ford. Pajkossy Gábor.
- Bauer, Yehuda: *Forms of Jewish Resistance*. In: Niewyk, Donald L. (ed.): *The Holocaust: Problems and Perspectives of Interpretation*. Heath, D. C. Publishing House, Lexington, Mass., 1992, pp. 129–145.
- Blatman, Daniel: *Holocaust Scholarship: toward a Post-Uniqueness Era*. *Journal of Genocide Research*, March 2015, pp. 21–43.
- Bracher, Karl, Dietrich: *Die deutsche Diktatur: Entstehung, Struktur, Folgen des Nationalsozialismus*. Kiepenheuer und Witsch, Köln, 1969, p. 580.
- Broszat, Martin: *Hitler and the Genesis of the Final Solution: An Assessment of David Irving's Theses*. *Yad Vashem Studies*, Vol. 13, 1979, pp. 73–125.
- Browning, Christopher R.: *The Final Solution and the German Foreign Office. A Study of Referat D III of Abteilung Deutschland, 1940–1943*. Holmes and Meier, New York – London, 1978, p. 276.
- Browning, Christopher R.: *Zur Genesis der „Endlösung“*. Eine Antwort an Martin Broszat. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jahrgang 29, 1981, Heft 1, pp. 97–109.
- Browning, Christopher R.: *The Decision-Making Process*. In Stone, Dan (ed.): *The Historiography of the Holocaust*. Palgrave–Macmillan, New York, 2004, pp. 173–196.
- Cesarani, David: *Obituary. Raul Hilberg (1926–2007)*. *Journal of Genocide Research*. Vol. 9, 2007 December, pp. 517–520.
- Chorny, Maksym: *Raul Hilberg Biography*. *War-Documentary.info* 2017. október 20. <https://war-documentary.info/the-destruction-of-the-european-jews/> (letöltve: 2020. május 5.).
- Dawidowicz, Lucy S.: *Háború a zsidók ellen 1933–1945*. *Múlt és Jövő K.*, Budapest, 2000, ford. Demény Eszter, Gordos Judit, Hideg János, Stöckl Judit, első angol nyelvű kiadás: 1975.
- Dreifuss, Havi: *Jewish Historiography of the Holocaust in Eastern Europe*. *Polin*, Vol. 29, 2017, pp. 217–245.
- Eck, Nathan: *Historical Research or Slander? Yad Vashem Studies*, Vol. VI, 1967, pp. 385–430.
- Friling, Tuvia: *A Blatant Oversight? The Right-Wing in Israeli Holocaust Historiography*. *Israel Studies*, Spring 2009, pp. 123–169.
- Gutman, Yisrael: *„The War Against the Jews, 1933–1945.”* *Yad Vashem Studies*, Vol. 11, 1976, pp. 329–343.
- Gutman, Yisrael: *The Jews of Warsaw, 1939–1943: Ghetto, Underground, Revolt*. Indiana University Press, Bloomington, 1982, p. 487.
- Hilberg, Raul: *The Destruction of the European Jews*. Quadrangle Books, Chicago, 1961, p. 788., II. kiadás: Holmes and Meier, New York – London, 1985, Vols. I–III, pp. I–XII, 1274.
- Hildebrand, Klaus: *Das Dritte Reich*. Oldenburg Verlag, München, 1979, p. 488.
- Hillgruber, Andreas: *Die Endlösung und das deutsche Ostimperium als Kernstück des rassenideologischen Programms des Nationalsozialismus*. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 20, 1972, pp. 133–153.
- Hillgruber, Andreas: *The Extermination of the European Jews in Its Historical Context. A Recapitulation*. *Yad Vashem Studies*, Vol. 17, 1986, pp. 1–16.
- Hillgruber, Andreas: *Zweierlei Untergang: Die Zerschlagung des Deutschen Reiches und das Endes es europäischen Judentums*. W. J. Siedler Verlag, München, 1986, p. 110.
- Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944. *Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal*. Magvető K., Budapest, 1983, I–II., pp. 463, 475., szerk.: Ránki György., ford. Soltész Gáspár

- Irving, David: Hitler's War. Holder and Stoughton, London, 1977, p. 960.
- Jäckel, Eberhard: Hitlers Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft. Rainer Wunderlich Verlag, Tübingen, 1969, p. 158.
- Jockusch, Laura: Historiography in Transit: Survivor Historians and the Writing of Holocaust History in the Late 1940s. *Leo Baeck Institute Yearbook*, January 2013, pp. 75–94.
- Karsai, László – Molnár, Judit (eds.): The Kasztner Report: The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942–1945. *Yad Vashem*, Jerusalem, 2013, p. 393.
- Karsai László: A cigány holokauszttól a porajmosig, a legújabb szakirodalom tükrében, in Landauer Attila (szerk.): *The Roma Holocaust in Eastern Europe*. Vol. I. „Eötvös József” Gypsy-Hungarian Pedagogy Association, Budapest, 2019, pp. 38–58.
- Kiersten, E. Davis: Jedwabne, Collaboration and the Reliability of Eyewitness Testimony. *ATS2057-www.academia.edu-20-10-2014* (letöltve: 2020. június 13.).
- Krall, Hanna: Egy lépéssel az Úristen előtt. *Európa K.*, Budapest, 1982, p. 145, ford. Gimes Romána.
- Krausnick, Helmut – Wilhelm, Hans-Heinrich: *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD, 1938–1942*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1981, p. 688.
- Kulka, Otto Dov: Singularity and its Relativization: Changing Views in German Historiography on National Socialism and the „Final Solution”. *Yad Vashem Studies*, Vol. XIX, 1988, pp. 152–186.
- Kulka, Otto Dov: Uniqueness in Context. – könyvkritika Ian Kershaw: *To Hell and Back: Europe 1914–1949*. Penguin Books, London, 2015, p. 593. c. könyvről *Yad Vashem Studies*, Vol. 44:2, 2016, pp. 247–260.
- Lozowick, Yaacov: *Malice in Action*. *Yad Vashem Studies*, Vol. XXVII, 1999, pp. 1–38.
- Mason, Tim: Intention and Explanation. A Current Controversy about the Interpretation of National Socialism. In Hirschfeld, Gerhard-Kettenacker, Lothar (hrsg.): „Der Führerstaat.” *Mythos und Realität. Studien zur Struktur und Politik des Dritten Reiches*. Klett-Cotta, Stuttgart, 1981, p. 465. Mason tanulmányát lásd: pp. 21–40.
- Michman, Dan: *Getting Right, Getting it Wrong: Recent Holocaust Scholarship in Light of the Work of Raul Hilberg*. The 2017 Annual Raul Hilberg Memorial Lecture. The University Vermont. https://www.uvm.edu/sites/default/files/Hilberg_Lecture_Michman.pdf. (letöltve: 2020. május 5.).
- Michman, Dan: Holocaust in Poland: An Outsider's View of its Place within Recent General Developments in Holocaust Historiography. In Polonsky–Węgrzynek–Żbikowski (eds.), 2018, pp. 386–401.
- Poliakov, Léon: *Bréviaire de la haine. Le IIIe Reich et les Juifs*. Calman-Lévy, Paris, 1951, p. 386.
- Reitlinger, Gerald: *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe, 1939–1945*. Beechhurst Press, New York, 1953, p. 634.
- Roseman, Mark: *A végső megoldás. A Wannsee-jegyzőkönyv*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003, p. 200., ford.: Juhász Viktor.
- Schleunes, Karl. A.: *The Twisted Road to Auschwitz: Nazi Policy toward German Jews, 1933–1939*. University of Illinois Press, Urbana, 1970, p. 280.
- Streim, Alfred: *Die Behandlung sowjetischer Kriegsgefangener im „Fall Barbarossa”*. Eine Dokumentation. C. F. Müller Verlag, Heidelberg–Karlsruhe, 1981, p. 442.
- Streit, Christian: *Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen, 1941–1945*. Dietz Verlag, Bonn, 1978, p. 448.
- Tomka Béla: *A Harmadik Birodalom. A kutatás új útjai*. JATE Press, Szeged, 1999, p. 112.

Mi voltunk a legboldogabbak, ha Weeber szívességet kért tőlünk...

Harc a restitúcióért

A restitúció latin kifejezés, magyarul visszaszolgáltatást vagy jogsértés helyrehozását jelenti. Az újkori történelem viharos időszakaiban rendszeresen előfordult, hogy államoktól, intézményektől, emberektől elvették tulajdonaikat. A károsultak – ha szerencséjük volt – jogorvoslatban részesültek. A restitúció majdnem mindig türelemjáték: a károsultnak ki kell várnia, amíg a károkozó vagy annak jogutódja elrendeli a status quo helyreállítását. Ha egyáltalán. És még akkor sem garantált a remélt végeredmény. Az erdélyi egyházi ingatlanok jelenlegi vontatott restitúciója például nem enged sok jóra következtetni. A Húsvét-szigetek lakói viszont jó eséllyel hamarosan viszontlátják tárgyi emlékeiket, amelyeket egykor Thor Heyerdahl vitt magával Norvégiába. Németországi és osztrák múzeumok a mai napig megválnak olyan festményektől, amelyeket a náci időkben koboztak el eredeti tulajdonosaiktól.

Magyarországon is zajlanak restitúciós értelemben vett tulajdonjogi viták, igaz, rendszerint zárt ajtók mögött. Sajtóhír akkor lesz belőlük, ha valamelyik közgyűjtemény végre-valahára lemond az általa jogtalanul őrzött műtárgyról. Míg a visszaszolgáltatás manapság ütős paragrafusoktól és ügyvédi leleménytől függ, a háború utáni közvetlen kárrendezési időszakban a győztes hatalmak jóindulatára és magyar kezek kitartó munkájára is szükség volt. Előfordult, hogy a szorgosságért hazánkban köszönet helyett megtorlás járt. Az alábbiakban egy ilyen esetet szeretnék felidézni.

Varvasovszky László 1946 nyarán megtisztelő feladatot kapott a pénzügyminisztériumtól. Azzal bízták meg, hogy irányítsa a Bécsben létesülő magyar visszaszolgáltatási bizottságot. A jogász végzettségű Varvasovszkynak ez volt a harmadik kiküldetése: 1938-tól hat éven keresztül a Külkereskedelmi Hivatal berlini kirendeltségén dolgozott, majd 1944 végén átmenetileg a bécsi képviselőre helyezték át. A háború után leigazolták és visszavették az állami apparátusba. Új munkadói elismerték náciellenességét, és nagyra értékelték kiváló angol- és németnyelv-tudását, valamint bécsi hely- és helyzetismeretét. Varvasovszky Hahn Sándor székesfővárosi hivatalnokkal indult útnak, aki a frankfurti restitúciós bizottság vezetői posztját kapta meg. Főnökük, Nyárádi Miklós kigazdapárti pénzügyi államtitkár a lehető legmélyebb vízbe dobta mindkettőjüket, minthogy az 1944/45 telén Magyarországról a Birodalom területére „átmentett” javak volumenéről ekkoriban egyetlen szereplőnek sem lehetett tiszta képe. Az amerikaiak már évek óta készültek a „talált tárgyak” gondozására – a megszállt országokból összehordott ipari és kulturális értékek mennyisége minden korábbi elképzelésü-

ket felülmúlta. Magyarországon eddig épphogy csak sommás listába foglalták az elhurcolt javak kategóriáit, anélkül, hogy ismerték volna a tárgyak konkrét fellelhetőségét. A magyar meghívottak kétségkívül elismerésnek vették, hogy vesztes ország képviselőiként egyáltalán szóba állnak velük. Ezért a személyes jelenlétért a Nagy Ferenc vezette kormány már hosszú hónapok óta lobbizott Moszkvában és Washingtonban.

Hahn és Varvasovszky a tájékozással kezdte. Biztatóan hangzott, hogy a szovjet megszállási övezetén kívül szabadon kutathatnak, gondolhatják a javakat, és felkészíthetik a visszaútra. A nagy ismeretlenben azonban magukra maradtak. A nyugati zónákban buzgólkodó külföldi restitúciós misszióktól hiába vártak támogatást. Mindegyik érintett országnak megvolt a maga története és a győztes-vesztes gátlásküszöböt nehéz volt átlépni. A horthysta vagy nyilas magyar emigrációval pedig más okokból kerülték a találkozást. Varvasovszky puhatolózását megkönnyítette, hogy sejtette, hol vagy kinél lehetnek a határállomásokon felállított kiléptető és a határon túli elosztó pályaudvarokra küldött beléptető jegyzőkönyvek stenciljei. Legtöbbet a címzettek adataitól remélt, azonban fokozatosan rájött: a véletlenek kedvező összejátszása kellett ahhoz, hogy az áru valóban oda érkezzen, ahova szánták. Még a Szépművészeti Múzeum aprólékos gondossággal kitessekelt műkincsei, a MNB aranykészlete vagy a pénzügy-igazgatóságoknál felhalmozott, zsidó tulajdonból származó értéktárgyak sem mindig azon az állomáson értek célba, ahova expediálták őket. A menekülőben lévő magyarországi főhivatalnokok, akik az utolsó pillanatig nemzetvezetőnek, miniszternek vagy legalábbis államtitkárnak képelték magukat, valójában saját bőrüket mentették.

A keresett jegyzőkönyvek csak részben bukkantak elő. Ezek alapján némi ráhagyással megállapítható lett, hogy több tízezer vagon és több száz uszály került át majdnem egymillió tonnányi rakománnyal a határ túloldalára. A közutakon kigördült járművek számát talán nem véletlenül csak német kortanú tudta felbecsülni. Kurt Becher volt az, aki német részről 1944 novemberétől az élelmiszer-tartalékok magyar frontvezetésekből történő kiürítését irányította. Kiderült, hogy a kiléptető bizottságok túlságosan lezserül adminisztráltak, és a beléptetőik gyakran nem tudták, mit vesznek át. Ha egyáltalán átvettek valamit, hiszen a pályaudvarokat nemegyszer lebombázták, vagy az útelértítés miatt megközelíthetetlené váltak. A Dunán kiömlesztett javak elé gyakran a jégtömbök emeltek torlaszt. Pedig micso-da alaposággal szervezték magyar–német koprodukcióban Magyarország kiürítését! Tucatnyi rendelkezés született – a papír minden árutípust, garanciát és ígervényt elbírt. Egyedül a menekültek javaival nem számoltak, mert senki sem láthatta előre, hogy 1944–45 fagyos heteiben annyi magyar hitehagyott – hátán háza, kebelén kenyere – tömegesen átjelentkezik az idegenbe. Utólag persze kiderült, hogy a javak egyáltalán nem harmóniában hagyták el az országot. Helyenként kizárólag a németek kénye-kedve döntötte el, hogy honnan, mit, hova ürítsenek. A kávé és dohány birodalmi központjának anyagából értesülünk, hogy az 5. SS-Wiking pán célosztagja 1945 januárjában a komáromi dohányraktárból a városparancsnokság

kifejezett engedélyével több száz tonna dohányt vagonokba préselt, s amikor az megérkezett a Birodalomba, a „dohányfelügyelet” elhelyeztette néhány depóban, majd közvetlenül az összeomlás előtt beömlesztette a német gazdaságba. A „szerencsés” dohányzók Levente cigarettára gyújthattak a szövetségek bombázáporában. A hatóságnak 1945 márciusában még arra is futotta energiából, hogy gondoskodjon a komáromi fuvarba mintegy véletlenül belekerült többkösárnyi magyar szerszám értékesítéséről. Ennyit a német alaposságról.

Paripák, fillérek, úthenger

Hahn Sándornak annyiban lehetett könnyebb dolga, hogy első világraszóló sikerét, a MNB 33 tonnányi aranyrúdjainak restitúcióját a nagyhatalmak már előkészítették számára. Második diadalához, a müncheni gyűjtőállomáson őrzött magyarországi műkincsek hazajuttatásához pedig a németországi amerikai kormányzat legfelsőbb szintjén asszisztáltak. Varvasovszky László hozzá képest szerényebben debütált: neki az „aranyvonat” Ausztriában maradt, kevésbé látványos tárgyai jutottak. A teljesség igénye nélkül: a földművelésügyi minisztérium erdőgazdálkodási főkönyvei, földmérő műszerei, vízórái, analóg barométerei, valamint a székesfőváros többleláányi leltári anyaga. Értékeljük utólag, hogy ezekben a rekeszekben az 1703. évi budai és pesti kiváltságlevelek eredeti példányai lapultak. A restitúció első hónapjaiban még MTI-hír volt, hogy a bécsi misszió jóvoltából hazaérkezett egy úthenger. Hamarosan jöttek az erősebb fogások: az Első Magyar Gazdasági Gépgyár masinái, a Váci Első Magyar Kötszövő uszálynyi nyersanyaga, a Magyar Optikai Művek berendezései, a Mezőgazdasági Ipari Kísérleti Intézet teljes laboratóriumi felszerelése, több ezer kis faládjában csörömpölő fillérmék és még sorolhatnánk.

Kezdetől szűnni nem akaró kihívást jelentettek a lovak, amelyek összegyűjtésében a linzi irodát vezető Wanié András, a földművelésügyi minisztérium kiküldöttje vitte a prímet. A paripák sorsa mindvégig restitúciós sérelem maradt: a tízezernél több kihurcolt lóból még 1945-ben sokat szétosztottak osztrák és német gazdák között, a katonai kötelékekben kihajtott huszárlovakat önkényesen leszerelték, a bábolnai ménes neveltjeit szérumgyártásra zsákmányolták ki, vagy az USA-ba vitték. A magyarokon kívül senki sem törődött azzal, hogy ezek a négy lábúak nem is olyan régen a legnagyobb becsben tartott *tartalék javakként* érkeztek. Talán azok az itthoni igavonók jártak legjobban, amelyek az első békenyáron a visszavándorlók szekérfogatjait húzhatták haza. Varvasovszky és linzi kollégái fáradhatatlanul szorgalmazták a lószemléket az amerikaiaknál.

Varvasovszky a legtöbb restitúciós engedélyt Richard P. Weeber aláírásával kapta. Mi több, gyakran az amerikai őrnagy jeepjén utazták be az osztrák vidéket, ha pedig Varvasovszky szeme előtt futott ki a Mozart Express a linzi pályaudvarról, akkor Bécsbe is együtt tértek vissza. Munkakapcsolatuk már-már barátsággá szövődött. Magyarországon elégedetten fogadták a restitúciós eredményeket. Varvasovszkynak 1947 kora nyarán a Magyar Köztársasági Érdemérem arany fokozatát adományozták, majd nem sokkal

később külkereskedelmi tanácsossá nevezték ki, és átemelték a kedvezőbb VI. fizetési osztályba. Pályája felívelt, magánélete is boldognak látszott: feleségével éppen első közös gyermeküket várták.

A nagyobb távolság ellenére Németországból sokáig egyszerűbben lehetett intézni a restitúciót, mint Ausztriából. Az ottani amerikai hatóságok önállóan tevékenykedtek, és saját kezükben tartották az ügymenetet. Az elvben szuverén, bár négyhatalmi ellenőrzés alatt álló Ausztria ezzel szemben fenntartotta magának a jogot, hogy beleszóljon a folyamatba. A megszálló hatalmak időnként döntőbíróként léptek fel, ha a kancelláriahivatal és a visszaszolgáltatási bizottság között nézeteltérés támadt. Ez a körülmény kényessé tette Varvasovszky szerepét. Mint ő maga jelentette 1947 szeptemberében a pénzügyminisztérium külföldre hurcolt magyar javak ügyosztályának: „Az amerikaiak hallgatólagosan olyan engedményeket tesznek a Bizottságnak, melyek messze meghaladják a baráti gesztus fogalmát. [...] Hangsúlyozni kívánom azt azonban, hogy a »Gentleman Agreement« megállapodások szóban történtek, kizárólag személyi természetűek. [...] Megjegyzem még, hogy a zónában levő amerikai szervek sem tudnak ezekről a megállapodásokról, ezek kizárólag a bécsi főparancsnokság tisztjei és köztem jöttek létre, és ezeknek nyilvánosságra hozatala az amerikai tiszték azonnali leváltását idézhetné elő. Hogy ez a további restitúciós munkánk sikerét milyen károsan befolyásolná, azt nem kell bővebben hangsúlyozni.” Ez az informalitás a pénzügyiseket akkor még nem zavarta; csak jöjjön minél több áru.

Az év kellemetlen meglepetést tartogatott. A *Magyar Nap* 1947. december 14-én egy K. Gy. monogramos cikkben közölte, hogy Varvasovszky és Wanié több Bszkart autóbusz restitúcióját elszabotálta, és nem akadályozta meg a vállalat kiküldöttjeinek az amerikaiak általi őrizetbe vételét. Egy ilyen gazdasági és politikai vád az adott történelmi helyzetben korántsem volt tréfadolog.

1948. január közepén a hegyeshalmi pályaudvarra befutott egy szerelvény, amelyben amerikai katonák magyar hontalanokat kísértek haza. A határőrök az amerikaiakat leszállították a vonatról, miközben szovjet katonák állítólag minden mozdítható tárgyat elhordtak a fülkékből. Az amerikai tiltakozásra a magyar fél utólag azt állította, hogy a GI-ok a zónából hozott portékákkal csencseltek a faluban, és nem volt beutazóvízumuk. Mellesleg korábban ezt nem is kérték tőlük. Akárhogyan is, Hegyeshalmon a hidegháború egyik első csatája zajlott. Az incidens rövid távon az USA-nak jött kapóra. Április 15-én a katonai kormányzat átnyújtotta az időközben Karlsruheba költözött magyar visszaszolgáltatási bizottságnak a kiutasító rendelkezést. Hahn Sándornak és beosztottjainak harminchat órán belül el kellett hagyniuk az amerikai övezetet, irattárukat nem vihették haza. Ennél súlyosabb gondot okozott, hogy magukra maradtak az immár becsomagolt és hazaszállításra felkészített javak, hídépítő anyagok, a Bodrogi és Nyíregyházavidéki Vasút, a budapesti HÉV és még sok minden más. Akkori becslések szerint a Németország amerikai zónájában rekedt magyar javak értéke húszmillió dollárra rúgott. A váratlan kialakulás az angol övezetben működő csoportot is érintette, és valóságos disszidálási hullámot indított el. Veress László

bielefeldi bizottságvezető Nagy-Britanniába menekült, Hahn Sándor átmenetileg visszatért Budapestre, megvárta soron következő kiküldetését, s – néhány hónapos kinntartózkodás után – az USA-ba váltott repülőjegyet. A pénzügyminiszterré kinevezett Nyárádi Miklós 1948-ban szintúgy a szabad világ mellett döntött.

Varvasovszky nem vehette át automatikusan az elárvult németországi ügyeket, mert megbízatása Ausztriára szólt. Ráadásul 1948 áprilisában ő is rossz hírt kapott. Az ausztriai USA-főparancsnokság értesítette, hogy az elhurcolt javak restitúcióját tokkal-vonóval az osztrák kormányhoz tette át. A bécsi hatóságokkal való kapcsolattartásra maga Gerő Ernő pénzügyminiszter hatalmazta fel Varvasovszkyt. Az amerikaiaknak azért még volt szavuk, és Weeber is a helyszínen maradt. Varvasovszky pozíciója látszólag megerősödött, de teljes biztonságban nem tudhatta magát. 1948 májusában linzi kollégáját, Wanié Andrást a földművelésügyi minisztérium – belügyminisztériumi kérésre – váratlanul hazarendelte. Wanié napok múlva saját vádiratát olvashatta Budapesten. A népügyészség egy 1945-ös feljelentést vett elő, amely szerint a gyanúsított Köncsögpusztán, a földosztás okán, tanyája új birtokosait durva szavakkal illette. A jogászok szerint ezzel kimerítette az izgatás büntetét. A linzi irodavezetőt, akiről Bebrits Lajos kommunista államtitkár nem sokkal korábban még azt mondta, hogy hála neki, „a vasúti felépítményekkel teli vonatkocsik úgy jönnek haza, mint égből a manna”, a bíróság hat hónapi börtönbüntetésre ítélte. A még mindig gyanútlan Varvasovszky szót emelt érte Vas Zoltánnál és Gerő Ernőnél. Wanié négy hónapot töltött internálótáborban, majd 1949 májusában a fellebbviteli bíróság helyt adott semmisségi panaszának, de többé nem térhetett vissza Ausztriába.

Mostantól rájárt a rúd az Ausztriában szolgáló bizottságtagokra. Közülük többen vették a sátorfájukat, és szaktudásukat az éledező osztrák gazdaságnak kínálták fel. Varvasovszky a helyén maradt, és amikor 1949 áprilisában soros jelentéstételre hazarendelték, talán sejtette, hogy kockázatos a beutazás, de engedett kötelességtudatának, és autóba ült. A katonapolitikai osztály Hegyeshalmon szabályos letartóztatási paranccsal várta. Saját szolgálati gépkocsiján szállították a Bartók Béla úti Zalka Máté laktanyába. Három napon keresztül erős reflektorfényben próbálták kiszedni belőle mindazt, amit nem követett el. Azzal gyanúsították, hogy az amerikaiaknak kémkedik, s azt akarták elérni, hogy álljon az ő szolgálatukba. Varvasovszky remélte, hogy munkaadója, a pénzügyminisztérium majd kiáll érte – ez nem történt meg. Két hetet töltött Budapesten, többször is becitálták az Anker köz 3. sz. alá, ahol a titkosrendőrség konspiratív lakást tartott fenn. Győzködték és fenyegették, de ekkor még visszaengedték bécsi munkahelyére.

Torzszalkodó megszállók

Veszélyérzetét minden bizonnyal tompította, hogy sikeres restitúciós időszak állt mögötte. 1948-ban – az említett nehézségek ellenére – olyan magánkollektiókból származó festményeket szerzett vissza, mint Munkácsy Mihály nagy méretű, *Beszélgetés* című olajfestménye egykor Vida Jenő tu-

lajdonából vagy Iványi-Grünwald Béla *Kecskeméti országútja* Káldi Jenő Rezeda utcai otthonából. Gyanítható, hogy az értéktárgyakat a műgyűjtők villáiban elszállásolt németek emelték el és vitték magukkal. Varvasovszky a festményekkel teli restitúciós ládákhöz csapta a miniszterelnökség súlyos kilókat nyomó ezüst étkészletét, amelyre Grazban talált rá. Mivel a linzi iroda időközben bezárt, a bécsieknek egyre többet kellett utazniuk az országon belül. Ekkoriban kezdtek bontani a Felső-Ausztriába jutott uszályok rakományait, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy ha nem tartózkodott magyar képviselő a helyszínen, az osztrákok jószereivel elcsaklították azokat. Golyóscsapágyakra vagy acélrudakra helyben is lépten-nyomon igény mutatkozott. Maguknak az uszályoknak a hazaszállítása pedig a – lovakéhoz hasonlóan – mindvégig neuralgikus pontja volt a restitúciónak. A legtöbb magyar hajó eredetileg a németországi Passauig jutott, ahonnan közel kétszázat 1946 végén elindítottak Magyarországra. Nem egyszerre érkeztek meg, mert ha nem is a vízsodrás, de a megszállók közötti torzszalkodás miatt némelyiket a linzi határállomáson kényszerpihenőre fogták, vagy visszairányították Passaubá. Az utóbbiak ott „felejtődtek”, amikor az amerikaiak kiutasították Hahnékat.

Jóllehet Varvasovszky kompetenciája osztrák területre korlátozódott, az amerikaiak szóba hozták a passauai magyar hajókat. Hatot rakományostul átadtak volna. Ráadásul sebtében, mert már német földről is visszavonulóban voltak. 1949 májusában megalakult az NSZK, és az új hatóságok vették át a restitúciós lantot. A budapesti pénzügyminisztériumban üdvözölték a lehetőséget, noha tudták, hogy a szállítási költségeket nem lehet majd az osztrákok nyakába varrni, és még kevésbé az amerikaiakéba. 1949 májusában Varvasovszky kollégája Budapesten letárgyalta a részleteket. A pénzügy kész volt százezer schillinget áldozni a célra, sőt siker esetén a bécsi munkatársaknak prémiumot helyezett kilátásba.

Varvasovszky nekilátott az előkészületeknek. A színen ismét felbukkant Weeber őrnagy, akinek Magyarország hálás lehetett több százezer dollár értékű restitúciós szállítmányokért. Szokatlan módon most ő rukkolt elő kéressel: anyagilag, úgymond, kissé megszorult, s kölcsönként 2500 schillinget, azaz száz dollárnál valamivel kevesebbet. Varvasovszky a bizottság kasszájából kiemelte az összeget, és a kezébe adta. Ezután megkérte a pénztárost, hogy úti előlegként különítsen el további 8000 schillinget, ebből intézze a Weeber közbenjárásával megszerzendő vízumokat, a maradékot pedig váltassa át német márkára. A Passaubá készülő bizottságtagoknak napidíj járt.

Varvasovszky nem sokkal később elindult Budapestre, ahol egy titkos bécsi forrástól már tudtak a pénzmozgásokról. Október 31-én őrizetbe vették, és a Markó utcában előzetes letartóztatásba helyezték. November 2-án a Nagy-Budapesti I. kerületi Rendőrfőkapitányság bűnügyi osztályán kihallgatták, és közhivatalnoki minőségben elkövetett sikkasztás büntettségével gyanúsították. A vádemelőket, az ügynevezett uzsorabíróságot nem foglalkoztatta, hogy a terhelt néhány év alatt 200 millió forint vámértékű javat hozatott haza. Ők a néhány ezer schillingen lovagoltak. Varvasovszkynak a munka sikere érdekében fenntartott informális kapcsolata lett csapdájává. Köz-

ben felesége Bécsben felvette férje novemberi fizetését, 7902 schillinget, s azt 8000-re felkerekítve lelkiismeretesen visszautalta a restitúciós misszió számlájára. A hírt a rovincsolást végző pénzügyminisztériumi kiküldöttek eljuttatták Budapestre. A decemberi bírósági tárgyalásra tanúként idézett pénzügyminiszeri tisztviselők közül azonban csak egyvalaki jelent meg, a többieket a minisztérium nem mentette fel a hivatali titoktartás alól. Az egyetlen tanú is megtagadta a lényeges kérdésekre a választ, mert félt a hivatali főnökségétől. A bírák iratokat nem kértek be, rejtély, hogy miből tájékozódtak. Az 1950. májusi főtárgyaláson a törvényszék ugyan felmentette a vádlottat a sikkasztás büntette alól, ám bűnösnek találta a hivatali hatalommal való visszaélés vétségében, és hét hónapi börtönbüntetésre ítélte. A verdikt szabadlábra helyezést jelentett, mert beszámították a vizsgálati fogságban töltött nyolc hónapot. Az államügyészség viszont kevesellte a büntetés mértékét, és a szabadon bocsátás ellen is fellebbezett. Varvasovszky egyelőre börtönben maradt. Ekkor kapcsolódott be az eseménysorozatba az Államvédelmi Hatóság, amely két hónappal később „demokráciaellenes tevékenység fennforgása” miatt, azaz politikai alapon elrendelte az internálását, arra hivatkozva, hogy Varvasovszky szoros kapcsolatot tartott fenn az amerikaiakkal, és kémkedett nekik. Az ÁVH csak „befelé” tartozott indoklással. Varvasovszkyt a kistarcsai táborba hurcolták, ahol többedmagával átmenetileg föld alatti tömlöcbe zárták.

1951 januárjában marhavagonban érkezett Recskre. Eközben másodfokon tovább folyt a „rendes” jogi eljárás. A Legfelsőbb Bíróság 1952 szeptemberében újra vizsgálta az első fokú ítéletet, és továbbra is a minisztériumbeli utasítások szemrevételezése nélkül megállapította, hogy a schillingösszeget jogtalanul vette fel, mert ehhez előzetes engedélyt kellett volna kérnie. Ezzel megerősítette a hivatali visszaélés büntettét, s immár jogerős ítéletként az első fokon kiszabott hét hónapot egyévi börtönbüntetésre emelte. Varvasovszky már ezt is bőven leülte, de szabadon bocsátását az ÁVH-val szemben nem lehetett elérni.

1953 tavaszán a Nagy Imre-kormány közkegyelmet hirdetett, s Recsken is megkezdődött a tábor feloszlata. Csakhogy az ÁVH a szabadulókkal különböző nyilatkozatokat íratott alá. Volt, akit beszerveztek besúgónak, volt, akivel beismertették a rárótt bűneit, és mindenkit titoktartásra köteleztek. Varvasovszky elé kész jegyzőkönyvet tettek, amelyben „bevallotta”, hogy az amerikaiaknak adatokat szolgáltatott ki. Így terelődött az ügye ismét jogi útra. 1953 szeptemberében Recskről Kistarcsa érintésével visszavitték a Markó utcába. Az ügyészség ott kihallgatta, s az ÁVH által konstruált újabb vádpontokkal szembesítette. A „fülesek” a pénzügyminisztériumtól jöhettek. Ezúttal tanúkat is mozgósítottak. A Bszkrt 1947-es kiküldöttjei előadták, hogy Varvasovszky szabotálta a buszok restitúcióját. Vásárhelyi János, a Honvéd Térképészeti Intézet volt parancsnoka, aki ekkor már a tábornokok perének vádlottjaként ötödik éve börtönben ült, ÁVH-s nyomásra azt állította, hogy Varvasovszky lassította a Nyugatra hurcolt térképanyag visszaszolgáltatását, s „felhívta az amerikaiak figyelmét a hadászat szempontjából fontos térképekre”. A tényállást a Budapesti Fővárosi Bíróság hír-

hedt Jónás-tanácsa vizsgálta felül, amely ezúttal – 1954 áprilisában – meg-
lepetéssel szolgált, miután Vásárhelyi visszavonta az ÁVH által kicsikart
terhelő vallomását, és a buszok ügyében is megdőlt a vád. Varvasovszkyt
felmentették a „közhivatali kötelezettségzegéssel elkövetett népellenes
bűntett” vádja alól.

Jellemző módon a vád alapjául szolgáló mulasztásának ráadásul restitúciós
hozadéka volt. Varvasovszky a térképanyaggal együtt értékes geodéziai me-
rőműszereket is hazajuttatott, noha ezekre Jugoszlávia úgyszintén benyúj-
tott hivatalos kérelmet. Belgrádban ugyanis deklarálták, hogy a tárgyak
Szabadka kiürítésekor kerültek Budapestre és onnan Ausztriába. Csak a
bennfentesek tudhatták, hogy a magyar misszióvezető gyorsaságának kö-
szönhetően Jugoszlávia néhány teodolittal szegényebb lett.

Egy budapesti panellakásban élt

Varvasovszky szabadulása után kétkezi munkásként kereste kenyerét,
majd egy KtSz anyagbeszerzője lett. 1967-ben útlevelet kapott, és felbuk-
kant Bécsben. Felesége és fia nagy reményeket fűztek a látogatáshoz. Őket
is próbára tette a sors: az 1949-es letartóztatás után el kellett hagyniuk a
szolgálati lakást, és éveken át alig tudtak valamit a családfőről. Támogatást
vagy együttérzést sem Weebertől, sem a Bécsben maradt bizottságtagok-
tól nem kaptak. Most véglegesen elbúcsúztak a „vendégtől”. Varvasovszky
ugyanis ekkor már egy budapesti panellakásban lakott kedvesével, és új éle-
tet élt. Az ötvenes évek vége óta saját hírnevét próbálta helyreállítani. Régi
munkatársai idővel összeszedték minden bátorságukat, és elismerő nyilat-
kozatokat adtak neki írásba. A perújrafelvételhez kihallgatott Bánky Elem-
ér, Varvasovszky akkori helyettese, majd utódja, aki a bécsi irodát 1954-es
feloszlataásáig vezette, beszámolt arról, hogy Weeber még 1949 őszén vissza-
térítette a kölcsönt. „Az az igazság, hogy mi voltunk a legboldogabbak, ha
Weeber szívességet kért tőlünk, és ha az én időmben tízszer ekkora összeget
kér, én boldogan fizettem volna ki neki.” A pénzügyminisztériumból bekért
korabeli utasításból kiderült, hogy Varvasovszkynak joga volt előzetes enge-
dély nélkül pénzt felvenni. 1967-ben a Fővárosi Főügyészség megállapítot-
ta, hogy a misszióvezető nem követett el hivatali visszaélést. Harmincezer
forint kárpótlást ítélték meg neki. Varvasovszky ekkor már harmadik éve
a Pénzügyminisztérium Központjában dolgozott. A sors fintora, hogy annyi idő után
ismét kényes feladattal bízták meg. Értékelnie kellett Magyarország háború
utáni restitúciós eredményeit, és összeállítani az elkallódott javak igénylis-
táját. Viszontláthatta saját feljegyzéseit, amelyek anno nem jutottak el sem
a bírósághoz, sem pedig az ÁVH-hoz. Dezséri László vezérigazgató a sze-
mélyzeti osztálynak azt írta róla, hogy „a restitúció területén végzett mun-
kája az összes misszióvezetők között a legjobb volt”.

A teljes rehabilitálásra, mint annyi más „recski” fogolynak, a rendszervál-
tásig kellett várnia. Varvasovszky László 2000-ben halt meg, 88 éves korá-
ban.

Jenei Gyula

Járványnapló

– jegyzetversek –

Kilencedik nap (03.19.)

volt már hasonló ehhez. emlékszem, mentem a hídon, hirtelenhideg volt, gőzölgött a folyó, tucatszám úszkáltak lenn a vadkacsák. aztán varjúraj húzott el felettem. víruskamikazék, gondoltam. attól félttem, valamelyik a fejemre szarik. minden madártól félttem akkoriban. ha döglött galambot láttam a járdán, a lélegzetemet visszatartva kerültem ki. méterekkel, ha lehetett. napok óta a madárinfluenzával fenyegettek a hírek. átgondoltam lehetséges végemet.

166

Tizenhatodik nap (03.26.)

a vírus terjedése, gócpontok, grafikonok, valószínűségszámítások, százalékok, veszélyezett korcsoportok, alapbetegségek, hírek és álhírek. ha egy populációban ennyi és ennyi lesz a fertőzöttek és a halottak aránya, akkor a baráti, a szűkebb-tágabb ismerősi körből is lesznek áldozatok. még a facebook-ismerősök között is! de vajon kicsodák? amikor a katolikus pap azt mondja a sír mellett állóknak: imádkozzunk azért a testvérünkért, aki közölünk elsőnek fogja követni a most elhunytat, akkor az ember, miközben tudja, hogy az ima érte is szólhat, körbenéz, és eljátszik a gondolattal – akár egy lottózóban azzal, hogy melyek lesznek a nyerő számok, és tippel, és örülne, ha bizonyos számokat kihúznának, bizonyosakat meg nem. hát így van ez! ha isten kiemel közölünk valakit (vagy valakiket), sírhatunk, maradhatunk közönyösek, de örülhetünk is. istenhez és a valakihez való viszonyunk függvényében.

Harmincegyedik nap (04.10.)

nézem az elektronikus sajtót, sehol egy jó kis földrengés, repülőgépkatasztrófa, katonai puccs, sportbotrány, de még egy gyerekgyilkosság vagy gasztronómiai guinness-rekord sem keveredik elém. mindenütt csak a járvány összevissza adagolt tényei, grafikái. tudományos kutatónak nevezett béljósok, kártyavetők ijesztgetnek vagy épp keltenek reményt. a közösségi oldalon is mindenütt: csak a járvány meg a versek, a versvideók. első- és sokadrangú költők, háziasszonyok, diákok, buszsofőrök és mezőgazdasági vállalkozók mondják saját és mások rigmusait. én meg pörgetem őket, beleolvasok, behallgatok némelyikbe, de rám tör az émelygés. szólok is a feleségemnek: nem vagyok jól, mintha felfordult volna gyomrom, sok volt a túlfűszeres szövegekből, sok bennük a rím, a metafora, az érzés, a gondolat. vagy éppen hiányzik belőlük, esetleg rossz az arány. de ha mind remekmű lenne is, hát az is elémelyítene ekkora mennyiségben. a felolvasóesteket sem szeretem. többnyire elunom magam, amikor a költők saját írásaikat mondják. mondjuk, én szeretek felolvasni. szoktam is csodálkozni a közönségen, milyen jó arcot vág hozzá. olyankor azt gondolom, hogy udvariasok. ahogy egyébként én is az vagyok, amikor mások olvassák a műveiket. igaz, akadnak felolvasóestek, amelyeket kedvelek, mert a szerző felolvasásával hozzátesz az értelmezéshez. újabb árnyalatot villant meg, némelyik egészen nagyszerű. sőt olyan is akad, akit csak hallgatni szeretek, olvasni nem. ám ez sem változtat azon, hogy a legtöbbjüket unom. ráadásul most túltermelés mutatkozik járványügyi hírekből, karanténversekből. tőlem is kértek ilyen többet is. végül csináltam egy versvideót, a feleségem meg a fiam segített. sokat vacakoltunk a beállítással, többször újrakezdttem, mert bele-belebakiztam. azt ígérte a könyvtáros, aki a videót rendelte, hogy holnap, a költészet napján teszi föl a netre. visszanezém majd. talán a látjolóknak közül is behallgatnak egyenként.

Harmincharmadik nap (04.12.)

mint egy háború. amit a hátországból nézek.
a tények, a statisztikák harsányak. vagy inkább értelmezendők? mert mik is a tények? a statisztikák milyen metszetében mutatják magukat? és mennyit vesz el a reálisból a félelem? vagy miként növeli a félelmet a látszat? különben nem lehet folyamatosan félni. mesélték, a háborúban a fegyverropogást, a kósza golyókat is meg lehetett szokni. vagy legalábbis nem figyelni annyira rájuk. nem figyelni rájuk mindig. húsvét van, kint süt a nap. száműzőm a betegségtől, a haláltól való szorongást. egészen addig, amíg lázas nem leszek, érzéketlen a szagokra, köhögős. szóval egészen addig, amíg újra félni kezdek.

Ötvenharmadik nap (05.02.)

a városban, ahol lakom, gyakran fölnézek az égre, mert mindig teli van madárral, holddal, felhővel, csillagokkal, vagy csak az év- és napszaknak megfelelő kékekkel, szürkével, vörössel; szóval gyakran bámulom az eget, s mert légifolyosók alatt élek, sokszor látok repülőket meg kondenzcsíkokat, ahogy párhuzamosan vagy egymást keresztezve karcolják a kéket, de ma este, ahogy hazafelé jöttem, a hiányuk tűnt föl, s hogy már napok, hetek óta nem látom a repülőgépek húzta vékony, fényesfehér csíkokat, ahogy lassan híznak, fakulnak, vagy amint foltokká tépik őket a légáramok. és csönd is van a város fölött, nagy csönd, amit csak ritkán csavarnak föl a közeli légibázis gyakorlatozó helikoptereinek rotorlapátjai. de a legfurcsább az, hogy csupán most tűnt fel: egy ideje nincsenek repülők. vagy csak ritkán, elvétve látni egyet-egyet, mert a járvány miatt törölték a legtöbb járatot. vajon észrevenném-e, és mikor, ha eltűnnének a madarak, a hold és a csillagok? s vajon észreveszem-e, s ha igen, mennyi idő múlva, hogy a városból, ahol élek, el-eltűnik egy-egy ember, akit szinte naponta látok. talán köszönünk is egymásnak. és amikor eltűnik, amikor már régen nem látom, mondom-e majd, csak úgy magamban: mi lehet vele?

Müller Péter Sziámi

Isten helyetttest keres

Ülök a slózin, kezemben Tolsztoj
kétségbeesése. Ocsúdva olvasom
a Gyónást arról, miképp uralta el
még őt is teljesen a nagy létborzalom

Hogy rejtett rettenve kötelet, puskát
mint hagyta abba a boldog vadászatot
hogyan volt rémült, értelmét vesztett
parasztjaival míg versenyt kaszálgatott

Ereje csúcsán körötte dicsfény
hírneve páratlan családja nagyszerű...
ott áll Lev Tolsztoj életcsapdában
s nem jut a szívébe, nem jut egy csöpp derű

Van már úgy ötven, van még vagy harminc
egyszer csak rádöbben: létezni oktalan
stagnálni kínos, fejlődni semmi
s nem érzi többé, hogy bármivel dolga van

Azt érzi inkább, jót mulat rajta
valaki fentről, hogy nézi őt mégiscsak
értetlenségét, vak vergődését
és hallván hallja, hogy firtatja, mért is vak?

Fekete, fehér nappal és vak éj
hunyorogó egerek ma is kihunyt a Nap
az ember nem fél elég a sejtés:
a temetőkből mind teremzők nyugszanak

ÜRES TARTOMÁNY

2020. 05. 13.

KÖZÉPEN ÚR ÉS NYUGALOM
VAGY MÁΣ, AHHOZ HASONLATOS
KÖRÖTTE KÖRÚT MEGÁLLÓKKAL
MINTHA CSAK A 4-ES-6-OS

SZÜNTELEN, HANGTALAN OMLÓ BÁNYA
A SÓVÁRGÁS ÜRES TARTOMÁNYA

KÍVÜL KÜLTELKI ZAVAR
IMPULZUSOK ÉS GYILKOSOK
A LÉLEK EZ, ENYÉM, TIÉD:
LEGBELÜL CSEND, KIJJEBB MOCSOK
A VÁGYAK UTÁNI VÁGYAKOZÁS
A VÉNEMBER MEG A KISKAMASZ
ÁLMATLAN ÁGYBAN FORGOLÓDNAK
RUGDOSSÁK EGYMÁST, ÚGY VAN AZ

SZÜNTELEN, HANGTALAN OMLÓ BÁNYA
A SÓVÁRGÁS ÜRES TARTOMÁNYA
FÉLELMETES VÁKUUM A VÁGYAK VÁGYA
A SÓVÁRGÓ SEMMI TARTOMÁNYA

LÉLEKVÁROSUNK LAKVA VAN
ÍGY ISMERSZIK MEG, ÍGY SE TÁN
POKOL, HA VÁGY ITATJA ÁT
DE VÁGYTALAN SE KÁNAÁN

SZÜNTELEN, HANGTALAN OMLÓ BÁNYA
A SÓVÁRGÁS ÜRES TARTOMÁNYA
FÉLELMETES VÁKUUM A VÁGYAK VÁGYA
A SÓVÁRGÓ SEMMI TARTOMÁNYA

ZAKLATOTT, HALÁLT RETTEGŐ
RUGÓZIK FOLYVÁST HASZTALAN
A NAGY MEGFEJTHETETLENEN
SOK DOLGA NINCS, HISZ ADVA VAN

(A) SZÜNTELEN, HANGTALAN OMLÓ BÁNYA
A SÓVÁRGÁS ÜRES TARTOMÁNYA
FÉLELMETES VÁKUUM A VÁGYAK VÁGYA
A SÓVÁRGÓ SEMMI TARTOMÁNYA

A lelkiismeretfurdalás

Petrusból hogy lesz Paulus?
Hogy tér meg mindenki időben?
Titoksikollyal hogy vegyül
kávéillat a szétvert temetőben?

Valahogy úgy, hogy visszarak
ellopott koszorút a sírra
a jégeső leple alatt
egy morzsás ajkú, síró rémalak

Sírrablóból sírgondozó,
sírásóból siratónémbor,
csontig ázott, elvert fejét
megkoronázva köszönvédeéssel

Se nő, se férfi, olvatag
lezöttyen, száját törli kábán
a sáros sírkövön marad
egy szobron bámul angyalszárnyakat

...Nem úgy, hogy attól többet ért
kevés, hogy sorsát felderítse
de szájízében feldereng:
nem reggelizett egy halott itt se.

Tóth Imre

Szingularitás

Idén először nem állított karácsonyfát.
A karácsony nem a fáról szól, gondolta.
Tizenhat évesen elolvasta a Bibliát, és titokban keresztény lett.
Akkor tudta meg, hogy a szülei beavatottak voltak.
Kinézett az ablakon, az utcán hosszú kocsisor, az égből koszos hó esik.
Éjszaka nagy üstökben főzték az égben, és most ledobták,
mint Hollandiában az ejtóernyősöket.
Kétezer év után született újjá, de talán nem hiába.
A vonaton félrevonja valaki, ügynökökről beszél.
A semminek is lehet virága.

Mostantól nyugdíjra nem gyűjt

173

Mostantól nyugdíjra nem gyűjtök, hiszen van, ami
ellen a pénz nem véd, sem az orvosi maszk.
Kezd valóra válni a jóslat – kisgyermekként hallottam
először, mikor az állólámpa fényénél nagyanyám suttogetta,
amit biztos nem a templomban hallott, mert papoknak rettenetes.
Egyszer engem is elvitt, nem tudta, hogy én már születésem előtt
elköteleződtem, hogy kinek, nem tudhatja embernek fia.
Egyszer apámmal néztük a meccset, még nagy betegsége előtt –
azt mondta, minket minden korban üldözni fognak, mert egy másik
helyről jöttünk. De egyszer meg fog fordulni az Idő.
A hírekben végre igazat mondanak, és nem törpe entitások fognak
uralkodni a szellem emberei fölött.
Mostantól nyugdíjra nem gyűjtök, lesz, ami lesz. Betöltöm ezredéves
küldetésem. Higgadtan hallgatom a híreket, felkészülök a visszaútra

Rózi

Nem emlékszem már, melyikünk nevezte el Rózinak. Azt sem tudom, miért vettük meg. Talán unalomból. Vagy talán mert jól nézett ki; kecses alakú, mégis tekintélyes szerkezetnek mutatkozott, ahogy ártatlan rózsaszín lényként árválkodott a kis coffee shop kirakatában.

Három hete éltem akkor Hollandiában, egy izlandi és egy cseh lány volt a két szobatársam. Eredetileg egyikünk sem oda készült az Erasmus-félévére, mégis gyorsan sorsszerűnek kezdtük érezni, hogy összekavarított bennünket az élet. Én Helsinkit néztem ki magamnak, vágytam oda nagyon, biztos jó is lett volna, de nem értem be, túl sokan jelentkeztek. B verzióként merült fel Hollandia, azon belül egy Ede-Wageningen nevű hely, ami számomra a mai napig értelmetlenül: ez volt a hivatalos cím, ilyen település viszont a térképek szerint mintha nem létezne. Van Ede, ott volt az egyetem, és van Wageningen is, ami meg egy faluszerű képződmény, persze csak holland értelemben faluszerű, de így, egyben, hogy Ede-Wageningen, hát nem tudom. Nem is derült ki. Utána kellene nézmem.

174

Kollégiumban laktunk, a földszinten. Nem kértük egymást, nem is tehettük ismeretlenül, egyszerűen összeosztottak bennünket. Mindhárman nagyon egyedül voltunk, ez sokat segített a kommunikáció beindulásában, ilyenkor az ember kapaszkodik, akibe tud, meg akibe lehet, és beljük lehetett. Jenka, az ostravai lány volt a legkeményebb csaj közülünk, igazi súlyos, bányászvárosi gyerekekkel. Százhatvan centi energia, közvetlenség, szűk distanciabuborék. Herpa teljesen más alkat volt, más természettel. Egy darabig tartotta tőlünk a távolságot, már-már közönyösnek tűnt, aztán kiderült, hogy csak zárkózott. És jött egy pillanat, amikor elengedte magát, mint egy olvadásnak induló mirelit termék – ő szívta félájultra magát először a vízpipából. Majdnem belefulladt a gőzbe, amit kifújtt.

Szégyen, de nem tudom pontosan, milyen szakra jártak. Biztos szóba került, de nem volt jelentősége. Érzéketlenségnek tűnhet, mentségemre szolgáljon, hogy a saját céljaimmal se voltam akkoriban tisztában. Illetve magammal, úgy-ahogy voltam. Rossz időszakom volt előtte itthon, nem jött sehogy a szerelem, amit annyira vártam pedig. Ilyenkor kézenfekvő egy Erasmus-félév, sokan tanácsolták, húzzak el, mindegy, hová, csak bulizzak felelőtlenül, és ha lehet, féktelenül, majd csak lesz valami. Itthon kommunikáció szakos voltam, vérbeli alibiszaknak éreztem, azt hiszem, azért is jelentkeztem rá. Aztán megszerettem. Viszont nem akartam semmi konkrétat az élettől. Helsinkiben kinéztem magamnak viszonylag érdekes tantárgyakat, azt gondoltam, a finn közeg és pár jópofa óra tökéletes lesz az Erasmus-bulifélévemre. Aztán amikor nem jött össze, szétment az addig se túl erős koncentrációm. Jó, akkor Hollandia. Mi van ott? Sztereotípiák jutottak eszembe. Tulipán, fű, biciklizés. Oké, jó lesz. Összezavarodtam a kreditek-

kel kapcsolatban, felvettem mindenfélét, ha kellett, ha nem. Később kettőt ha sikerült elismertetnem.

Megpróbáltam nemrég összeszedni, mire emlékszem a pipaszívásokon kívül. Nem sok mindenre. Leginkább a hülyeségek maradtak meg.

Amikor Herpa órákra bezáródott egy kávézó végéjébe, és alig tudták kiszabadítani. Feszítővas kellett hozzá. Miután kiszabadult, öt percig csak pislogott.

Vagy amikor Jenka felszedett egy fura liverpooli srácot. Ültünk vele valami kenderboltban, és azt ecsetelte, mennyire nem szereti a Liverpool focistáit. Van a városban egy másik csapat, az Everton, ő annak szurkol. Volt egy története ennek okáról, miszerint a Beatles egyik tagjának valamelyik rokona az Everton stadionjának a pályamunkása volt, vagy mi. Talán Lennonnt mondta, de nem biztos. És hogy annyira szereti a Beatlest, hogy emiatt Everton-szurkoló lett. Jó, de ez kit érdekelt? Egyikünket se izgatta, se a téma, se ő. Annyit levettem a testbeszédéből, hogy tetszem neki, aztán mégis Jenkával ment el sétálni. Vagy nem tudom, hova. Egyáltalán nem bántam.

Az is megvan, amikor egyszer rettenetes időjárás körülmények között, sűrű esőfüggönyön keresztül átbicikliztünk Bennekomon. Az egy város. Vagy egy városrész, már nem tudom, csak a névre emlékszem, hogy Bennekom. Valami képeslapbolt előtt van ott egy szobor, bajszos öregember álldogál sapkában, zakóban, hátratett kezekkel, mellette tábla *Wageningen* felirattal, az öreg balra néz, mintha vonatot várna. Sikerült nekiütköznöm. Elestem. Még a földről, ösztönösen bocsánatot kértem tőle angolul. Herpa ezt túlzott udvariasságnak minősítette, és Jenka is úgy vélte, az öregnek ki kellett volna térnie előlem. Szétáztunk, és röhögtünk, mint a vaddisznók.

Hát, ezek. Az egyetemről szinte semmi nem maradt meg. Illetve de, Pietro, az olasz vendégtanár.

Meglepő basszushangja volt, és csekély tudása. Mindenféléről szövegelt, aminek nem sok köze volt a tantárgyához. Nem számított, mit mond, csak beszéljen. Lehunyttal szemmel hallgattam én is. Itt zsong bennem a hangja. Ahogy áll a katedrán, és olyanokat mond, hogy *when people see a feathered animal flying through the air, they categorize it as a "bird" and not a "fish"*. És volt, aki jegyzetelt. Egyszer elmondta, hogy szeret mindent megreformálni. Például létezik egy általános csoportosítás, minden szakember használja, amely szerint a fogyasztókban kognitív, érzelmi és magatartásbeli folyamatok és reakciók mennek végbe. Ezzel szemben ő, most figyeljünk, kognitív, érzelmi és pszichológiai csoportokat különített el. Magatartásbeli helyett pszichológiai. Büszke volt rá, hogy szembemegy a sztenderddel.

A hangja miatt alkalmazhatták. Ami egyébként sehogyan nem jött össze a fejével. De a lányok oda voltak érte, kicsit én is. Meséltem a koleszban róla, Herpa erősen érdeklődött, így hát elvittem magammal az egyik órájára. Utána azt mondta, nem érti a nőket, ő nem lát semmi különöset Pietróban.

Esténként körülültük Rózit. Megbeszéltük, kivel mi történt reggel óta, általában semmi, a napok azzal érték el a céljukat, hogy elteltek. Másfelől akkor kezdődtek el igazán, amikor megkezdtük az esti szeánszot. Kétszöví

pipa volt, könnyen bedugult, a rendeltetészerű üzemeléshez szépen össze kellett dolgoznunk, komoly együttműködést igényelt a dolog. Ha valamelyikünk szívta az egyik csövet, a másikat valaki másnak be kellett fogni. És néha muszáj volt átfújni, hogy kitisztuljon. Jenka azt az egy szót tanulta meg magyarul, hogy *fujni, fujni*, így biztatott mindig, rövid u-val. A *blow* valahogy nem ment a fejébe.

Egy este, nem is este, éjjél volt már, belépett a szobánkba egy srác. Nulla kopogás. Egyszer csak ott állt. Előtte három viszonylag jó nő, kettő szájában vízpipacsó, a harmadik vigyorog. Az voltam én. Állt szegény szőke fejjel, és úgy bámulta Herpát, mint akit megbabonáztak. *Jaroslav*, mondta. Hogy ő egy Jaroslav, Plzeňből. Azt mondták neki, van ebben a szobában egy cseh csaj, jött megismerkedni. Láttam, mennyire szerette volna, ha Herpa az, de nem volt szerencséje, Jenka vette ki a szájából a pipát, és mutatkozott be neki.

A liverpooli srácnak én tetszettem, a plzeňinek Herpa, logikus, hogy mindketten Jenkával keveredtek össze.

Egyszer meglátogattak a szüleim. Szereztem nekik egy kis szobát három emelettel fölöttünk, két éjszakára. Teljesen szabálytalanul, de ez senkit nem érdekelt. *Nem is annyira le pattant ez a kollégium*, mondta az apám. Nem tudom, mire számított. Nem tudtak sokat aludni, minden éjjel mentek a bulik. Napközben mutogattam nekik a helyeket, nevezetesség kevés volt, de hangulat azért igen. Elmentünk biciklizni, beültem velük coffee shopba, apám kicsit szégyenkezve még szívott is valamit. Végig úgy éreztem, neheztel rám. Végül kibökte, miért: nem tudta feldolgozni, hogy amikor elutaztam, a reptéren kiderült, hogy túlsúlyos a bőröndöm. Persze már akkor, amikor be volt fóliázva, utána mérték le. Ezért haragudott. Merthogy megmondta ezt előre előző este, amikor pakoltam. Igaza lett, az utolsó pillanatban minden szarságot betettem, a cuccok felére nem volt szükségem. Három plüssálatot vittem például magammal, egy dromedárt, egy kengurut és egy flamingót. Végül aztán ki se szedtem őket a bőröndből. És igaza lett abban is, hogy az extrapénz, a büntetés, amit a túlsúly miatt fizetni kellett, többbe került, mint a jegy. Márpedig ő állta a költségeket.

Ott szentségelt a reptéren, mindenki előtt. Nagyon kínos volt. És ez még nem volt elég, a csekkolásnál megkérdezte egy kurva jófej alkalmazott, van-e a csomagomban szűrőeszköz, öngyújtó, esetleg bármi más tiltott dolog. Az öngyújtónál elbizonytalanodtam. Ennyi elég volt, hogy ez a jófej kicsomagoltassa a bőröndöt. Fóliáztathattam be újra. Aztán megint a sorban állás. Mikor odaértem, azt mondja a srác, egyszerűbb lett volna, ha azt mondom az előbb, nincs benne öngyújtó. Mondtam, hogy ne mosolyogjon, nem mondtam azt se, hogy van. Itt van előttem az a mosolygó arc. Ne röhögj, bunkó voltál. Ráadásul nem volt öngyújtó a bőröndben.

Apám Edében még mindig ezen puffogott. A túlsúlyon. Meg rajtad. Hogy milyen pofátlan volt a csávó a pultnál. Mondjuk, ha nem kérdezed meg, biztos nem ismertelek volna fel, amikor két hónapja találkoztunk. Nem érdekes, hogy akkor az eindhoveni géphez voltál beosztva, most meg a reykjavíkihez?

Eindhovenben is meggyűlt a bajom a csomaggal, amennyiben alig tudtam felcihelődni vele az Edébe induló vonatra. És a leszállás! Durvákat károm-

kodva érkeztem meg a kedves kis protestáns helyre. Most, hogy visszagon-
dolkodok rá, elfog a nosztalgia. Még az érkezéssel kapcsolatban is.

Mikor letelt a félévünk, elhatároztuk, hogy tartjuk majd egymással a
kapcsolatot. Kitaláltuk, hogy ennek Rózi lesz a szimbóluma. Kisorsoltuk,
ki vigye magával. Az a megállapodás, hogy akinél van, az kábé egy év múl-
va meglátogat valakit, és egy évre nála hagyja a pipát. Utána majd ő viszi
tovább. Gyorsan rájöttünk, hogy ez így egyirányú dolog lesz, hiszen csak
hárman vagyunk. Ha én viszem Herpának, Herpa Jenkának, Jenka pedig
nekem, akkor nekem megint Herpához kéne mennem, és így tovább. Ezért
felhatalmaztuk magunkat, hogy változtathatunk, és ezen senki nem sértőd-
het meg. Adott esetben akár éveig mehet egy Herpa–Jenka–Herpa–Jenka
látogatássorozat, simán kihagyhatnak, de hát miért tennék, nem teszik,
igyekszünk tartani az arányt. Én ugyanolyan szívesen megyek Reykjavíkba,
mint Ostravába. És nekik is mindegy.

Úgy alakult, hogy amikor elbúcsúztunk egymástól, nálam maradt Rózi.
Gyufákat húztunk, én vettem el a rövidet. Egy évvel később az első utam
Jenkához vezetett. Előtte leleveleztünk mindent, kicsit meglepett, hogy
Jaroslavval úgy döntöttek, Ostravában fognak élni. Tudom, szerinted már
csak a sör miatt is Plzeňbe kellett volna költözniük. Én se értettem, Plzeň
szép és jó, Ostraváról pedig azt mondják – ezt Jenkától tudom –, bányára
épült az egész város, bármikor beomolhat. Ez biztos túlzás, de hát ő tudja.
Szóval olyan lehet ez, hogy na, hol élünk, szerelmem, a mennországban
vagy a pokolban? A pokolban! Volt egy pasim, egyszer megkérdezte egy sö-
rözőben – még lehetett sok helyen cigit kapni –, hogy van-e dohánytermé-
kük. A pincér mondta neki, hogy van, piros Marlboro és sárga Multi, melyik
legyen? A pasim röhögött, hogy milyen sárga Multi, hát az hegyi levegő.
*Olyan, mintha azt mondanád, van egy Iniestátok meg egy Torghellétek, mi
a kérdés?* Mindketten nevettek, ez azt jelentette, hogy Marlborót kér. Ezek
focisták, ugye? Gondoltam.

Szóval a lényeg, hogy Jaroslav el akart menni Plzeňből, nem szerette vala-
miért, ezért Ostravába költöztek. Szép lakásuk van. Jenka terhes volt. Há-
rom napot töltöttem náluk, érdekes módon nem annyira az emlékeket idéz-
gettük, inkább beszélgettünk mindenféléről. Nem nagyon értik, mi történik
mostanában Magyarországon. Mondtam, hogy én sem. A megállapodásnak
megfelelően ott hagytam Rózit. Jenka egy évvel később elvitte Reykjavíkba.
Aztán Herpa jött ide hozzám, és én utána máris azt gondoltam, megfordítom
a sorrendet, Ostravában voltam már, Izlandon nem. Tehát egy évvel később
odautaztam. Gondoltam, Jenka úgyis a babájával van elfoglalva, de azért ír-
tam neki, nehogy megbántódjon. Miközben megbeszéltük, hogy azt nem lehet.

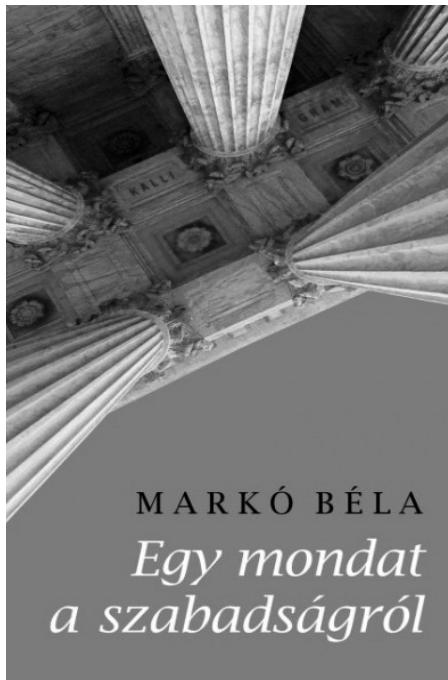
Izlandon egy kis meglepetés várt. Nem Herpa jött ajtót nyitni. Messzi-
ről felismertem az összetéveszthetetlen basszus angot. Kiderült, hogy Ede
után Herpa addig levelezett Pietróval, míg össze nem jöttek. Pontosabban
már Edében is e-mailezgettek, csak azt akkor nem árulta el nekünk. Na de
e-mailen nincs hang, akkor tehát nem az orgánom az ok. Majdnem rákér-
deztem ott, náluk, vízpipázás közben, hogy ha nem a hangjába szeretett
bele a barátnőm, akkor vajon mibe, de szerencsére aztán mégse bizonyultam

ekkorá parasztnak. Elmesélték a történetüket. Én meg elmondtam nekik, hogy találkoztam veled a reptéren. Szaroztál a vízipipa miatt, hogy az lehet kézipoggyász, vagy sem.

És most itt van, és most már azt is tudod, hogy Rózi a neve. Délután hozta Jenka és Jaroslav, épp csak letették, aztán mentek a hotelbe, este jönnek majd vissza. Jenka mesélte, hogy egy éve Herpa Pietróval együtt utazott el hozzá. Jaroslav összebarátkozott Pietróval. Tovább maradtak a tervezettnél. Herpa nemrég írta meg neki, hogy januárban elutaztak Olaszországba, Pietro ragaszkodott hozzá, hogy megmutassa Jenkának, hol nőtt fel. Bejárták gyerekkorának minden fontos helyszínét. Már indultak volna vissza Izlandra, amikor rosszul lett. Addig is köhögött, de nem vették komolyan, nem tudták, hogy koronavírusos. Három hét múlva halt meg egy olasz kórházban. Ugyanabban a városban, ahol született. Ugyanabban az épületben.

Cseresznyés ízűt fogunk szívni este, Jenka olyat hozott, mindig azt szerette a legjobban. Arra gondoltam, most, hogy ez történt, mindannyian meglátogathatnánk Herpát. Együtt mehetnénk. Jenka, Jaroslav, te meg én. Persze csak ha ma szimpatikusak lesztek egymásnak. Óvatosan vedd ki a hűtőből az Unicumot, nehogy összetörd a spárgát, holnap abból lesz az ebéd, és vigyázz Rózira, nehogy leverd, azt az egyet soha nem tudnám megbocsátani neked.

Szerzőink könyvei

Ficsku Pál

A szabadság keserű íze

(kis pálfirkák)

*„Az a gép, amit eltérítettem, leszáll
És hogyha megáll, kilépek én...”
Lovasi András*

Palika! Én el akarok válni!

Jó, hozzál még vizet.

Nem érted!? El akarok tőled válni!

Hol az a víz!? Odaég a hús.

Palikaaa! Figyelj már rám! Ez nem vicc! Hétfőn fél hétkor el akarok válni tőled.

Jó, csak ne likázzál, inkább hozd azt a vizet! Vagy tudod mit? Kevergesd addig a húst! Ha odaég, megharapom azt a kis poppódat. Az sem vicc.

Na, ez az! Ezért akarok válni.

Mert odaég a hús? Ezt mondd majd a bíróságon? Tisztelt bíróság. Válásomnak oka, az első, szabad, karanténmentes hétvégén az Emmy nyaralónkban a férjem odaégette a bográcsban a húst, mert nem hoztam neki vizet, pedig úgy könyörgött, mint egy kiszáradt sivatagi vándor, de én mégse hoztam neki vizet, csak a válásról beszéltem, és így keserű lett a palócgulyás. Ezt fogod mondani? Kiröhögnek. Reggel fél hétkor amúgy se érek rá. Ha nem tudnád, minden reggel én csinálom a gyerekeknek a reggelit. Pont reggel fél hétkor. Max tízkor. Esetleg akkor ráérek. A nagy szünetben. Ha lyukasórám lesz utána. Na, várjál! Mégis menj el vízért, addig én leveszem a bográcsot. És hozzál egy pohár bort is.

Klára eddig a teraszon ült, néhány méterre a bográcsból és néhány méterre a konyhai csaptól is. Semmibe nem került volna egy kis vizet vinnie, de egyszerűen nem volt kedve. Hagy szenvedjen a férje. Több mint két hónap után kitört a szabadságvágy belőle. Egyszerűen nem akarta azt csinálni, amit nem akart. Nem akart vinni egy fél kancsó vizet a férjének. Csak ülni akart, egyedül, szabadon, beszívni azt a „tavaszi kerti szagot”, amelyben a tobzódó fák illata keveredett a bográcsok, grillek, szalonnasütések ínycsiklandó, néha égett szagával.

Tudod, megviselt mindkettőnket ez a karantén, mondta este a tóparton Klári. Szokás szerint nekem kellett kibékítenem őket. Két hónapig együtt kellett aludnunk, és Palikára rájött, hogy újabb gyereket akar, nem elég neki kettő. Egyrészt, elmúltam negyven, másrészt, jó egy éve nem hagyja, hogy közeledjek hozzá. Hát akkor vigyen neki vizet, és szüljön neki gyereket az Emmy vízitünder. Ezért mondtam, hogy fél hétkor válunk. Vasárnap délután hazamegyünk, és én este hatra már megyek dolgozni a kórházba, a karantén alatt is törtek a kezek, lábak meg a koponyák. Reggel hatig dolgozok, utána mehetünk a Markó utcába. Nyolcra végzünk, aztán nekem aludnom kell, szabadon, egyedül.

Palika a bográcossal bajlódott, túl alacsonyra akasztotta, és most alákapott a szél, próbálta feljebb rakni, de beakadt a láncba a kampó. Lusta dög ez a Klári, gondolta, amint a teraszon bikiniben napozó feleségére nézett. A karanténra fog mindent, pedig neki is ugyanolyan rossz volt az élete. Klári, amióta megismerkedtek a kórházban, állandóan éjszakás nővér, este hatra megy, reggel hatkor jön, ő meg viszi a két gyereket iskolába, aztán megy tanítani, négy után jön haza, megy a gyerekekért az iskolába. Marad egymásra meg a gyerekekre másfél órájuk. Egyesek szerint ez a hosszú házasság titka, de ilyet csak az mond, akinek nem volt hosszú házassága. Mind a ketten hulla fáradtak, még jó, hogy nem közeledik hozzá. Most meg nemhogy nem hoz vizet, még a bikinifelsőt is levette. Csak úgy kíváncsítja magát. A gyerekek a tóparton fociznak Ótszajderrel meg az ő gyerekeivel, Ótszajder felesége a cigánymeggyfa alatt olvas, ő meg bajlódik a bográcossal, a széllal meg a tűzzel.

Segítek Palikának, eddig a krumplit hámoztam, viszek neki vizet meg bort. A tűz megenyhült, rotzog a hús, Palika a kaprot aprította. Vannak, akik csomóban dobják bele a kaprot, ő inkább aprítja, amikor belekavarja majd a tejfölt, a zöldbab, a kapor, a hús és a lé színe olyan harmóniát áraszt, hogy az embernek szinte nincs is szíve megbontani a merőkanállal.

A szabadságnak nem lehet keserű az íze, mondja Palika. Ülünk a tóparton, Klárával már végeztem, visszament a házhoz a gyerekeket lefektetni, most jön a második etap, holnap meg a közös békéltetés. Évek óta csinálom ezt. Csinálják ezt. Klára egész este a válásról beszélt, meg arról, hogy keserű a leves, keserű minden, keserű ez az egész kurva élet. Palika vitt neki vizet, igya azt, az nem keserű, hagyja az Unicumot másra. Egyébként meg igaza van Klárinak, tényleg keserű az élet. Hiába engedték ki végre Budapestről, nem érez semmit, nem érez semmi szabadságot. Nem változott semmi, ugyanolyan minden, de mégsem ugyanaz. Pedig annak idején minden olyan jól kezdődött, olyan volt, mintha egy hollywoodi forgatókönyvíró írta volna az életüket.

Pálnak volt ez a kis nyaralója, itt a bányató mellett. Mondjuk úgy, szocialista skanzen. Tájéb-hasznosítás. Büszke volt rá, mint apa a fiára, ahogy mondani szokta, én pelenkáztam, én etettem, én itattam, én öltöztettem fel tujával, cigánymeggyel, vilmoskörtével, én ágyasztam meg neki. Na, pont ez a megágyazás, ez lett az öröme és veszte. Pali minden tavasszal megágyazott a kertjének. Amikor a Bükkből lehozza a havat a Télisten (így hívta a legszebb februári hóesést), akkor a friss hóra szórta a biotrágyát és a fűmagot, és amikor elkezdett olvadni a hó, akkor a föld szinte magába szippantotta. Áprilisban már biliárdzöld lett a gyepl.

Jó tizenöt évvel ezelőtt, egy februári hajnalon üldögtünk a józsefvárosi konyhában, amolyan farsangi, hajnali részegségben leledztünk. Egyszer csak Pali felállt, kicsit tántorogva, na, én megyek trágyázni, magához vett egy üveg gint, utána napokig nem láttuk.

Úgy egy hét múlva hajnal négy körül csörgött a mobilom, Pál volt az. Becsajoztam, mondta, hozzá egy nagy doboz bonbonmeggyet, díszcsomagolásban, piros szalaggal, etikettkártyával. Hozzá tollat is. Fekvőbeteg vagyok és szerelmes. A baleseti sebészetem fekszem, eltört a lábam. Azonnal gyere, ülj taxiba, mert Klárinak lejár a munkaideje. Bocs, hogy nem hívtalak eddig.

Nem tudtam, ki az a Klári, és mit kereshet a barátom a baleseti sebészetén, de vettem bonbonmeggyet, díszcsomagolással, etikettel, taxiba ültem, és ke-
restem a kétszázttizenkettes szobát. Már a folyosón éreztem a bűdöst. Olyan
savankás vérszagot. Más nem lehet, gondoltam, csak vér, alvadt vér, vagy
húgy, öregszag, halálszag, hányás, fertőtlenítő, gomba, izzadság, penész. Be-
leborzongtam. Pál begipszelt lábbal feküdt az ágyon, mellette két mankó meg
két zöld műanyag zsák volt. Éreztem, hogy a zsákból árad a szag.

A trágya. Amivel elindult Emmybe. Mint személyes csomaghoz, ragaszko-
dott hozzá, hogy mellé rakják. Hihetetlen, de mindez megtörtént. Magyaror-
szágon. Budapesten. A kétezres évek közepén. Tudod, amikor ott ültem nálad,
hajnalban, többször kinéztem az ablakon, kristályosan hullott a hó. Tudod te
azt, hogy a hópehely a világegyetem leképezése? Tökéletes szerkezet. Érez-
tem, hogy mennem kell, le kell vinnem még aznap hajnalban ezt a két zsák
biotrágyát, kiszórni a hóra, hogy meglegyen nektek az a biliárdzöld gyepp, ahol
nyaranta eszitek a palócgyűsömet. Hazatébláboltam valahogy, felvettem a
vállamra ezt a ganét, futottam a négyeshatos elé, megcsúsztam a zebrán, és
ottmaradtam. Feküdtem a földön, senki nem segített. Gondolom, azt hitték,
részeg vagyok. A trágya meg mellettem. Elment egy mentő, elment még egy, a
harmadiknál örültem, hogy nem megy át rajtam. Talán úgy hat óra lehetett,
abból gondolom, hogy megjelent a zebrán egy közhasznú munkás, egy idősebb
hölgy, no annak rimánkodtam, hogy hívjon mentőt. Aztán elájultam.

Ismertem már a barátom siránkozásait, azt a legegyszerűbb kérdést, hogy
miért akart Budapestről a Bükkaljára biotrágyát cipelni, februárban, hajnal-
ban, részegen, fel se tettem, annyit akartam csak megtudni, hogy ki az a Klári.
Egyszer csak lépéseket hallottam, Pali felült, felkapta a mankóját, fel akart
hirtelen állni, de visszaesett. Egy fiatal, a fehér köpeny alatt felettébb áttet-
sző, csinos ápolónő lépett be. Olyan volt, mint egy kórházi homályból előtűnt
tündér. Ő volt Klári.

Hol a bonbon, kérdezte.

Milyen bonbon, kérdezett vissza Pál, és mielőtt bemutatathatott volna engem,
Klári kivette a kezemből a bonbont, etiketteztül, tollat vett elő a melle fölül, és
ráírta: „Klára nővérnek szeretettel Páltól”.

Mind így szokta, mondta, amiben tudunk, segítünk. Odaadta a lázmérőt, és
elillant.

Csakhogy ebből a mindigszoktából házasság lett. Meg két gyerek.

Megint váltok? – kérdezte Ótszajder, a barátunk, aki szintén hivatalos volt
az első kerti partira, miután leült mellém.

Ja, mondta Palika, de most fél hétkor akar. Eddig volt már fél öt, öt, sőt éjfél
is.

Tudod mit, most menj vissza a házba, bújjál mellé, és mond azt, hogy oké,
Klári, siess majd haza, legyen negyed hét, akkor még alszanak a gyerekek.
A ti korotokban már negyedóra is elég. Újrakezdésül.

Palika hümmögött egy kicsit, felállt, keresett egy lapos kavicsot, kacsázott
még egyet, aztán eltűnt az esti félhomályban.

Ótszajder még utánakiáltott:

Amúgy tényleg keserű volt egy kicsit a gulyás.

Vándorsólymos hely

Mindenen megosztottak, még a gyereken is.

A válásuk békésen, mondhatni, könnyedén indult, csak aztán menet közben valahogy eldurvult. Szerencsére a felesége ügyvédje, aki közös barátjuk volt – őt a felesége ügyvédjének a felesége képviselte; ez a játékos ügyvédválasztás is olyasmit akart jelezni, hogy ők túl vannak az olyan földi hívságokon, mint a válás, ugyanolyan lazán és szabadon fognak különmenni, mint ahogy tíz éve összeházasodtak – szerencsére a felesége ügyvédje egy közös megbeszélésen hirtelen félbeszakította a vagyontárgyakon való marakodást, éppen a televízió volt soron, hogy ki vette, ki nézte többet, kihez kerüljön, előszedett egy üveg konyakot, felbontotta, s mind a négyüknek töltött. És azzal koccintott, hogy gyerekek, térjetek már észre, nem lehettek olyan hülyék, hogy a tíz éveteket most egy perc alatt sárba tiporjátok – igen, ez a közbeszólás kellett ahhoz, amire a másik, a nej-ügyvéd is rákontrázott, hogy aztán észbe kapjanak, és nemcsak a közös holmijaik ügyében tanúsítsanak nagyvonalúságot, hanem Balázssal kapcsolatban is.

182

Abban egyeztek meg, hogy a nejenél marad, de minden második hétvége az övé. És ha megbeszéli előtte, hét közben is nála alhat. De ez csak a papíron rögzített megállapodás volt, Zsóka biztosította, hogy Balázs akkor lehet nála, amikor csak akar.

És ezt az ígéretét konzekvensen be is tartotta.

Három év telt így el. A gyerekük harmadik osztályos volt már, tízéves, és úgy tűnt, nem viselte meg a különmenésük.

A vége felé már arra gondolt, hogyha most ilyen jóban tudnak lenni, miért ugrottak egymásnak minden apróság miatt, míg együtt voltak. De ez igazából csak átfutott az agyán, s besorolódott az élet furcsasága fölötti elzsongító, ámde megoldást nem hozó elmélkedések közé.

A tökéletes viszonyuknak, sőt, együttműködésüknek az is oka volt, hogy Balázs két éve megbetegedett. Mindketten a gyógyulását akarták – akár az életét is adta volna a fia egészségéért, s tudta, hogy a felesége sincs ezzel másként –, s ennek érdekében szoros együttműködést alakítottak ki.

Mikor először lett rosszul, a felesége riasztotta. Itt vagyok a szívklinikán, hívta, a mentő hozott be minket. És elmondta, hogy Balázs nem sokkal az elalvás után felriadt, először köhögni és krákogni, majd fulladozni kezdett, s a megfulladástól csak az mentette meg, hogy ő erőteljesen a háta közepére vágott párat.

A pitvarfibrillációnak nevezett betegségnek a durván megemelkedő pulzusszám a tünete, mely akár kétszázat is elérheti. Balázsnál százhetven volt a legmagasabb érték, de még ez is alaposan megviselte. Elgyengült, szédült, és az állapotának figyelésén kívül képtelen volt másra koncentrálni.

Ők persze kétségbe voltak esve. A klinikán, ahol Balázst kezelték, felmerült egy esetleges szívkatéteres beavatkozás lehetősége. Csak aztán az orvos meggyőzte őket, hogy ha lehet, várjanak ezzel; a gyerekkori szívrendellenességeknél megvan az esély, hogy maguktól elmúlnak. A gyors növekedés az oka, amely a gyerek keringését is megzavarta, de ha helyreáll a rend, a ritmuszavar is rendeződhet.

Gyógyszert, sőt gyógyszereket kapott a betegségére, melyek beszedése éppen úgy az élete részévé vált, mint a reggeli felkelés vagy leckéjének a megcsinálása. Ha időnként mégis nekilódult a szívverése, a ritmusnormalizáló gyógyszerből még egy tablettát be kellett kapnia. Mindketten, ő is meg a felesége is odafigyeltek erre. Egy háztömbnyire laknak csak egymástól.

Balázs valóban ott tölti az estét és az éjszakát, ahol akarja.

Ma ő várja az iskola előtt, és miután találkozottak, rögtön felhívja exnejét, hogy minden oké – mert az, kihasználva az utolsó, jónak ígérkező hétvégét, a barátjával Zakopánéba utazott síelni. Balázs nemcsak az iskolatáskáját hozza magával a megoldandó feladatokkal, hanem egy erre a célra használatos dobozban a hétvégére kiporciózott reggeli-esti gyógyszereit is. Hétfő reggel majd tőle megy iskolába.

*

Lefekvés előtt megnézik *A róka és a gyerek* című filmet. Egy kislányról szól, aki az erdőben találkozik egy rókával, először figyelmezteti és követi, hegyeket, völgyeket bejár, és végül összebarátkozik vele. Az állat, mintha a gyerek is a természet része lenne, elfogadja őt. A lány a végén a házukba is elcsalja, megpróbálja beszoktatni a szobájába. Ami nagy hiba, mert a róka pánikba esik a számára idegen környezetben, és kiugrik az ablakon. Szerencsére nem zúzza halálra magát, elmenekül, s ettől kezdve, bár továbbra is elfogadja a lányt, sokkal bizalmatlanabb vele, mint addig. Egyszer már látták a filmet, Balázs kérte, hogy nézzék meg másodsorra is. Örül a döntésének, mert a sok mesterkélt antropomorfizáló állatfilmmel ellentétben, ez, bár egyedi, sajátos jellemvonásokkal bíró élőlényként mutatja be a rókát, meg sem próbál hamis emberi tulajdonságokat ráaggatni.

Nem tudható, hogy Balázs azért választotta-e ezt a filmet, mert másnapra kirándulást terveznek egy ugyanolyan vadregényes helyre, mint amilyenben a film játszódik; a választásába tudat alatt ez is belejátszhatott. A célpontot, ahova igyekeznek, mióta három éve először járt ott vele, vándorsólymos szikla néven említi. Legalább egyszer minden évben elmennek oda. Kocsival elég jól meg lehet közelíteni, s miután az erdei út az autó számára járhatatlanná válik, gyalog mennek tovább. Mindössze másfél kilométeres séta. Ő figyelt fel arra, hogy a Pilis egyik völgyének sziklafalában, annak egy rejtett odújában egy vándorsólyompár költ. Messzelátóval, a pettyes mintázatukról, no meg villámgyors szárnyalásukról ismerte fel, s a fiának is megmutatta őket. Hogy a fészük ott lehet, azt csak feltételezik, sosem kísérelték meg felkutatni. Ha sikerülne valahogy odamászniuk, nem csak a lezuhanást kockáztatnák, hanem azt is, hogy a madárszülők magukra hagynák a fiókáikat. A vándorsólyom különlegesen ritka madár, mindössze másfél tucat fészkel az országban. A sziklás szakadék fölött egy lapos, füves

plató terül el. Ha egészen a szélére, a meredély fölé lépnek ki, nemcsak a szemben lévő dombokat, a rajtuk lévő sziklaoromzatokat látják, hanem a mélyen alattuk kigyózó völgybe is beleshetnek, ha meg oldalra fordulnak, a síkság felé, zöldellő rétek és vetések között vezető, nyárfákkal szegélyezett utakon pásztázhat végig a tekintetük. Egészen messze pedig egy falu háza-in, templomtornyán és glóbuszán. – A világ legszebb helye! – lelken-dezett Balázs, mikor először vitte oda.

Ha nincs költési időszak, és a madárpár valahol messze, más tájakon, netán más országokban kószál, oda szoktak telepedni, de ha a fiókanevelési időszakban akarják őket megfigyelni, be kell húzódniuk a pár lépéssel odébb kezdődő erdőbe, hogy rejtve legyenek az etetni szándékozó madarak elől. Ezek a sólymok a madárvilág koronázatlan királyai, elképesztő a látásuk; egy galambot két kilométer távolságból észrevesznek, és akár háromszázötven-háromszáznyolcvan kilométeres sebességgel támadnak rá a magasból. Őket is észreveszik majd, persze. A fák között egy kis rejtett, füves tisztás búvik meg, ide szoktak behúzódni. Ez az ő titkos helyük. Bentről az ágak közül jól kivehető a magasban köröző állatok, de azok nem látnak át a napfényben villózó szél-fútta, rezgő leveleken. Egy idő után elfelejtik, hogy ott vannak, és meg merik közelíteni a fészket.

Balázásra a háromszázötven kilométer per óra tett maradandó hatást.

– Gyorsabbak, mint egy Forma–1-es kocs! – hüledezett. – Aztán, hogy megvédje a versenyautók becsületét, hozzátette: – Mennének azok többel is, de a kanyarok miatt nem lehet nekiereszteni őket.

184

Ha holnapra jobban érzi magát, megkísérlik a kirándulást a vándorsólymos helyre.

Ő a tévénező foteljában ül, Balázsnak a kanapén csinál helyet maga mögött. Párnát rak a háta mögé, hogy a falat fedő szőnyegnek tudjon támaszkodni, és egy plédet is terít a lábára. Néha, a filmet kommentálva egy-egy szót, megjegyzést vetnek oda egymásnak, teljes az egyetértés köztük. Kíváncsi, tetszik-e a fiának a nagyjából vele egyidős kislány, de mégsem meri megkérdezni, mert bár az nagyon bájos és megnyerő, nem biztos benne, hogy igennel fog-e válaszolni. A fiának néha nem várt véleményei vannak, s neki rosszul esne, elvenné a filmnézés örömét, ha azt hallaná tőle, hogy valamiért nem rokonszenves neki a kislány. Inkább azt kérdezi meg, hogy ő, mármint Balázs, vállalkozott volna-e a rókával való barátkozásra a filmben. Mivel a fia nem felel azonnal, arra gondol, hogy a válaszon töpreng. Statisztaként egyszer részt vett egy mesefilm forgatásán, s most alighanem azt fontolgatja magában, hogy a filmkészítés az élményeken túl mennyi üresjáratot és fáradságot jelentene neki, s csak mikor a második kérdésére – lennél-e a helyében? – sem jön válasz, fordul oda hozzá. Balázs, mintha aludna, előrehajtott fejjel ül, nem néz sem órá, sem pedig a tévére.

*

Azonnal tudja, nagy a baj.

Ha adott is ki hangot, mielőtt leejtette a fejét, a filmzajtól nem lehetett hal-lani.

Odaugrik hozzá, átöleli, megemeli az állát, a tekintete élettelen. Gyorsan lefekteti, először a díványra, de onnan azonmód tovább, le a földre, felhúzza a trikóját, hogy meghallgassa, ver-e a szíve – semmi. Szerencsére a szája kissé el van nyílvá, nem kell szétfeszíteni, belenéz, nem csúszott e hátra a torkába a nyelve, de nem; aztán középtájon a mellkasát kezdi el nyomkodni. Tudta, hogyan kell csinálni: harminc erőteljes nyomás – persze, csak annyira erőteljes, amennyit egy tízéves, vékonyka kis test kibír –, aztán két levegőbefújás a szájba. Azt is hallotta valahol, hogy szinte a végtelenségig kell ezt csinálni, néha képtelenül hosszú idő után indul csak meg a szív működés és a légzés.

Mégis operálni kellett volna, nem várni meg, míg magától helyrejön?

A harmadik menet után előszedi a mobilját, és miközben egyik kezével ütemesen préseli a mellét, a másikkal beüti a száznégyet. Miután felvették, bediktálta a címet. Megadja a kapukódot is; a nyitása miatt ne kelljen abbahagyni az élesztést. A következő sorozat végén feláll, kiszalad a bejárati ajtóhoz, és kinyitja, ezzel is megkönnyíti a mentősök dolgát. Rendületlenül folytatja a nyomkodást és a pumpálást, a kis test, mintha menekülni akarna, szájalomra méltóan hánykolódik a keze alatt, de tudja, ha élve akarja még látni a fiát, ezt így, ilyen kegyetlenül kell csinálnia.

A mentősök, egy orvos és két ápoló – az egyik közülük sofőr – hamar kiérnek. Villámgyorsan felragasztanak Balázs mellkasára két elektródalap-kát, aztán áramkiszülést futtatnak át a testen – minden látható eredmény nélkül. De nem adják fel, most már az orvos végzi a mellkas masszírozását és a levegő befújását. Ő is eredmény nélkül. És a második eredménytelen elektródás élesztési kísérlet után nekiállnak, hogy leszedjék a fiáról a tapasztakat. Ő még rajta hagyná, de az orvos leinti. Több mint fél óra telt el a halál beállta óta. Kitölt egy úrlapot, neki is alá kell írnia. A másodpéldányt kapja meg. Fel kell majd hívni a körzeti orvosát, közli a mentős, az is ki fog jönni, megnézi az elhunyt gyereket és az elszállításáról is intézkedik. Csak bólint erre, képtelen átgondolni és elrendezni magában a közölteket. Majd, ha kitisztul az agya, végiggondolja.

A kezelés végén az egyik ápoló visszaemeli Balázst a pamlagra. Miután eltávoztak, az az első dolga, hogy rendbe hozza őt, lesimítsa a szemhéját, a feje alá egy lapos párnát helyezzen, s egy pléddel is betakarja. Még a haját is megsimogatja, aludjon szépen. Előszed egy karácsonyról maradt díszgyertyát, az asztalra helyezi és meggyújtja, a villanyt lekapcsolja.

Kimegy a konyhába, a hűtőből kiemeli egy üveg bort. Csakis rozét tart otthon. Nem az italt kívánja, egyszerűen el kell foglalnia magát valamivel. Előszed egy régi, vastag falú, talpas poharat, amelyet Balázs születése után nem sokkal egy ócskapiacra vásárolt, negyedéig megtölti, és egy kevés szódát spriccel rá. Mielőtt inna belőle, felemeli és meg szemléli; jó százötven, kétszáz éves lehet. Hutaüveg. A nyele közepén kerek nódusz, ki ne csússzon az ember kezéből. Mint minden a lakásban, ez is Balázs öröksége. Ez a vacak kis pohár legalább tizenöt-ször annyi időt élt meg, mint ő. Tizenöt ilyen gyerek születik és hal meg egymásután a készítése óta eltelt idő alatt. Nem nevetséges? De mennyire, hogy az. Ha leejtené a

konyha kövére, eltörne, megszűnne létezni, odalenne ez a dühítő tizenöt gyerek-emberöltő. Beleiszik, túl hígnak érzi a fröccsöt. Kiönti a csapba, újratölti a poharat, de csak borral. S azt egyhuzamban rögtön le is hajtja.

Benéz a fiára, ott fekszik, mozdulatlanul. A konyhaasztal egyik székét úgy állítja be, hogy továbbra is láthassa őt, leül, tölt még egy pohárra. Azt is megissza, de azt már apránként, lassabban. Nemsokára feláll, bemegy, szól majd hozzá, beszélget vele. De még nem indul, vár. Előttük az egész éjszaka.

Megiszik még egy pohárral, aztán végre belép. Téblábol, nem tudja, nem érzi, hogyan helyezkedjen, hova üljön, hogy jól láthassa őt, aztán egy maga számára is váratlan húzással óvatosan mellé ereszkedik. – Bocs, kisfiam, ideengedsz? – kérdezi tőle. Oldalvást fekve fordul felé, nézi az arcát. Egészen közelről látja. Ha nincs ez az alkalom, sosem fekszik így le melléje, sosem látja így. Mintha aludna, gondolja. Alszik is tulajdonképpen. Profilból látja az arcát. A gyertya fénye egybefüggő arany reflexvonalat húz a homlokára, orrára, ajkára meg állára; nemes arcél, jut eszébe a megfelelő kifejezés. Nemes arcél. Nem szívesen hallotta, mikor mások megjegyezték, hogy milyen szép a fia. Elhessegette a dicséretet. Egy fiúra, de egy lányra se a szépsége miatt figyeljenek fel; valamilyen másfajta, észbeli képességgel tűnjön ki. Aztán ha szép is ráadásul, az külön érdem. Ne ez legyen az első.

De most, ebben az esetben, amikor minden pillanatnak, minden benyomásnak különös súlya van, nem árt mindent pontosan rögzíteni.

186

– Azt mondják, hasonlítasz rám – mondja neki. – Bevallom őszintén – folytatja –, én soha nem láttam hasonlóságot. Az lenne a buli, ha nem az én gyerekem lennél, hanem valaki másé.

– Ugyan már – szól rá magára. – Hülyeség. Számít?

A fiát kérdi: – Semmit sem számít, ugye?

– Húzódj kicsit arrébb kérlek, itt maradnék. – Egy picit beljebb tolja, aztán óvatosan hasra fordul, a bal kezét átteszi a fia mellkasán, és a fejét oldalra fordítva közelről figyeli. Jólesik így, ennyire a közvetlen közelében lenni, korábban ilyesféle bizalmaskodást nem engedett meg magának. Mozdulatlanul fekszik, de az agya börtönében vadul keringenek a gondolatok. Mi volna, ha klónoztatná? Másodpéldányban őt magát állíttatná elő helyette? Ha nem is ő, de a tökéletes mása továbbélne? Van egy ismerőse, aki ilyesmivel foglalkozik, azt kellene megkérdezni. Biztos megoldható, minden megoldható. Az első állatot, egy bárányt pár éve klónozták, mára pedig már ágazatok épültek rá a tökéletes tehének és sertések létrehozására. Egyelőre csak Kínában, de rövidesen az egész világon megszokott eljárás lesz. És ki tudja, mikor klónozzák az első embert? Talán már van is, vannak is klónozott példányok. Itt élnek, itt járnak köztünk, csak nem ismerjük fel őket. Szükség van ehhez az anya részvételére? Vagy bármilyen női petesejt megteszi? Béküljön ki, álljon össze ismét a feleségével?

Egy idő után becsukódik a szeme, hirtelen, átmenet nélkül borul rá a sötétség.

A másnapon már nincs ideje töprengeni.

Hajnal felé ébred, világosodik már.

Első pillantása Balázsra esik.

Mintha megváltozott volna az arckifejezése. Az álla megfeszült, merevebb lett. Persze, a rigor mortis. De nem áll rosszul neki, nyílt gyerekarca egy fiatal, de sokat tapasztalt görög isten képévé változott. A béke, a mindentudás fensőséges görög istenévé. Vagy inkább egy bölcs, búcsút intő figura valamelyik sztélé márványlapjáról. Athénban a történelmi múzeumban látott ilyeneket; akkor nem gondolta, hogy egyszer majd a fiával fogja hasonlítani őket.

Átfut az agyán: álmódott valamit, valami kellemetlent, csak nem jut eszébe, mi volt az. Valami olyasmi, ami a fiával volt összefüggésben, és rossz érzést keltett benne. Megpróbálja visszaidézni, de nem sikerül. Elkedvetlenedik ettől, mert úgy emlékszik, fontos gondolat volt.

Óvatosan, hogy ne mozdítsa meg őt, lekászálódik az ágyról, aztán mégis benyúl hozzá, hogy középre húzza. Meglepődik, mennyire merev. Azért kihúzza valamelyest, s betakarja újra. Végig alágyúri a takarót, azelőtt, ha így tett, azt mondta erre: ne férközzenek be a jegesmedvék.

Ahhoz, hogy feltálalja a reggelit, korán van még. De előkészítheti nyugodtan. A tej, amiből a kakaót készíti majd, nem fog megromlani, és ha meghűl is kissé, a mikróban újra lehet melegíteni. Balázs úgysem szereti forrón a kakaót. A croissant-t még nem veszi elő a hűtőből, az ráér az utolsó percben, de a málnalekvárt egy kis tálkába kiporciózza hozzá.

És közben az is beugrik hirtelen, miről álmódott.

Hát persze. A tepsi.

A halotyszállító tepsi.

Egyszer egy ismerős, akinek kulcsa volt az édesanyja lakásához, arra ment fel hozzá, hogy halott. Először csöngetett, de mivel nem kapott választ, benyitott. Az anyja az ágyban feküdt. Azok, akik a halottakat elszállítják, csak órák múltára ígérték, hogy kimennek érte. A barátja ekkor őt hívta fel, arra kérte, menjen oda, nem szeretne egyedül maradni az anyja holttetemével. Felment, beszélgettek, igyekezett megnyugtatni. Végre megérkeztek a hullaszállítók, a mamát – összetöpörödött kicsi test volt már csak – belefektették egy olyan fedéllel ellátott, tepsiszerű fémalkalmazatosságba, amelynek a két végén, hogy emelni lehessen, két-két nyél állt ki, s kivonultak vele a lakásból. Észrevehető volt, hogy figyelemmel akartak lenni az ő bánatukra – azt hitték, hogy ő is a néni fia –, de hiába kaptak busás borraivalót, a rutinmunka kiülte belőlük az igazi finomságot és odafigyelést. Mivel a lakás a hatodik emeleten volt, hívták a liftet, amelybe – nekik, mármint a szállítóknak, ez meg sem járta az agyát – a szerkezet csak állítva fért bele. Annak rendje és módja szerint függőlegesre is állították. Hallani lehetett, ahogy a test csúszik és koppan a doboz alján. A barátjára pillantott; annak mintha egy kést dőttek volna a szívébe.

Ez vár a fiára is. Várna, ha hagyná. Meg az egész megalázó műveletsor. Hogy mások kénye-kedvének legyen kiszolgáltatva. A fagyasztókamrába való szállítás, boncolás, előkészület a hamvasztáshoz, aztán maga a hamvasztás, a megmaradt csontok porrá törése, urnába helyezése... á!

És különben is, azt ígérte neki, hogy elmegy vele a vándorsólymos helyre. – Ne félj – fordul felé –, nem lesz semmi baj.

Előveszi a croissant-t a hűtőből, a kakaóval együtt rakja be a mikróba, de előbb kiszedi. Még így is túlmelegszik kissé. Nem baj, van ideje kihűlni. Az előkészített dzsemmel együtt tálcára rakja, a heverőhöz visz, lerakja a fia mellé.

– Itt van, egyél, kicsi fiam.

Van egy barátja, aki vett magának egy öreg dzsipet. Nem mindennapi használatra, csak hogy néha elvigye vele a családját a hegyekbe kirándulni. Ezt a dzsipet fogja kölcsönkérni tőle, ezzel fognak kimenni.

Csak meg kell várni, míg késő este lesz, sötét már, mikor leviheti Balázst a kocsihoz.

Telefonál, elkéri a dzsipet, megkérdi, átmehet-e érte nemsokára. Átmehet.

Mielőtt nekiindul, megszólal a telefon. Látja, a felesége az. Először nem akarja felvenni, aztán mégis benyomja. Balázs iránt érdeklődik.

– Minden rendben? – kérdi.

– Minden – feleli.

– Alszik még?

– Igen, alszik.

– Kimentek a Pilisbe? – kérdi Zsóka. Balázs nyilván beszélt neki a kirándulásról.

– Igen, kimegyünk.

– Vigyázz rá, meg ne hűljön.

– Vigyázok, ne félj.

Megkérdezi még tőle, milyenek a hóviszonyok Zakopánében; jó, feleli a másik, jól érzik magukat, több ismerőssel is összefutottak. Vasárnap késő este érkeznek haza, hétfőn már ő megy az iskolába a gyerekért.

A beszélgetés után még mindig nem tud elindulni, mert megszólal a csengő. Óvatosan, hogy a padló ne recsenjen meg, kimegy, és kiles a kémlelőnyíláson. Mintha csak a lidérces álma folytatódna, két szürke ruhás alak várakozik az ajtó előtt, olyanok, amilyenek a barátja édesanyját vittek el. A hullaszállítók. Talán pont ezek voltak. Nem nyit ajtót. Azok még egyszer csengetnek, aztán rövid tanakodás után belépnek a liftbe, és lemennek. Ő is visszamegy a szobába, az ablakból lesi őket. Egy fekete furgonba szállnak be, elhajtanak.

Ezt megúsza. Egyelőre megúsza.

A dzsipes ismerésének a város szélén van a háza, másfél óra alatt megjárja. Addig Balázs elvan nyugodtan, senki és semmi sem zavarja. – Várj meg, jövők nemsokára – szól oda neki, mielőtt becsukja maga mögött az ajtót.

A barátja kertészkedik, egy ásólapátot és két vödört is kölcsönkér tőle. Meg egy erős, áttételes ágvágót. A másik megkérdi tőle, mire kellenek neki ezek.

– Kimegyünk Balázssal a budai hegyekbe, kiások valahol két kis tuját – mondja. – Hazavisszük őket a teraszra.

A saját kocsiját otthagyja a barátja háza előtt. Hazafelé mentében beugrik egy mezőgazdasági holmikat forgalmazó áruházba, és vesz egy fekete színű, hatalmas fóliatakarót, olyant, amilyennel szobafestéskor a középre húzott bútorokat szokták lefedni.

Balázs mozdulatlanul várja. Még csak dél van, estig van legalább tíz órájuk egymással.

Ahogy belép a lakásba, megint megszólal a telefon, de ezúttal nem az övé, hanem Balázsé. Habozás nélkül felveszi. Egy iskolatársa az, vele szeretne beszélni. Focizni hívná.

– Nem ér rá, a leckéjét csinálja – mondja ő.

– És utána, ha készen van vele?

– Akkor meg moziba megyünk ketten. – De köszöni az invitálást, beszámol neki róla, ígéri.

Leül a fia mellé. – Becsaptam a haverodat – közli vele. – Remélem, nem hagszol. Azt mondtam neki, hogy a leckédet csinálod.

Az ám, a lecke!

Általában már péntek délután meg szokták csinálni, ne szakítsa félbe a szombati meg vasárnapi programokat. Most is meg kéne.

Kinyitja az iskolatáskát, megnézi a leckefüzetet. A számtan igazán fontos, az megy nehezebben neki. Legutóbb bajban volt a törtrészes összetett feladatokkal. Sehogy sem értette. Kinyitja a könyvet, kikeresi a múltkori példát. Azóta gondolkozott rajta, hogyan tudná a legegyszerűbben elmagyarázni.

– Mennyi tizennyolc háromkilencedének a kétszerese? Lehet, hogy ez elsőre túl bonyolultnak tűnik, de csak két számra kell figyelni: amiből kiindulunk – ez tizennyolc, ugye –, és ahányfelé osztjuk. Mivel kilencedről van szó, kilenccel kell osztani, az eredmény: kettő. A tizennyolc egy kilencede tehát kettő. Háromkilencede háromszor annyi, azaz hat. Ezt kell kétszer venni, és máris megvan a végeredmény: hatszor kettő, tizenkettő.

Nem is olyan bonyolult, igaz?

Vegyünk egy másikat: tizenöt háromötödének a négyszeresét. A tizenötöt hányval is? Igen, öttel kell osztani, hiszen ötödről van szó. Tizenöt osztva öttel, az három. Ennek kell a háromszorosa, ami háromszor három: kilenc. Végül pedig mennyivel is kell a végén megszorozni? Oda van írva, pofonegyszerű: négyvel. Négyszer kilenc az harminchat; ez az eredmény.

Milyen jó, hogy sikerült rájönni a nyitjára.

A könyvet visszarakja a táskába, a tört hegyű és eltompult ceruzákat kihegyezi, a helyükre rendezi vissza őket.

– Akarod a tévét nézni?

Bekapcsolja. Végignyomogatja a csatornákat, egy második világháborús filmnél állapodik meg. – Ez jó lesz?

Persze hogy jó lesz.

Nézik egy darabig, nem szólnak. Mostanában sok a fekete-fehérben felvett, de utólag átszínezett dokumentumfilm. Ez is az. Hogy miként zajlott le a partraszállás a La Manche csatornánál. Hányan haltak meg. Láttá már ezt a filmet, vagy ha nem is ezt, de valamilyen ehhez hasonlót, tudja, legalábbis sejti, hogy mire mi következik. Beszért már Balázsnak a D-dayról, nem vált át más csatornára.

S már este van, nemsokára tíz. Kimegy a lépcsőházba, már csak az éjszakai, tompított fények adnak némi világosságot. Felkapcsolja a normál világítást, megvárja, míg magától elalszik, aztán visszalép a lakásba.

Az egyik szekrény aljából előszed egy használaton kívüli nagy ágyterítőt, leteríti a földre. – Gyere, kicsi fiam –, hívja, és alányúl, felemeli, ráhelyezi a terítőre. – Ne ijedj meg, betakarlak – súgja neki. – Befedlek, senki se lásson. – Betekeri a fiát, úgy, hogy a feje fölé és a lába alá is jusson anyag. Egy spulniról levág két egyforma madzagot, hogy elkösse a végeket, de még eszébe jut valami. Alul ugyan beköti, de felül nem, kicsit vissza is hajtja, hogy a feje szabadon maradjon. A homlokához érinti a saját homlokát. Hűvös. Hűvös, de jólesik. Felemeli, odaviszi a gyerekszoba ajtajához. Kitárja. Nézze meg. Nézze meg jól. Az asztalát a székkal, a szekrényt, a polcokat, játékokat. – Elvigyünk valamit? – kérdi. Kiválaszt egy oroszánt, amivel, míg kicsi volt, aludni szokott. Mostanában már nem alszik vele, de azért bemegy érte, a fia mellkasához gyúri be, a takaró alá. – A kedvenc oroszlánod.

Kijönnek a szobából, ráfordítja kulcsot, zsebre vágja. Akár el is dobhatná, mert amíg él, oda nemcsak ő, senki más nem lép be.

S most már beköti a fejrészt is. A testen, hogy fel ne lazuljon, biztosítótűkkel rögzíti hengerré a textilt.

Gond nélkül viszi le a fiát, s fekteti be a dzsip hátsó, lezárható részébe. Hogy ne guruljon ide-oda, visszamegy, díszpárnákat hoz le, azokkal támasztja ki. Az iskolatáskát is lehozza. Mégiscsak iskolás a fia, a legtöbbet használt, az állapotára leginkább jellemző tárgy az iskolatáskája. Indokolatlanul és váratlanul eszébe jut a régi pohár, a kedvenc pohara, kimegy érte a konyhába, azt is magához veszi. Indulhatnak ki a Pilisbe.

Ahogy számított rá, sikerül az erdészek által használt úton egészen a sziklafal fölött elterülő platóra felvergődnie. Az útról csak egy kicsit húz félre, nem megy ki egészen az erdőig, nem akar keréknyomot hagyni. Először a szerszámokat szállítja ki a tisztáshoz, aztán Balázst viszi. Kijelöli a helyet, ahol ásni fog, kiteríti és mellé fekteti a fólia egy részét, amire majd a kiemelt föld kerül. A fóliáról könnyedén visszatölthető a föld a gödörbe, alatta a pázsiton nem marad nyoma a föld ki- és visszalapátolásának. Mert ez a lényeg: ne maradjon nyom.

Amennyire tudja, nagy darabokban, egyben szedi fel a gypet, így is fogja visszarakni. Balázst egy kicsivel távolabb, a fák között fekteti le, majd csak a végén kerül ide. Elmagyarázza neki, erre azért van szükség, hogy ha őt megzavarnák ásás közben, ne találják meg. A munka egy darabig könnyen megy, a gyökereket az ágvágó segítségével távolítja el. Hozott egy üveg bort is, abból merít erőt időnként. Mikor már túlhaladja a deréktáji mélységet, és föld kifelé-felfelé hajigálása egyre több erőt kívánna, kerülnek használatba a vödörök. Megtölti, felemeli és kiönti őket. Megszűnik az időérzékelése, mintha már öröktől fogva csinálná ezt, és örökké csinálnia is kéne. Szinte észrevétlenül ér le addig, míg a szeme a talajszinttel kerül egy vonalba – ez már elég lesz. Hozhatja a fiát. De míg eddig eljut, fokozatosan testet ölt benne egy gondolat.

Éppen Balázssal voltak otthon, mikor a teraszra nyíló ajtó üvegrészének nekicsapódott egy seregély. A délutáni napsütésben megzavarta a szemközti fák tükörképe, úgy hihette, átjáró van arra. Nekicsapódott, lezuhant a terasz

kőpadlójára, s mire kimentek, már csak rángott egyet-kettőt, aztán végleg elnyugodott. Nagyon komolyan megsérülhetett valamelyik belső szerve. Vagy a feje, az agya. Egy közeli parkban temették el. Akkor egy kis, homokozóba való lapáttal ástak neki gödröt, behelyezték a gyönyörűen irizáló tollú kicsi testet, s mielőtt visszaszórták volna a kiásott földet, pár fenyőággal fedték be. Balázssal is valami hasonló eljárás volt a terve, csak hogy menet közben rájött: hiába rakna rá akármilyen vastagon lombtakarót, a rákerülő föld terhe durván szétlapítaná, eltorzítaná a testét, főként az arcát. Koporsót kellett volna hoznia, de koporsóban nem gondolkodott, valahogy idegenkedik tőle.

Visszamegy a kocsihoz, kipattintja a csomagteret fedő kemény borítót a helyéről – visszafelé úgysem lesz rá szüksége, majd szerez a barátjának egy másikat – és a helyszínre viszi. Meglepődik, hogy már világosodik. Leengedi a sírba, az oldalfalához illeszti – igen, megfelel a célra. Elegendő a tartása. Tudja, ami most következik, az nagyon fáradságos munka lesz, de utána már csak vissza kell hányni a földet. Mélyen leguggolva, néha fenékre ülve nekiáll a gödör aljának egyik oldalán, a nyugatin, egy teljes hosszban végigfutó oldalkamrát kialakítani. Balázs nem a főaknába, hanem ide oldalra fog bekerülni. Tulajdonképpen egy egyszemélyes kriptába. Tart tőle, hogy a talaj omlani fog, de nem omlik.

Most már csak a fiát kell idehoznia. Lehelyezi a fűre a sír mellé, kigöngyöli a takaróból. Leemeli róla, a fű szerencsére nem harmatos, a takarót összehajtja, ez lesz majd a derékalj. Először ezt viszi le, aztán a testet. Óvatosan behelyezi a kriptába, fejjel a kelő nap irányába. Ügyel rá, hogy az arcára nem hulljon földmorzsalék. Egyre világosodik, már nincs szüksége zseblámpára, lekapcsolja. Utoljára hajol le, majd le is fekszik mellé, utoljára látja. Ilyen lenyűgözően szép arcot életében nem látott, és nem is fog látni. Ugyanolyan légies, mint egy nappal korábban volt. Mint mindig. Vagy még légiesebb. Mintha áttetsző volna. A hajnali, a mélybe lehatoló visszfény most is éles kontúrt rajzol az arcára. Tökéletesen, megismételhetetlenül ő maga az. A klónozás... ugyan, elvetélt ötlet. Ha sikerülne is előállítani a testi mását – akár a lelkit is, mondjuk –, az már nem ő lenne. Az ember karakterének alakulásában nemcsak a géneknek, hanem a körülményeknek is szerepük van. Ha lesz is egy másik, egy új fia, az már nem ő lesz. És nem örömmel, hanem bosszankodással, netán dühvel töltené el a hamis hasonlóság.

Jó lenne örökre így maradni mellette, együtt tűnni át az örökkévalóságba, de lehetetlen. Ha megtalálják őket... rossz rá gondolni, mi következne. Meg valakinek tovább kell őt vinnie magában. Feltápáskodik, a fia lábához rakja az iskolatáskáját, mellére az oroszlánt, keze ügyébe a telefonját meg a szobájának a kulcsát. És az öreg poharat, amibe búcsúzóul beletölti a kevéske bort, ami a palackban maradt. Vigye magával őket, neki szolgáljanak. A csomagtartófedelelet az oldalmélyedésre illeszti, és pár kővel megtámasztja. Lezárja vele. Kimászik, feltölti a sírt, a gyeptéglákat visszahelyezi.

Összeszedi a cuccokat, a kocsihoz viszi, berakja őket. Nem ül be, visszamegy még. Próbálja idegenként mérni fel a helyszínt. Csak nagyon értő szem vehetné észre, hogy itt valami történt. De hogy éppen sírásás, arra még egy erdei ember sem gondolna. Egy eső azt a kevés nyomot is elmossa majd, ami maradt.

Életének ez lesz a központi helyszíne, ide fog kijárni. Ha valakivel véletlenül találkozik, aminek nem sok az esélye, éppen erre sétál csak. Nézelődik a platón, bemegy az erdőbe, betéved a tisztásra, leül, lefekszik, élvezi a napsütést. Vagy kiül a sziklára, elnéz a hegy távolabbi nyúlványai felé. Fűves letörések is vannak ott. Lesi majd, nem jár-e őz vagy szarvas arra. Meg hogy megjötték-e már a vándorsólymok.

Nehezen hagyja el a helyet, utoljára még felhívja a fiát. Kicseng. Odaáll a sír fölé, nem hallatszik. Csak ő hallja, odalent. – Én vagyok az, Apa – szól bele. – Minden rendben? Aludj jól, kicsi fiam. – Egy darabig hallgat, tartja a telefont, aztán mielőtt kinyomná, beleszól még: – Elmegyek most, de jövök nemsokára.

A sziklának a platóig magasodó tetején szürke tollakat lát, meg egy maréknyi kukoricát. Galamb lehetett. Valamelyik sólyom itt tépte szét, innen vitte le a fiainak.

És most már végleg elmegy.

*

Visszaviszi a dzsipet a barátjának. Nem akarja felkelteni, leállítja, a kulcsot meg a forgalmit a postaládájába dobja. Majd felhívja a fedőlemez miatt. A saját kocsijával megy haza.

Leül a fotelba, oda és ugyanúgy, ahogyan másfél nappal korábban ült le, mit sem sejtve az elkövetkezőkről. Mintha egy más világ másik korszakában történt volna. Ott – odafordul –, Balázs ott a heverőn támaszkodott a falnak. Aztán ott feküdt, ott volt még egy egész éjszakán át és másnap is még, késő estig. A pléd, amivel takarózott, a hült helye mellett hever. A legszívesebben valamilyen átlátszó, de mégis szilárd anyaggal töltené fel a szobát, magát is benne, hogy örökre így maradjon, örökre így rögződjön a kép. Persze, az még jobb lenne, még jobb lett volna, ha akkor merevedik minden mozdíthatatlan örök renddé, amikor még ő is itt volt, ő is benne lenne ebben a mozdíthatatlanságban. De mindegy, így is jó. Minél tovább ül így, annál tovább rögződik az örökkévalóság számára a fia képe.

Mit mond majd a volt feleségének? Holnap reggel érkezik haza. Délután ő megy érte az iskolába. Elmondja neki?

Joga lenne megtudni. Szerette, és Balázs is szerette őt. Tudnia kellene.

De ha tovább adja másnak, másoknak? Elárulja? Hiába ígéri meg, hogy nem fogja, lesz olyan pillanat, amikor elgyengül, kiadja valakinek. És az a valaki kihasználja, odamennek, kihantolják, exhumálják, elviszik... Mégsem tudhatja meg.

Mégiscsak az anyja...

Csengetés zökkenti ki töprengéséből.

Megint a szürke egyenruhások; most kinyitja nekik az ajtót.

Az egyik azt kezdi magyarázni, hogy tegnap már jártak itt, de hiába csöngettek, senki sem jött ki, mire ő félbeszakítja: – Miben segíthetek az uraknak?

– Van itt egy holttetem – mondja az egyik, és egy papírt próbál az orra alá nyomni.

Elhárítja. – Nincsen – feleli. – Nincs semmiféle holttetem.

– Akkor hol van?

– Nem tudom. Itt nincsen. Jöjjenek be, nézzék meg.

Nem lépnek be, látszik, eszük ágában sincs bejönni. Nincs erre felhatalmazásuk.

– De azt tudnia kell, hogy hol van – erősködik az öregebbik. – Ha itt nincs, akkor hova került innen?

Legszívesebben semmit sem válaszolna erre. Behajtaná az ajtót, a kulcsot ráfordítaná. – Nem tudom – feleli. – Volt, de eltűnt. El kellett mennem, és mire hazajöttem, már nem volt itt.

Tudja, hogy tudják róla, hogy hazudik, de nem törődik vele. Sokat nem tehetnek, kénytelenek tudomásul venni, hogy nem akarja megmondani, hol van a fia, mi történt vele. A lakásba egyelőre nem jöhetnek be, nem rendőrök, nem nyomozók, nincs házkutatási engedélyük. Előbb-utóbb olyanok is jönnek. Na és akkor mi lesz? Mi történik? Ha be kell engedni őket? Itt nem találják, a vándorsólymos helyről meg fogalmuk sincsen. Nemcsak nekik, senkinek sem. Az ő titka, a kettőjük titka.

Szerzőink könyvei

193

Hónapló

Dalos György

Fekete-fehér

Berlin, 2020. június 12.

El kell mesélnem, még ha az önfényezés gyanújába keveredek is: a nyugat-berlini Buchhändlerkeller elérkezettnek látván az időt, e hét keddjére tűzte ki eredetileg március közepére tervezett felolvasásomat. Erről előzőleg telefonon értesítettek, tapintatosan figyelmeztetve, hogy maszkban kell megjelennem, mint ahogy a közönség is száj- és orrfedőt fog viselni, és egymástól tisztes távolságra ül, nehogy az irodalmi esemény akarva-akaratlanul a kórokozó terjedését segítse elő. Persze, tette hozzá a meghívó hölgy, hogy hányan jönnek el egyáltalán, nehéz megjósolni, hiszen még szabályos helyzetben sem mérhető fel a közönségigény. A Buchhändlerkeller nagy múltú irodalmi egyesület, mintegy negyven főt befogadó helyiséggel rendelkezik. Régi hagyomány, hogy a rendezvény után a szerző dedikál, miközben a jelenlévőket egy-egy pohár borral kínálják.

194

Nos, a felolvasáson mintegy huszonöten jelentek meg, éppen kimerítve a „soziale Distanz” által megengedett sűrűséget. A hallgatósággal szemben, a mikrofon mögött, álarc nélkül ülve adtam ízelítőt legújabb művemből, ezt követte a beszélgetés, majd a szignálás. Szereplésemnek az adott különös fontosságot, hogy a Buchhändlerkeller hónapok óta először fogadott vendégeket, korábban, mint a nagy kapacitású Literaturhaus, a városszéli Literarisches Colloquium vagy a színházak, amelyek legjobb esetben az őszi évadról ábrándozhatnak. Egyszerűen a kulturális vesztegzár múltán megújulhatott az a műsorforma, amelyet Magyarországon a hatvanas években kissé mesterkéltten „író-olvasó találkozónak” neveztek. Íróként a mikrofon mögül mindenekelőtt arra lettem figyelmes, hogy olvasóim életkorátlagá hatvan-hetven év táján jár. Ez a benyomás nem volt új, legfeljebb kiegészült azzal a médiában újra meg újra hangsúlyozott körülménnyel, mely szerint a vírus a nyugdíjasokra veszélyesebb, mint a virgonc ifjúságra. Tulajdonképpen, gondoltam, hálásnak kell lennem nekik, akik jelenlétükkel nagyobb kockázatot vállaltak, mint amit egy másfél óras, netán unalmas irodalmi esemény megérdemel.

Ocsúdik a világ. Kelet-Berlinben az Alexanderplatztól a lakásomig vezető úton egymást érik a kiskocsmák, noha egyik-másik még nem nyitott ki, némelyikről pedig, akár a kisebb boltok egy részéről, sejteni lehet, hogy már nem is fog. Január óta igen sok, mint errefelé mondják, „kis- és legkisebb vállalkozó” ment csődbe, a szolgáltató szférában tömeges az elbocsátás. A szenátus persze igyekezett mentőkötelet dobni, vissza nem térítendő egyszeri segélyt folyó-

sított a kultúrának is – „korona-hozzájárulás” a neve. A Buchhändlerkeller biztosan igénybe vette, hiszen a belépés ingyenes, a két-három fős személyzetnek legalább a rövidített munkaidőért fizetés, a szerzőknek pedig mégoly szerény fellépti díj jár. Irodalmi termelők és fogyasztók, egyként infúzió ten-gődünk a várva várt gyógyulásig.

*

Több mint nyolc percen át térdel a rendőr a megbilincselte férfi nyakán, majd megállapítják a halál beálltát. Mindez látható, George Floyd könnyör-gése hallható, a borzalmas média jóvoltából ezerszer felidézhető. A rendőrt gondatlanságból elkövetett emberölés gyanújával őrizetbe veszik, vizsgálat indul ellene. Bevallom, nekem a szívszorító felvétel láttán-hallatán egy apró momentum elkerülte a figyelmemet: a rendőr és az áldozat eltérő bőrszíne. Pedig hát néhány óra múlva emiatt vagy ennek örvén lángol egész Amerika és a fél világ: előbb a hömpölygő tüntetések, a felgyújtott autók, kifosztott üzletek, majd az Óvilágra is átcsapó tiltakozó mozgalmak a rasszizmus ellen. Megszólal a másik fél is: előkerülnek Floyd büntetett előéletének ok-mányai, drogfogyasztásának bizonyítékai, s felhangzik a hozzájuk tartozó érvelés. Eszerint nem is a reá nehezedő rendőrtérd végzett vele, vagy ha igen, az csak felgyorsította amúgy is elkerülhetetlen pusztulását. A tilta-kozásokat ebben a felfogásban a terrorista „Antifa” és az őt támogató New York-i balliberális elit szervezné Trump elnök megbuktatására. Harmadik felvonásként a tiltakozók szobrokat döntenek – előbb rabszolga-kereskedést űző, rabszolgákat tartó történelmi személyiségeket, majd Kolumbusz Kris-tófét, akihez az indiánok elleni irtó hadjáratot kötik. Végül – bár ki tudja, végül-e? – felvetődik az *Elfújta a szél* könyv- és filmváltozatának forgalom-ból történő kivonása.

195

Egyik első maradandó moziélményem *A béke völgye* című jugoszláv hábo-rús film volt John Kitzmillerrel a főszerepben. Egy jelenetben a jóságos ame-rikai pilóta nyakába veszi Markót, a szlovén kisfiút. Annak feltűnik a tiszt sötét bőrszíne, s ujjával próbálja fehérre vakarni, amin azután Kitzmiller jó-indulatúan kacag. Ma is emlékszem a Szikra nézőinek elragadtatott derült-ségére, amelyben önfeledten osztoztam. Hogy is ne! A néger, mint pozitív hős, tökéletesen beleillett a *Tamás bátya kunyhóján* és Paul Robeson *Zsong a folyó* dalán edzett serdülő érzésvilágomba, s megfelelt egy másik, szovjet dalban kimondott evidens felfogásnak: „Egyik ember annyi, mint a másik, / bár a bőre barna vagy fehér.”

Persze volt ebben a lelkesültségben jó adag propaganda, mesterségesen szított Amerika-ellenesség, de később, felnőtt fejjel, előítéletektől szabadon megállapíthattam, hogy az Államokban még a hatvanas években is bőven létezett faji diszkrimináció és rasszista érzület, amelynek a nagy békeszer-ző, Martin Luther King is áldozatául esett. Mellesleg meggyilkolása után a nagyvárosokban nem kevésbé brutális zavargások zajlottak, mint amilyen-eknek egy hete döbbsent tanúi vagyunk.

Mostanság divat a baloldali „politikai korrektség” szidalmazása, már-már hozzátartozik egy másfajta jó modorhoz. Nekem is van ellene kifogásom. Értem, hogy „néger” helyett „színes bőrűt”, sőt „afroamerikait” mondanak,

mindkettő jobban hangzik, mint a „nigger”. Mindazonáltal ezek a szóhasználati finomítások elfödik a problémát. Az ugyanis, hogy a George Floyd halálával végződő, szaknyelven „fojtófogásnak” titulált eljárásban tetten érhető-e rasszista indíték, vagy sem, voltaképpen közömbös. A „fojtófogás” az adott időpontban szabályosnak elismert rendőri technika volt, amelyet nemre, bőrszínre, felekezetre való tekintet nélkül bárkire szabad alkalmazni. A rendőr elleni vizsgálat legföljebb arra terjedhet ki, hogy Floyd esetében arányos volt-e a fellépés. Ugyanígy hamisnak érzem azt a magyarázatot, hogy ez a szörnyűséges eset lenne az erőszakhullám oka. Azt mondanám inkább, hogy felszabadította a társadalomban felgyülemlett, a járvány és a vesztégzár miatt lefojtott agressziót. Épp ez benne a félelmetes: egyetlen hülye zsarú elég volt ahhoz, hogy 2020-ban az USA mintegy lázálomban újraélje az 1861 és 1865 között megvívott polgárháborúját.

*

Sorra fáradok bele Trianonba, az egészségügyi törzsbe, a 2022-es választások esélyeibe, az európai néppártokba, az ellenzékét maró kormányba, az egymást maró ellenzékbe, a soron következő nemzeti konzultációba, a Soros-kampány harmadik tealeöntésébe, lassan mindenbe, ami Magyarországról napról napra, óráról óra elér. Mindezekről természetesen megvan a saját véleményem, de már azt is unom. Semmi kedvem belemenni ingerült, parttalan vitákba, utánajárni, ki rágalmaz, ki cáfol, s ha néha megszólalok, jobbadán semleges témában, akkor is foghegyről. Közben valami kikezdehetetlen emberi üzenetre várok, amely túlvisz a haza, a közeli és távoli világ nyomorúságán, s mit tesz isten, olykor meg is kapom. Legutóbb Soproni András részeltetett ebben a kegyben a Facebookon közzétett Puskin-fordításaival.

Puskint fordítani a nagy elődök – Áprily Lajos, Galgóczy Árpád – ismeretében ugyancsak nyaktörő vállalkozás, de meg kell mondanom, hogy Soproni állja a versenyt. Mutatványként hadd másoljam ide a Dadámnak című töredékben maradt Puskin-vers átültetését. *„Zord napjaim hűséges társa, / Öreg daduskám, kedvesem! / A fenyves sűrűjébe zárva / Oly rég vársz rám türelmesen. / Búsulsz szobácskád ablakában, / Kitartóan, mint örködők, / És fürge tűid meg-megállnak / A ráncos ujjaid között. / A kapun át a messzi tájat, / A sáros földutat lesed; / A baljós sejtelem, a bánat, / El-elszorítja kebledet. / Hol úgy rémlik, hogy...”*

Mitől van az, hogy egy ilyen vers olvastán hirtelen kedvem támad diszszidálni a 19. századba, amikor akár száműzött dekabristaként is elvolnék Szibériában. S ha, teszem fel, 1840-ben eljutna hozzám az immár posztumusz strófa, én a kor még őszinte férfiszokása szerint megkönnyezném a pasztellszín költeményt. Legföljebb az bosszantana, hogy mi a fészkes fenének kellett belemennie a világ egyik legnagyobb költőjének abba az átkozott, ostoba párbajba. Maradt volna inkább otthon – mi is ezt tesszük száznolc- van évvel később, igaz, hatósági javaslatra –, és akkor megtudhatnánk valamit arról, mi „rémlett úgy” a Dadusnak, a haláláig jobbagysorban élt Arina Rogyiovának.

Az én Indexem

Van egy távoli emlékem bő két évtizeddel ezelőttről, 1999 környékéről: Uj Péter, aki akkoriban szintén a *Népszabadság* kulturális rovatában dolgozott, azon a napon egész idő alatt a folyosón sétált ide-oda, és az ingzsebéből kiálló telefonon meg annak headsetjén keresztül az *Index*nél zajló tartalomelőállító munkát vezényelte. (A rovat hivatalos neve amúgy Társadalompolitika és Kultúra volt, és nem csak kulturális újságírók dolgoztak ott – habár Uj Péter zenei szakíróként kulturális újságírónak is remek volt; erről akkor győződtem meg véglegesen, amikor 1996 környékén egy bécsi Metallica-koncerten vettünk részt, és a tudósítás, amit az eseményről írt, majdhogynem jobb volt, mint maga a koncert – hanem azok is, akiket valamely jóakarójuk, például Vörös T. Károly rovatvezető igyekezett kivonni a Bécsi úti székházban a szó szoros és átvitt értelmében magasabb szinteken zajló pozícióharcokból.)

Én akkor jó öt éve voltam a pályán, és a *Népszabadság*ot minden helyek legjobbjának, a magyar sajtó epicentrumának gondoltam – bizonyos értelemben az is volt –, ehhez képest Uj kolléga néhány héttel vagy hónappal később kilépett, és áttette a székhelyét az internetre, ami egyszerre tűnt bátor és érthetetlen tettnek. Nem állítanám, hogy azt se tudtuk, mi fán terem a világháló: a *Népszabadság*nak már 96-ban is volt online kiadása, és az ezredforduló végére a szakmában az vált többségi állásponttá, hogy egy évtizeden belül mindent elektronikusan fogunk olvasni. De mégis, egy napi sok százezer példányban megjelenő, biztos bevételű kiadványt elhagyni valamiért, ami ingyen van, és a kutya vacsorájánál is bizonytalanabb reklámokból él, korántsem tűnt kézenfekvőnek.

A folytatást ismerjük (a *Népszabadság*ét, az *Index*ét és Uj Péterét is), mindenestre a média új korszaka számomra akkor érkezett el. Tősgyökeres népszabadságosként is az *Index* törzsolvasója lettem, tíz éven át a portál címlapja volt a kezdőlapom, amin csak akkor változtattam, amikor elindult a *444*. Amit az online újságírásról gondolok, azt számomra most is a 2000-es évek első felének *Indexe* testesíti meg; szerintem világszínvonalú volt – bár akkor-tájt a tudományos lapokon kívül nem sok mindent olvastam a világsajtóból –, rendkívül tanulságos életutat járt be, és csodaszámba megy, hogy a politika még nem csinálta vele azt (a megfelelő igét illetve igeekötőt mellőzném), amit a megközelítőleg hasonló befolyású kiadványokkal csinálni szokott. Próbálni persze próbálta, többször is, de nem bírta vele, mint ahogy a *Népszabadság*ot is csak meggyilkolni tudta végül, és amit az *Origó*val művelt, az is sokkal inkább emlékeztet a nekrofilára, mint a szerelmes együttlétre.

Mivel mostanában is sokszor „rámegyek” az index.hu-ra, és változatlanul újságírással illetve szerkesztéssel foglalkozom, az apró változtatások is feltűnnek. Feltűntek már az *Origó*nál is, ahol ars poetica volt a politikai semlegesség, aztán időnként mégis úgy fölkeményedtek, mint a fékrendszer, ha

eltűnik belőle a vákuum (nyilván annak függvényében, hogyan állt éppen a háttérben futó élethalálharcuk). Ilyen szemmel nézve azt mondanám, hogy az *Index*nél régóta baj van. Nem akkora talán, mint volt az *Origónál*, ahol a „Lázár János szomorú”-tól nagyon rövid úton a teljes behódoltatásig jutottak, míg az *Index* esetében, ha jól értem, a kormányoldalon is inkább valami olyasféle verzióban gondolkoznak, hogy úgy legyen fideszes (pontosabban nem nemfideszes) az online lap, hogy az a bejáratott, és a legkevésbé sem tekintélyelvű-kozeratív-illiberális olvasótábornak lehetőleg ne tűnjön föl. Vagyis olyan *Indexet* szeretnének, ami nem csökkenti Orbán Viktor újraválasztási esélyeit. Talán fölösleges is hangsúlyozni, hogy szerintem ilyen *Index* nincs, és ez a legkevésbé sem az *Index* hibája (vagy erénye); nem rajtuk múlik, hanem az Orbán-rendszer jellegén. Egyszerűen nincs olyan, a hatalomtól független közéleti-politikai tartalomgyártást akár csak minimális mértékben is komolyan vevő médiatermék, amelyik nem veszélyeztetni Orbán újraválasztását: már akkor is veszélyeztetné, ha csak olyan mértékben beszámolna a valóságról, ahogy egy tisztességes közszolgálati hírügynökségnek kellene, mindenfajta politikai szimpátia vagy antipátia kinyilvánítása nélkül, a szikár és elfogulatlan hírgyártásra koncentrálva.

És akkor még a világnézeti kérdésekről nem is beszélünk. Az *Index*nek, ezt elsősorban olvasóként mondom, nagyon is van világnézete, de azt nem lenne könnyű meghatározni, hogy milyen. A legegyszerűbb megfejtés, amivel a belpolitikai relációkat tekintve nem sokkal lennének beljebb, úgy szólna, hogy világnézete van, de pártja nincs: nemhogy megsüvegezném, de hawaii ingben, virágfüzérrel a nyakamban körbetáncolnám azt az embert, aki cikk-idezetekkel és statisztikákkal alátámasztva rá tudna mutatni, hogy melyik párthoz húz, azaz melyiket preferálja a többiek rovására. (Ami, ha belegondolunk, éppen a fordítottja annak, amit a kitartott pártsajtóban látunk, hiszen a *Magyar Nemzet*nek vagy az M1-nek világnézete nincs, pártja viszont nagyon is van: mindkettő habozás nélkül mondja bármiről az ellenkezőjét annak, amit előző nap mondott, ha a párt érdekei úgy kívánják.) Nyilván nem szélsőjobboldali, hiszen például emberi jogi kérdésekben meglehetősen konzekvens álláspontot képvisel.

Nálam például attól lendült ki a függetlenség-barométer, hogy Földes András, az *Index* kiváló videós újságírója, akinek a filmjei nélkül még végtesebben ki lennének szolgáltatva az egyoldalú kormányzati propagandának a migráció ügyében, utoljára márciusban jelentkezett olyan originális anyaggal, ami hozzátett valamit a népvándorlással kapcsolatos tudásunkhoz. Külső megfigyelőként azt mondanám, hogy Földest eldugták, ahogyan nem nagyon látok egy ideje a Fidesz belső mozgásaival vagy a kormánypárt számára hatványozottan kínos korrupciós ügyekkel kapcsolatos saját tartalmakat, tényfeltárásokat sem. Ez nekem, lapkészítőként a saját bőrömön, illetve olvasóként a mások kárán szerzett tapasztalataimra építve nem azt mondja, hogy az *Index* becsicskult, hanem azt, hogy valamilyen meccs van, a lapvezetés és a szerkesztőség elbizonytalanodott, és ilyen helyzetben az ember úgy igyekszik tisztességes munkát végezni, hogy közben azért nem hívja ki maga ellen direktben a sorsot.

„Ne azt kérdezd tőlem, hogy mekkora lesz a fizetésemelés, hanem azt kérdezd meg magadtól, vagy-e olyan jó szakember, hogy akkor is szüksége lesz rád a piacnak, ha már nem lesz *Népszabadság*.” Ezt a mondatot a kiadó vezetője mondta nekem 2016-ban, nem sokkal a bezárás előtt. Végző soron igaza volt, de nem ezért idéztem föl, hanem az áthallás miatt. Olvasói szemmel az újság egyik legjobb időszaka volt, minden nap volt két-három olyan történetünk, ami körbejárta a magyar médiát, és tudtuk, hogy a Fideszben minden nap görcsbe ránduló gyomorral nyitják ki (Matolcsy közpénzen kielégített szeretője és Rogánék helikoptere tényleg csak a jéghegy csúcsa volt). Mentünk előre, mint a gőzhenger, de nem azért, mert nem tudtunk róla, hogy baj van, hanem leginkább azért, mert vérszag volt a levegőben, és mert –bármilyen rosszul hangzik is utólag – senki nem ajánlott semmilyen alkut, azaz nyilvánvaló volt, hogy nincs veszténivalónk, még ha legbelül nem is hittük el, hogy odáig el fognak menni, ameddig végül elmentek. Az *Index*nél a látható jelek nekem inkább azt súgják, hogy az a bizonyos mérkőzés még nincs lejátszva, a felek még csak méregetik egymást és a közönséget, és a végkimenetel még szinte bármi lehet, azonkívül persze, hogy a szerkesztőségre ráköszönt a végtelen szabadság és anyagi jólét korszaka.

Hogy nem teljesen szabadon és ráhatásmentesen készül a tartalom, arról meg vagyok győződve, de egyrészt alig van ma Magyarországon szerkesztőség ahol teljesen ráhatásmentes a munka, másrészt meg aki elhiszi, hogy egy olyan kiadványnál, ahol már a közvetett tulajdonosok és a hirdetési felületet értékesítő cég soraiban is megjelent a NER, külső befolyások nélkül lehet írni/szerkeszteni, naivabb Müller Cecíliánál. Ez egy ilyen ország, ilyen közélet, ilyen szakma, és akinek nem tetszik, annak többet kell tennie annál, hogy mondjuk foglalkozást változtat. Számomra a június talánya nem is a tulajdonos alapítványt képviselő jogász, a leváltott vezérigazgató, a lefokozott főszerkesztő – ők csak hozzák a papírformát, az ilyenkor elvárható. A meglepetés sokkal inkább Gerényi Gábor, az *Index* feltrancsírozási koncepciójának kidolgozója. Gerényi ugyanis ős-indexes, alapító, olyan szakember, aki nem szorul a rezsim alamizsnájára, és technikai értelemben ugyanakkora (sajtó)szabadságharcos volt, legalábbis a kezdetekkor, mint tartalmi vonatkozásban a fentebb említett Uj Péter. És nem is az a kérdés, hogy miért vállalt el egy ilyen mézárasmunkát, hanem az, hogy ha már elvállalja, miért nem hajlandó a nevének nevezni. Azzal a rendkívül alapos, logikus és meggyőző levezetéssel ugyanis, amit a blogján közzétett az új, kis cégekbe kiszervezett *Index* struktúrájáról, csupán egyetlen baj van, de az nem kicsi: ha a tervet rajta kívül az egész szakma a vezető hírportál szétverésének látja, akkor, dicső múlt ide vagy oda, az ember hajlamosabb a szakmának hinni.

Amúgy azokban a percekben, amikor ezt az írást befejezem, az *Index* címlapját a brutalizmus magyar lenyomatairól szóló építészeti ismeretterjesztő cikk, illetve az olvasói szolidaritás megnyilvánulásaiból kötött csokor (műfaji értelemben: olvasói levelek) uralja. Mintha az *Origón* lennénk, valamikor 2012–2013 körül. Amivel nincs semmi baj, végül is a világ nem kizárólag a politikáról szól – csak meg ne ismétlje magát a történelem.

Trianonról – két percben

Elviharzott a trianoni emléknap. Egyik napról a másikra nagy hirtelen csend lett. A szerb sajtót nem érdekelte az esemény, csak a kis magyar világban mondták fel a szokásos zsoldárt. Kezdetben úgy éreztem, hogy nekem is lenne mondanivalóm, azonban a cikkek, a tanulmányok, az esszék tömkelegével szembesülve úgy találtam, jobb, ha elnémulok. A *Temetetlen múltunk* című regényemben elmondtam a legfontosabbakat. Mértékadó történészek elmélyítették a tudásunkat, szenzációs új felfedezésekkel nem szolgáltak, erről a politikusok gondoskodtak. A közéletben továbbra is a siránkozó, a „Trianon fáj” kezdetű szólamok dominálnak. Rendben van, fáj is, igazságtalan is, azonban száz év után valami mást (is) kellene már mondani.

A köztelevízió türelmesen hallgattam a hölgyek és az urak vallomását a kivándorolt felmenőkről, akiknek nagyon fájt a „trianoni sorscsapás”, ma is szenvednek a történetek miatt, aztán a tévé bemutatta a határon innen és túl táncoló és drámai sorsot megéneklő magyarokat. Előkerültek a múltba révedő történetek az elszakadt területekről, miközben nem tudtam szabadulni az érzéstől, hogy a nyilatkozó alanyok inkább csak az elvárások miatt mondják fel a trianoni leckét. Az utolsó fejbe kólintást akkor kaptam, amikor az egyik riporter arról igyekezett meggyőzni, hogy nyilatkozzak: mondjak valamit Trianonról – két percben.

Trianonról – két percben!? A tragédiaként átélt emberi sorsokra gondoltam, és beláttam, hogy erre képtelen vagyok. A háborút veszített Magyarországot a győztesek kíméletlenül megbüntették, azonban felmenőim életében többről volt szó: nemcsak büntették, hanem meg is alázták őket. Engem viszont komoly próbatétel elé állítottak. A mai kérdés a következő: Helytállni vagy siránkozni? Helytállni – de hogyan?

A békepaktum után több millió ember az egyik napról a másikra nyelvet és világot cserélt. Elképzelni is nehéz az első trianoni nemzedék kínjait. A maradékat igazi hősöknek tartom. A később született nemzedékek kegyének számít, hogy nekik nem kellett egyik napról a másikra új életet kezdeni, az én nemzedékem ugyanis beleszületett ebbe a világba, és hozzáedződött. Mást nem is ismert. Nagy együttérzéssel viszonyulok az első poszttrianoni nemzedék patetikus, romantikus heroizmusához, ami azonban a mai körülmények között nem folytatható. Brecht *Galileijének* gondolatát, miszerint szerencsétlen az az ország, amelynek hősökre van szüksége, valahogy így módosítanám: Szerencsétlen az a kisebbség, amelynek romantikus hősökre van szüksége! A hagyományos egypártrendszerű diktatúrában lehetett ennek valamiféle indoka, mondjuk Romániában, azonban mint kiderült, a kisebbségi mártír szerepét vállalták utólag azok is, akik a rendszer rangos tisztségviselői voltak. A mai világban már a disszidensek is a múzeumokba kerültek, az eretnekek viszont nem számítanak.

Napjaink nagy kérdése az is, hogy a kisebbségi állapot örökös hátrányából hogyan teremthető előny.

A néhai heroikus attitűdből közönséges álca lett. Ennek voltam tanúja egy régebbi budapesti könyvhéten is. A Liszt Ferenc téren az Írók Boltja előtt a kisebbségi írók könyveit, regényeit, verseit, szociográfiai jellegű írásait árusították. Volt köztünk különböző hitvallású erdélyi, felvidéki és vajdasági író, az egyik munkásságában közvetlenül, a másiknál pedig közvetve tűnt fel a kisebbségi életérzés, a trianoni paradigma. Voltak, akik továbbra is szenvedéstörténeti pátosszal ábrázolták a világot, amelyben élnek, mások felül akarták múlni az ilyen hozzáállást. Felmenőim történeteiből ismerem azt a megrázkódtatást, amelyet az egyik államból a másikba kerülve átélt az első poszttrianoni nemzedék. Megszenvedték, azonban kitartottak azzal a reménnyel, hogy utódaik túl lesznek ezen a traumán. Ha akarnám, akkor sem tudnám utánozni az ő hangvételüket.

Nem mondhatom, hogy nagy volt az érdeklődés a Liszt Ferenc téren a kisebbségi irodalom iránt, úgyhogy nagyrészt tétlenül ácsorogtunk, és annak is örültünk, ha megjelent köztünk egy-egy érdeklődő szakember, kritikus vagy újságíró. Mi mást tehettünk, elismertük, hogy az egyetemes magyarságtudat még nem kapott helyet a magyar közéleti kultúrában. A „trianoni trauma” politikai ügy maradt vagy álnemzeti szólam!

Egyszer csak az Andrássy út felől feltűnt a főleg fiatalokból verbuvált tömeg. Rendőrségi kísérettel! A sor élén hatalmas felirat hirdette, hogy „Vesszen Trianon!”. Ugyanezt skandálták, de olyan hangerővel, hogy beleremegett az Andrássy út. Több felirat is hirdette, hogy nem adjuk Erdélyt és a Felvidéket. A Vajdaságot nem emlegették. Utólag azzal magyarázom, hogy akkor még a „trianoni hősök” nem tudtak rólunk.

Az Írók Boltja mellett felállított sátrak előtt öles betűk hirdették, hogy erdélyi, felvidéki és vajdasági írók dedikálnak. A felvonulók serege elég népes volt, utólag sajnálom, hogy nem számoltam meg, hányan demonstráltak. Hirtelenjében arra gondoltam, hogy legalább néhány ifjanc kilép a sorból, üdvözli az írókat, akikkel dedikáltak egy-egy könyvet. Egyikük sem lépett ki. Tűnődve néztem utánuk, már nem láttam őket, de még hallottam, amint skandálják: Vesszen Trianon!

Ez a jelenet elevenedett fel előttem, miközben a közszolgálati televízión néztem a trianoni évfordulónak szánt emlékműsört. Természetesen a hangvétel nem volt ilyen harcias, inkább panaszos. A nyilatkozók a nemzet nevében ismételték az ismert szólamokat, újra meg újra bemutatták az elvesztett történelmi városokat, az idegen kézbe került csodás tájakat és várakat, utaltak a történelmi múlt példamutató, főleg erdélyi nagyjaira, felsorolták a fennmaradt és ledöntött szobrokat, vagyis a traumát traumatizálták tovább!

Ezekben a napokban csak egyszer kaptam fel a fejem. Olvasom a hírt, hogy Igor Matović szlovák miniszterelnök száz magyar közszereplőt – politikust, író, művészt, tudóst, egyházi képviselőt, polgármestert – hívott baráti találkozóra a pozsonyi várba a trianoni békekötés 100. évfordulóján rendezett megemlékezésre, és felsorolta a mai Szlovákia területén szüle-

tett magyar művészek és írók nevét. Legyünk közösen büszkék arra, hogy a mai Szlovákia területén olyan nagyságok éltek, mint Mikszáth Kálmán, Madách Imre, Márai Sándor, Lehár Ferenc, Kodály Zoltán – mondta –, és kortársunkat, Grendel Lajost is a nagyok közé sorolta.

Nem ismerem annyira a szlovák belügyeket, hogy megállapítsam, mennyi ebben a politikai taktikázás, de a szlovák miniszterelnök gesztusa mégis figyelmet érdemel, hiszen a trianoni emléknapi idején éppen azoknak az értékeknek a feltárása marad el, amelyek a magyar állam területén kívül születnek. Ott és ma! Ilyen kijelentést életemben nem hallottam a szerb miniszterelnöktől.

A magyarországi Trianon-emlékévben sem. Siratjuk a múltat, és szüntelenül ismételtgetjük, hogy „Trianon nagyon fáj”. Sőt, szlogen lett abból is, hogy az a magyar, akinek Trianon fáj. Hallva mindezt, úgy tűnik, mintha egy elhagyatott nemzeti múzeumba kerültem volna, vagy pedig egy folklorizált világba léptem volna be. Bevallom: engem főleg az érdekel, hogy milyen szellemi értékek születnek a kisebbségi közösségekben, mégpedig olyanokra gondolok, amelyek a saját országukban is elismerést vívtak ki maguknak. Nem a kisebbségi kuckóban kell keseregni, nem az anyaországi mankóra kell várakozni, nem lehet megelégedni a közepszerőséggel, hanem versenyre kelve, készen a legjobbra, a legtöbbre kell(ene) törekedni. Mindenekelőtt a kultúrában! Nem is értem, hogyan kerülhet szóba az identitás megőrzése kulturális értékek és értékrend nélkül.

202

Napjainkban a „sikereket” csak akkor említik, amikor a kisebbségi politikusok kerülnek szóba, mintha a határon kívüli magyar közösségekben csak pártpolitikusok meg népitáncosok-táncházak léteznének, újabban pedig a sokmillió támogatásra érdemesült, úgynevezett gazdag üzletemberek vannak. Hol maradnak azok a kiváló orvosok, mérnökök és a többi kiválóság, aki a saját államában rendkívüli teljesítményekkel bizonyított? Hol vannak azok az írók és művészek, tudósok, akik saját államuk szellemi életében kiemelkedő szerepet játszanak, elismeréseket és díjakat érdemelnek ki? Hol marad az a fiatal magyar, aki a Belgrádi Egyetemen tízesekkel vizsgázik, és az évfolyama legjobbjai közé került? Hová tűntek a „trianoni traumát” ellensúlyozó kisebbségi értékteremtő sikertörténetek?

Ebben a hangulatban nem is merek azzal előhozakodni, hogy a magyar nemzet elsősorban és mindenekelőtt a kultúrával gyógyíthatja Trianon-traumáját, szerintem ez a nemzeti egység legfontosabb kerete. És nem a politika! Erre épül minden más. A világháború idején az angol tábornokok a hadi kiadásokra való tekintettel javasolták a kormánynak, hogy csökkentse a kultúrára szánt kiadásokat. Erre Churchill feltette a kérdést, amit Trianonnal kapcsolatban senki sem tesz fel: Akkor miért harcolunk? A jelenlegi Trianon-diskurzus felkorbácsolja a nemzeti érzelmeket, hogy aztán kiszolgáltassa őket a napi politikának. Döbbenetes, hogy a százéves évfordulón senki sem beszél azokról a modern szellemi értékekről, amelyek a határon túli közösségekben születtek. Ha erről nem szólunk, akkor Churchill-lel együtt kérdezzük: akkor miért harcolunk? Kivételek természetesen vannak. Esterházy Péter szerbiai vendégszerplésekor a központi belgrádi szerb lapoknak adott interjújában egyetlen alka-

lommal sem felejtette el megjegyezni, hogy milyen értékes vajdasági magyar kultúra született, és néven nevezett néhány vajdasági magyar író. Sajnos, bár Pétert sokan tisztelik, ebben azóta sem akadt követője. Pedig tanulhatnának tőle a kormánypártiak is meg az ellenzékiek is. Ha pedig nem születnek a határon kívül értékek, akkor hiába a siránkozás.

Parászka Boróka

Négerkérdés

Kiszámítható, mégis megfejthetetlen volt, ahogyan a magyar hírfogyasztó az amerikai zavargásokra reagált. Olyanok is elhatárolódtak, felháborodtak, megdöbbsen a „garázdaságon”, a „szoborgyalázáson”, a „vandalizmuson”, akik egyébként nem szoktak közéleti kérdésekre összerendezni, különösen nem szoktak reagálni az amerikai eseményekre. A konföderációs emlékművek és a kolonializációhoz így vagy úgy kötődő emlékművek, térplasztikák elleni támadások itt a „kultúra elleni”, illetve az „európai értékek” elleni támadásoknak minősültek. A könyvégetéshez, az iszlamista terrorizmus szoborrombolásához hasonlították sokan. Különös módon azonban az érintett térplasztikák esztétikai értékéről, arról, hogy milyenek is voltak ezek a tárgyak a térben – egyáltalán nem indult meg vita. Nem tárgyként jelentek meg a hazai közönség számára, még csak nem is szimbolikus üzenethordozóként – hiszen mindarról, ami konkrétan ezekhez a térplasztikákhoz, eseti szinten, adott kontextusban, adott helyszínen kapcsolható, nem esett szó. Viszont felszínre jött valami homályos, kellően nem megfogalmazott, de annál érzékenyebben képviselt kelet-közép-európai frusztráció. Jobb híján fogalmazzunk így, a magyar liberális értelmiség (homályos, nehezen meghatározható kategória – tudom) fő feladatának azt tekintette: hogyan vitatkozhat a politikai korrektség elvével, hogyan utasíthatja el, mint túlzó, igazságtalan és történelmietlen jelenséget, a jelenkori amerikai polgárjogi mozgalmakat.

Tegyük félre a kérdést, hogy miért nem ismerte a közönség az ostrom alatt álló objektumok teljes történetét, miért nem követte az ezek körül évtizedek óta zajló vitákat, és miért élte meg úgy a most felszínre törő feszültséget, mintha valami váratlan, előzmények nélküli dolog lenne. A magyar sajtófogyasztó kontextuson kívül, nyelvébe zárva él, annak a maradékára utalva, amit ma magyar sajtónak nevezünk. Tapintatlanság volna tehát számonkérni a tájékozatlanságát. (Igazságtalan vagyok: a május–júniusi utcai tüntetésekbe torkolló amerikai ellenállást azok is elítélték, akikről nyilvánvaló, hogy az amerikai sajtóból is tájékozódnak. Következtetések azonban tökéletesen megegyeztek azokéval, akik nem olvasnak angolul, és akiknek azelőtt kész az ítéletük, mielőtt bármilyen tény, információt feldolgoztak volna).

Koncentráljunk arra a jelenségre, hogy ezek az események miért nem jelennek meg kisebbség- és emberi jogi ügyekként a magyar közéleti vitákban. Erdélyi magyar szemmel ez a leghátborzongatóbb, legnyugtalanítóbb és legelkeserítőbb.

A zavargásokat kiváltó George Floyd-gyilkosságot néhány napos csend követte. A világot bejáró felkavaró képkockák a földre tepert ember nyakán térdeplő rendőrrel sajnálatos, ámbár egyszeri, izolált jelenség maradtak, nem indultak viták és beszélgetések az intézményes rasszizmusról, a rendőri erőszakról, a túlkapásokról. Ezek „amerikai belügyek”, mondhatnánk, és aki az „amerikai belügyekben” nem járatos, nem érzi magáénak, nem is fog ezekkel foglalkozni. Túl az Amerikára jellemző ügyeken (ahol a fegyvertartási jog miatt állandósultak az utcai konfliktusok, a frontvonal a polgári lakosság és a rendvédelmi erők között) van itt még egy szempont, amire figyelni lehetett volna, figyelni kellett volna kelet-közép-európai autokráciákban élve. A rendőri túlhatalom megerősödése ugyanis világméretű jelenség, a polgári lakosság elleni erőszakos fellépés, a köztéren, demonstratív céllal elkövetett rendőri leszámolás nem ismeretlen azoknak sem, akik messze túl élnek az Amerikai Egyesült Államok határain, valahol az Erdoğan–Putyin–Orbán-erőtérben.

Ha a George Floyd-gyilkosság nem váltott ki különösebb empátiát, együttérzést, akkor legalább az önző veszélyérzet felébredhetett volna. Nem ez történt. Miért? George Floyd, a középkorú afroamerikai, megtermett férfi, akit a dohánybolt előtt kapcsoltak le, nem olyasvalaki, akit áldozatként ismerne fel ebben a mi terünkben az átlagember, vagy mondjuk úgy, átlagértelmiségi. Tekintélyelvű társadalomban élünk, ahol nem az a kérdés, hogy visszaél-e a hatalmával a rendőr, hanem az, kinek-minek az érdekében, parancsára él vissza. Ez a liberalizmus, aminek a halvány nyomait még látjuk pislákolni magunk körül, nem érzi idegennek a tekintélyelvűséget. Bizonyos esetekben kifejezetten igenli, támogatja. A mi rezsimejünkkel, ha baj van, nem az a baj, hogy tekintélyelvűek és erőszakosak, hanem az, hogy nem a mi tekintélyünket képviselik, és nem értünk, hanem ellenünk erőszakosak.

A George Floyd-gyilkosság mint a rendszerszintű rasszizmus egyik tragikus epizódja nem került kontextusba (hogy lenne rasszista indíttatású, hiszen afroamerikai rendőrök is hivatalban vannak – bukkant fel a naiv, de nem ártatlan kérdés több publicisztikában is). Az pedig, hogy a rasszizmus elleni tiltakozás miként indította el az utcai demonstrációkat, a térplasztikák elleni támadásokat, módszertani kérdésként sem került fel.

Az sem került szóba, hogy az államilag támogatott és fenntartott rasszizmus milyen következményekkel jár. Pedig ennek a kérdésnek megint az Amerikai Egyesült Államok határain messze túl érvényes tanulságai vannak. A rasszizmus, a nacionalizmus ma a legerősebb mobilizációs erő. A rasszizmus és a nacionalizmus által keltett társadalmi konfliktusok tartják fenn azokat az autokrata rezsimeket, amelyekben a liberális, ellenzéki értelmiség a legnagyobb kihívást a PC-n, a politikailag korrektség elvén való élcelődésben látja.

Nem érti a rasszizmust ez az elit (az elitnek ez az árnyéka), vagy bevalatlanul, látenszen, reflektálatlanul rasszista lenne maga is? Ez ennek az időszaknak a legfájdalmasabb és legkevésbé megválaszolható kérdése.

Az erdélyi magyarok között ugyanígy merültek fel ezek az ügyek. Pedig az analógiák itt tényleg kéznél vannak, kikerülhetetlenek. Minden erdélyi város tele van olyan térplasztikákkal, amelyek valamilyen módon a nacionalista konfliktusokat erősítik, jelenítik meg. Amelyek közvetve vagy közvetlenül kárt okoztak az erdélyi magyar közösségnek. A logikus az lett volna, ha az amerikai „szoboröntés” mozgalom itt is hasonló gesztusokat generált volna.

Nem történt ilyesmi, több okból. Romániában, dacára a nemzetállami anomáliáknak, még sincs olyan nacionalista-etnikai feszültség, mint amilyen feszültséget az amerikai társadalomban a rasszizmus szül. Ezt nyilván senki sem fogja bevallani. Ha lenne is ahhoz hasonló mértékű feszültség, a nem létező kisebbségvédelmi mozgalmak és a rég profilt váltott, passzívvá vált kisebbségi szervezetek képtelenek lennének ilyen jellegű tiltakozások megszervezésére, végrehajtására. Annak ellenére, hogy háborús erőszakra, etnikai pogromokra emlékeztető emlékművek előtt mennek el az erdélyi magyarok is nap mint nap.

Van még egy tényező, ami ezt a tehetetlenséget meghatározza: a szimbolikus politika földjén, ahol mindent a gesztusokra, az üzenetekre meg a jelképekre építenek fel, a szimbólumok élettartama rövid, a kulturális emlékezet erőtlen. Fogalmuk sincs az embereknek, milyen szobrok, emlékművek szomszédságában élnek, és nem is érdekli őket. A szimbólumok szempontjából rigorózan felépített térben tökéletes apátiával, érdektelenséggel mozognak. A kérdés nem az, hogyan lehetne a mi terünket, a mi időnkre, a saját korunkra, elvárásainkra formálni, a saját életünk terévé tenni. Hanem az, hogyan lehet a már meglévő szimbolikus mezőbe még valamit belezsúfolni, még egy szobrot felállítani, a térfoglalás jeleként. Hogy a szobornak mi lesz a sorsa, jelentése a későbbiekben, egyáltalán lesz-e neki ilyesmije, érdektelen kérdés. Nem a szobor a lényeg, hanem az avatás, és különösen az avató. Erre látunk most iskolapéldát Marosvásárhelyen, ahol az önkormányzati választások legnagyobb kérdése: ki lesz az új magyar „szoborállító”, kinek sikerül Bethlen Gábor szobrát a főtéren (az Ismeretlen Katona és Avram Iancu lovas szobra közé) felállítani. Sok-sok kérdés, vágy, indulat felmerül ebben a történetben. Hány „magyar” és hány „román” szobor áll az etnikai konfliktusok miatt frontvárosként emlegetett Marosvásárhelyen? Kie a főtér és a főtéri szoborállítás joga? Mit hordoz, mit üzen az erdélyiségből-erdélyiségről az erdélyi fejedelem szobra? Az, hogy történetesen mi mondható el a fejedelemség intézményéről vagy magáról Bethlen Gáborról egy ilyen műalkotásban, nem fogalmazódik meg. Az sem, hogy fog kinézni az Ismeretlen Katona – Bethlen Gábor – Avram Iancu-tengely. Ezek a kérdések akkor merülnének fel, ha ez a közösség a konföderációs szobrok áthelyezése, lebontása, kontextusba helyezése iránt is fogékony lenne. Nem az. Ez a közösség az amerikai szoborkonfliktusokból a túlzó, igazságtalan „négerkérdést” látja. Kisebbségi közösségként is. Ez a közösség nem kisebbségi közösség-

ként figyel Amerikára, nem kisebbségi közösségként állít szobrot Marosvásárhelyen. Hanem többségiként. Olyan többségi közösségként, amely a sors fintora, a történelmi igazságtalanság miatt most kisebbségiként kénytelen könyökölni, helyezkedni, harcolni a szobráért. De tulajdonképpen minden, amit tesz, az revans. Nem történelmi belátás, nem történelmi kiegészítés, jóvátétel, hanem visszavétel. Reakció, restaurálás.

Különös, hogy akár politikai, akár etnikai értelemben mennyire hiányzik a kisebbségi-ellenzéki-kritikai tudat. Így ebben az összefüggésben, egymást feltételezik ezek a fogalmak. A reakciós magyar liberális nem tudja, nem érti a rég cserben hagyott liberalizmusát és ellenzékiességét. Nem látja a szolidaritás és a kölcsönös támogatás lehetőségeit sem maga körül. Magára maradottságának sincs tudatában. Az erdélyi magyar közösség nem érti és nem fogadja el a maga kisebbségi helyzetét. Még úgy sem, hogy az amúgy üres, tartalommal fel nem töltött retorikára építette fel az elmúlt száz évben az érdekképviselőt, az identitáspolitikáját. Így válik frusztrálttá, szorongóvá mindkét réteg, csoport, és így válik fenntartójává, támogatójává annak a hatalomnak, amellyel csak névleg, a látszat kedvéért fordul szembe: igazából az autokrata politikai rendszereket és a nemzetállamokat érzi magáénak. Nem ismer más, szabadabb, méltányosabb világokat azokon kívül.

Weiler Péter: Brezsnyev Kádár Aeroflot

„Miért ellenzéki Kósa Ferenc?”

A rendszerváltás után kétféleképpen is leegyszerűsödött a rendszerváltás előtti világ. Így: 1. Aki hadakozott a hatalommal, ellenzéki volt. 2. Csak az hadakozott igazán a hatalommal, aki ellenzéki volt. A többiek hadakozása nem volt igazi hadakozás. A „belülről harcolók” harcai látszatharcok voltak.

Sokan azonosították (azonosították) tehát magukat ellenzékiként azon az alapon, hogy hadakoztak a hatalommal, és sérüléseket is szenvedtek. Másrészt sokak hadakozását tekintették komolytalannak, mert nem tartoztak akkor deklaratíve az ellenzékhez.

Ily módon a nem ellenzéki hadakozók visszamenőleg felhígtották az ellenzéki fogalmát, kiterjesztették magukra is, és hatálytalanították a nyílt ellenzéki sajátos minőségét. („Mi a pártban/nómenklatúrában is ellenzékben voltunk, mi is ellentmondunk, minket is bántottak, minket is figyeltek, csak nem vertük a mellünket, és nem vonultunk ki a munkából, a hazából, onnan, ahol igazán hatni és munkálkodni lehetett.”) Ez a felfogás annál is inkább megerősödött a rendszerváltás utáni egy-két évben, mert azon időszak első számú politikai vezetője, Antall József maga is így lett „ellenzéki”, és az ő „ellenzékiége” legitimáló tényezőként használtatott az ellenzék fő erejével, az SZDSZ-szel szemben, amelyet jelentős részben a pártállam tényleges ellenzékének kiemelkedő személyiségei vezettek.

A hatalommal való hadakozás tényleges gyakorlata tehát vagy nagyobb részt kiesett a látókörből, vagy ellenzéki tevékenységgé hamisított. Elhomályosult az a tény, hogy a hadakozók túlnyomó része nem volt ellenzéki, nem is úgy tekintettek magukra, és nem is úgy kezelték őket. A hatvanas évek elejétől már nem voltak olyan háborús állapotok a társadalomban, hogy a hadakozás és az együttműködés, mégpedig az őszinte, átélt hadakozás és az őszinte, átélt együttműködés kizárta volna egymást. A nem ellenzéki hadakozók igen jelentős része nem opportunizmusból, gyávaságból vagy egyéb nem tartalmi okból hadakozott nem-ellenzékiként. Hanem azért, mert nem volt az. Mert azt gondolta, hogy a rendszer keretein belül olyan világ épül, épülhet vagy épülhetne, amelynek az építésében érdemes részt venni.

E pozíció természetének feltárása nélkül nem érthetjük meg annak az egész nagy generációnak a viselkedését sem (Illyéstől Németh Lászlón és Déry Tiboron át Vas Istvánig, Örkény Istvánig, Ottlikig stb.), amely Kádár és Aczél fénykorában a diktatúra szövetségeseként hadakozott a diktatúrával.

A nagy művészet lényege szerint átfogóan opponálja a mindenkori jelen állapotát, amellyel a hatalom legitimálja magát. Ezért potenciálisan és objektíve ellenzéki. De szubjektíve és az alkotók társadalmi helyzetét tekintve nem feltétlenül az. Sem saját önképe szerint, sem a hatalom képvi-

selőinek a szemében. Különösen nem a művészetek azon ágiban, amelyekben műveket létrehozni és bemutatni pártállamban csak a hatalom támogatásával és egyetértésével lehet. A filmművészet pedig ilyen.

A hatvanas évek a filmművészet aranykora volt Magyarországon is, Csehszlovákiában is, Lengyelországban is. A nyugati elemzők nem is nagyon értették, miként létezhet államilag finanszírozott, a filmek bemutatásával legalizált ellenzéki filmművészet ott, ahol legális ellenzék sem létezhet. Ma már ezt a nem nyugati elemzők sem értik. A pártállami diktatúrákban, a pártállam pénzén megszülettek azok a nagy, rendszerellenes művek, amelyeket túlnyomórészt nem rendszerellenes alkotók hoztak létre, és amelyeket nem tartottak annak sem ők, sem a hatalmi tényezők vagy legalábbis azok akkora része, amekkora a filmek elkészítéséhez és többnyire a bemutatásához is elég volt. Nem tudták, de tették. Ez akkor is így volt, ha később ezen alkotók egy része különböző történelmi fejlemények hatására valóban ellenzéki lett, belső vagy külső emigrációba vonult, önként vagy kényszerűségből.

Ha a hatalommal való hadakozásnak ezt a nem ellenzéki tudattal folytatott gyakorlatát igyekszünk kiismerni, akkor az ismeretszerzés egyik legjobb terepe a Kádár-korszak filmművészetének belső világa lesz. Ez a belső világ pedig a leggazdagabban és legélethűbben tárul fel azokban a terjedelmes és elmélyült, korabeli interjúkban, amelyeket olyan légkörben vettek föl, amelyben az is kiáradt a megfaggatottakból, amit nem hihettek (akkor) közölhetőnek. Kivált, ha ezeket az interjúkat a jelenben (jelentős részben ugyanazokkal) felvett in-

terjúk egészítik ki. Ezt az anyagot találjuk meg annak az interjúkötetnek a második részében (Szekfü András: *Így filmeztünk 2*, válogatás fél évszázad filmtörténeti interjúiból, MMA Kiadó, 2019, 488 o.), amelynek első részéről már írtam ezeken a hasábocon (Révész Sándor: *Így használd a Latyidat*, Mozgó Világ, 2019/2.)

A legszemléletesebb példa arra a pozícióra, amiről itt értekezünk, Kósa Ferencé. Az utólag ellenzékivé átmínősített és a valós időben éppen nem ellenzékiként – noha sok esetben nagyon intenzíven, drámaian átélt – hadakozásról a vele készült terjedelmes interjú árulja el a legtöbbet. Ezt a szálát fogjuk itt kihúzni az interjúkötet szövetéből.

„Nem tévedésből, nem arányvesztésből voltam ellenzéki a pártállam idején, s vagyok az ma is, hanem azért, mert vannak rögeszmém, végiggondolt igazságaim, s ezek mellett akár filmesként, akár magyar állampolgárként ki kell tartanom.” Ezt nyilatkozta az állampártból az utópártba átigazolt Kósa Ferenc 1990. október 9-én a *Népszavának*, s az interjú alcíme is ez volt: „Miért ellenzéki Kósa Ferenc?” Ebben az interjúban Kósa úgy mutatja be önmagát Csoórral együtt, mint akiknek eleve és szükségszerűen ellenzékinek kellett lenniük: „Nagy Lászlónak van igaza, aki azt mondta, hogy Szent György nem azzal indul el, hogy mielőbb találkozzon a sárkánnyal, neki elég elindulnia, s a sárkány majd jön. Mi sem úgy fogtunk ehhez a filmhez [a Tízezer naphoz – R. S.] Csoóri Sándorral, hogy majd megütközünk a hatalommal, csak mondtuk a magunkét, a hatalom jött, és megütköztünk.” Az interjú készítője (Kovács Júlia) ehhez még hozzá is teszi: „Mai szemmel néz-

ve s ma hallgatva a hivatkozásokat az ellenzéki szerepekre, fontos a dátum: 1967-et írtunk.” Mintha Kósa lett volna az autentikus őellenzéki másokkal, például a demokratikus ellenzék-ből jött liberálisokkal szemben.

Ugyanazért nem voltak ellenzékiek a hatvanas évek meghatározó rendezői, amiért rendszerellenes filmeket csináltak: abban a hitben éltek, hogy a hatalomnak (vagy legalábbis a job-bik részének) célja a deklarált érté-keiknek megfelelő világ építése. Ezen értékek jegyében voltak az ő filmjeik a létező rendszerhez képest rendszer-ellenesek, és ezen értékek jegyében igyekeztek alkotóik szövetségesi lenni annak a hatalomnak, amellyel hadakoztak, s amelynek kegyeiért harcoltak a szűkös alkotási lehetősé-gekért (is).

Aczél György azt tekintette élete fő feladatának, hogy legyen Magyar-országon olyan művészet, amely egy-részt nagy, és a nagyvilág szemében is annak látszik, másrészt nem ellen-zéki. Ezért ő a nem-szövetséges ha-dakozókkal és a nem-hadakozó szö-vetségesekkel szemben a szövetséges hadakozókat értékelte, ők érdekelték, elsősorban velük foglalkozott, és az ő kezelésüket emelte mesteri szintre.

Kósa is így találkozott vele. A kö-tetben olvasható interjúja szerint: „Aczél György ellátogatott a Balázs Bélába [a Stúdióba – R. S.], és pró-báltunk egyeztetni. És ez igen fontos volt. Mert ezzel megszűnt az a téves dilemma, ami a hatalomátvétel után még jogosan tovább élt a magyar kul-turális életben, hogy a szocializmus politikáját a művészek és az értel-miség ellenében kell csinálni, illetve a művészetet a hatalom ellenében. Itt pedig az a változás jött, hogy nem ellenében, hanem talán együtt, ha

bizonyos feszültségek árán is.” Ezt mondja az önmagát visszamenőleges hatállyal ellenzékivé nyilvánító Kósa 1974-ben, és valóban erre az alapra épült a filmművészet aranykora. Ez az alap rendült meg az 1968-as prá-gai tavasz eltiprása után. Néhány elszigetelt '56-ost nem számítva azok is csak ezután indultak el a nyílt el-lenzékiség felé, akik elérkeztek oda. Korábban azok a hatalommal hada-kozóak sem voltak ellenzékiek, akik az 1968 utáni évtizedben különböző fokozatokon keresztül azok lettek.

Kósa 1990-ben azt mondja a hata-lomról, hogy, mint Szent Györgyhöz a sárkány: „jött, és megütököztünk”. Az a sárkány azonban Kósa életének leg-nagyobb lehetőségével jött, a *Tízezer nap* sztorijával és a hozzá járó pénz-zel, paripával, fegyverrel. A Kósát ki-bocsátó vidéki Magyarországon áterő-szakolt szövetkezetesítést legitimáló történettel, amely személyesen Kádár Jánostól származott, s amelyről utóbb kiderült, hogy egy бүdös szó sem igaz belőle. Kádár azt a történetet hallotta és adta tovább, hogy volt egy gazda, aki fel akarta akasztani magát, ami-kor be kellett lépni a szövetkezetbe, de most már elégedett télesztag. Az illetőről kiderült, hogy nem magát akarta felakasztani, hanem a téesz-szervezőket, és nem lett belőle elége-dett téesztag.

Ennek a történetnek a feldolgozá-sát testületileg a Balázs Béla Stúdió-ra bízták. Az pedig a hatalom és az új filmes generáció szövetségének a jel-képe volt. Úgy, ahogy azt Kósa meg-fogalmazta: „Az 1950-es évek dogma-tikus esztétikája, centrális gyártási és irányítása szerkezete változatlan maradt 1960-ra is. Egy fiatal filmes számára ez azt jelentette, hogy ha elvégezte a főiskolát, mehetett éve-

kig asszisztenskedni. Mire filmhez jutott, addigra elfelejtette, hogy mit is akart. Azonkívül kevés beleszólása volt abba, hogy mit szeretne, mert a központi dramaturgia kiválogatta a témákat, és ahhoz hívta a rendezőket. A Balázs Béla igénye együttesen merült föl a politikai vezetésben és bennünk, filmesekben, de másokban is, mert ha igazán el akartunk távolodni az 50-es évektől, ahhoz másféle szerkezeteket kell létrehozni: nem központi dramaturgiát, hanem műhelyeket, nem bürokratikus irányítást, hanem tisztességes elvi vitát; nem egyénekre szakadt és azáltal kiszolgáltatott és meggyengült rendezőket, hanem közösségeket.”

Egyrészt Kádár történetével a fiatal filmek is központilag megjelölt témát kaptak. Másrészt viszont nem egy kijelölt rendező, hanem egy önkormányzó közösség, a BBS kapta a témát, közösen kezdtek dolgozni rajta, nyolcan indultak el szerte az országban anyagot gyűjteni a filmhez. Végül a történet közegét származásánál fogva legjobban ismerő stúdiós rendezhette meg a filmet.

A Kádár által megadott történet helyett természetesen nem lehetett leforgatni a valóságosat, viszont nem is kellett a főhősnek boldog és megelégedett szövetkezeti tagként végeznie. Happy end helyett olyan nyitott és filozofikus zárása lett a filmnek, amellyel érvényes és jelentős alkotás maradhatott.

A BBS nem lett az, aminek indult, de lett valami, aminek jelentősége volt. „A politikai vezetésnek pedig bizalmat kellett tanúsítania, tehát hogy engedi az önálló gazdálkodást és a demokratizmust, s csak távoli és áttételes irányítást alkalmaz. Hogy ez milyen eredményekkel járt, közismert,

néhány év alatt a magyar kisfilmgyártás ténylegesen a világ élvonalába került.” A BBS-ben meg lehetett valósítani sok mindent, amit a nagyközönségnek nem lehetett bemutatni, amit csak a szűkkörű vetítésekre eljutó belterjes kisközönség láthatott. A BBS meghatározó lehetett a kisfilmek, dokumentumfilmek – kisközönséges műfajok – területén, de ennél több nem: „Mi azokban az években, 1962 és 1967 között egyáltalán nem tartottuk illuzórikusnak, és nem rajtunk múlott, hogy nem valósult meg. A kultúrpolitika nem vállalta fel, hogy ez egy nagyjátékfilmgyártó egység legyen.” A *Tízezer nap* lett volna az első BBS-es nagyfilm, de miután a forgatókönyv kilencedik változatát elfogadták, kiharancsolták onnan, s ráparancsolták a Nemeskürty István vezette Budapest Filmstúdióra.

1974-ben Kósa már tragikusnak tartja a BBS helyzetét: „egyáltalán nem hasonlít ez már ahhoz, ahogy az első években működött”.

A rendező éppen akkor volt a legszorosabb szövetségi viszonyban a hatalommal, akkor járt be „taknyos fiatalemberként” (ahogy az interjúkészítő fogalmaz) rendszeresen a minisztériumba, a pártközpontba, amikor élete legdrámaibb ütközeteit vívta vele, a *Tízezer nap* bemutatásáig és diadaláig eltelt hosszú évek alatt: „azokban az években valóban úgy volt... hogy mi is komolyan vettük: nem polgári társadalomban élünk, és nem az állam vagy a politikai vezetés ellenére kell gondolkozni a szocializmus sorsáról vagy az értelmiségi gondolkodás szabadságáról, hanem együtt. És erre volt hajlandóság a politikai vezetésben is annak idején, a 60-as évek közepe táján. Ezért a világ legtermészetesebb dolga volt, hogy mi bejártunk, vagy akár

egy telefon kérdése volt, hogy ilyen és ilyen gond van ezzel, és hogy beszél-gessünk erről. [...] Ez sajnos a 60-as évek végétől kezdve valamiért nem így van. És sajnálom, hogy ma sincs így. Mert a politika befelé fordult.”

Kósa elbeszélése a *Tízezer nap* hosszú kálváriájáról Leninnel kezdődik. Lenin neve, ha nem számítjuk a Lenin Intézet életrajzi okokból való emlegetését, tízszer fordul elő a kötetben. Hatszor a Kósa-interjúban. A nem-ellenzéki hadakozók számára Lenin a 60-as években elsőrendű hivatkozási alap volt. Közel azokhoz az évekhez, amikor Lenin és Sztálin egylényegűsége megkérdőjelezhetetlen dogma volt. Friss volt az élmény, hogy lehet a lenini útról úgy beszélni, mint amelyről Sztálin és a sztálinisták letértek, mint amely a szocializmus antisztálinista alternatívája lehetett volna. (Függetlenül attól, mennyire volt vagy nem volt ez így.) Ekkor születik meg Gyurkó László szenvedélyes, apokrif hangulatú, az antibürokratikus szocializmusért lelkesedő könyve, a *Lenin, október*. Ekkor írja meg Lukács a Leninre épülő, nagy reformkommunista tanulmányát *A demokratizálódás jelene és jövője* címmel (amely teljes egészében magyarul csak két évtizeddel később jelenhet meg).

Kósa majd egy évtizeddel később is pontosan emlékszik a filmből kihagyott Lenin-idézet helyére: „Legelőször is egy Lenin-mondatot kellett kivágni a 31. kötetből, a 151. oldalról,

hogy „a parasztság ellen semmiféle erőszakot nem szabad alkalmazni, beleértve a pszichikai erőszakot”. Ezt a film kommunistája, Bánó Fülöp idézi, biztosítva a Kádár történetéből örökölt önakasztós embert, Széles Istvánt arról, hogy joga van nemet mondani a téeszre. Kósa megdöbben, „hogy éppen Lenint vágják ki legelső-sorban”. Holott ez teljesen logikus volt, hiszen miért is akasztotta volna föl magát Széles, miután igent mondott a szövetkezetre, ha nem érte volna őt még pszichikai erőszak sem?

Kósa számára úgy képviseli Lenin a sztálinizmus alternatíváját, ahogy a BBS-modell a szétforgácsolt, feudális kiskirályságokra (stúdiókra) épülő filmgyártását: A BBS-típusú alkotóközösség mögött „nincs semmiféle rebelliskedés, hanem Lenin végiggondolása van. [...] És ellenünk olyan erők vannak, amelyek nem tudnak Leninnel érvelni.”

Kósa így jellemzi a kivágási követelések dinamikáját: „amikor például a filmművészeti tanács nevében Rényi [Péter – R. S.] összefoglalta, hogy miket kell kivágni, nem akadt ember az egész magyar filmgyártásban, aki ezeket kivágta volna. [...] ...ha mi azt mondtuk valamire, hogy nem vágjuk ki, akkor a legközelebbi alkalommal háromszor annyit kértek. Ha arra is azt mondtuk, hogy nem, akkor legközelebb megint megduplázták... végül semmi nem maradt volna.”

Itt tehát a film pusztá léte volt a tét. Ha Kósa túloz is, a húzási köve-

telések összességében nyilvánvalóan felszámolták volna a filmet, mint érvényes műalkotást.

A nagyon mély szegénységből jött Kósa a szocializmustól egyrészt rendkívüli lehetőséget kapott. Anynyi pénzt egy főiskolás diplomafilm elkészítésére, amelyről mások nem is álmodhattak (s amely igencsak megszorította a rendező irigyeinek a számát). Másrészt a lehetőséggel élve megalkotott jelentős művet a tönkrecsonkítás, a megsemmisítés veszélye fenyegette, ráadásul még az is felmerült, hogy diplomát sem adnak rá azzal, és az alkotót azzal fenyegetik, hogy ő többet Magyarországon filmet nem készíthet, mert hiszen diploma híján erre formálisan sem lett volna joga az akkori rend szerint. Vagyis az egészen kivételes pályaindító lehetőséggel együtt egész pályája lezárul, mielőtt érdemben megnyílt volna.

212

Fölöttébb érthető, hogy Kósa ezt a nem-ellenzéki hadakozást sokkal drámaiban élte át, mint a valódi ellenzék a maga harcait. „...mindenféle válságot éltem meg belül és kívül, és szétcsikorgattam a fogaimat”. Folyamatosan kísértette őt az öngyilkosság gondolata. Sára Sándor emlékei szerint „Feri barátunkat istápolni kellett, mert érthető módon nagyon ki volt bukva... Egy késsel járt, hogy leszúrja Nemeskürtyt. Nem vicc...”

Szó sincs tehát arról, hogy ezek a nem-ellenzéki hadakozások ne lehettek volna véresen komolyak, és a bennük szerzett sebek ne lehettek volna mélyek, életre szólóak, olykor halálosak. Azt sem mondhatjuk, hogy a nem-ellenzéki hadakozók ne láthatnak volna ellenséget abban, akivel hadakoztak. Kósa egyértelműen ilyen ellenségként beszél Rényi Péterről, aki az ő szemében éppen annak a ha-

talomnak volt az ellensége, amelynek a nevében fellépett. Igazából őt vélte ellenzékinek, s a hatalom hibájának, hogy ezt nem ismerte fel, hogy ezt el-túrte: „Én azt képezem, hogy itt van egy ország, van egy politika, amelyiknek vannak történelmi céljai. Tehát nem lehetséges, hogy ezt állandóan föladják, amikor egy Rényi Péter mást gondol.”

A hadakozás felemás eredményét az 1956-os jelenet mutatja. A faluba leérkező forradalmárok is, a konzervatív gondolkodású gazda, Széles István is forradalomnak nevezi a forradalmat. Ez volt az egyik jelentős kifogás. Ezt sikerült elhárítani, hiszen itt nem olyanok nevezik forradalomnak az októberi eseményeket, akikkel a nézőnek azonosulnia kellene. Éppen ellenkezőleg. Azt viszont nem sikerült elérni, hogy a forradalmárok ne legyenek gyilkosok. Eredetileg a falu kommunistáinak a kivégzését csak eljátszották volna. Ehelyett három kommunistát legyilkoltak.

A másik nagy probléma az volt, hogy hiányzik a film végéről az optimista végkicsengés. Ezt a kifogást sikerült elhárítani azzal, hogy kiegészítették a filmet egy kerettel, amelyben a jobb jövő jelképeként hidroglóbusz érkezik a faluba, amelyet viszont bivalyok húznak.

A bemutatásra két éve hiába váró *Tízezer nap* Cannes-ban megkapta a legjobb rendezés díját. Sára Sándor anekdotikus elbeszélése szerint ők Csoóri Sándorral a díjátadás előtt pár nappal hazajöttek, mert elfogyott a pénzük. Kósának „annyi pénze volt, hogy ki tudott fizetni húsz kilométerre Cannes-tól egy szállodai szobát, és be-bejárt a vetítésre... Négy napig nem evett, de megvárta a díjátadást, ahol Virna Lisi volt a háziasszony,

akinek egyszer csak el kellett kapnia Ferit. Ez úgy jelent meg másnap a lapokban, hogy a fiatal filmrendező úgy meghatódott, hogy..., pedig csak éhes volt.”

Grigorij Csuhrajt meghívták a Szovjetunióból tanácsadónak és politikai hatóerőnek. Őt Kósa nem említi. Az alkotótárs, Sára Sándor azt állítja, „Aczél még Csuhrajt is ideszervezte, hogy hátha befolyásolni tud minket. Nagyon nem tudott.” Mindenki más, Nemeskürty István, Herskó János, Rózsa János úgy emlékszik, Kósa szorgalmazta Csuhraj meghívását, mert tőle remélt politikai megerősítést, de ez nem jött be, mert Csuhraj nem állt mellé.

A filmet a Cannes-i Filmfesztivál után, illetve azzal egy időben itthon is bemutatták, majd a Magyar Játékfilmszemlén is díjazták. A *Tízezer napot* tehát Nyugatról legitimálták. Kósa pedig erről a Nyugatról így nyilatkozott: „ha azt kérded, ki-nek csinálók filmet, akkor azt tudom mondani, hogy Kelet-Európának”. Ugyanis „Kelet-Európa ma töbet adhat a Nyugatnak, mint a Nyugat nekünk”. Nyugaton „főképp pedig cinizmussal találkozom, amivel saját magát is nézi a nyugati polgár, hiszen mindent azzal néz”. „Itt az érték, a minőség teremtése baloldali.” A jobboldaliság Kósa számára egyrészt az ízlésrombolást, a talmit, az alacsony minőséget jelenti, a magas színvonalú művészet – például Bergman – esetében pedig elfogadhatatlan világképet. És a kádári Magyarországon is jelen van a Nyugat, van egy „erős jobboldal”, amely támadja a magyar filmet, amelynek pedig baloldali stratégiai küldetése van. Jobboldal alatt Kósa „egy zavaros nyárs- és kispolgári, szovjetellenes, nyugatra rózsaszí-

nű képzetekkel gondoló réteget” ért. Azt a réteget tehát, amelyre a Kádár-rezsim a legitimitását alapozta azzal a pretencióval, hogy a nyárs- és kispolgári igényeket, a nyugatos életformát annyira elismeri, amennyire ez az adott politikai egzisztenciák mellett lehetséges.

Kósa és Nemeskürty ellentétes nézőpontokból mesélik el a *Tízezer nap* történetét. Nem a világszemléletük ellentétes, hanem a pozíciójuk. Nemeskürty topdog, Kósa underdog. Ami Kósa számára dráma, az Nemeskürty számára léha önfejtés, hisztéria, sebeket mutogató hiúság. Nemeskürty nem szereti a „kivágások túldramatizálását”. Úgymond, ő is szokott húzni vagy változtatni lektorai tanácsára könyveinek kéziratán, ez az alkotói folyamat része, így kell felfogni. Erre Nemeskürty azt a kérdést kapja: „Nem az-e ennek a kritériuma, hogy az alkotó presszió nélkül vállalja a változtatást?” Miután erre igennel válaszol, ezzel a kérdéssel kell szembenéznie: „Szabad vállalásnak tekinthető-e az olyan, hogy vagy dobozban marad a filmed, vagy megcsinálod ezt a változtatást?” Az erre adott válasz szép példája annak az elterelő technikának, amellyel egy káder, egy apologéta kitér egy logikailag elkerülhetetlen beismerés elől: „Nem, de ez nemcsak a javaslón múlik, hanem a művészen is... ezt igen gyakran a rendezőnek olyanfajta makacssága okozza, amelynek van egy érdekes és szerintem sajátosan magyar pszichológiai háttere: a nem életveszélyes mártíromság dicsfényében való ragyogás.” A mű csonkítása tehát azért válik kötelezővé, mert a művész nem csonkol önként, miután azt a mártíromságot ambicionálja, amelyért nem kell az életével fizetnie,

csak annak értelmével, az alkotásávával és a potenciális életművével.

A *Tízezer nap* a *Körhinta* párja. Tematikailag mindkettő rendszerbarát, amennyiben a szocialista termelőszövetkezet képviseli bennük az embertelen múlttal szemben az emberi jövőt. Mindkettő érvényes marad azután is, hogy ezt a vélelmet nem igazolja az idő, illetve érvényesek lehetnek mindig azok számára is, akik ezt a vélelmet a művek bemutatása idején sem osztották. Mert a múlt súlya, lehúzó ereje, a kiszakadási kísérletek drámái, a nagyobb távlatú, emberibb élet vágyának, hitének követésével járó sérülések és sértések olyan erővel jelennek meg bennük, amely kiemeli őket koruk tematikai meghatározottságából, a rendszerbarátságból.

A *Tízezer nap* sokkal nagyobb alkotói szabadságban született, mint a *Körhinta*. Mindazokkal a harcokkal együtt, amelyek körülötte folytak. Ezeknek a harcoknak is a nagyobb szabadságfok adta meg a lehetőségét. Bánó Fülöp sokkal kevésbé naiv, jóval bonyolultabb kommunista, mint Bíró Máté. A gazdák szenvedélyes kötődése a sajátjukhoz, az addigi nyűgös életükhöz, az ólomsúlyú múlthoz sokkal mélyebben, erőteljesebben jelenik meg a *Tízezer napban*, mint a *Körhintában*. Még a *Tízezer nap* szegénynyűző nagygazdája, Balogh is életesebb figura, mint Pataki István. (A *Körhinta* ettől persze még korszakalkotó, nagy film, a táncjelenet, a körhintán „repülés” az elementáris szabadságvágy talán legemlékezetesebb megjelenítései a magyar filmművészetben.)

A Dózsa-filmmel, az *Ítélet*tal Kósa és alkotótársai ismét nagy lehetőséget és egy átlagos filméhez képest többszörös költségvetést kaptak. Ez a film is súlyos és a rendezőt fölöttébb meg-

viselő konfliktusokon keresztül jutott el a bemutatható változatig. Nem lett belőle olyan nagy film, mint a *Tízezer nap*, mert a konfliktusoktól függetlenül az alkotási folyamatban, az alkotók szándékában is benne voltak azok az ellentmondások, amelyek a mű értelmére voltak. Az *Ítélet* körüli viharok is sok tanulságot rejtenek, ezek is végigkövethetők az interjúkötetben, de ebbe az írásba ennek a taglalása már nem fér bele. Egy idézet azonban még belefér, mert az *Ítélet* kapcsán foglalja össze Kósa legdrámaibban és általánosnak gondolt érvénnyel, amit a filmekbe való hatalmi beavatkozás hatásáról gondol: „Ha egy filmnél van öt olyan hely, ahová egy-egy perc változtatást beerőszakolok, attól hosszú félórák összehuppannak. Nos ebben [az *Ítélet*ben – R. S.] vannak ilyen helyek. Vannak olyan muszájmondatok, amelyek a legélesebb, legdrámaibb mondatok helyére kerültek... [...] énbennem él az a film, amit én megcsináltam, és akkor utána jöttek ezek a kényszerek, ugyanez a *Tízezer nap*nál, a *Nincs időnél*. Hát már úgy látszik, így megy el az életünk. Tehát a megteremtett értékek, s azok kegyetlen és értelmetlen szétmorzsolása.”

Székfü András interjúkötetének első részéből (többek között) azt a következtetést vontuk le, hogy erőteljes hatalmi beavatkozás, közreműködés esetén is létrejöhetnek nagy és fontos filmek. Végül is a *Tízezer nap* esete is ezt erősítette meg. Ezt a következtetést semmilyen alkotói nyilatkozat nem cáfolhatja, ha egyszer ezeknek a nagy és fontos filmeknek a létezése tény. De ez a tény sem érvényteleníti (ha meg is szorítja) azt, amit Kósa mond – mert az élet bonyolult, és semmi sem egyértelmű benne.

Keleten a helyzet változó

Nem kis fejtörést okoznak manapság a „történelmi fej-törések”. Mármint a szobroké. Előrebocsátom: nem értek egyet a műemlékek szenvedélyes megsemmisítésével. Pontosítok: *legtöbbször* csak hüledezem.

A koronavírus-járvány és a bezárkózó populizmus gazdasági-társadalmi elégedetlenséget szül. Ez tömegtüntetésekbe, néhol rasszista jegyeket is viselő rendőri retorziókba torkollik. Az erőszak újabb erőszakot szül. A hirtelen magasba csapó indulatok nyomán egyre több helyen szobrok, emlékművek dőlnek le. (Sokkal ritkábban hosszas fontolgtatás eredményeképpen.) Hol méltán, hol hirtelen indulattól fűtve. A nagyvilág persze a Nyugaton végigsöprő, szobrokat ledöntő zendülésektől hangos. A rabszolgatartás vagy a gyarmatosítás terhes hagyatékától – legyen szó Kolumbusz Kristóf vagy Robert Lee emlékééről, a merkantilista Colbert-ről vagy II. Lipót belga király majd fél-európai afrikai „magánbirtokáról”. Füstölög a társadalmi gőz a fekete-fehér ítélezéstől, harsog az áldatlan állapotok áldozatairól.

Ki lehet vagy ki maradhat ércnél maradandóbb? Legyen inkább (művészet)történészek alapos elemzésének tárgya, hogy kinek menjen vagy maradjon meg a szobra. Netán a kor lenyomataként vagy mementóul kerüljön egy szoborparkba, az utókor okulására, esetleg korabeli „stílusgyakorlatok” megörökítésére.

Mifelénk, „keletebbre”, diktatúrákban vagy utódállamaikban a

közelmúltban nagyobb gyakorlatra tehattünk szert az effajta „köztérrendezésben”. Mi történjék a majd-hogynem futószalagon gyártott egyen-émlékművekkel, a kis híján „fröccsöntött” vezérportékkal? Előrebocsátom: irigylem a műtésztek szakértelmét, így beérem a politikai kultúra felszínének karcolgatásával...

A nagyon is különböző hősök (és olykor drámaian eltérő minőségű megörökítésük) megítélése a kommunista örökségű világban igencsak forgandó. Szobraik eltűnnek, költöznek, (régi)újak kerülnek a helyükre. Ezért elméláztam azon, hogyan állt – és áll – a glóbusz keleti fertálya a múltföldolgozás effajta „művészettörténeti vadhajtasaihoz”?

Lenin élt...

Mifelénk a rendszerváltozások alakítottak újra meg újra szellemi környezetünkön. Emlékművek kerültek forgószínpadra, utcák, terek változtatták (olykor oda-vissza) a nevüket. A „szocializmus szülőföldjén”, a Szovjetunió „hőskorában” csak orosz földön legalább hétezer, többnyire egy kaptafára, egyazon gesztust megörökítő beton- vagy kőszobrot állítottak az államalapító kommunista teoretikusnak, Vlagyimir Leninnek. Csak Moszkvában még ma is vagy nyolcvan emlékműve előtt tiszteleghetnek rendíthetetlen hívei. A viszonylag apró termetű politikusnak Volgográdban („leánykori nevén” Sztálingrádban) emelték a leggigantikusabbat, egy harmincméteres kolosszust. A bur-

ját fővárosban, Ulan Ude főterén mindmáig egy 42 tonnás fejszobra ékeskedik. De egy orosz expedíció „jó-voltából” még az Antarktisz is dacol a dermesztő hideggel egy, persze Moszkva felé forduló Lenin-szobor.

A birodalom fölbomlása után persze a legtöbb egykori tagköztársaságban a felemás múltat végképp eltörölték – Jerevántól a balti nagyvárosokig. A dél-litvániai Grūtas emlékparkjában például turistacsalogató magánvállalkozásként őrizték meg a szovjet kor jelesebb vagy groteszkebb darabjait.

A „csatlósállamokban” a nyolcvanas évek végén beköszöntött történelmi fordulat után alaposan elvégezték ezeket a „városrendezési” munkálatokat. Igaz, nálunk már az 1956-os magyarországi forradalom elhozta honunk tán legnevezetesebb szoborbontását: a „népek tanítómesterének” méretes emlékművéből sok résztvevő örök mementóként őrzi akkor szerzett töredékét.

Hazájában akkortájt még csak rendszerváltozás sem kellett hozzá, talán csak a személyi kultusz talapzatát bontogató hrucsovi korrekciók, hogy Lenin egykori fegyvertársa, Joszif Sztálin a történelem sülyesztőjébe kerüljön. Előbb kilakoltatták Leninnel közös Vörös téri mauzóleumi társbérletéből, majd elkezdődött szobrainak elbontása. Igaz, háborús hősi mítosza sokak szívében mindmáig megmaradt, de emlékművei alaposan megkritkultak. Ez alól csak szülőföldje, Georgia kivétel, ahol (viszonylag) nagyobb becsben tartják a „gézengruzt”...

Illendő hozzátenni: utóbb a múlt folyamatos újraértékelése jegyében Sztálin ismét szobrot kapott a mauzóleum mögött, a Kreml kiemelkedőinek változó társaságában. Amikor pe-

dig Putyin orosz elnök az egykor volt Szovjetunió nagyhatalmi szerepének restaurációját szövögeti, a történelmet is hajlamosak lehetnek visszafelé újraírni... A Kreml ura a közelmúltban terjesztette világszerte esszéjét a II. világháború előtörténetének moszkovita fölfogásáról.

Konyev marsallt „ugratják” – akár valaha ő a lovát...

Akad persze, hogy emlékművek nemcsak egy nemzet belső önvizsgálatának esnek áldozatul, hanem nemzetközi súrlódásokat idézhetnek elő. Konyev marsall sorsa példázatos. A „Nagy Honvédő Háború” diadalmenétét nemrég ünnepeltető Putyin országában a II. világháború néhai antifasiszta veteránja valós hős. Nem úgy, mint mifelénk, ahol a Forgószél hadművelet jegyében letiporta az 1956-os forradalmat, Berlinben, ahol a megszálló csapatok parancsnoka volt a falépítések, vagy második csehszlovákiai föllépések (az első a város náci alóli fölszabadítása volt), amikor 1968-ban elfojtották a prágai tavaszt.

Csoda-e, ha sok helyi polgárban nagy ellenkezést váltott ki, hogy a marsall szobra 1980 óta ott büszkélkedik a cseh főváros hatodik kerületében? Volt, hogy rózsaszínre pingálták, később a kritikus évszámokat (1956, 61, 68, 2017) hozzábiggyesztették a talapzat dicsérő szavaihoz. Kár, hogy a marsall már 1973-ban elhunyt, sírhelye a Kreml fala, ám az utolsó dátum, a krími krími fölemlegetése beilleszkedik a bűnbeesések sorába...

Végül az önkormányzat határozatát végrehajtva lebontatták a művet. Lett is fölzúdulás! Moszkva tiltakozott. Aztán a szobor hazamentését emlegette. Később vihart kavartak azok a titkosszolgálati kavarások,

hogy az oroszok mérgükben méreggel bosszulnák meg a szoborbontást. Az is fölzúdulást keltett, hogy – szintén a történelmi átértékelések jegyében – a prágai nagykövetségük előtti tér nevét is „revideálták”: a meggyilkolt orosz ellenzéki politikusról, Borisz Nyemcovra keresztelték át. Konyev szobra „elporoszkált”, tán hazáig meg sem áll. Most éppen „elfekvőben”. A főváros egykori „fölszabadítója” még egy főút nevében tartja a frontot. A história (és átértékelése) folytatódik, a feszültség marad.

Keleten a helyzet változó.

Sztálin lassan hal meg – Tiranában

Bezzeg Albániában! Kelet-Európa évtizedeken át volt bezzegországa sorozatban szembefordult addigi szövetségeseivel, magára zárta a kapukat, vagy – ahogy mondhatták: – blokádkád alá vették a külvilágot... Enver Hodzsa minibirodalma megőrizte a maga személyi kultuszát, és egyre inkább befelé fordult. Műemlékei is ennek megfelelően szaporodtak.

Az elzárttság és kényszeres védekezés egészen sajtószerű „emlékművei” voltak a ma már egyre ritkábban látható védelmi bunkerek – minden nagyobb útkereszteződésben, valóságos láncolatot alkottak a települések határában. Tirana mezsgyéjén csak nemrég nyitották meg a pártvezér egykori atombiztosnak épített, többszintes föld alatti rejtékhelyét.

A rezsimit hívei örök életűnek hittek. Tény, hogy utolsó dominóként dőlt le Kelet-Közép-Európában. Régióink utolsó fecskéjeként pedig maradt a köztérek fészkeiben nemcsak megannyi Lenin-, hanem a másutt kibudalt Sztálin-szobrok egész sora. És mindenekelőtt „Enver elvtárséi”. (Az

ő idejében – természetesen mifelénk nem teljesen egyedi módon – persze rendre eltűntek a vele szembeforduló vagy általa eltávolított egykori elvtársak szobrai, képei a múzeumokból is.)

A térség országaihoz képest kissé megkésve bekövetkezett rendszerváltásuk után elsőül a gyűlölt diktátor, Enver Hodzsa aranyszín óriásszobra esett áldozatul Tirana szívében. A föllobbanó elégedetlenségen túl jelentős géperőre is szükség volt ahhoz, hogy a Szkander bég téren ledöntsék ezt a monumentális monstrumot. A rettegett múltra emlékeztető többi veretes mű is hamarosan megsemmisítő vereséget szenvedett. A legfőbb bulvár két oldaláról eltűnt Lenin és Sztálin a köznyelvben csak frizbizónek csúfolt szoborpárja: a szabványpókok jegyében egyikük a szívéhez tartotta kezét: „dobom”, míg a másik iránymutató karja jelezte: „elkapom”.

Annai bizonyos, hogy Sztálin erre felé alaposan túlélte önmagát. Éveken keresztül kutakodtam a frizbizók után, míg nálunk végzett építészmérnök barátom, Mërghim Çano segítségével jött a fölfedezés édesbús öröme. A kiskörút közelében egy ütött-kopott kohóba kalauzolt, ahol a törött ablaküvegeken át füst gomolygott kifelé. Odabent fölelevenedve szemembe ötlöttek a letűnt korok. Csakhogy itt, sajnos, olvadt megannyi Lenin, kettémetszett Sztálinok vártak a sorsukra – és a sorukra. Valaha eltörpültem Enver Hodzsa főtéri főszobra tövében. Itt és most „szemmagasságba” kerültem a szétdarabolt gigászi mű fejével...

Őszintén sajnáltam, hogy némelyik jellegzetesen egyedi darabot nem tették félre. A „tömeges egyenárúk” megritkításáért bizonyosan nem kár. Annál nagyobb örömmel bukkantam

rá (tényleg a fölfedezés örömeivel hatott), amikor a belvárosi Képzőművészeti Múzeum mögötti eldugott placcon újra fölfedeztem négy – nem tudom, ki által – félretett szobrot. Ott sorakozik Lenin, Sztálin, Enver meg egy hős partizán. Hol műanyaggal letakarva, hol „leleplezve”, régi mivoltukban. Azóta minden útítársamnak megmutatom, csak igyekezzenek addig lefotózni, amíg a rendőr oda nem ér. Valamiért még ők sem büszkék erre a félmúlra...

A bunkerekből mára csak mutatóban maradt, a szobrok eltűntek – megannyi „kópiájukért” aligha hullajtanak könnyet! Netán átadták a helyüket, akár Tirana egykori Sztálin útján, az átértékelt utolsó albán király, Zogu bronzkolosszusának. A legújabb kor másik sajátossága, hogy „cserében” Albániában akad már George W. Bush-szobor (a koszovói fővárosban meg egy szörnyű Clinton-torzó)!

A hegyoldalakba kőből kirakott egykori mozgósító jelszavakat vagy begyűjtötték, vagy a természet eróziójának következtében fokozatosan enyésznek. A Berat csodás óvárosával szemközti hegyoldalban jártak el a legszemlemezesebben: a természetesen csupa nagybetűvel kirakott hófehér ENVER föliraton megcserélték az első két gigabetűt. Kezdi elnyelni a bozót zöldje, ma már egyre sápatagabban inti az utókort a megisméltó-déstől: NEVER!

Lehet egy (két) Kimmel több?

Észak-Koreában viszont állni látszék az idő. Itt minden marad a régiben. Egyelőre. Szinte minden településen szobrok, emlékművek garmadája idézi a kőkorszakinak megdermedt, itt felejtkezett kommunista diktatúra

alapítóját, Kim Ir Szent, majd örökösét, tulajdon fiát, Kim Dzsong Ilt.

A néhai „Nagy Vezér” és utódja, a „Kedves Vezető”, vagyis az első kommunista dinasztia „szent” ügyét jelenleg az unoka, Kim Dzsong Un viszi tovább. Kell-e mondanom, hogy az „Ifjú Marsallként” emlegetett jelenlegi nagyfőnök – és az egyedül üdvözítő vérvonal másik folytatója, a húga egyaránt – a Kim Ir Szen Egyetemen és az ugyancsak a nagypapa nevét viselő Katonai Akadémián véteződött. Rezzentelenül tart tovább a folyamatos múlt...

A dinasztia első két urát már „dicsőségük” csúcán megszobrották és közkinccsé tették. Az uralkodóház (és a szomorú sorsú ország) jelenlegi vezetője tán még csak fontolgatja, hogy e téren is piedesztálra lépjen. A Nagy Elődökről szóló szobrok, őket dicsőítő óriásplakátok, sőt az alapító kézírását „kőbe véső” emlékművek persze nem ritkulnak. Ha ez sem volna elég: tizenkét éves korától minden észak-koreainak kötelező szíve fölött olyan jelvényt viselnie, amelyen az itt klasszikusnak számító (most már) két gondolkodó portréja virít. Korábban csak az államalapító arcképe nézett vissza ránk, időközben kettős képen látható a fiával.

Emlékhelyé merevedett minden momentumuk: amelyik ajtón beléptek, afölött vörös tábla idézi föl a nagy pillanat dátumát. Az az ülés, amelyen „helyszíni útmutatásaikon” egy metrókocsiban helyet foglaltak, azóta is selyemzsinórral elkülönített, muzeális értékke magasztosult. Élet-útjukat végtelenített könyvtömegek és bélyegsorozatok is őrzik. Kim Ir Szen nem pusztán 1994-es elhunytával lett „halhatatlan”. Mindmáig a Koreai Népi Demokratikus Köztár-

óság „örökös elnökeként” hódolnak neki.

Annak idején, az Atya 70. születésnapjára az akkor még csak trónörökösjelölt fiú diadalívét emeltetett neki Phenjan fő útőerén. (Ez persze nagyobbra sikeredett, mint párizsi hasonmása.) És persze az ifjú titán is mindvégig rajta tartotta kezét az ideológia, a kultúra, a művészet útőerén. A legkülönbözőbb tudományágakat, de még a filmművészetet sem hagyta cserben: esztétikai „útmutatásait” könyv formában idegen nyelveken is megjelentették. Csoda-e, ha Kim

Dzsong II forgatásra hajazó emlékműve ott ágaskodik a phenjani filmgyár udvarán? A külvilág kíváncsian várja, mikor következhet be itt is egy „filmszakadás”, földindulás...

A Moranbong-dombon, a Történeti Múzeum épülete előtt eredendően Kim Ir Szen óriásszobra büszkélkedett. Az emlékművet később árnyalatnyival arrébb kellett tolni: fia is csatlakozott a társasághoz. Csak a fölöttébb nagy mű elkészültekor derült fény egy apró alkotói botlásra. A trónutódnak kellett megállapítania, hogy atyját nem a kedvenc anorákjában örökítették meg. Azóta már a korrigált monstrum előtt hajbókolnak alattvalói. (A megtévedt mívész utóéletéről nem szivárgott ki semmi...) A kettős immár megújult emlékműve előtt minden észak-koreainak rendszeresen, a (csakis csoportosan) ide látogató turistáknak pedig

programjuk kezdetén illik tiszteletűket tenni. Kötelező meghajlásukat pedig elmaradhatatlan kísérőik követik árgus szemmel. A mélyen megragadó pillanat után folytathatják körútjukat, visszafelé az időgépben – a következő emlékhelyig.

A nagy szomszédban, Kínában már a „kulturális forradalmat” követő reformfolyamat

jegyében elkezdtek átértékelni a közelmúltjukat. Teng Hsziao-ping hatvan százalékban pozitívnak tekintette Mao Ce-tung tevékenységét, és negyven százalékban elmarasztalta. A Nagy Kormányosnak mára „mindössze” alig

több mint kétezer (!) köztéri szobra maradt talpon – a szecsuáni főváros, Csengtu Tianfu terétől a keleti végekig. Nagyjából egyharmaduk egyetemi campusokon gondolkoztatja el a hallgatókat a pokoli éráról. A demokratikus diáktüntetésekről – és véres leverésükről – elhíresült Tienanmen téren változatlanul hosszú sorok vezekelnek a Mao-mauzóleum előtt. Vele szemben, a Mennyei Béke kapuja fölötti óriás arcképének folyamatos ráncaltatása egy erre érdemesített piktor kizárólagos művészi feladata.

Ahány ház, annyi szokás. Még egy „telekkel” odébb, Mongóliában Sztálin messze túlnötte önmagát. De az ulánbátori „zsebiktátor”, Horlógín Csojbalszan szobrát utódja lebontatta, ám túrta (!), hogy utóbb a már róla elnevezett Cedenbal téren saját emlékműve ékeskedjék...

Kim Ir Szen és Kim Dzsong II szobra Phenjanban (forrás: wikipedia.org)

A nyugati félteke egyetlen kommunista egypártrendszerében, Kubában viszont a „legendássá nemesedett” Fidel Castro döntött úgy, hogy neki nem lesz személyi kultusza. Igaz, hogy öccsének, Raúlnak adta tovább a kormányrudat, ám életében megkövetelte, hogy „ne tekintetek istennek”.

A nemzeti hősként isteníttet vietnámi Ho Si Minh igyekezett fölülelni az emberi gyarlóságokon. A puritán gerilla- és pártvezér végakarataiban tiltakozott minden hasonló gesztus ellen. Ám a „hálás utókor” fölülbírálta elképzelését. Mégis kapott – szovjetek pallérozta – mauzóleumot, minden közhivatalban ott látható (kissé sablonszámba menő) portréja, nincs olyan protokollhelyiség, ahol ne ágaskodna busztba öntött mása. De még a meghódított déli fővárost is róla nevezték el. Más lapra tartozik, hogy a köznyelvben – mindenféle bíráló él nélkül – Ho Si Minh-város maradt az, ami volt: Saigon.

Ezt nevezik mába érő múltnak. Nincs kétségem afelől, hogy a maradi rezsimek megszűnte után rengeteg dolguk lesz a történelem újraértékelőinek, az urbanistáknak és a városvédőknek, kiszínezhetik tématárukat a képzőművészek. Netán mérhetetlen mennyiségű „fölszabadult” nyersanyag jut a szobrászoknak – az új kor új hőseinek megörökítésére.

Utóirat

Igaz, a fanatikusabb korok könyvetéségeinek a kiadások tömegtermelése némi gátat szabott, éppúgy elítélendő, mint az egyoldalú politikai (fasisztoid, szocreál) stílusjegyeik miatt megsemmisítésre ítélt épületek szétbombázásai. Viszony-

lag békésebb jövő várhatna a szobrokra, ha akár „rezervátumokban” megőriznék őket az utókorok. Nem vagyok esztéta (tán esztétikus sem!), de meggyőződésem, hogy – jó vagy rossz értelemben egyaránt – így szolgálhatnak örök tanulságul. Még akkor is, ha netán a különböző „nemzeti tantervekben” rendre átértékelik is históriánk szereplőit.

Hiszen egyre többen akadnak, akik már életükben modellt állnának tulajdon szobrukhoz, netán utasítást adnak a talapzat építtetésére. És van, akit az utókor méltat a megemlékezésre. Ám olykor az utókor is változik...

Sosem felejttem, milyen derűvel emlékezett két holland pénzügyi díszvendég budapesti látogatására, amelybe a szoborparkot is beiktatták. Wim Duisenberg (az euró bevezetője) és bankvezér társa rettetesen élvezte. Hiszen amíg idegenvezetőjük átszellemülten beszélt a műemlékek sokszínű történetéről és esztétikai változatosságról, kísérője, a főbankár, André Szász (aki bár Holland Kelet-Indiában, vagyis Indonéziában született, tökéletesen megőrizte nevéből is sejthető magyar nyelvtudását) mintegy kiegészítésül folyvást fordította a parkban megforduló hazai látogatók pikírt megjegyzéseit.

Aztán a Park büféjében meghívták magyar partnereiket egy Molotov-koktéllra... Koccintva mindketten őszintén fejtegették: mennyivel jobb megőrizni a letűnt korok mégoly elmentmondásos lenyomatait, semmint megsemmisíteni őket. Akár művészetkritikusoknak élkül szolgálva, akár a nosztalgiazóknak, hogy megállapítsák: hiába, már a múlt sem a régi...

Esterházy 70

Kis magyar filológia

Hogy mindez melyik évben történt, picit homályos. A pandémia karanténjában minden picit homályos, mintha egy rendelő ólomüvegezett halljában ücsörögnénk a sorunkra várva. A hall tömve van, fogalmunk sincs, mikor kerülünk sorra, mikor szólít az asszisztens, de amikor végül mégis, már rá se ismerünk a nevünkre, csak üres, értelmét veszített hangzósornak halljuk. Csodálkozva körülnézünk; ez volnánk mi? Ez a név? De nincs, aki megerősítést adjon, mert már üres a váró.

Persze utána is lehetne számolni, habár a számokkal úgy vagyok, és ezt nem voltam rest elmesélni neki, hadd örüljön a matekos lelke, hogy sokáig azt hittem, ha egy szám mögött felkiáltójel van, akkor az azt jelenti, hogy fontos. Ezen órákig el tudott rötyögni, már rég másról volt szó, amikor csillogó szemmel felemelte a mutatóujját, és pukkadozva mondta, fontos! Ez a rötyögés, hogy beemelte a magyar irodalomba ezt a felszabadító, szubverzív rötyögést, hát mit mondjak, kösz, kösz, kösz. Adok, mi mást, hálát. Mert a rötyögés alá hantolt zokogást másképp bajos kibírni. („**A kisdedek nem tudnak zokogni. Apák tudnak zokogni, és anyák. – E. P.”) De ki kell bírni, mondja a Szerző. És mondta apám is, az igazi, amikor anyám elment – maradjunk ebben a szófordulatban. Tehát akkor a rötyögés, a felemelt mutatóujj, fontos!

Végül is, számolgatás helyett, elég lenne megnézni, melyik évben jelent meg az a bizonyos könyve. Leemelem, megnézem. *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozós változat*, 2013. Persze itt is rötyög, naná, majd nem, a „negyvenkilencedik oldal” című fejezetben találok meg, amit keresek, ami a 110. oldalon kezdődik. Tájékozódunk, tájékozódunk?, filológus kiscsillag. Ezt olvasom: „Kara Zsigmond szülőanyját, ki titokban verseket írt, és még inkább titokban szerelmes volt mindenki vitéz poétájába, Balassi Bálintba, és ajtónyi hímzéseinek a csodájára jártak...”, és itt egy név következik, ami nem üres hangzósor, és nem is fikció (habár), mert a lányom neve, a lányomé, aki a könyv megjelenésének évében hétéves, és akinek szenvedélyesen komplikált viszonya volt a könyv Szerzőjével, aki idén lett volna hetven. Megint egy kis matek, ő akkor hét, E. P. most (lenne) hetven, én meg zárom soraimat és a háromszöget, amolyan befogóként. Állok az első elemista lányom mögött, aki az asztali komputer előtti széken ül, a lábával a levegőben kalimpál, és közlendőjét gondolkodás nélkül pötyögi bele a gépbe. Ezt olvasom:

„a csöndet
csak a bús
őszi szél töri meg a
falak le vannak
rombolva
nem tudom

mi
történhetett hazámmal
szép magyar
országgal”

Ki tudja, miket hallhatott otthon ez a gyerek. Mindenesetre, midőn nevezett Szerző erről tudomást szerzett, szokásával ellentétben megkérdezte (!), de csak tőlünk, szülőktől, hogy „használhatná-e”, mi pedig bólintottunk, tessék használni, Szerző úr, drága! (A könyvbeli lábjegyzet szerint: „*A kéziratot Jankovics József lelte föl – megdöbbentő módon – a kismartoni kéziratárban, lásd erről: Hahn-Hahn grófnő pillantása. Magvető Kiadó, 1991. – E. P.”) Örök szegényünkre, teszem hozzá, mert midőn nevezett gyermek mindezt a könyv megjelenésekor megtudta (büszkén mutatott neki, mi végtelenül ostobák), éktelen haragra gerjedt, és fennhangon ordította, hogy az egész Pest zengett belé, hogy kitépem a könyvből azt a lapot, az összes könyvből kitépem azt a lapot!!!, és ekkor én, aki mindent azonnal vizualizálok, láttam, ahogy nevezett kislány bemasírozik mondjuk az Írók Boltjába, és az őt örömmel vegyes csodálkozással fogadó Nagy Dettinek, a könyvesbolt vezetőjének kiadja, hogy az összes példányt azonnal hozzák elébe, majd akkurátusan kitépi a 111. oldalakat mind egy szálig, az ott tébláboló vevők legnagyobb riadalmára.

Kurz und gut, lehordta E. P-t a

sárga földig, elmondta mindennek, mi pedig ekkor töredelmesen bevallottuk, hogy mi, gyarló lelkek voltunk azok, akik engedélyeztük neki, hogy amúgy intertextuálisan beemelje a versét. Ekkor átmenetileg csillapodott a haragja, és szinte megkönnyebbült, hogy már nem „a Péterre” kell haragudnia, akivel szép, bonyolult baráti viszonyt ápolt.

Így már felszabadultan utálhatott kizárólag minket, ami egy korán serdülőnek nem okoz különösebb gondot.

Telt-múlt az idő, amolyan kardozós-változatos regényesen, és a következő iskolaév végén, már idős másodikos elemistaként jött haza egy nap az iskolából, és kérdezte, hogy hol a könyv. Kérdeztük, melyik, édesdrága csillagom. Hát amibe a Péter beleírta a versemet. Rosszat sejtve, leemeltük a polcról,

mondta, hogy üssük fel azt az oldalt. Felütöttük. Kis kerek arcán a diadal, a büszkeség és az öröm kaleidoszkópfényei váltakoztak. Nem tudtuk, mire vélni a váratlan metamorfózist. Kiderült, hogy a seveledsenélküled barátnőjével már megint egy jót veszekedtek, és az ő végső tromfja az volt, hogy márpedig ő benne van az Esterházy Péter egyik könyvében, sőt, a verse is benne van, amit ellenfele csak egy gúnyos, kétkedő kacajjal nyugtázott. (Kérdem én, gondoltam zárójelben, honnan a bánatból tudja egy másodikos elemista, hogy kicsoda Esterházy Péter. Hiába, a sztár az sztár.) Ek-

Esterházy Péter (fotó:Vahl Ottó)

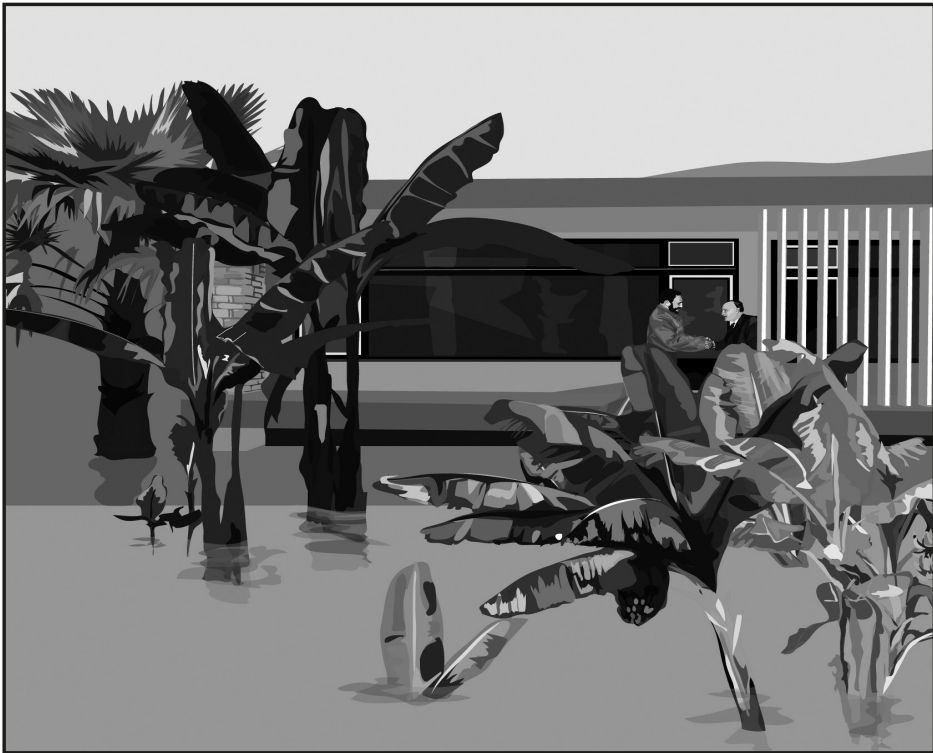
kor megnyugodott, és eltehetjük a könyvet.

Nem sokkal később, amikor hősnőnk találkozott „a Péterrel”, szimp-la eleganciával, mint egy sokat látott grande dame, csak annyit mondott neki: megbocsátok. Öreg barátja kissé megütközve nézett rá (nem is volt öreg, csak a Micimackóból jutott eszembe), ez bizony premier volt a javából. Előbb mintha tiltakozni akart

volna, hogy kérlekszépen, nincs itt mit megbocsátani, én a dolgozó népet szolgálom, aztán mégis meggondolta magát, és biccentett. Ebben maradtak.

Kösz. Kösz. Kösz.

Kelt Pesten, Pandémia idején, 2020. május 5-én, az isztambuli konvenció felmondásának szégyenletes napján, a török–magyar história legújabb fejezeteként, szép magyar országban.

Weiler Péter: Kádár Castro Aliga ház

Horthy a mérlegen

A történész a szakma normái szerint feltárja a tényeket, analizál, rámutat a mélyebb, korábban esetleg ismeretlen összefüggésekre, de nem feladata, hogy ítéletet hirdessen a múlt szereplői felett, még akkor sem, ha a tényekből esetleg egyértelmű a következtetés. Ungváry Krisztián új, Horthy Miklósról szóló monográfiája vállaltan eltér ettől a normától, hiszen műve alcímében is kiemeli: az egykori kormányzó felelősségét vizsgálja. De a Horthyról elnevezett huszonöt éves időszak, valamint a kormányzó és hazai politikus kortársai nehezen tekinthetők pusztán történelemnek, amikor megítélésükről egymást kizáró vélemények állnak egymással szemben – igaz, éppen a tudományos igényű történelmi munkákban, néhány kivételt nem számítva, nincsenek szélsőséges nézetkülönbségek.

Ungváry a történészek között nem egyedül vallja, amit előszavában ír: Horthy személye „ma sem múlt, hanem egyfajta »élő történelem«”. A 2010 óta hatalmon lévő politikai erők – mondja – fontosnak tartják, hogy „jelenlegi pozíciójukat az 1944 előtti Magyarországhoz, illetve Horthy Miklós személyéhez kössék, és jelen tetteiket a múltra hivatkozva igazolják”. Ehhez hozzátehető: ez nem pusztán elszálló szavakat, de egyebek közt közpénzből, maradandónak szánt szobrokat, emlékműveket is jelent, és a szándék szerint iskolai oktatást is a monopolizált tankönyvkiálattal. Érdeemes azt is megemlíteni: 1945 óta sokszor változott az említett huszonöt év hivatalos megítélése. Az 1945 utáni koalíciós

időszak valamennyi érdemi politikai pártja élesen elhatárolódott a Horthy-korszaktól, azt folytathatatlanak látta, abból indult ki, hogy új rendszert kell teremteni – hogy milyet, abban persze mást és mást gondoltak. A kommunista rendszer – mint azt Ungváry is jelzi – az utolsó időszakában túllépett a korábbi Horthy-fasizmus minősítésen, sok tekintetben reális, árnyalt képet lehetett már rajzolni nemcsak a tudományos művekben, de az oktatásban is. Mindez szerepet játszik abban, hogy még a tájékozottabb közönség jelentős része sincs tisztában meghatározó faktumokkal, nem látja a tények és a vélemények között húzódó határvonalat. Jócskán indokolt tehát, hogy a témában járatos történész vállaltan nem eredeti kutatásokra, hanem tudományos művekben feltárt tényekre támaszkodva, az 1920 és 1944 közötti időszak néhány meghatározó kérdésében a nyilvánosság elé tárja, szerinte milyen teljesítményt nyújtott a korszak névadója. Miben milyen felelőssége vethető fel, tehát miért megalapozatlan minimum hősként, az új generációk lehetséges példaképeként, de még jelentős államférfiként is emlegetni. Ugyanakkor kiemelendő, Ungváry következetesen felelősségről és nem bűnökről beszél, holott van történelmi irodalma Horthy háborús bűnöskénti felelősségre vonatóságának is, illetve annak, hogy ez miért maradt el.

A könyv forrásokra hivatkozva vizsgálja a kormányzó cselekedeteit, ennek alapján fogalmazza meg véleményét a felelősségről, vagyis nem

világszemléletét, értékrendjét elemzi, azt adottnak tekinti, ilyesmire csak a döntései vagy éppen azok hiánya fényében utal. Nem törekszik Horthy politikai pályája egészének elemzésére, és még csak a negyedszázados időszakon belül sem célja minden fontos döntésénél az államfő álláspontjának vizsgálata. Ezzel együtt is hiányolható néhány fontos ügyben, mondjuk, a frankhamisításban, pontosabban a bűnösök „kezelésében” vagy az 1931-es statáriumban az államfői felelősség felvetése.

Horthy szerepét Ungváry többnyire konkrét döntéseinél elemzi, olykor a tekintélyéből, pozíciójából adódó általános felelősségét, mulasztásait emeli ki. Ennek tükrében merül fel: elkelt volna a műben egy ismertetés a kormányzó státuszáról, formális jogairól és arról, hogy gondosan épített, a szerző által sem vitatott tekintélye miből adódott, hogyan vált a szerepével nem egészen szinkronban álló névadójává a huszonöt éves korszaknak. Ezt nem váltja ki, hogy az elemzett, az ország sorsa szempontjából meghatározó témák, döntések vizsgálatakor Ungváry jelzi a kormányzó adott ügyben meglévő jogkörét, mozgásterét. Ez utóbbi szempont alapján egyébként visszatérően bemutatja Horthy választási lehetőségeit is, és nemcsak a döntéseket és következményeiket tárja az olvasó elé, hanem kitér az alternatívákkal járó, feltételezhető fejleményekre is.

Horthy általános felelőssége alapján tárgyalja a könyv a két világháború közötti magyar politika sarkalatos szempontját, a revíziós törekvést. Úgy látja, a kormányzó nagymértékben felelőssé tehető azért, hogy a magyar társadalomban Trianon sokkja után, a lehetséges kiutat illetően nem

vált árnyaltabbá a kép. Az ezeréves határok helyreállításának igényén és szándékán túlmenően a politikai vezetés nem alakított ki reálisan képviselhető nemzetiségi politikai koncepciót, holott, mint köztudott, a történelmi Magyarország lakosságának nagyobb része nemzeti kisebbségekhez tartozott. Horthy kellő tekintéllyel rendelkezett, hogy befolyásolja a közhangulatot – írja Ungváry –, de ő a nemzeti szupremácia jelszavának hangoztatása és saját, a történelmi határokat majdan visszaszerző hadvezéri kultuszának építése közben nem foglalkozott a visszaszerzendő területek nem magyar lakosságának sorsával, önrendelkezési igényével, mint ahogy fel sem merült számára, hogy a revíziót a magyar etnikum egyesítésének szándékára redukálva képviselje.

Ungváry egyértelműnek látja és mutatja be: Horthy felbujtóként és kegyelmet gyakorlóként is elmarasztalható a fehérterror miatt. Itt az első pillanatban félreérthető megfogalmazásba ütközik az olvasó, amikor ezt írja a szerző: „olyanoknak is kegyelmet adott, akik teljesen ártatlan embereket gyilkoltak meg, sőt a gyilkosságok során raboltak is...”. E helyen azonban nem a rablás és gyilkosság bűncselekményi súlyát jelzi a sőt, hanem azt, a rablásokra még a kormányzó amnesztia sem volt érvényes.

A békeidőszakot tárgyalva a revízió említett ügyén túl a könyv bemutatja a kormányzó antibolsevizmusából eredő, a politikai ráció érvényesítését akadályozó lépéseit, valamint a háborúhoz vezető út inkonzisztens döntéseit, egyebek között Bárdossy miniszterelnöki kinevezését. Erről azt írja: „Kereshetett volna olyan személyt is, aki nem hisz feltétlenül a német győ-

zelemben, annál is inkább, mert ebben maga Horthy sem hitt...”

Ungváry a kormányzó felelősségét egyértelműnek ítéli a Szovjetunióval szembeni hadiállapot deklarálásában, és nem pusztán politikai értelemben látja ezt hibásnak, hanem jogi szempontból is, mondván, a kassai bombázás nem teremtett alapot e lépéséhez. Az úgynevezett kiugrási kísérlet kudarcra és lényeges elemeiben amatőrsege eléggé ismert. „Az, hogy egyáltalán próbálkozott valamivel, inkább mellette szól, még akkor is, ha az akció és az előkészítés egyes részletei kifejezetten dilettánsak voltak” – olvashatjuk most. A szerző felveti: amikor Horthy 77 évesen, fiával zsarolt helyzetben aláírta lemondását, eljárása emberileg érthető, de a vezetőtől, az önmagát ízig-vérig katonaként prezentáló politikustól elvárható lett volna, hogy az államérdeket helyezi előtérbe, amivel nem legalizálja a puccsot, nem megadja magát, és az akkor már aligha kétséges kimenetelű háború utánra érdemeket szerez az országnak.

Talán a szélsőjobbhoz való viszonya és antiszemitizmusa volt az a két terület, ahol valamilyen fejlődés látszik Horthy nézeteiben – írja Ungváry. A leírásból kitűnik, nem is annyira a kormányzó nézetei módosultak, mint inkább az őt körülvevő világ alakult át. A harmincas évek végére világossá vált számára, hogy a fennálló rendet belülről egyedül a szélsőjobb veszélyezteti, 1938-tól a zsidóellenes kezdeményezések, törvények pedig túlléptek Horthy antiszemitizmusán, nem azonosult ezekkel, igen szerény aktivitással, szűk korlátok között fékezni igyekezett hatásukat.

A kötet legnagyobb terjedelemben a német megszállás időszakával fog-

lalkozik. Itt Ungváry Horthy személyes felelősségnek vizsgálata mellett meglehetősen részletességgel mutatja be a magyar politika mozgásterét. Véleménye élesen szemben áll a mai magyar politikai vezetés részben az Alaptörvény preambulumban is megfogalmazott interpretációjával, miszerint a német megszállással megszűnt a nemzeti szuverenitás, így a magyar politikának nincs érdemi felelőssége a történelemben. A könyv bizonyítja, létezett manőverezési lehetőség, sőt, olykor éltek is vele a döntéshozók. Ráadásul a zsidóság deportálása aktív magyar közreműködés nélkül egyenesen kivitelezhetetlen lett volna. Bemutatja, hogy Horthy mit tudhatott vagy minimum sejthetett a zsidók sorsáról, miközben egészen 1944 júniusáig nem tett semmit a deportálások ellen, de ekkor sem használta érdemben hatalmát, viszont passzivitásával legitímálta a történéseket. Ungváry súlyosan felelősnek látja Horthyt a hazai németiség – ahogy nevezi – elárulásáért, a jelentős részben kényszerre épülő SS-sorozás tudomásulvételéért. Jelzi, hogy fajvédő nézetei alapján az antiszemitizmus és a németellenesség jól megfér egymással, s hogy a háború utánra, a revíziós álmok mellett, azal aligha összeegyeztethető, tiszta fajú, így német és zsidómentes Magyarországot vizionált. A könyv *Összegzés* előtti zárófejezete a budapesti zsidóság Horthy általi „megmentését” tárgyalja – így, idézőjelben –, egy, a kormányzó elleni vélt puccsal szemben tett lépésekkel összefüggésben, nem vitatva Horthy fellépésének jelentőségét, de a történelemből éppen azt a következtetést vonja le, hogy korábban is lett volna lehetősége a deportálások leállítására, vagy legalább

a munkaképtelen gyerekek, idősek és a nők megsemmisítő táborokba hurcolásának megakadályozására.

Ungváry a könyv *Összegzésében*, Horthy felelőssége magyarázataként úgy fogalmaz: a kormányzót jellemhibái, instabilitása, az önkontroll elvesztése, vágyvezérelt gondolkodása mellett a csekélyebb szellemi horizont, a diplomáciai érzék és a politikai műveltség hiánya, az utolsó időszakban pedig már a kezdődő szennilitás is jellemezte. Bár a formákat illetően konzervatív volt, elvi szempontok nem nagyon foglalkoztatták, döntéseit ösztönösen, zsigerből hozta.

A Horthy-apologéták természetesen ettől a mítóól sem változtatják meg véleményüket a kormányzóról. Ebből a szempontból is érdemes megemlíteni, a kiadó a könyv bemutatójaként vitát

szervezett a szerző és a Veritas Intézet vezetője, Szakály Sándor között, amely a YouTube-on elérhető.¹ A tényeket illetően csak szerény nézetkülönbség mutatkozott, de – ahogy mondani szokás – a felek álláspontja nem változott. Az újságírói kérdésre, hogy hogyan értékelnék egészében Horthy teljesítményét, Ungváry egykettedet, Szakály négyest említett. Ettől függetlenül, a bizonytalankodó, a tényekre is figyelő közönség, a témák árnyalt megközelítésére is kész tanárok a könyvvel legkevesebb elgondolkodtató forrást vehetnek a kezükbe.

Ungváry Krisztián: Horthy Miklós. A kormányzó és felelőssége 1920–1944. Budapest, 2020, Jaffa Kiadó. 224 oldal, 3999 forint.

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=PUeplOhOCw8&feature=youtu.be>

Csepeli György

227

Csak az van, ami nincs

Évek óta tanítok külföldi dokumentumfilmrendező-palántákat arra, hogyan kell magyarnak lenni. Hallgatóim a kurzus elején még vidámak, élénkek, kacarásznak, s figyelmeztetnem kell őket, hogy ez nem lesz mindig így, a kurzus végére már leverték, szomorúak, büntudattól terhesek lesznek, lehervad a mosoly az arcukról. Első leckéjük látogatás a Kossuth téren, mert itt az 1848. március 23-án kinevezett magyar kormány tagjai láthatók egy szoborcsoportban. Fejük lehajtva, tartásuk megtört, mintha sejtenék, hogy sorsuk a száműzés, kivégzés, megőrlés, elnyomatás lesz. Mire ezek a sorok megjelennek,

a szoborcsoporttól egy kőhajításnyira elkészül a kurzus második leckéjének teljesítéséhez szükséges emlékhely is, a sír, hol Nagy-Magyarország sülylyedt el.

A magyar tapasztalat lényege a bezártság, a kommunikációképtelenség, a másik szempontjainak el nem ismerése, a meg nem értettség az ellenséges világban. Ilyen beállítottsággal lehetetlen a való helyzet felmérése, az okok és okozatok komplex viszonyának felderítése, mely nélkül nincs sikeres cselekvés. A szükségképpen bekövetkező kudarcok nyomán nem születik értelmes belátás, nincs tanulás, a hibás beidegződések miatt újra

meg újra kudarc vár a cselekvőre, aki a hibát nem önmagában, hanem az ellene szőtt összeesküvésekben, a befurakodott idegenekben, az árulóknak látja.

Bibó István sebészi pontossággal írta le ezt a lelkiállapotot, mely minden politikai közösségben megjelenik, ahol megbillen az egyensúly a vágy és a valóság között, elmosódik a lehetőség és a valószínűség közötti határ, a lehetetlen tűnik valószínűnek, és a valószínű lehetetlenné.

Megdöbentető olvasmány az Osztrák–Magyar Monarchia Magyar Királyságnak nevezett térfelén a háborúvesztés biztos tudatában ülésező országgyűlés 1918 októberében lezajlott utolsó üléseinek jegyzőkönyve, mely arról tanúskodik, hogy a felszólalók pártállástól függetlenül nem fogták föl, hogy az ország, amelynek elszakadását az Osztrák Császárságtól kimondták, nincs és nem is lehet. Nagy-Magyarország csakis az Osztrák Császársággal együtt, az Osztrák–Magyar Monarchia részeként létezhetett, s amikor az Osztrák Császárság felbomlott, a Magyar Királyságként ismert terület sem maradhatott egészben, hiába mondták fel az Országgyűlésben a császárságot és a királyságot egykor összeforrasztó Pragmatica Sanctiót.

Az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborút elveszítette. A győztesek azt akarták, hogy ez az állam megszűnjön, s területén új államok osztozzanak. A győztes oldalra került új államoknak ez az elhatározás felettébb tetszett. A béketárgyalásokon azon voltak, hogy a lehető legnagyobb területekhez jussanak. A nagyhatalmaknak nem kis erőfeszítésébe került, hogy a megszűnt Monarchia területén osztozkodó kis államok mo-

hóságát megfékezzék. A vereség ódiума az Osztrák–Magyar Monarchiából megmaradt, újonnan alakult Osztrák Köztársaságra és a fél évezredes függés után újra függetlenné vált Magyar Királyságra hárult. Az Osztrák Köztársaság polgárai talán inkább a Német Birodalomhoz szerettek volna tartozni, de ha már ez a vágyuk a győztesek akaratából nem teljesülhetett, minden különösebb negatív indulat nélkül tudomásul vették, hogy új államuk jóval kisebb, mint volt 1918 előtt, amikor a Monarchia részeként annak még hivatalos neve sem volt.

A helyzet merőben másként alakult a Magyar Királyságban, melynek magukat magyarként azonosító lakói, mint Robert Musil írta, nagyon is határozottan tudták, hogy ők kik, és minek hívják őket. A Magyar Királyság a Monarchia részeként nagy fokú autonómiát kapott, melynek politikai haszonélvezői a királyság területén hangyányi többséggel rendelkező magyarok voltak. A konstrukció, mint azt Bibó István helyesen kimondta, politikailag velejéig hazug volt, de pszichológiailag, az autista magyar tapasztalat szempontjából nagyon is valóságosnak tűnt.

Mindennek az első világháborús vereség véget vetett. A Monarchiából megmaradt Magyarország térképét a győztesek akarata szabta, varrta, s lett az új ország akkora, amekkora. Az új ország 1920. június 20-án a Párizs környéki kastélypark Nagy Trianon nevű kastélyában vesztesként békeszerződés aláírására kényszerült a győztesekkel. Száz év telt el azóta, s nem mondhatjuk, hogy bekövetkezett volna a megnyugvás az új országban, melynek népe (de leginkább elitje) képtelen volt belenyugodni abba,

hogy a régi ország, mely a Monarchia része volt, sokkal nagyobb és gazdagabb volt.

Ha nincs koronavírus-járvány, a trianoni békeszerződés megkötésének századik évfordulója nyilván nagyszabású, tömegeket megmozgató rendezvényekre adott volna módot. Elkészült volna a Nagy Film, melynek feladata a békeszerződés igazságtalanságának, méltánytalanságának tudatosítása, a magyar Philoktétész sebfeltépeése lett volna. Megnyílt volna a sír a Parlament előtt, ahová tömegek zarándokolhattak volna a szomorú napon, majd utána mindig.

Mindenek hiányában maradt a békekonferencia zárónapján elmondott Apponyi-beszéd szerény dramaturgiai eszközökkel filmre vett remakeje, melynek bemutatására a Duna Televízióban a békeszerződés aláírásának századik évfordulója napján este került sor. Apponyt Rátóti Zoltán alakítja. A vele szemben szobor-szerűen ülő, néma Clemenceau szerepében Dánielfy Zsoltot látjuk.

A rendezés tökéletesen megjelenítette a reménytelen helyzetet, melyben Apponyi elmondta beszédét. Időről időre látjuk Clemenceau fagyos arcát, amelyen megvetés, értetlenség, lenézés tükröződik. A torokszorító hatást fokozza az ülésteremben némán hallgató delegátusok árnyképszerű megjelenítése: akár a Macbeth által látott boszorkányok is lehetnének.

Apponyi jól látta, hogy helyzete reménytelen, de a jó helyzet-meghatározás alapján rossz következtetést vont le. A színre vitt beszédben, mint a borostyánkőben az egykor élt rovar, tökéletesen megmaradt a Bibó István által diagnosztizált, önmagán kívül tekinteni képtelen mentalitás, mely ugyanaz számára, mint a véres álma-

iba beleőrülő Macbethnek: „Már csak az van, ami nincs.”

Apponyi a beszédet drámai felütéssel kezdi, amikor felveti a kérdést, hogy a békeszerződés feltételeinek ismeretében a magyarok öngyilkosságot kövessenek-e el, vagy kivégzőosztag elé álljanak inkább? A kérdést nyilván nem értették a delegátusok, akiket – nem lévén magyarok – sosem foglalkoztatott a nemzethalál, melynek elképzelése paradox módon a magyarok számára a túlélés, a megmaradás inspiráló forrása.

A megválaszolhatatlan kérdést panaszáradat követi, melynek célja a békeszerződés okozta anyagi és demográfiai veszteségek monoton felsorolásával elérni kívánt szánalomérzés felkeltése lehetett. Ám a megvert és kisemmizett gyermekből egyszer csak kibújt a hengegő, magát kulturális fölényben látó felnőtt, akit aggodalommal tölt el, hogy mihez kezdenek majd a megnagyobbodott új és régebbi államok az írni-olvasni nem tudó tömegekkel, akiknek nem lesz többé kikre felnézniük iránymutatásért.

A beszéd egészét áthatja a bibói értelemben vett hazugság, ennek igazságában csak a beszélő hisz. A hazugság alappillére az ezeréves megszakítatlan nemzetállami múlta való hivatkozás, mely nagyvonalúan eltekint az 1526–1918 között eltelt fél évezred történelmétől, amikor Magyarországot csak a magyarok képzelete élte.

Apponyi ösztönösen jó pszichológiai érzéssel a korban éppen megszülető Gestaltpszichológia által leírt észlelési effektusokat használja ki, amikor ezt a képzelt országot a Kárpátok adta természeti határok által formált, lakóit vérségi kötelékekkel egybefűzött szerves alakzatként mutatja

be, melyben minden résznek a Nagy Egészen van helye.

Üresen kopognak szavai, amikor arról győzködi a delegátusokat, hogy a Monarchia magyar térfelén élő nem magyarokkal szemben nem volt diszkrimináció, éppoly szabadon és zavartalanul élhettek mint a magyarok. Ha a nemzethalálról nem is hallottak a delegátusok, az 1907-ben a Magyar Országgyűlésben elfogadott lex Apponyi ismerős lehetett számukra. Ez a törvény írta elő, hogy „minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segílyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát tartozik kifejleszteni és megerősíteni”. E törvényben a Magyarországon élő nem magyar anyanyelvű kisebbségek az egynyelvű nemzetállam kiépítése erőszakos kísérletének bizonyítékát látták.

Apponyi tudta, hogy beszédét a szavaira süket és vak delegátusokhoz intézi. Mindössze abban reménykedhetett, hogy a sajtó révén üzenete eléri a nemzetközi nyilvánosságot. Arra gondolhatott, hogy ha a delegátusokat nem is tudja meggyőzni, a győztes országok közvéleményét a békeszerződés ellen tudja hangolni. Ez a számítása nem vált be.

A beszédet időnként megszakító szakértő, az önmagát alakító dr. Máthé Áron visszafogottan kommentálja és értelmezi Apponyi mai füllel hallgatva némelykor visszatetsző szavait. A szakértő végig megmarad a szavak által teremtett szemantikai térben. A filmre vitt dokumentumdráma szerzői a száz évvel ezelőtt elhangzott szavakat nem temetik el, de fel sem támasztják, meghagyván a döntést a nézőknek.

A mai néző úgy gondolhatja, hogy a beszédet ott kellett volna elkezdenni, ahol Apponyi befejezte. A beszéd végén arra hívta fel a delegátusok figyelmét, hogy a békeszerződéssel a győztesek Erisz aranyalmáját dobták be Közép-Európa népei közé, melyek a náluk hatalmasabb erők kísértésének ellenállni képtelenül a jövőben felórlódnak az egymás közti marakodásban. A Duna Televízió jól döntött, amikor megrendelte és bemutatta Apponyi Albert Párizsban száz évvel korábban a magyar ügy védelmében elmondott beszédét. A beszédet ma hallgatva egyértelmű, hogy nem volt s nincs külön magyar ügy. A trianoni békeszerződés óta eltelt száz év története azt mutatta, hogy a békeszerződés igazi kárvallottja nem Magyarország volt, hanem Közép-Európa egésze.

A trianoni békeszerződés csak egy volt az első világháborút lezáró békeszerződések sorában, melyek együttevén magukban hordták a második világháború magvait. A második világháború közép-európai vesztesei ugyanazt kapták büntetésként, amit a győztesek jutalomként. A térség mindegyik országában megtört a nyugati társadalomfejlődés íve és a polgári fejlődés, elsorvadt a piacgazdaság, a civil társadalom. A közép-európai kis nemzetállamok, köztük a Nagy Trianon-palotában született független Magyarország, az Európai Unió tagjaiként páratlan esélyt kaptak arra, hogy sírba tegyék nyomorúságaikat, s ne azt lássák, ami volt, hanem azt, ami lesz.

A beszéd – Apponyi a magyar ügy védelmében. Duna TV. Rendező: **Csillag Mano**. Forráskönyv: **Csillag Mano, Kálomista László, dr. Máthé Áron**. Szereplők: **Rátóti Zoltán, Dánielfy Zsolt**.

Sírkamra a Parlamenttel szemben

Akárhogy keresgélek is a családi archívumunkban, egyetlen (akár távoli) rokonról vagy felmenőről sincs tudomásom, aki 1920-ban az ország akkor megszabott határain kívül rekedt volna. Erdélybe, Szlovákiába és a Délvidékre mindig turistaként, szakmai érdeklődésből utaztam. Trianon tehát személyes érintettség híján számomra merőben történelmi tény. Miként (bocsánat a távoli analógiáért) a mohácsi csatavesztés, ami – ha nem is azonnal – annak idején szintén az ország széthullásával járt. S amit – ezt már ritkábban emlegetjük – ugyancsak nem deus ex machinaként értelmeznek a történészek. Márpedig a jelen írás sokak számára déd- vagy nagyszüleik megroppantott élete, nemkívánatos új állampolgársága révén kifejezetten érzékeny témát érint. Tárgya a Kossuth térrel szimbiozisban készülő Trianon-emlékhely, amelyet a dekrétum aláírásának centenáriuma, június 4-én illet volna felavatni. Ünnepeles átadására valószínűleg augusztus 20-án kerül sor.

Két háború között hasonlóképp reprezentációs helyszíneként szolgáló elődje nem messze innen, a Szabadság téren létesült. (Ma a szovjet felszabadulási emlékmű áll a helyén.) Kör alakú hatalmas virágágyás közepén a Nagy-Magyarországba ültetett csonka Magyarország hirdette: „Hiszek Magyarország feltámadásában.” Mögötte a Horthy-korszak nyíltan vállalt irredentizmusának jegyében 1921. január 16-án négy

szoborcsoportot helyeztek el: területi veszteségeink – a nemzet mintegy kollektív fájdalmának – műköbe faragott illusztrációiként. Közülük három – Sidló Ferenc (Nyugat), Kisfaludi Strobl Zsigmond (Észak), Pásztor János (Kelet) – harcos attribútumaival és mozgalmas kompozíciójával egyszersmind a civilizációt megtestesítő Nyugat, vele a kereszténység védelmének napjainkban újraélesztett toposzát is felidézi. Szentgyörgyi István (Dél) két allegorikus alakja a legnyugodtabb és a legbeszédesebb: a lábaikhoz fektetett búzakéve az ország éléskamrájával szolgáló bácskai-bánáti területekre utalt. A felszabadulás után a szobrokat elbontották, a Bazilika pincéjébe vitték, további sorsuk ismeretlen.

Nyilvános könyvtáraktól kényszerűen elzárva, íróasztalom mellől meg nem mondom, vajon hány hasonló emléket termett a két háború közötti Magyarország hivatalos revizionizmusa – kisebb léptékben, esendő és szerényebb változatban természetesen. Azt is csak nagy valószínűséggel sejtethetjük, hogy ezek sem sokkal éltek túl a háborút. Szabályt erősítő kivételnek azok számítanak, már csak művészi rangjuk miatt is, amelyek legfeljebb közvetve kötődtek Trianonhoz. Ilyen Homonnay Jenő *Feltámadása* (Csepel, 1929), Fadrusz János *Corpusa* (Pestszentlőrinc, 1891–1935), Maróti Géza országzászlóval kombinált hősi emlékműve (Zebegény, 1938). E sorba illeszkednek Grantner Jenő kálvá-

riaként is funkcionáló józsefvárosi szobrai, amelyeket utóbb a Rezső téri Magyarok Nagyasszonya templom mögött helyeztek el. A Központi Szabó Ervin Könyvtár előtt álló *Magyar Igazság kútja* (Szentgyörgyi István, 1929) is csak átalakítva maradhatott fenn a szocializmus korszakában. Az már megalapozottabban állítható, hogy a trianoni emlékhelyek, illetve művek száma az elmúlt időszakban megszorodott. Ha az interneten (www.trianon100.hu) található térképes összeállítás naprakész, akkor Ágasegyházától Zsámbékig százhuszonnégy ilyen munkáról beszélhetünk – ami a települések mintegy háromezres számával szembesítve mennyiségileg nem túl feltűnő. Kvalitásban meg még inkább elhanyagolható a jelentőségük; különösen akkor, ha eltekintünk a nem feltétlenül Trianonhoz kapcsolódó kortársi kivételektől is (Gyömrő: Gábor Éva Mária, Eger: Szakács Barnabás és Wild László). A gyakran kövekből, fejfákból, keresztekéből olykor helyi mesterek által összeállított, ritkábban turullal kombinált próbálkozások jó része esztétikailag indifferens; leginkább vizuális környezetszennyezésnek tekinthetők.

Az új keletű Trianon-kultusz Antall József tizenötmillió magyar látens nemzetegyesítését vizionáló elhíresült szavaival kezdődött. Az ellenzékbe kényszerült Fidesz műhelyében vált belőle később hatalommegtartást szolgáló politikai programpont, amelyet a második Orbán-kormány váltott valóra. A 2010 májusában összeülő új parlament először a kettős állampolgárság intézményét kodifikálta (akkor még szavazati jog nélkül), majd ezt közvetlenül követte a házelnök és a

miniszterelnök-helyettes által előterjesztett 2010/XLV. törvény, amely június 4-t „a magyarság történetének e szomorú dátumát a nemzeti összetartozás napjává nyilvánította”. Hogy Trianon valóban „békediktátum” volt-e, miként a törvény fogalmaz, arról nyilatkozzanak/vitatkozzanak nálam illetékesebbként a korszak történészei, mindenesetre így lett belőle iskolai emléknep. Az első világháborút lezáró szerződés ugyanis olyan fordulópontja a magyar történelemnek, amelynek súlyos következményei mellett máig fel nem dolgozott tanulságaival valamennyiünknek – a jövő nemzedékeinek is – szembe kell néznie. Akár azzal a Révész Sándor-i kijózanítóan végletes konklúzióval (*HVG*, június 11.) hogy „[j]obb világban a kisebb országnak is jobb, rosszban a nagyobbak is rosszabb.” Noha mi most maradnánk a magunk szakmájánál-feladatánál: azt vizsgálva, milyen lesz és ennek folytán mennyiben szolgálja a nemzeti önvizsgálatot a leendő emlékhely.

Politikai motivációja miatt fogantatásának körülményei nem feltétlenül a legrokonszenvesebbek. Noha akkor még nem volt világjárvány és azzal indokolható rendeleti kormányzás, kész tényekről értesülhetünk, amikor 2018 nyarán az *Index* felfigyelt a Magyar Közlöny friss számában megjelent kormányhatározatra. Az adott először tájékoztatást arról, hogy a Kossuth tér 1944 előtti állapotának helyreállítására hivatott Steindl Imre-programhoz kapcsolódóan az Alkotmány utca Parlament felőli torkolatában nem mélygarázs épül majd, ahogyan korábban tervezték, hanem a Nemzeti Összetartozás Emlékhelye. Alulról

jövő kezdeményezés és/vagy nyilvános társadalmi vita híján, kimondatlanul is már létező terv megvalósítását irányozta elő a közlemény, miután egyúttal a leendő mű lényegét is közhírré tette. Eszerint az 1913-as országösszeírásban szereplő valamennyi (nagy-)magyarországi település nevét rögzíti majd ez a topográfiai panteon. Ugyan miért hirdettek volna pályázatot, ha – a projektfelelős Wachler Tamásnak a Klubrádióban elhangzott szavaival – „a helyszín műszaki paramétereit és rendeltetéseit [...] meghatározták, milyen emlékhelyet lehet megvalósítani. Ilyet.”

Az interneten hozzáférhető dokumentumokból nem derül ki, annak idején vajon már egy építészek által felvázolt elképzelésre bólintott-e rá a kormány(fő). Magam erre az eshetőségre gyanakszom, miközben az is lehetséges persze, hogy az akkor még csak lazán körvonalazott koncepcióhoz utóbb keresték, majd találták meg a két tervezőt az építész Zimay Balázs és a tájépítész Mohácsi Sándor személyében. Tudjuk, hogy az előbbi több munkán dolgozott együtt Vadász Bencével, márpedig ez utóbbi tervezte a Szabad György nevére keresztelt Kossuth téri új irodaházat Hüttl Dezső 1928-as homlokzatának feltámasztásával. De ami ennél lényegesebb: amikor az építészeti látványtervek tavaly tavasszal a sajtóban napvilágot láttak, fellélegezhettünk. Nem holmi bombasztikus monumentum tornyosul majd elénk, derült ki szerencsére, hanem félig-meddig a föld alatt egy sírkamra nyílik meg képletes siratófalakkal. „Nem annyira állításról, mint inkább süllyesztésről lesz szó” – fogalmazott szemlélete-

sen az *Index* urbanistája. A Nemzeti Összetartozás Emlékhelye ugyanis egy száz méter hosszú és négy méter széles rámpa a települések neveivel, nagyságuktól függően három különböző méretben. Honvéd utcai végén négy méter mélyre ereszkedik, ott kap helyet öröklánggal a közepén az oldalain felhasított fekete gránittömb, amely az egykori ország szétdarabolására kíván ily módon utalni.

Akadtt ugyan kritikus észrevétel is a művel kapcsolatban: a történész Gerő András például azt vetette ellenére, hogy a helységnevek a területről szólnak, ami sértheti a szomszéd országok érzékenységét. Szerencsésebb volna inkább családneveket használni, javasolta, bár azt nem részletezte, hogy ez hogyan valósítható meg. Még inkább kérdés az: jó helyen van-e egy zarándokhely az ország reprezentációs központjában? Nem lesz-e a fedetlen akna az összekötő-egységesítő szándék dacára akaratlanul is az utódállamok népeitől a szó szoros értelmében elválasztó árok? Miközben sorompóként funkcionál. A nagyobb tüntetések résztvevői eddig a Bajcsy-Zsilinszky út felől özönlöttek a Kossuth térre, ami a jövőben szinte lehetetlen, mivel közlekedőútnak csak a járda marad meg az utca két oldalán.

Az emlékművet kiváltó felirat egyébiránt nem új ötlet. A mi trianoni emlékhelyünk nevezetes előzménye (talán legfőbb ihlető példája is) a washingtoni Memorial Wall fekete gránittömbje, amelybe a vietnámi háború mintegy hatvanezer áldozatának nevét vésték. May Lin szobrász tervezte, és 1982-ben avatták fel. Egy német *performer*, Gunter Demnig a kilencvenes évek

derekán nagy feltűnést keltő *akció*ba kezdett. Felkutatatta a nemzeti-szocializmus több áldozatát, és egykori lakóhelyük előtt rájuk (velük pedig a múlt bűneire) emlékeztető, tízszer tíz centiméteres réztáblákat helyeztet el a járdán. Eleinte illegálisan, később már hatósági engedély birtokában. A botlatókó hamarosan egész Európában elterjedt. Nálunk az elsőt még maga a kezdeményező rakta le 2007 áprilisában a Ráday utcában. Ezt azután az ország negyvenvalahány városában újabbak követték, Budapesten másfél száz esetben, többek között Szerb Antal és Radnóti Miklós, Kinszki Imre és Petschauer Attila házánál. Utóbb pedig maga a műfaj – a múltidézés e decens módja – is követőkre talált, az eredetitől már eltérő formában. Ilyen az a fiatal építészek (nevezetesen az MM-csoport) tervezte projekt, amely 2014-ben, a holokauszt hetvenedik évfordulójára készült, és az ELTE második világháborús veszteségeire emlékeztet. Az Ellenemlékmű, ahogy Csáki Judit nevezte, merő szöveg, amely a Múzeum körúttól a Puskin utcáig húzódik kétszáz méter hosszan az Egyetem klinkertéglás falainak fűgáiban – az intézmény elpusztított oktatóinak és növendékeinek bronzba öntött neveivel. Tartalmilag egészen más, megoldásában ennek ellenére leszármazottjának tekinthető az a köztéri installáció, amely két évvel később, a reformáció 500 éves évfordulóján került a Kálvin térre a Baross utca és a templom között. A Hetedik Műterem nyertes pályaműve szintén textus. A Luther téziseinek számát felidéző 95 beton térkő mindegyikének (savmaratott) felületén két idézet szerepel: egy az egykori pro-

testáns prédikátoroktól (Luther, Kálvin, Melancthon) és egy másik a magyar irodalom olyan klasszikusaitól, mint Ady, Illyés vagy Esterházy. Úgy „észrevétlenek”, hogy „láthatók”, akárcsak az ELTE fali névsora – a két projekt stábjait vezető Szabó Levente építész és grafikus társuk, Polgárdi Ákos kulcsfogalmaival élve.

Szerettem volna legalább egy pillantást vetni az Alkotmány utcában befejezés előtt álló műre, de hiába próbálkoztam. Amikor e sorokat a számítógépbe ütöm, csak tippelhetünk majdani hatásáról: zavaróan idegen, netán elfogadhatóan neutrális vagy esetleg izgalmasan különleges land-artként működik-e majd a környezetében. Észrevétlen – már csak mérete miatt is – bizonyosan nem marad, noha grafikai reliefként ható feliratszalaijával, amint a róla küldött hivatalos fotók mutatják, a pozitív példák fent említett sorába illeszkedő konzolidált alkotásnak ígérkezik. Szakít a teátrális emlékművekkel, egykor a Szabadság téren állt négy elődével is, amelyek korabeli értékelésére nem leltem; mintha már a kortársak sem tartották volna művészeti produktumnak őket. Ezt a motivációját hangsúlyozza a modern magyar szobrászat egyik legjobb ismerője, Kovács Péter is: „A négy szobrász az ellenforradalmi korszak egészét meghatározó nacionalista propaganda szolgálatában a századfordulás zsánerek érzelmes világát keltette újra életre.” Szakmai-művészi szempontból náluk még a Kossuth téren álló Rákóczi- és főleg a replika Andrásy-szobor is (az előbbi Pásztor János, az utóbbi Zala György és Róna József) több nagyságrenddel igényesebb alkotás – a Kossuth- és a Tisza- monumentumról (Horvay

János, illetve Zala György) már rosszabb a véleményem.

Amilyen öröndetes tehát azt a konstatálni, hogy az emlékhely nem a századfordulós akadémizmus és nem is annak két háború között továbbörökített konzervatív szellemiségét folytatja, olyannyira elgondolkodtató a közelmúlt fentiekhez kapcsolódó váratlan fejleménye. Az Emmi megbízásából a MANK (Magyar Alkotóművészek Közhasznú Nonprofit Kft.) ugyanis ez év március idusán Trianon témában jelíges ötletpályázatot hirdetett. A kiírás szövege lehetséges helyszíneként a Szent György térrel és a Vérmezővel példálózik; ezek szerint belátható időn belül valószínűleg két állami emlékműve lesz az eseménynek. Ennél a lehetőségnél is bizarrabb – már-már hátborzongató – azonban a szájbarágós program, amely a legrosszabb emlékeket ébreszti kortárs művészettől merőben idegen szempontjaival: „Az emlékmű egyaránt lehet a trianoni békediktátum mint a Magyarországot megcsonkító és szétszabdalo esemény ábrázolása, és kapcsolódhat a magyarság nemzet tudatának szimbólumvilágához, a történelmi Magyarország attribútumaihoz.” A gyengébbek kedvéért, meg hogy mindenki értse, miről van vagy lesz szó, „felirat helyezendő el a mű eszmei mondanivalójáról”.

Művészeti közéletünk elmúlt évtizedeinek közeli szemlélőjeként meggyőződésem, hogy a pályázat eredményesnek bizonyul: nálunk mindig akadt kellő számú profi bérszobrász a hasonló feladatokra. Az elvárások

ismeretében bizonyosan lesz több olyan terv is, amitől egyszer már elborzadtunk a német megszállás áldozatainak ürügyén a Szabadság térre összehordott szoborkompiláció láttán. Ennek az anakronisztikus hadoválásnak a leleplezésére a helyszínen spontán (esztétikai értelemben persze nagyon is esendő) ellenkiállítás szerveződött és látható mind a mai napig az egykori történelem beszédesen prózai dokumentumaiból. Kitalálója és kurátora az Eleven Emlékmű Csoport, amely – sokaknak talán meglepő módon – Trianon centenáriuma alkalmából szintén indított „kreatív ötletpályázatot [...] nyilvános térben való bemutatásra/felállításra tervezett munkák, akciók vagy események koncepciójának elkészítésére” egyetemisták és pályakezdők számára. Beszámolni róla nem tudunk, mivel a járvány miatt májusról ez is őszre halasztódott, az Off Biennálé József Attila nyomán *Levegőt!* címet viselő idei rendezvénysorozatára. Ott talán kiderül, képes-e mozgósítani a fiatal művésznemzedék a költőelőd egy másik nagy versének szavaival „rendezni végre közös dolgainkat” a magyar történelem e fekete napjának gubancos jelenünk-múltunknál távlatosabb perspektívát ígérő értelmezésével. Jobb híján addig maradnak a szimbolikus (helység- vagy család-) nevek. Én még reménykedem.

Írói sors

Nem hittem volna, hogy ennyire szeretett újságot írni. Az ötvenes években kezdte, zsenéikkel, de már ott feltűnik konfabuláló trükkjeivel. Aztán a *Száz év magány* (1967) meg a vele járó Nobel-díj (1982) után vett magának egy lapot, hogy csinálhassa, közben írta tovább gyorsan világhírűvé váló regényeit, például a *Szerellem a kolera idején* című remekművet. Az újságírás fura szenvedélye volt, netán kísérleti terep, ennek darabjaiból ad színes válogatást a kötet.

Persze az a fajta újságírás nem a megszokott hírközlés, *breaking news*, vezércikk, vélemény stb. Egyik ismert műfajba se sorolható be. Nála az újságcikk irodalmi jegyzet, mondanám, hogy kroki. De az sem, inkább valami különös sztori, melyben az író, bár megmarad az újságcikk keretein belül, mégis elkalandozhat mesés vidékekre. Így például az *Egy férfi közeledik az esőben* című, 1954-es karcolatban két nő ül éjszaka a sötét szobában, rettegve hallgatják, hogy minden éjjel nyílik a kertkapu, recseg a padló, de csak a széljárás hozza ezt a zajt. Végre egyszer, hasonló zörejek után, az éjszakai ködből felbukkan valaki, egy vendég, egy férfi. Behívják, gyertyát gyűjtanak, leültetik. A derengő félhomályban a férfi leveszi csizmáját, iszik a pálinkából, ledől az ágyra. Meg is szólal, nemigen értik ugyan, de itt van. Csakhogy pár perc múltán a férfinak hült helye, a szobában csak valami füstszerű köd marad utána.

Volt ilyen látogató? Vagy csak az öregasszonyok (ketten) képzelődtek?

Ne dönts el: így az igazi. Mert García Márquez szövege mese (de nem nép- vagy gyermekese), szürreális, de mégis a falu házai között veti meg a lábát – mondanám, Macondóban, az író kitalált városában, későbbi nagy regényeiben előforduló színhelyén. A jövevény kérne még a pálinkából, de az elfogyott, a két asszony suttogva beszél, nehogy meghallja a vendég, hogy kifogytak mindentől. „Féltek, ...így ismét az asztal irányába néztek, de a sötétségen kívül nem láttak ott semmit, se asztalt, se embert. Mégis mindketten tudták, hogy ott van, láthatatlanul, a kialudt lámpa mellett.” Tömény kétértelműség, félelmetes éjszaka, kísértetlátás vagy valóság? Később, jóval később ugyanez a kétértelműség, mágikus jelenetezés tartja életben a *Száz év magányt*. (A Buendía név viszont már itt, 1954-ben, felbukkan.) Meddig tart nála az érlelési folyamat, az írás gyötrelmes születe? Itt, ebben az *El Espectador* című bogotái lapban megjelent látomásban már minden benne van a későbbi remekművek anyagából.

A címadó újságcikk (1955-ből) egy gyilkosság, illetve annak utóélete, nyomozása, tekervényes nyomon követésének története. A tudósításimitáció szinte végtelen folytatásokban jelent meg az akkori újságban. Egy lányt találnak az olasz tenger partján, Wilma Montesit, a nyomozók a halálesetet először fulladásnak

vélik – de a víz ott csak félméteres... Vagyis lehet, hogy büntény lapul a hullá alatt... A nyomozás, a perek és persze az újságcikkek sokasága három éven át folyik. García Márquez a nyomozás fázisait, újabb és újabb tanúk jelentkezését követi minden közlésében, amelyek számos folytatásban jelennek meg. A vége bohózat – tán ezért írta tudósítása főle címnek, hogy az évszázad botránya, ugyanis semmit se sikerült kideríteni a majd száz tanú, húsz-egynéhány gyanúsított berendelésével, kihallgatásával, perbe fogásával. Egy darabig követni tudtam a nevek áradását, de aztán rájöttem, hogy García Marquez a szenzáció-sajtó modorát ironizálja, és tengeri kígyó hosszúságúra növeli a nyomozás (és a per) fázisait meg a különböző tudósítók baromságait. Van itt olyan orgánus is, amelyet tulajdonosa csak azért alapít, hogy saját – kitalált – verzióját dobja be a kollektív vitába. Itt értem meg, hogy miért lesz ebből az ügyből az évszázad botránya, mert a sajtóvita, közlemény és cáfolat végtelenítése a rejtett bohózat alaphangja. Szóval a lány halála (gyilkossága, öngyilkossága) eltartja a város minden irányzathoz tartozó sajtótermékét. Mert az értelmetlen, kitalált valóságdarabkák halmazának napi közléseit úgy veszik, mint a cukrot. (A tudósítások a bogotái *Espectador*ban jelentek meg 1953-ban.)

Szerette ezt a műfajt, számára az újságírás: precíz munka. Ez utóbbira jó példa Vazals asszony eltűnése Párizsban. García Márquez felfedezi, hogy Párizsban évente több száz fehér nő tűnik el – 1955-ben vagyunk –, veri a tamtamot, minek nyomán kiderül, hogy nemzetközi

emberkereskedő hálózat dolgozik a nők elrablásán. Elcsábítják őket valami észbontó ajánlattal, aztán Afrikában, de leginkább Dél-Amerikában piacra dobják áldozataikat. A több száz nő közül csak kettőnek sikerült elmenekülnie elrablójától, ezek kalandjait is kiszínezi, mert tudja, hogy az ilyesmit dobják meg a lap – ugyancsak az *Espectador* hírharsona példányszámát.

Nekem tán nosztalgiából vagy az elfelejtett nevek újralátása miatt, de tetszett a kronologikus eseménysor összefoglalása (*A világ legjelesebb éve*). Itt 1957-ről mesél. Csak az események rövid kivonatát kaptam, és mégis izgalmas. Meghal a divatdiktátor, Christian Dior, az oroszok fellövik első Szputnyikjukat (28 ezer km/óra sebességgel kering a Föld körül), Eisenhower találkozik Hruscsovval (Ike nemigen tudja megfejtetni az orosz csavaros észjárását – mondja García Márquez); Sophia Loren távházasságot köt Carlo Pontival. Gondolkoztam, mi tetszett ebben az összefoglalásban. Aztán arra jutottam, hogy bár újságírói szempontból nem a felsorolás meg az események staccato leírása az érdekes, hanem a napilap-irodalom alig észrevehető kifigurázása. Minden esemény előtt ott áll a hónap-nap, valamint az óra és a perc: ekkor történt. A történelmi (és újságírói hitelesség) dokumentálása (és csúfondáros ki-nevetése).

Dior haláláról így tudósít: Párizsi irodájában napi tizenöt órás munkáját végezve, repülőre ül, és elutazik Montecatini fürdőhelyre, hogy kipihenje fáradalmait. Ott azonban, a La Pace nevű szállóban kártyázás közben, október 18-án 22 óra 35 perckor rosszul érezte magát, és 23 óra 23

perckor az orvos, megelőzve személyi titkárnőjét, megállapította a divattervező halálát, oka: szívroham. És ez így megy az egész év fontos – vagy csak bulvárszintű – eseményeivel: mindennek másodpercnyi pontosságú eseménytörténete van. (Ez a tudósítás már a *Momento* című caracasi lapban jelent meg.) Szóval ezek a rövidebb vagy éppen túlzottan pontos leírások bohócot csináltak az olvasóból. Ez a naiv-csodálkozó vagy inkább látszatra olvasóbarát írásmód leplezi a tényközlés szarkasztikus módját. Csel, amit az író később is nagy kedvvel használ. Igaz, a kötetben nem mindenütt találd ezt a fajta kettős nyelvet, meg a jövő García Márquezének stíluscsíráit. Olykor megjelennek ugyan, de a krokik többsége inkább csak játék az olvasóval, a sajtóval, netán ujjgyakorlat.

A kötetben leginkább az írásról, illetve az írói létezésről szóló szövegekre voltam kíváncsi. Elsőre megragadott az író mezítelen őszintesége, teljes és naiv kitárulkozása. Panasz-kodik, hogy micsoda kínlódás a munka – börtönlét –, reggel, felkelés után leül az írógéphez, egyfolytában nyomja délutánig. Aztán kisül, hogy nem ér semmit, amit papírra vetett. Akkor jegyzetek következnek: késő estig jegyzeteli, mit szeretne, mire jutott a kudarcos nap során, majd elmegy aludni. Ám reggelre fejében és az írógépen futkosó kezén összeáll a novella, netán a regény folytatása, a korábban megírt részeket apró fecnikre tépi, és kidobja a szemétkosárba. Boldogság? Részben, mert jön a következő nap, újraindul a kínlódás.

Muris kalandok is akadnak. A rossznak talált novellákat tehát a szemétkosárba dobja, igyekszik elfelejteni. De jön egy ismerőse (kiadó?),

kíváncsian turkálni kezd a szemétben, és kihúz onnan egy kéziratdarabot azzal, hogy ez úgy, ahogy van, tökéletes. Az író tiltakozik, ám hiába, a zsákmányt már nem tudja elvenni a barátjától, a kiadó pedig közli a novellát – óriási siker. A sztorból az az érdekes, hogy az író nemigen tudja, mi az, amit összehozott, amit papírra vetett. Nagyjából persze sejti, hogy milyen történet vagy gondolat volt bennük, de közönségképességét nem tudja bemérni. Tán azt se tudja, hogy vajon tényleg ezt akarta-e behányolni az írógéphez. Mert – rég tudjuk – az írás írja magát, nem az író. És ezt García Márquez naiv kitárulkozással, hihetetlen egyszerűséggel és szégyentelen őszinteséggel elmeséli.

Az írás kín. Gyötrelmes munka. Rosszabb, mint a kőfejtés. Majd hozzáteszi, hogy a kínoknak ez csak az első harmada. Aztán jön a kiadóval való veszekedés (ők keresik a legtöbbet), meg a könyvterjesztők (ők a következő bőrt húzzák le az íróról), ami neki marad, az épp pár doboz cigarettára elegendő. Mondja. És mégis csinálja, mert az írás szenvedély. Az volt már újságíró-gyakornokként is – mint e kötet korai tárcái igazolják –, és az maradt egész életében. Nem tud belőle kilépni.

Mi kell az íráshoz? – kérdezi a kötet vége felé az *Író kerestetik* című vallomásában. Nem tud rá válaszolni. Mert épp felfedezi egy korábban elkezdett, majd félbemaradt regénydarabját, és azon dolgozik boldogan, amikor barátja, Luis Alcoriza (forgatókönyvíró) jön hozzá látogatóba. Nem sokat diskurálhatnak, mert a szakácsnő rájuk nyit, és rimánkodik, hogy mivel az író urak értenek hozzá, fogalmazzanak meg egy be-

adványt a hivatalnak, mert nyilván jobban veszi ki magát, ha profik dolgozzák meg a szöveget. García Márquez és barátja nekiállnak a pofonegyszerű melónak (amiről írás közben derül ki, hogy meghaladja erőiket), izzadnak, egymás után tépik szét fogalmazványaikát, egyik sem felel meg a célnak, a hivatal (elképzelt) igényének. Estig megy a küzdelem egy szimpla beadvánnyal, sikertelenül. Végre bejön a házvezetőnő, megszanja őket. Mert bevallják, hogy nem képesek a fecnit megírni. „De hisz olyan könnyű – mondta a nő teljes alázattal. – Nézze csak.” És pontosan, magabiztosan kezdett bele a levél megfogalmazásába, Luis Alcoriza alig tudott vele lépést tartani, hogy ugyanolyan gördülékenyen gépelje a szöveget, ahogy az asszony diktálta. „Azon a napon arra jutottam – és ma is így gondolom –, hogy talán az az asszony lehet a titkos író, akire szükségem van az életben a boldogsághoz, aki méltatlan módon a konyha börtönében pergette a napjait” – fogalmaz az író. A kudarc, mint poén, vicces ugyan, de itt is egy kis csoda rejlik a vallomás mélyén: nem az író ír, hanem az íróban élő „másik író”, valamiféle titkos tanácsos, aki sűg, dolgozik helyette – ha épp olyan a kedve. Vagyis García Márquez lefordítja az „ihlet” fennkölt jelenségét az írói kínlódás tapasztalatára: nem én írok, hanem ez a másik, aki bennem rejtőzködik. Ha van kedve, elő-

jön, ha nincs, csak ülök, és fecniket írkálok, és széttépem őket...

Másutt is ez az örömteli fájdalom bukkan elő. *A könyvírás viszontagságai* című 1966-os cikkében ezzel a bekezdéssel legyint meg bennünket: „A könyvírás öngyilkos mesterség. Közvetlen hasznát tekintve semmilyen más szakmához nem kell annyi idő, annyi munka, annyi odaadás. Nem hiszem, hogy egy-egy könyv elolvasása után sok olvasó elgondolkodna azon, vajon a szerzőnek hány óra kínlódással és anyagi nélkülözéssel járt az a kétszáz oldal, és utána mennyit kapott a munkájáért.” Nem a pénz a lényeg, hanem az alkotás gyötrelme, ami csapda, mert nem tud másképp élni, csak ha mindennap a gépénél ül. Ha egy regénye után pihenésre gondol, pár hét után rosszul érzi magát, ja persze, írni kell, írni muszáj, akármit, holnap kidobható fecnit, csak dolgozni kell, mert a nem-írás maga a halál. Mit mondjak: ez García Márquez börtöne. Csak neki, mindennek ellenére, ez a boldogságos rabság. Írói sors.

A kötet válogatása végigfut az író életvonalán, minden korszakból olvashatsz tárcákat. És megismerheted ennek az óriásnak másik arcát.

Gabriel García Márquez: *Az évszázad botránya. Publicisztikai írások (1950–1984).* Fordította: **Scholz László.** Budapest, 2020, Magvető Kiadó. 352 oldal, 4274 forint.

Otthonról

„A táj életlen, körvonalak és kemény formák nélküli. Szétfolyó szélek, egymásba omló elemek. A látvány felpuhult, összemósódott, a részletek kivehetetlenek, csak a nagy egységeket lehet felismerni” – így kezdődik a *Haza*, Tompa Andrea sorrendben negyedik regénye, és mintha ezek a mondatok nemcsak a főhős által sajátos módon, alkalmilag olvasószemüvegen át nézett tájról szólnának, hanem magáról az új könyvről is. Már maga a cím sem egyértelmű: a haza itt egy hely megnevezése vagy felelet a „hova?” kérdésre, és csak irányt jelez?

240

Az ötvenhez közeledő főhős egy rövid reptéri kitérővel (felveszi egy egykori osztálytársát és egy másik osztálytársa lányát) érettségi találkozóra indul, amelyet egy szomszédos országban tartanak. Közben felidéződik a múlt, az íróvá lett hős szülőhelyéről való áttelepülésének a története, az egyetemi évek, az oroszországi részképzés, a maga megnevezetlenségében is felismerhetően magyarországi tartózkodási engedély megszerzése, illetve újabb és újabb meghosszabbítása körüli szegyenletes, megalázó hercehurca, megismerjük a pályakezdés időszakát, az első publikáció, az első munkahely és fontos barátságok történetét, beavatást kapunk a szerelmi dolgokba, a családalapítás körülményeibe, és néhány osztálytárs paradigmikusnak mondható életrajzába is. Ennyiben a *Haza*, amely a hazaelhagyásoknak, a hazaváltá-

soknak, de – a felnőttként alapított család legszűkebb köreit leszámítva – nem a hazatalalásoknak a könyve, nemcsak Tompa Andrea Keresztesi József által Kolozsvár-trilógiának nevezett három regényének az epilógusa, hanem akár egészen konkrét értelemben közvetlen folytatása az első kötetnek, *A hóhér házá*nak, amely azzal ért véget, hogy a diktatúra bukásával lehet menni az útlevéért: „*csináltok, amit akartok (...)*”.

A tartalomjegyzék a regényeknek nem nélkülözhetetlen tartozéka, de van abban valami feltűnő, hogy a négyszázhetven oldalas és számításaim szerint negyvenöt fejezetből álló *Hazának* a végén, ellentétben a korábbi Tompa-regényekkel, nincs ilyen. Pedig *A hóhér háza* hasonló terjedelemmel és arányokkal rendelkezik, és a nagyobb terjedelmű, de kevesebb fejezetből álló *Fejtől s lábtól* végén is van tartalommutató. Ez még az *Omertáról* is elmondható, amely az elbeszélő személye szerint mindössze négy nagy fejezetre, pontosabban „könyv”-re oszlik, bár ezek még úgy sem tagolódnak további részekre, hogy a legterjedelmesebb Vilmos könyve több mint kétszázötven nagy alakú oldalra rúg.

A *Haza* esetében a tartalomjegyzék hiánya annál is feltűnőbb, mert a szövegegységeknek egyébként van címük, bár ezek tipográfiaileg elég hangsúlytalanok: a könyv úgynevezett kenyérszövegének betűméretével és -típusával vannak szedve – éppen csak dőlt betűkkel –, és a

jobb oldali margóhoz vannak zárva. Kicsit olyan, mintha a címek voltaképpen hiányoznának, és ezek a néhány szavas szövegegységek inkább csak valamiféle emlékeztetők vagy – tipográfiájuk apján – mottók lennének. Mutatóba az első néhány: *Elindulás; Grönland; Jamaica, NY; Via negativa; Ágó; Tanítónő; Teológián lakik; Csaba, a svéd; Többé nem látlak; Piramisjáték.*

A regényhez tehát nem kapunk térképet. A szöveg ráadásul itt-ott mintha szándékosan bizonytalanítaná el az olvasót: ha jól figyeltem, akkor a megnevezetlen elbeszélő nemi hovatartozása csupán a negyvenedik oldalon derül ki egyértelműen – legalábbis feltehetőleg nem én vagyok az egyetlen, aki kezdetben férfinak gondoltam el, miután rögtön az első oldalon ezt olvastam: „Hol van az az ember, aki annyira rajongott a repülőterekért? Mikor változott meg?” (Máig emlékszem, amikor egyetemista koromban egy tanárunk benyitott a terembe, és ezt kérdezte: „Nem járt itt egy alacsony, ősz hajú ember?” Az effektus ugyanaz, mint a *Hazában*, az illető ugyanis a feleségét kereste.) Ráadásul ez a mechanizmus egy mellékszereplővel is megismétlődik – akkor egy megszólítás lesz árulkodó –, úgyhogy csak remélni tudom, hogy nincs olyan férfi szereplője a könyvnek, akit olvasás közben, tévesen, nőnek képzeltem el. Ez az egész egyébként alighanem tudatos írói döntés eredménye, a főhős legalábbis így elmélkedik egy helyen a nemi szerepekről: „egy nő mindig egy nőt jelenít meg a színpadon, a férfi meg az embert, mintha eleve kizárt volna, hogy egyszerre mindketten ugyanazt jelentsék, valamivel többet (vagy kevesebbet?) maguknál”.

Ugyanilyen életlenség tapasztalható a hős fiának – a „Tanítónő”-éhez, a „Festő”-éhez hasonlóan és számomra kissé keresett módon nagy kezdőbetűvel, „Fiú”-ként emlegetett szereplőnek – a helyzetében. Nem is csak arról van szó, hogy bizonyos elszórt jelek lehetővé teszik, sőt diszkrétan felajánlják azt az értelmezést, hogy örökbe fogadott gyerekről van szó („A Fiú a szívben fogant”, „A Fiú a homályból, a gomolygó sötétből érkezett, a saját, csak neki fenntartott, ismeretlen eredetű történetéből”, „Mindig itt fogok lakni?”), hanem inkább arra, hogy míg a kisgyerekkori epizódok ábrázolása akár a gyerekszajtörténetek plasztikusságáig részletes, a regény főidejében körülbelül huszonöt éves fiatalember képe teljességgel elmosódott. Talán csak annyit tudunk meg róla, hogy van jogosítványa, és elköltözött a szülői házból. Az például már nem derül ki, hogy egy gyerekeknek kijelölt túraútvonalat a regény végén – bár a könyv ezt már az elején anticipálja – tulajdonképpen milyen minőségében készít elő. Illetve az világos, hogy ő is részt vett gyerekkorában ilyen túrán, de hogy mit tanult azóta, mit csinál most, arról semmit sem tudunk meg. Talán azért nem, mert az ő felnőtt története esetleg már nem tartozik az anyja történetéhez? Ezen a ponton az olvasó mindenesetre eléggé magára van hagyva a kétségeivel.

A könyv két fő helyszíne is ugyanígy lebegtetve van, annyiban legalábbis, hogy sem az adott városok, sem az országok neve nincs megadva, bár az olvasó bizonyos jelekből joggal következtet Magyarországra, illetve Romániára, Erdélyre, ezen belül is Kolozsvárra. Annál érde-

kesebb, hogy Amerika vagy Svédország, de különösen Oroszország meg van nevezve: ezek mellett ez a megnevezetlenség, ideszámítva a főhős névtelenségét – de talán a Festőét, a Tanítónőét is – kissé kimódolt-nak hat.

Az adatszerű valóságnak a regény világára való vonatkoztatásával persze óvatosan kell bánni: a könyv egyik olyan részletében a sok közül, ahol különböző műalkotásokról van szó, a narrátor arról beszél, hogy egyes festményeken, különösen a fiktív helyszíneket ábrázolókon, még azt sem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy napfelkeltét vagy napnyugtát festett meg a művész. Másrészt a könyv elején szóba kerül Anne Bogart, aki valós személy, bár a nevét követő „magas, erős testalkatú amerikai rendező” kitételt kissé hevenyészettnek érzem. Ugyanígy a tapasztalati valóságra, *A hóhér háza* második kiadás előtti átdolgozására utalhat az a megjegyzés, hogy valaki „megvette egy antikváriumban az első könyvem első kiadását, tudod, amire nem vagyok büszke, sok hülyeség maradt benne”. Nyilván egyetlen életrajzi fogantatású műnek sincs szüksége az alkotó életének minden mozzanatára, de az eltávolításnak-közelen-gedésnek ez a meglehetősen egyszerű mintázata – afféle segédvonalak rendszereként – inkább csak az alkotói folyamat során fontos, különösebb esztétikai élvezettel járó hatása az olvasóra nézvést szerintem nincs.

Tompa Andrea első három regényének meghatározó vonása az érzéketlen korrajz, a plasztikus karakterformálás, az átgondolt – vagy ha úgy tetszik, áttekinthető – szerkezet és a nyelvi megformálás magas

színvonala. A Tompa-regényekben ezek, legalábbis a nyelv, a kor és a karakterek ábrázolása, szoros kölcsönhatásban is vannak egymással, ami egyrészt a művészi érték záloga, másrészt talán éppen ezzel függenek össze az elismerő kritikák mellett nem túl hangos szólások által megfogalmazott fenntartások is: túlírttság, a túl-megírtság érzékelése, illetve a regényeknek az a vonásuk, mintha valahogy problémátlannak mutatnák a múlthoz való hozzáfé-
részt.

Tompa Andrea kitűnő második és harmadik regényének terjedelme eddig a legnagyobb, de ezeket – elsősorban talán az énelbeszélők remekül megteremtett karakterének és nyelvének köszönhetően – mégsem éreztem sehol sem túlírttnak. Ezzel szemben *A hóhér házában*, ebben az első, de már szintén igen jó regényben még voltak olyan fejezetek, amelyek érzésem szerint nem szervültek a könyv egészébe, inkább illusztrációknak hatottak, az anyagra később rányomott ábráknak, semmint a szöveg saját mintája részének. Ilyenek a *Hazában* is vannak: a szociografikus *Piramisjáték*, a *Rostam doktor*, vagyis a perzsa fogorvosról szóló fejezet (a szájban lévő és a beszélt nyelv képzetének nem túl eredeti összekapcsolásával) vagy a regényben eleve zárványt képező, mert a szöveg szerint a főhős által a Festőnek felolvasott történetként beillesztett *András*.

Az előző regényekben a figurák életszerűen beszéltek, gondolkodtak és cselekedtek, mégpedig olyan eleven módon, hogy az olvasónak még a száz évvel ezelőtti fürdőkultúra vagy a rózsanemesítés rejtelmét is érzékletessé tették. A *Haza* az író legel-

vontabb könyve, tele mindenféle elmélkedéssel, amelyek olyan hatást keltenek, mintha az elbeszélő fényre sötétedő szemüveg vagy opálos ablak mögött merengene nyelvi, irodalmi vagy művészeti kérdéseken. Amikor művészetről van szó, az mindig nagyon érdekes, és megvilágító erejű, legyen szó akár egy Turner-kép, egy Monteverdi-operaelőadás vagy az egyik szereplő félig-meddig elképzelt bizarr, performansszerű művészeti projektjének a leírásáról.

A nyelvi „szóhámozások” már sokkal kevésbé eredetiek vagy érdekesek. A „vendég” jelentésű angol „guest” és orosz „goszty” szavak összefüggése az indoeurópai nyelveket tanuló egyetemisták számára közhely kell hogy legyen (a főhős orosz szakra járt), ahogy azon sem érdeemes meglepődni, hogy ezek az „ellenesség” jelentésű latin „hostis” rokonai: az eredeti szó jelenése nyilván „idegen” lehetett, tekintet nélkül a barátságosság vagy barátságtalanság mozzanatára.

Amikor a regény egy pontján megtanuljuk, hogyan kell hangsúlyozni a nosztalgia szót oroszul, sőt, hogy mi az orosz megfelelője (*мочка*), némi hiányérzetünk támadhat abban a tekintetben, hogy mi is az eredeti jelentése. A „nosztosz” hazatérést jelent – volt egy *Nosztói*, azaz *Hazatérések* című, elveszett görög eposz is, amely Trója bukásától az *Odüsszeiáig* mondja el a történeteket –, de a nosztalgia mégsem görög szó, csak görög elemekből áll. A 17. század végén alkotta a szót a hazatérés és fájdalom jelentésű elemek összekapcsolásával egy Johannes Hofer nevű orvos, látván, hogy a síkabb országokba szegődött svájci zsoldosok körében milyen gyakran üti fel a

fejét a vágó az Alpok otthonos mérédeleyei iránt.

Tompa Andrea eddigi regényeiben különösen erős nyelvteremtőnek mutatkozott. És itt nem is csak a különböző társadalmi osztályok, tájak és korok regisztereinek mesteri megszólaltatására gondolok, hanem olyan, a maguk eszköztelenségében is tökéletes ritmusú, a konkrét megszólaló személyét szinte egy fonográf hitelességével megidéző mondatokra, mint az *Omertából* például ez: „Szegény Lali! Jordáky Lali. Másnak Bubi, nekem Lali.” Úgy érzem, a *Haza* esetében nem sikerült megtalálni a megfelelő nyelvet. Pedig ebben a regényben esik a legtöbb szó a nyelvről, nyelvekről (a magyar mellett angol, francia, orosz és héber kifejezések, sőt egy egyptomi hieroglifa is található a könyvben), mégis ennek a nyelve a legkevésbé érdekes. Nyilván ez is tudatos művészi döntés eredménye: a haza elvesztése összefügg a nyelv elvesztésével, még ha a főhős életében igazi nyelvváltásra nem is kerül sor. Ez azonban nem szolgál magyarázattal az olyan, giccsbe hajló mondatokra, mint ez: „Évente, félévente új szerelem. Szerelemnek nevezett testszétszórás. A szívre nagyon vigyázz, a szív senkié”, vagy ez: „Az elhagyottak üres bánata ült nagyanyja fátyolos szemében, az elszürkülő, egykor ragyogó kék szemben, amit az öregség hályoggal vont be.” Olykor egyenesen olyan kinyilatkoztatásszerű mondatokkal találkozunk, amelyek Márai gyengébb pillanataira emlékeztetnek: „mert az időről végül semmit sem lehet tudni. Az időről csak az aljasok és a csalók tudnak valamit, akik magabiztosan a karórájukra pillantanak, és azt hiszik: megragadták”;

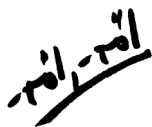
„Talán a cinikusok sokkal jobban bírják az alkoholt, mert kegyetlen életük az igazmondás fényében zajlik”; „Írni is valahogy úgy kell, mint imádkozni.”

A *Fejtől s lábtól* és az *Omerta* két, illetve négy elbeszélőszereplője énformában szólalt meg. A *hóhér háza* egyetlen külső elbeszélő – tehát nem valamely szereplő – hangján íródott, aminek célja, a Keresztesi korábban idézett *Omerta*-kritikájában írtakkal egyetértve, bizonyára a távolságtévesztés lehetett. A *Haza* ehhez képest mintha egy hamis egyes szám harmadik személyben szólna, lényegében burkolt énelbeszélés: a fent idézett mondatokat nehéz közös nevezőre hozni Tompa Andrea eddig megismert stíluseszményével, bár nem túl észszerű annak feltételezése sem, hogy a valóságos szerző (akinek a neve a címlapon olvasható) és a főhős között volna egy aprólékosan megkonstruált, külön, elbeszélői entitás, aki nagyon közel áll a főszereplőhöz, és akinek ezt a stílust a nyakába lehetne varrni.

A fontos karakterek közül a legjobban a Festőé sikerült: a politikus drága pénzért sem megfestett képe és a helyette elképzelt akt, a PM című kiállítás koncepciója (a titkosszolgálati aktákból kilopott fényképekkel) vagy az iratoknak a következő használó kezén szükségszerűen szétfoszlató bevagdosása mind igen jól sikerült részlet. (Az elbeszélő apjáról szóló titkosszolgálati jelentések mélyebbre nem különösebben ásó fejezete viszont inkább csak lóg a levegőben.) Remek a Kincső nevű osztálytárs elgázolt állatok tetemét felhasználó művészeti projektjének leírása is. Ezzel szemben a *Csaba, a svéd*

című fejezet a beilleszkedni képtelen, frusztrált emigránsról elég dimenziótlan, a figura Tompa Andreától szokatlan módon elnagyolt és karikatúrisztikus, legalábbis az egyik utolsó bekezdésig, amelyben arról olvashatunk, hogy a hobbi-halakkal kereskedő Csaba hogyan ül a pincéjében: „felkapcsolja a vilányt, nézi a halakat”. Egy kempingágyban, az akváriumot melegítő infralámpa hője alatt izzad merengve, pólóját a kopaszra borotvált fejére borítva, hazaálmódva magát egy hegyek közötti elterülő tó partjára, a tábor tüzet rakó barátai közé.

Nem érzem sikerült könyvnek a *Hazát*, amely ugyanakkor (ennyiben Térey *Káli holtakjához* hasonlóan) egyes patikamérlegesen kimért hozzávalókból előállított áramvonalas regényeknél nyilvánvalóan kockázatosabb és művészileg tisztességesebb kísérlet eredménye. A narrátor nagyon sokszor keres külső támpontokat, paradigmákat a főhős életének elbeszéléséhez, és sokszor az orosz irodalomban találja meg ezeket, Brodskijtől Nabokovon át Mamlejevig. Ezt írja róluk: „a mások története mindig világosabb volt előtte, a sajátja viszont homályos és megragadhatatlan”. Én éppen ezekkel az érzésekkel tettem le a könyvet, amelyek kiindulópontnak jók, de minthogy egy műalkotástól mégiscsak megragadását várom a témájának (legyen az akár maga a megragadhatatlanság), végső tapasztalatnak kissé kevés.

Gender-ambivalencia

A muzikológusok a zenetörténet folyamatait ábrázolva a nagyobb időegységekben zajló történéseket, akárcsak más művészeti ágak krónikásai, rendszerint a stílus kategóriájával hozzák közös nevezőre. Egy stílus általában egész korszakot jelöl, s mint ilyen, rendszerint (hasonlóan a többi művészeti ághoz) nem homogén, hanem tagolt. A szakaszolás sokféleképpen történik: beszélünk korai reneszánsz zenéről, a reneszánsz zene érett periódusáról és késő reneszánszról is – ugyanígy van ez a barokk, a klasszikus és a romantikus muzsika esetében is. Más fajtája a tagolásnak az, amikor egy nagyobb történeti egységen belül az utókor gondolkodása elkülönít egy szakaszt, térben-időben összetartozó alkotók hasonló törekvései alapján. A középkori zenén belül beszélnek például a Notre-Dame-iskoláról, amely Leoninus és Perotinus nevével kapcsolódik össze, s amely a többszólamúság kezdeteit jelzi. A Notre-Dame-iskola korántsem azonos a középkori zenével, csupán egy helyszínre, Párizsra és egy periódusra, nagyjából az 1200 körüli időszakra vonatkozik – a középkori zene ez előtt is, és ez után is sokáig tartott. Ugyanígy a második bécsi iskola, a Schönberg és a köré csoportosuló zeneszerzők, elsősorban Berg és Webern munkássága által képviselt irányzat sem azonos a 19. és a 20. század fordulójával és a 20. század zenéjével – amelyben még nagyon sok minden született Stravinskytól

és Hindemith-től Bartókon és Kodályon át Messiaenig, Boulezig, Stockhausenig és Nonóig –, csak annak fontos fejezete.

Hasonlóképpen a barokk zene történetében is számon tartják a nápolyi iskolát, amely nem azonos magával a barokkkal, annak csupán térben, időben, felfogásban és műfaji szempontból körülhatárolt – az operával összefüggő – periódusa. Az operaműfaj kialakulását és korai szakaszát akár városnevekben is elbeszélhetjük. Firenze: a műfaj születése a 17. században, a firenzei Camerata szellemi műhelye, amelyben az alapelvek kibontakoztak; Jacopo Peri *Euridice* című operája (a legelső fennmaradt ilyen műfajú alkotás) bemutatója. Mantova: Monteverdi *Orfeójának* első előadása. Velence: itt került színre az *Odüsszeusz hazatérése* és a *Poppea megkoronázása*, Monteverdi két későbbi operája. Nápoly: a műfaj demokratizálódása és átalakulása a 18. században. Míg korábban az operák királyi és hercegi udvarokban, arisztokrata családok rezidenciáin színláltak meg meghívott nemesi közönség előtt, a köznép kizárásával, itt a polgári társadalom képviselői is jegyet válthatnak az operaházakba (mert most már ilyenek is vannak), s a nézőtér helyet foglalva bárki, akinek van rá pénze, megnézhet és meghallgathat egy operát. Megváltozik a műfaj esztétikája is: Monteverdi korában, a *recitar cantando* (énekelve beszélni) esztétikája idején elsőren-

dűen fontos volt a szöveg és annak irodalmi értéke, valamint a cselekmény világos vonalvezetése, a nápolyi iskola komponistáinak idejére azonban már az énektechnikai bravúr és a sztárkultusz a legfontosabb, a librettók túlbonyolítottá válnak, s az antik történelemből vett történet inkább csak ürügy, hogy megszólalhassanak a gazdagon ékített, boszorkányos virtuozitást igénylő áriák, amelyek végén a közönség ovációban törhet ki, ünnepelve kedvencét, az énekesnőt, de még inkább az énekest, aki ebben a korban akkor igazán népszerű, ha kasztráltként tör ambitusával (hangterjedelmével) a csillagok magasságába – és gázsija meg a személye körüli hisztéria is a mai sztárokhöz teszi hasonlatossá. Ami a műfaji jellegzetességeket illeti, a nápolyi iskola operái sokkal sematikusabbak, mint a műfaj kezdetének mérföldkövei.

Az opera fejlődése során a 20. század közepére a műfaj történetéből elsősorban a Mozart–Verdi–Wagner–Puccini-vonal maradt erős, e szerzők műveit játszották legtöbbször, persze sok más „kiegészítővel” együtt Bizet *Carmen*jétől és Gounod *Faust*jától Csajkovszkij *Anyegin*jéig. Sok minden elfelejtődött. Händel operái csak lassan találtak vissza a repertoárra, s reneszánszuk máig nem fejeződött be; a bel canto triász, Rossini, Donizetti és Bellini művei csak Maria Callas működésének köszönhetően kezdtek újból életre kelni. A nápolyi iskola mesterei pedig még később, az utóbbi években, a historikus előadópraxis zenészeinek köszönhetően kezdtek ismertté válni és bekerülni a köztudatba. Hogy mennyire így van ez, annak illusztrálására érdemes felsorolni az iskola

legfontosabb zeneszerzőit: nevük látán bárki beláthatja, hogy e komponisták ma sem tartoznak a legtöbbit játszott, legismertebb alkotók közé. Francesco Provenzale, Alessandro Scarlatti, Francesco Durante, Nicola Porpora, Francesco Feo, Leonardo Leo, Giovanni Battista Pergolesi, Niccolò Jommelli, Tommaso Traetta, Niccolò Piccinni, Gian Francesco de Majo, Giovanni Paisiello, Domenico Cimarosa – közülük a nagyközönség csak Alessandro Scarlattiról hallott (de talán csupán azért, mert ő volt Domenico Scarlatti apja), esetleg az énekmesterként is tevékeny Porporáról, akinek az ifjú Haydn is tanítványa és inasa volt, Pergolesiről *Az úrhatnám szolgáló* és a *Stabat Mater*, Paisiellóról *A sevillai borbély* és Cimarosáról *A titkos házasság* miatt. De ezek is csak szórványos ismeretek, többségük mögött nem rejlik igazi élmény, s a legtöbb alkotó zenéje hallásemlekeinkben nincs kontextusba ágyazva. Úgyhogy elmondhatjuk, a nápolyi iskola zeneszerzői is felfedezésre várnak – még mindig.

Közülük való Leonardo Vinci, akinek semmi köze a nála 244 évvel idősebb, nagy reneszánsz *homo universalis*hoz. Valószínűleg 1696-ban született a calabriai Strongoliban, és mindössze harmincnégy évesen, 1730-ban halt meg: a kutatók által hihetőnek tartott korabeli híresztelések szerint egy féltékeny férj mérgezte meg a feleségét elcsábító sikeres zeneszerzőt, aki amúgy 1728 ősze óta már a nápolyi Santa Catarina a Formiello templom Rózsafüzértársaságának laikus testvére volt (legtöbbször felbukkanó portréja is papi öltözetben ábrázolja). Úgy tudjuk, a zeneszerző kezdetben víg-

operákkal aratott elismerést, majd áttért a komoly műfajra, amelyben még sikeresebb lett. Művei többnyire operák, életrajzában fontosnak számít együttműködése az akkori librettisták legjelentősebbikével, a barokk operaszövegkönyvek formalizálásáért jelentős részben felelős Pietro Metastasióval, valamint ösztönző rivalizálása a nála egy évtizeddel idősebb pályatárssal, Nicola Porporával. Művei közül sok elvesztett, operái a modern korban nem alkotják a repertoár részét.

Az utóbbi körülmény miatt is fontos, hogy az argentin kontratenor sztár, Franco Fagioli nemrég teljes lemezalbumot állított össze Vinci-áriákból. Az elmúlt években megfigyelhető jelenség, hogy a világsztár kontratenorok közül sokan tervszerűen teszik repertoárjuk és diszkográfiájuk részévé a 17–18. század kultikus énekesei, a hajdani nagy kasztrált sztárok repertoárját: azokat a virtuóz operaáriákat, amelyek egy egész letűnt kor esztétikáját reprezentálják, s amelyeket hiteles előadó-apparátusukon megismerni ma már szerencsére nincs módunk, hiszen a kasztrálás barbár gyakorlata visszavonhatatlanul a múlté. Alkalmyszerűen énekesnők is megszólaltatják e sajátosan magas fekvésű férfirepertoárt, például a különlegesen nagy hangterjedelmű mezzoszoprán, Cecilia Bartoli, akinek jellegzetesen fűtött előadásmódja sokat képes visszaadni abból a jellegzetes egzaltáltságból, amely a barokk opera seriák (komoly operák) kasztráltrepertoárjának nagyszabású ariáit jellemzi. De azért mégis hitelesebbnek tűnik, ha férfi énekes vállalkozik erre, hiszen ennek a repertoárnak egyik lényegi eleme volt

az a sajátos ambivalencia, kétértelmű vibrálás, mely szerint ezeket a túlfűtött-hisztérikus számokat magas hangú, patetikusan gesztikuláló *férfiak* énekelték – vagyis a barokk azzal a gender-ambivalenciával játszadozott, amellyel a későbbi korok operáinak mély női szólamokra írt „nadrágszerepei”: Cherubino (Mozart: *Figaro házassága*), Oscar (Verdi: *Az álarcosbál*) Octavian (Richard Strauss: *A rózsalovag*) és mások.

Remek hanganyag, megkérdőjelezhetetlen intonációs biztonság, a vokális technikát tökéletesen birtokló szakmai felkészültség – és energikus, sugárzó személyiség, amely meg tudja teremteni az érzelmi fűtöttség jellegzetes légkörét: ez Fagioli teljesítménye. Főlényesen bánik mindazokkal a díszítőelemekkel, figurációkkal, futamokkal, amelyek a stílus elmaradhatatlan részei, s amelyek sajátosan „felöltöztetik” ezeket az önmagukban nem mindig különösebben jelentős dallamokat. Szuggesztív előadásokat hallunk, választékosan árnyalt hangadással – az árnyalás színre, dinamikára egyaránt vonatkozik. A lemezhallgatónak nincs kétsége afelől: Fagioli korunk egyik legkiválóbb kontratenorja – pedig a mezőny hallatlanul erős, hiszen a vetélytársak között olyanok akadnak, mint Philippe Jaroussky, Max Emanuel Cencic vagy éppen Jakub Józef Orliński. És megszületik a sajátos gender-ambivalencia is, amely e produkcióknak elengedhetetlen történeti fűszere: az ember egy idő után nem tudja, kit hall, megkérdőjeleződnek a kódolt, beidegződött szerepek. Egy idő után csak a hang van, és egy személy: *valaki*, mindegy is, hogy ki, aki elsőprő intenzitással tárja elénk

szenvedélyét. A helyzetet bonyolítja, hogy Fagioli két áriában még tovább csavar egyet az amúgy is csavaros helyzeten, azzal, hogy két női áriát is elénekel, olyanokat, amelyeket hajdan a nagy Faustina Bordoni adott elő, Johann Adolf Hasse felesége. Olyan ez, mint amikor a játékban addig pörgetik azt, aki bekötött szemmel a kör közepén áll, hogy a

végén valóban nem sejtí, kinyújtott kézzel kit érint meg. Az énekes régi, kipróbált historikus partnere, a Zefira Valova vezetésével virtuózan és ezer színnel játszó, világklasszis Il Pomo D'Oro kamarazenekar, mint mindig, most is remekel.

Franco Fagioli: Veni, vidi, Vinci. Deutsche Grammophon.

Fáy Miklós

Kötelező olvasmány

248

Hogy ez mennyire rossz! Tényleg, alig hiszek a nem is tudom minek. Szememnek és fülemnek. Az ember rákészl, hogy na, most jön el a nagy pillanat, randevú a forrásnál. az egyik szereplő ő, a másik Shakespeare. Vagy Macbeth. A kettő együtt. A színhely a Globe, Shakespeare színháza, ahol őrzik a hagyományt, a színészek nem híresek, de tudjuk, amit tudunk: az angolok a legjobbak. Nem Shakespeare-ben, hanem mindenben, valahogy ott jobban képzik a színművészeket, mint bárhol máshol. Mindent tudnak, vívni, lovagolni, szteppelni (de tényleg, még Laurence Olivier is tudott), a hangjukkal bánni, vagy csak ülni a színpad szélén, de úgy ülni, hogy mindenki csak őket figyelje. Akit kiválasztanak a Globe-ba, aki itt Macbethet vagy Lady Macbethet, de akár csak harmadik gyilkost játszhat, az a szakma csúcsa. Aki itt rendez, az a szakma másik csúcsa. Dőlj hátra, adj hálát a koronavírusnak, mert miatta lehet ezt most ingyen nézni a neten. Addig, amíg el nem kezdődik újra a

tanítás az iskolákban. Szóval ez valami kötelező olvasmány a jó és rossz tanulóknak. Néha figyelmeztetnek, hogy ha adományozni akarsz, ezt a számot hívd föl, tíz font vagy húsz font, te döntesz.

Micsoda? Tíz font ezért? Még jó, hogy nincs mit visszakérni.

Attól, persze, még nem haszontalan az este (már annak, aki este nézi), mert van, amit jobban meg lehet érteni. A magam részéről például soha nem értettem, amikor azt tanították, hogy a Globe-ban a földszinten ültek a csórók, és körben, a páholyszerű, fedett részekben a gazdagok. Ebben mi a jó? Vagy mi benne a ráció. Az első sor mégis kelleme-sebb, mint valahol hátul ücsörögni. Amikor a színházi látcső még föl sem volt találva. Vagy pont ez a gazdagság lényege, akkor is, azóta is? Ott lehet lenni, de az embert megkímélik a hatástól, ő tényleg csak megtekinti a darabot, de nem olyan közvetlen a kapcsolata a színészekkel és a színpaddal, mint azoké, akik talpon állnak. Most is így van, de a menő fejek

azért az első sorokban ülhetnek, és a szegénylegények ülnek a kakasülön.

A magyarázat még ennél is egyszerűbb. Tényleg nincs befedve a nézőtér. Ma sem. Nincs kímélet, nem feszítenek ki alkalmi ponyvát sem. És esik az eső. A földszinti ácsorgók pufidzsekikben, fejükre húzott csuklyával alakítják Robin Hoodot. A Macbethet néző Robin Hoodot.

A kérdés inkább az, hogy mi itt a látnivaló. A színpad majdnem üres, ebben követik a hagyományokat, nincs sok dolog, ami elvonná a figyelmet a darabról. Ami van, az inkább bosszúság, Macbeth hazatérésekor arany lufikkal írják ki, hogy Congrats. Aztán a lufik fele elszállt, és csak annyi marad a feliratból, hogy rats. Patkányok. Hú, de gyenge.

Lehet, nem kellene lefelejteni, hogy ez ifjúsági előadás, a megcélzott közönség ezen még nevet. Amúgy a megcélzottak tényleg hálásak, ha valamiért érdemes végignézni az előadást, az éppen a közönség, mert reagál. Ha nevetni kell, nevet, ha kiabálni, kiabál, tiltakozik, hüledezik, többé-kevésbé úgy reagál, mint a legifjabb korosztály a bábszínházban. Nem aggályoskodik, nem méricskéli a színvonalat, érdekli a történet, kíváncsi rá, hogyan kerül át a birnami erdő Dunsinane dombjára. Ki vágja majd le Macbeth fejét, ha nem anya szülte. Érdekli őket az előadás.

Aki azonban nem színházi újszülött, az mihez kezdjen ezzel az egésszel? Mihez kezdjen a teljes kék jelmeztárral, mindenki kékben van, a meggyilkolt Duncan király kivételével. Ő fehér öltönyben, hosszú kabátban van jelen. Ha valaki nem ismerné föl, néha az asztalterítő figyelmezteti rá: ezek a skót nemzeti

színek. Kék alapon fehér kereszt. Ez Skócia története. Nincs szükség ellenségre, a skótok egymást ölik, aztán a romokra megérkeznek az angolok.

Ami Shakespeare idejét illeti: épp fordított a helyzet. Az angolok egymást ölték, majd a romokra megérkeztek a skótok. I. Jakab a király, voltaképpen ezért készült a Macbeth. Nyalizós színdarab, úgy kezdődik, hogy a boszorkányok megjósolják: te leszel a király, Macbeth, neked, Banquo viszont az utódaid lesznek királyok. I. Jakab és a Stuartok pedig éppen Banquót tartották az ősüknek. Talán Shakespeare csak ennyit akart mondani: gratulálok, jó királyom, és kérlek a pénzt erre és erre a számlára elutalni. Mégis a Macbeth lett belőle.

De mi a Macbeth? Úgy értem: miről szól? Görög mintára készült sorstragédia, hogy nem lehet elszaladni az elől, amit kijelölnek az embernek? De éppen azért nem lehet elszaladni, mert megmondják, mi az út. Macbeth nem ölné meg a királyt, ha nem mondják neki, hogy előbb Cawdor thánja lesz, utána meg a skótok királya. Amikor tényleg Cawdor lesz belőle, azt gondolja, be kell teljesítenie a jóslat másik felét is.

Eddig rendben volna, de van a másik jóslat, hogy Banquo lesz a királyok atyja. Ha Macbeth normális, belátó ember, akkor meghajtja fejét a sorsnak, fokozottan figyeli a nejét, hogy az nem vonzódik-e Banquóhoz, de egyébként belátja, hogy a sors ellen mi, parányok semmit nem tehetünk. Ha rám érvényes volt a jóslat, akkor nyilván Banquóra is érvényes, fölösleges lesben állni, megölni. Ha király lettem, akkor a birnami erdő is át fog vonulni Dunsinane dombjára.

ra. Mindegy, hogyan, de átmegy, ezt nem lehet megúszni.

Talán erről szól a Macbeth, hogy mégis meg kell próbálni. Hogy vannak adottságok, helyzetek, mindenféle környüállások, de itt vagyok a saját történetem közepén, és nem vagyok köteles eltérni, hogy Isten, sors, boszorkányság döntsenek fölöttem. A végén, persze, kiderül, hogy köteles vagyok eltérni, de meg kell próbálni tenni ellene valamit.

Az ember ilyesmit utoljára gyerekként élt át. Ment az utcán, lelépett a járdáról, és arra gondolt, hogy jaj, a Sors Könyvében épp ez volt megírva, hogy lelépjen a járdáról. Akkor gyorsan visszalépett, de akkor meg kiderült, hogy a Sors Könyvében meg épp ez volt megírva, hogy visszalépjén.

Azóta nem olvastam a Sors Könyvét, de most mégis kénytelen vagyok. Mert itt ez a Macbeth, semmi okunk nincs szeretni őt, mégis egy sötét bűnöző, aki megöli a királyt, megöli a barátját, megöli az ellenségét, vagy ha őt nem tudja, akkor megöli annak a feleségét és a gyerekeit, és mégis valahogy vele vagyunk. Pedig nem ártatlan áldozata a sorsának, mint Oidipusz király, aki addig nyomoz önmaga után, míg

ki nem kell szúrnia a saját szemét. Macbeth gyilkos, öl, hogy ki- vagy beteljesítsen. Az a lehető legnagyobb félreértés, ha azt képzeljük, van itt száz kiló akarat nélküli marhahús, akibe Lady Macbeth lelket lehel, gonosz lelket, torz akaratot, gyilkos szándékot. Nem, ezek ketten ugyanazt akarják, csak néha a másakra kell várni, hogy mondja ki azt, amit az egyik gondol.

A másik félreértés ez az előadás, amelyben Macbeth mintha csak véletlen kiválasztott volna. A történelemnek van saját menete, és ehhez emberek kellene. Tökéletesen átlagos emberek, akik azt sem tudják, mit akarnak, csak úgy vannak, játszószák a kék öltönyükben, hogy thánok lesznek, aztán királyok, hordják a koronát, és a hozzá illő arany edzőcipőt. Elvégzik a munkát, aztán meghalnak. Szabad akarat, hahaha, nemhogy irányítani nem tudják a sorsukat, de azt sem tudják, mi történik velük.

Ez ránk igaz. Talán igaz. De Macbeth egy kissé nagyobb nálunk.

Shakespeare: Macbeth. A Globe Theatre előadása, 2020. Rendezte: **Cressida Brown.**

Réber eltűnt világa

Az elmúlásról szólt minden ezen a kiállítás megnyitón. Nem azért, mert a díszvendégkiosztóban csak a fiú, Janikovszky János képviselhette az írónt, Janikovszky Évát, és a feleség, Radnóti Zsuzsa az írót, Örkény Istvánt. Ráadásul a méltán emlegetett legjobb (egyetlen?) követőt, Tettamanti Bélát, az imént kellett eltemetni. Ezek legfőleg biológiai tények. A száz éve született Réber László teljesítménye azonban ma, itt és most, a Döbrentei utcai remek kiállítóterben más okok miatt látszik múlt idejű csodának és igazi befejezett művészettörténetnek. Mit tudott ő, és mi az, ami a későbbiek során, napjainkban folytathatatlan lett? Miért érzünk úgy, mint a házból elűzött római polgár, aki hiába is keresne egy újonnan faragott akantuszleveles oszlopfőt a gót Alarik dúlta Örök Városban?

Az igény

Az életrajz első fele igazi és tipikus huszadik századi rém-motívumokkal pettyezett művészsors. Van benne katonaság és orosz hadifogság, elmaradt főiskola és kényszer diktálta sodródás. A krónika megemlékezik a *Szabad Szájról*, utána pedig a *Ludas Matyiról*, mint karikatúragyártásra szakosodott hivatalos vicclapról, de még ez is csak a jéghegy csúcsa. Az önképzés útján virtuózzá vergődő Réber él, ahogy tud: az ötvenes években készített humoros levelezőlap-grafikái egyébként magányújtéményem féltett darabjai. Sanyarú lehetett ilyeneket szakmában

gyártani. Leírok egyet mégis, mert – kis túlzással – belelátom a későbbi mestert.

Egy magányos plüssmackó kivételével üres a játékszert polca. A létrán, fent összehúzott szemöldökű ingerült eladó. A földön halomban hever a lerámolt áru: hintaló, roller, baba, labda. Minden a padlón van, hátra van még az utolsó darab. A létra alján rövidnadrágos gyerek, főnöki mozdulattal utasítja a szolgaszerepbe kényszerített alkalmazottat. „Most azt mutassa...”, bök az elárvult mackó irányába, mert a vevő úrnak semmi se elég.

Tudom, olyan vonalasan rajzolt helyzetkomikum az ábra alapja, amelybe nem zavar bele se árnyék, se satírozás, se valórjáték. Az alapokat a cukiság professzora, Walt Disney rakta le, ezt formázta kicsit fanyarabbra a hidegháború alatt is be-belopakodó francia Jean Effel. (Saul Steinberg majd az olvadás után jön, a micimackózó Edward Shepard még polgári lakások titkos örökségeként vár újrafelfedezésre. Ők a nagy, világhírű karikaturista kollégák.) Mégsem a rajz a lényeg, hanem az, ami lerajzolhatatlan. A vonalakat körülvevő úr, a szituációt létrehozó szellem, a Semmi.

A realitás hiánya mutálódik itt groteszk energiává, nem pedig a *valódi* vizualitás. Az előbbit csak *tudjuk*, az utóbbit csak *látjuk*. Az előbbi *intellektuális* felismerésen alapszik, az utóbbi a konkrét megrendelés *érzéki* megjelenésén nyugszik. Az előb-

bi a réberi rajzflozófiai magatartásának lényege, az utóbbi inkább korfüggő elem.

Ami az utóbbit, az „érzéki megjelenést” illeti, a Virág Benedek galériabeli kiállítás remek válogatásának karaktere persze egészen más. Nem-hogy zseniek nincsenek benne, de még a gyermekkönyvek illusztrációi is távol maradtak. (A Janikovszky- és Tamkó-Sirató-grafikákra is csak egy vitrinnyi kötet emlékeztet. A nagy egész amúgy is látható a székesfehérvári Réber Házban – lesz később is miből meríteni.) A kurátor, Révész Emese, a hazai alkalmazott grafika legprofibb és legmélyebb elemzője a Réber által megképesített „magas irodalomra” fókuszált. Karinthyra, Benjámín Lászlóra, egy-két rajz erejéig Szerb Antalra, Bulgakovra, de mindenekelőtt Örkény Istvánra meg Kurt Vonnegutra.

252

Egy irodalmi Atlantiszra, amely még a nyomtatott könyv kifinomult fogyasztóira számíthatott. Azokra a régmódi olvasókra, akik még a puccsszerűen hatalomra került tablet-laptop-mobil rezsím előtti világban beszereztek egy könyvespolcot, szemükkel végigcirógatták a – ma már fillérekért kapható vagy kidobásra ítélt – kedveseiket, és beleborzongtak, hogy egy szofisztikált vonal folytatása lehet egy írott sor, és fordítva, hogy a mondat kacskaringója egy tollal húzott ravasz labirintusban végződhet.

Ők voltak a *papíremberek*, és a szöveghez kapcsolódó képigényüket is ez az anyag határozta meg. „A papír annyival tökéletesebb és annyival tökéletlenebb műszer az embernél – írta egy aforizmájában Halász László pszichológus –, hogy szintén elbír mindent, de minden meg is lát-

szik rajta.” A *Mozgó Világ* büszkeségei közé tartozik, hogy éppen e mű kapcsán – még 1992-ben – személyesen kérhette föl Rébert e sorok illusztrálására. El is készült a munka: e passzushoz például egy négyzetet rajzolt, benne egy szájként működő gondolatjellel, egy jobb szemként ható kötőjellel továbbá a bal szem helyén egy számárfültre emlékeztető behajtással. A papíremleren ugyanis minden meglátszik, mert érzékenyített matériából készült. Az új barbárság jelenkorában a képdömping le is váltotta szegényt.

A stílus

A szakirodalom megegyezik abban, hogy a képzőművészet és az alkalmazott grafika közötti senki földjén parkoló Réber olyan kifinomult és minimalista vonalkultúrán nyugvó alapanyagot használt, amelyben a képzelet szabadon mozoghatott. Szokás vele kapcsolatban Ország Lilit, Bálint Endrét vagy Deim Pált emlegetni a hazaiak közül, Giacomettit, Nicholsont és persze Kleet a külföldiek közül, vagyis az egzisztencializmussal fűszerezett posztiszurrealistákat, az avantgárd második hullámának világháborús élményekkel terhelt képviselőit és a hiperurbánus értelmiségieket.

Lenne ebben valami, ha a művész remegően húzott sötét nyomhagyásai nem térnének le minduntalan a szakszerű autonómia ösvényéről, és ha nem engedne a humor, azon belül is a legfeketébb szarkazmus eleméntáris vonzásának. Ezen a kiállításon az illusztrációk között is annyi a koporsó, a csontváz, az akasztott ember, a halálhörgés, siralom, hogy a szív majd megszakad a röhögéstől. Antisznob devianciájával elérte, hogy életében ne vegyék egészen

komolyan. Egy nemzeti galériabeli Műhely-kiállításon kívül nem hívták soraik közé a bennfentesek. A képzőművészet reguláris hadserege nem számolt képességeivel. Hiába, mindig gyanús, ha valaki nonkonform, és a tehetségén túl ráadásul szerethető. Így járt kicsit Karinthy, így járt kicsit Örkény, és nagyon így járt kongeniális illusztrátoruk, Réber László.

Ami nagy hiba volt a szakma részéről, de nagy szerencse a mai néző számára. Talán az installációt tervező Babos Bertalan Zsilinek, talán a grafikus Rakusz Tamásnak, talán az elmúlt korból származó, váratlanul érkező üzenetnek tekinthető, hogy ez a „kisművészeti” skatulyába dugott teljesítmény egyszeriben „nagy művészeti” ambíciókat mutathatott föl. Az ember nem gondolta volna, hogy egy eredetileg pár centis illusztráció (egy férfi- és egy női sziluett) kibírja a nagyítást, sőt kibír maga körül egy kopott barokk fakeretet is. Hogy az egyik akasztott embert ábrázoló rajz kitágulhat, bemászhat egy kibelezett tévékészülékbe, és onnan hökkentheti tovább nézőjét. Hogy egy másik akasztott ember – egész testén a napok múlását jelző rovatkákkal együtt – felkúszik a falra, és freskóméretre átmásolva egyszerűen sokkolja alkalmi vendégét. Hogy egy állólámpát ábrázoló rajz egyszerre csak gondol egyet, és nemcsak szárba szökken, de a térbe is kilép, szoborrá válva szakít korábbi létmódjával.

Persze, aki figyelmet szentelt Réber művészi életrajzának, egy-egy látvány előtt nem is csodálkozott nagyon. Végül is, ama bizonyos egyetlen nemzeti galériabeli kiállításon minimal artos nagyplasztikákkal is

szerepelt. A műtermében plasztilinnal készült szobrok is sorakoztak. A Pannónia Filmstúdió pedig – miután az ötvenes években vezető szinten is kitanulta az animációt – két testesebb mű megvalósításában is segítette. (Vetítik is őket a kiállítás egyik apró termében.)

Mekkora energia feszült hát ezekben az ártatlannak tetsző, apró méretben születő és elszabadult vonalakban! Az újság és a könyv börtönéből kiszabadulva az ő rajza úgy izmozik, mint a palackból kiszabadult dzsinn a szegény halász előtt. A szegény halász (a néző) pedig jól megtanulja: igaz ugyan, hogy a „small is beautiful”, de a „big” viszont „strong”. Nagyon „strong” a Döbrentei utcában.

Az individuum

Az egyik egypercesben írta Örkény: „Amin vitatkozunk, nem is olyan bonyolult. Egészen egyszerűen is megfogalmazható: Egyformák vagyunk-e mi, rizsek? És mit hoz a jövő? És milyenek lesznek a leszármazottaink?” (Egy rizsszem panaszai) Az összbenyomás olyan, mint ha Réber művészetének központi kérdése is e metafora köré épült volna. Révész ezt műveltebben mondja, Heideggerre és Sartre-ra hivatkozva írja tanulmányában: „az anonim tömeg-ember elvont, bábszerű figura, minden egyéni vonást nélkülöző, sematikus lény. Másutt épp a különálló személyiség megtestesítője, magába zárt, a külvilágtól erős körvonalakkal elhatárolt létező... képi megfelelője.” Ez grafikai teljesítményének lényege.

Kik vagyunk? Milyenek vagyunk? Vagyunk-e egyáltalán? Ilyen kérdésekkel művészek manapság azért foglalkoznak ritkán, mert kevésbé

rentábilis filozófiai kérdéseken töprengeni. Gondolom, nem is kifizetődő. Kötelékben repülve esélyesebben élik túl a sanyarú időket, a csoport-szolidaritás segíti az érdekérvényesítést, törzsi viszonyok közepette életveszélyes az „egyrészt-másrészt” dilemmákkal nehezíteni a rögös utat.

Réber luxusa intellektualitásában rejlett. Még csak nem is kérkedett magányos stílusával, és tudomásom szerint nem is nagyon panaszkodott gúzsba kötő munkaviszonyai miatt. Ha felkínálták neki az üres helyet,

telipötyögötte ábraival. Ha tehette, örömmel vállalt nagyszerű írók mellett szerzőtársi szerepet. Álruhában járt, mint gőgjét rejtő igazi művész, következésképpen igazi álruhás remekműveket alkotott. Ma erősebbek, mint a saját korában.

„Éljen a kérdőjel, vesszen a pont!” **Réber László** (1920–2001) irodalmi illusztrációi. Virág Benedek Ház, Döbrentei u. 9. Nyitva: 2020. jún. 28. – okt. 1. Kurátor: **Révész Emese**, látványtervező: **Babos Bertalan Zsili**.

László Ferenc

A pénz beszáll

Cápák között

254

Bármit is gondoljunk és tartsunk a magyarországi kereskedelmi televíziókról és vezetőikről, azt azért okvetlenül botorság lenne kétségbe vonnunk, hogy tisztában vannak a kapitalizmus működésével. Ezt bizonyítja a műsorpolitikájuk csakúgy, mint a filléreskedést sohasem restellő húzásaik jószerint végtelen sora, hogy a politika közegével való rugalmas kapcsolattartás metódusát már ne is említsük. Minden elvontságot és pláne mindennemű idealizmust nélkülöző tudás ez, hiszen a világbíró gazdasági szisztéma (amely éppenséggel másutt sem kimondottan laboratóriumi körülmények között működik) ezen a vadkeleti tájékon folytatólagosan értelmet ad a régi „tudszoc” brosrák alábbi sokat koptatott fordula-

tának: a kapitalizmus farkastörvényei.

Mindezek ismeretében az RTL Klub által tavaly elindított és a „befektetési show-műsor” értelmező alcímmel ellátott *Cápák között* kifejezetten érdekes formátumnak tetszik, amely valósággal kiragyo-g a végtelenített szappanoperák, akadály- és sorversenyek meg trashrealityk, áltehetségkutatók gyatrán felfényezett szürkeségéből. No, nem mintha az angolszász licenc nyomán honosított műsor ténylegesen arra vállalkozna, hogy érzékeltesse a nézőkkel, miként is működik az üzleti élet Magyarországon. Ilyesmit ugyanis aligha lehetne főműsoridőben és obligát fikciós tódítás körítése nélkül megkockáztatni. (Vagy ha tán lehetne is, még nemigen próbálkoztak meg vele.)

A *Cápák között* ehelyett azt a meglepő fejleményt és szembeötlő pikanteriát kínálja fel a közönség számára, hogy a pozitív eszményállítástól amúgy programszerűen tartózkodó kereskedelmi televíziózásban szinte a legváratlanabb ponton (és téma körül) bukkant most fel a példamutatás gesztusa. Igaz, nem minden előzmény nélkül, hiszen majd másfél évtizede ugyanezen a csatornán az *Ecopoly*, illetve utóbb *Az első millióm története* is valami ilyesmire tett kísérletet – csak hogy iskolás módon és a nézői érdeklődést alig-alig felkeltve. (E műsorok masszív észrevétlenségét jól érzékelteti a tény, hogy a negyven feletti nézőnek a *Cápák között* sokkal inkább Pomezanski György *Felkínáalomját* juttathatja az eszébe, semmint, mondjuk, a gyorsan hamvába holt *Ecopolyt*.)

A kapitalizmus hősi mitológiáját idézi mindjárt a show-műsor mentoraikat bemutató, minden adás kezdetén elmaradhatatlanul ott szereplő összeállítás is. A „cápák” természetesen mindahányan a „saját erejükből” érték fel a csúcsra, ez expressis verbis el is hangzik, no és persze a kötelezően túlszpilázó irányú képsorok és kísérőszövegük értelemszerűen azt is nyomatékosítják, hogy a kemény munkát milliárdosként sem iktatja ki a napirendjéből egyikőjük sem. Itt tehát senki sem vagdossa henye tőkepenzes módjára a szelvényeket hó- és évszámra, de nem is örökli meg senki csak úgy a vagyonát, ahogyan nyilvánvalóan a házasságoknak meg a válásoknak sem lehet érdemi szerepük a fényes anyagi helyzet megalapozásában.

Mégis, túl minden habosításon és fehérítésen, adva van öt valószínűség, hús-vér kapitalista mentor,

ami hatalmas és üdvös különbség ahhoz az általános kertévés gyakorlatához képest, amely rendszert a celebgyártás, illetve a celebtovábbhasznosítás terepének teszi meg a mindenkori zsúriket és az egyéb hasonló grémiumokat. Tomán Szabina, Balogh Levente, Balogh Péter, Fehér Gyula, Moldován András: ők a *Cápák között* második évadának öt mentora, s egyrészt nekik kell nemet vagy – a saját pénzüik kockáztatásával! – igent mondaniuk a szép sorban elébük járuló pályázók terveire és ajánlataira, másrészt nekik kell összjátékukkal felszínen tartaniuk magát a műsort.

Az utóbbi feladaton kezdve az ismertetést, itt kevésbé meglepő módon jól felismerhető az internacionális és egyszersmind univerzális szabványt másoló szereposztás. Vagyis a hagyományok szellemében a *Cápák között* egyetlen női mentorának jut a legempatikusabb, a kérdéseivel sohasem kekeckedő, érzékeny szívkirálynő szerepe. Míg Moldován András például a nyersen őszinte fickó, azaz itt: „a szókimondó sertésmogul” (vajha miért nem sertéskirály – á la Zsupán?) figuráját alakíthatja. Igaz, a kellemetlen fráter rendszerint nélkülözhetetlennek tekintett szerepét ezúttal sem ő, sem más mentortársa nem ölti magára. Talán mert egy sprőd modorú tőkés rombolná a kortárs hazai valóságtól teljességgel eloldozott kapitalizmuskép illúzióját? Vagy csak a személyes imázsát félti mindahány pénzeszsák?

Akárhogy is, (Lilu kivételével) szemre csupa kedves ember tárgyal az ajánlattevő kisvállalkozókkal, és ez a műsornak egyáltalán nem árt meg. Mi több, a mentorok túlnyomó

része nemcsak meglepően szavakésznek és kameraképesnek bizonyul, hanem okosnak is. Így aztán a más-kor megszokott zsűrijeleneteknél sokkalta természetesebb és oldottabb konverzációk tanúi lehetünk. S miközben az irigy néző, úgy lehet, eredendően készséggel megutálná e dúsgazdag alakokat, a mentorok működése inkább rokonszenvet ébreszt. „Hagyd az egészet a fenébe!” – tanácsolja el például a fent említett sertésmogul az „ízek Beethovenjét”, aki feketeborssal ízesített tonikját próbálná eladni, s ez a keresetlen kiszólás teljességgel nélkülözi a bántó élt. Ahogyan meglepő módon abban sem érződik túlzott atyáskodás, amikor ugyanó a „csudálatos kislány vagy” fordulattal cukrozza meg egy másik elutasító állásfoglalását. De még az is hitelesen-és-kedvesen hangzik, amikor a műsorvezetői erényeket felmutató – Ustream-társalapító – Fehér Gyula ezekkel a szavakkal dob vissza egy igencsak kidolgozatlan üzleti tervet: „nagyon aranyosan elkummantottad”. (Igaz, azokra a fránya részletekre nekik és a műsorkészítőknek is jobban kellene figyelniük, hogy ne kerüljenek adásba olyan bakik, mint amilyen a második évad hetedik adásában hangzott el, ahol is a hétmilliós árbevétel tétele a párbeszéd során minden magyarázat és reakció nélkül ötmillióssá változott át.)

Apropó, eltanácsolás, elutasítás és visszadobás: a cápákban szembetűnő módon nem tombol a befektetési hajlandóság. Egyszerűbben fogalmazva, a mentorok nemigen akarnak költeni, részesedést vásárolni a felkínált vállalkozásokban. Vagyis a sorjázó ötletek minőségétől és kidolgozottságától nagyjából függetlenül adásonként többnyire legfeljebb egy-egy pénzes ajánlatot kockáztatnak meg. (Ígéretes tudóspalántának végeredményben éppúgy derűsen sajnálkozó nemet mondanak, akár-csak a remek ötlettel előálló alma-termesztőnek.) Ami persze érthető is, elvégre ki akarna könnyelműen milliókat elkölteni a saját drága pénzéből – alig pár perces ismeretséget és egy röpke demonstrációt követően? Még úgy is, hogy a *Cápák között* adásaiból figyelmet érdemlő módon hiányzik az amerikai változatban ott szerepeltetett kiírás, amely szerint a műsorban elhangzó ajánlatok valódi, érvényes megegyezések.

Ki tudja, lehet, hogy éppen ezen a ponton mégiscsak tetten érhető a létező magyar kapitalizmus valósága? Az ugyanis kőkemény – ellentétben a mentorokkal.